

641925

Т. LXXV.

Р. 1907 кн. I.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВИЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛЮІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.
WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. LXXV.

1907, I В.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Ведиарського.

—••••• Вийшло 28/II с. с. —•••••

Т. LXXV.

Р. 1907 кн. I.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА РУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. LXXV.

1907, I B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

—><—> Вийшло 28/II с. с. <—>—<

НБ ПНУС

641925

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ІНВ. № 64 1925

Зміст LXXV тому.

1. Зміст тому с. 3—4
2. Памяти Никандра Молчановського, написав Михайло Грушевський с. 5—13
3. Студії над українськими народніми піснями, подав Др. Іван Франко, I—VI с. 14—84
4. По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у мазепинців, написав Олександр Грушевський с. 85—95
5. Увільнення злочинця дівчиною в Бродах 1727 р., подав Др. Василь Щурат с. 96—103
6. Кияне в світлі єзуїтських донесень, подав Др. Володимир Перетц с. 104—116
7. Miscellanea: а) Лист Мазени до гетьмана коронного Гієр. Любомірського з 1703 р., под. Ф. Голійчук; б) Причинок до історії останніх днів панщини в Галичині, под. Ів. Кривецький; в) З кореспонденції Миколи Устияновича, под. М. Мочульський с. 117—130
8. Наукова хроніка: Новіші праці по історії вел. кн. Литовського в XV віці с. 131—166
9. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 213) с. 167—213
10. Показчик до тт. LXIX—LXXIV Записок Наук. Тов. ім. Шевченка с. 214—235
11. Зміст тт. I—LXXIV Записок (по німецьки) с. 236—246
12. Оголошення с. 247—248

Inhalt des LXXV Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Zum Andenken an Nikander Molčanovskij, von Michael Hruševskij S. 5—13

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, I — VI,
von Dr. Ivan Franko S. 14—84
4. Nach dem Katastrophe von J. 1708. Konfiskationen
der Güter der Anhänger Mazepas, von Alexan-
der Hruševskýj S. 85—95
5. Befreiung eines Verurtheilten durch ein Mädchen in
Brody im J. 1727, mitgetheilt von Dr. Basilius
Ščurat S. 96—103
6. Die Kiever im Lichte der Relationen der Jesuiten, von
Dr. Vladimir Peretz S. 104—116
7. Miscellanea, mitgetheilt von F. Holijčuk, J. Kre-
večkyj, M. Močulskýj S. 117—130
8. Wissenschaftliche Chronik: Neueste Arbeiten zur Ge-
schichte des Gr. Fürstentum Littauen, eine Ueber-
sicht von Bohdan Bučynskýj S. 131—166
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 213) S. 167—213
10. Inhaltverzeichnis des XV Jahrganges der Mittheilun-
gen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften
(B. LXIX—LXXIV) S. 214—235
11. Inhalt der I—LXXIV Bände der Mittheilungen (deutsch) S. 236—246
12. Annonce S. 247—248

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Памяти Никандра Молчановського.

Написав Мих. Грушевський.

Єсть люде, котрих жите як книга друкована, отворена, всім приступна і ясна. І єсть люде, котрих коли не все жите, то власне те, що становило найцінніший, найблагородніший зміст їх жита, що оживляло його й світило й робило цінним се жите в їх власних очах, вістаєть ся закритим листом, приступним тільки тісному кружкови близьких, а незаним зовсім ширшим кругам суспільности. До сеї другої категорії належав чоловік, котрому хочу я присвятити кілька згадок на вступі нового річника наших „Записок“ — їх цінитель і вірний друг Никандр Василевич Молчановський, котрого стратили ми 5 (18) минувшого грудня.

В широких кругах знали його як талановитого, совісного, тямущого урядника, який досить успішно робив свою карієру, зайняв визначну службову позицію й мав перед собою вигляди на ще дальші усьпіхи в службі; одні цїнили в нїм чоловіка справедливого і тямущого, який в кожду роботу вносив енергію й солідне знанне; иньші — чоловіка ліберального, гуманного, який своїми впливами усував ріжні різкі хроповатости старого режіма. В наукових кругах його знали, як автора кількох робіт, що зробив їх в молоді літа, „подавав надії“ стати визначною науковою силою, але потім „проміняв“ наукову дорогу на службову карієру. Мало хто знав, що науковим інтересам своєї молодости вістав ся він вірним і пізнїйше, не перериваючи звязків з науковими областями, які його інтересували, слїдячи за літературою, за науковим рухом і часами віддзиваючи ся на

його здобутки. Ще менше знано, що сі наукові інтереси були в покійнику інтегральною частиною його глибокого заінтересовання минувністю й сучасністю своєї вітчизни, що він інтересувався й займався історією України, як Українець, глибоко прив'язаний до української землі, заінтересований її минувністю й будучністю, її економічними й національними відносинами, її сучасною долею й можливістю budouчого розвитку. І в тім лежав глибокий трагізм життя цього талановитого, високоосвіченого, вразливого чоловіка, що сим інтересам міг він віддавати тільки окрушини свого часу, своїх сил, своєї праці, і то як пасивний глядач, або потайний приятель, тим часом як всю енергію, всю працю його забирала иньша робота, зовсім чужа, переважно не-симпатична, часто прикра, незгідна з його переконаннями. При всіх здібностях, богатих засобах інтелігенції й знання, при незвичайній працьовитості, робучій витривалості, він не здужав виломити ся з сеї задушливої атмосфери, якою окружила його службова обстановка і яка все гіршала, ставала все небезпечнішою, відразливішою для його духової істоти. Обдарований природою й вихованням всіми дарами, потрібними для того, щоб досягнути першої вимоги кожної морально і духово розвиненої одиниці — свободного самоозначення, він не міг досягнути цього щастя, висловленого в науці поета:

дорогою свободної

иди, куда влечетъ тебя свободный умъ,

і вмер як бідний невільник, зломлений тяжкими моральними муками, тою трагедією життя, глибоким контрастом своїх ідеальних змагань з дійсністю, в яку уложило ся його життя, — не мавши відваги розбити кайдани, в які його закувало життя, й утечи. Повне глибокого трагізма життя для тих, хто знав його. Страшна характеристика сучасного „безвременья“, яке переживає з цілою Росією російська Україна. Характеристичний показчик тих страшних обставин, в які поставило се „безвременье“ культурну й наукову роботу, засудивши їх на безплідність.

* * *

Я не буду переказувати біографії Молчановського. Він був Подолянин з роду — зі східнього Поділля, пізно колонізованої степової займанщини на границі з Херсонщиною. Тут в селі Лозоватій, Балтського повіту, більше як сто літ парафію займав рід Молчановських, і батько Никандра Василь 45 літ був священником. Тут в 1858 р. родив ся й Никандр Молчановський,

на все жите заховавши живу любов і привязанне до своєї тіснійшої вітчизни, живі інтереси до історії, економіки, суспільно-національних відносин її, й заповівши поховати себе на цвинтарі своєї рідної парафії, поруч батька й матери, яку горячо любив.

Молоді літа талановитого хлопця припали на часи горячого Sturm- und Drangperiod-у російського життя, й воно скоро вибило його з наукової дороги, яку він собі вибирав. В 1877 р. вступив він до київського університету, повний енергії, жажди знання, запалу до наукової роботи, відразу звернувши на себе увагу і товаришів і професорів. А вже кілька місяців пізніше, вмішаний в політичну історію, був висланий на заслання до Вятської губернії, де мусів пробути півтретя літ, з початку в маленькім місточку Котельничу, потім ще в гіршій, останній сільській дірі, де не було вже ніякого сліду інтелігентного товариства. Молчановський не зломився тим, вів і далі свої наукові заняття — о скільки було се можливо, багато писав до петербурзьких видань на теми місцевого життя. Нарешті в 1881 р., під час „диктатури серця“ гр. Лоріс-Мелікова його вернено й позволено назад вступити до київського університету. З потрошною енергією кидається він наново в вир університетського життя, віддаєть ся незвичайно інтензивно науковій роботі, головню історії — українській і загальній, і економіці — теоретичній (суспільній економії) й економічній історії. Пише велику працю на факультетську тему по історії Поділля, ряд начерків з економічної історії Європи в XVI—XVIII в. для доповнення курсу нової історії Зеворта, видаваного проф. Лучицьким, потім бересть ся за другу більшу роботу, на факультетську тему: „Цеховая система въ Пруссии и реформа цеховъ при Штейнъ и Гарденбергъ“. Обидві праці на факультетські теми були нагороджені золотою медалію й ухвалені до друку. Перед Молчановським, коли він кінчив університет 1884 р., стелила ся вже нарешті широка й проста наукова дорога, але нова „історія“ — зовсім дурна, оперта на непорозуміннях, — і двері університету замикають ся для Молчановського. Замість готовити ся до професури він вступає до суду, секретарем київського з'їзду мирових судей. З гадкою про катедру й наукову працю треба було попрощати ся. Був то час найгіршої реакції в університетських сферах; час ославленої університетської устави 1884 р., верхка російської реакційности; час розгрому київського університету, за студентську демонстрацію, під час його юбилею в осени 1884 р.

Загальна реакція запанувала по університетах. В Києві університетом правив всевластно, з своєю компанією, славний Рененкампф, використовуючи реакційний терор для зміцнення свого панування. Все ліберальне, поступове послускало уха, притихло; живе університетське жите замовкло — на довгі літа, до нишнього дня.

Молчановський по при службові зайнятя, що заберали масу часу в новій для нього сфері, кілька літ займав ся виготовленнем до друку й друкованнем своїх студентських праць про Подільську землю й німецькі цехи. Історія Поділя була закінчена друком в 1885 р. і вийшла під титулом: „Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ до 1434 г., преимущественно по лѣтописямъ“. Вона вістаєть ся досі одинокою науковою монографією по старій історії Поділя, хоч і в своїм друкованім виді вістада ся з усіми прикметами студентської, ученичої, хоч і талановитої роботи. Очевидно, зайнятий роботою про цехи, Молчановський не мав досить часу, щоб основнійше переробити свою першу працю. Правда, що й тема була трудна — бо незвичайно бідна матеріалом. Але в кождім разі праця ся в тім виді, як її маємо, стоїть значно ннше наукових здібностей і методу автора й мусить завсѣди бути трактована, як перша, ученича робота його. Пізнійше він носив ся з гадкою її перероблення для нового видання — я чув се від нього в 1894 р.; він збирав для того матеріали, але чи зробив щось для самого перероблення, мині не відомо.

Коли в поч. 1886 р. „Кіевская Старина“, по смерти Лебединцева, перейшла в руки київського кружка українських істориків і літератів, Молчановський також зблизив ся до сього кружка й став брати діяльну участь в журналі. Статі давав він рідко: службові обовязки не давали стільки часу, щоб обробити якусь тему спеціально; зрештою не був він здатний до того, аби вхопити ся руками й зубами за якусь тему і влізти в неї цілком, вирікши ся всяких инших інтересів. Для нього було оріанічною потребою слідити, хоч би в загальнійших формах, за духовим і науковим рухом, за політичним „житем“; він старанно слідив за пресою, за літературою, і се забирало його вільні хвилі. Через те участь його в „К. Старині“ проявляда ся головно в рецензіях, рефератах, перекладах. З статей занотуємо одну тільки (з 1889 р.): „Кіевское городское управление въ 1786 г., по протоколамъ засѣданій городской думы“ (невиданим). Але й його рецензії часом варті були статей — стільки знання,

свіжої гадки вносив він до них. Такі напр. його рецензії книжок: De-Gubernatis Dictionnaire des écrivains (1889), Рождественскій Южно-русскій штундизмъ (1890), Захарченко Київъ теперь и прежде (1890), Каманинъ Переписи еврейскаго населенія въ 1765—91 гг. (1891), Филевичъ Історія древней Руси (1896 — взірєць з'їдливої, дотепної іронії).

* * *

Незалежно від своїх наукових прикмет, рецензії й комунікати Молчановського інтересні з того погляду, що відкривають нам широкий круг наукових і суспільних інтересів покійника. Будучи і в науці істориком-економистом і економистом-істориком, він лучив інтереси до української історії з інтересами до сучасного економічного, суспільного й національного життя України. Подолянин з роду, він особливо інтересував ся минувністю й сучасністю України західньої. Зайнятя старою історією Поділя відкрили йому очі на попередні стадії тої національної й класової боротьби, ареною котрої була протягом віків Західня Україна, ввели його в розумінне сих контроверсій в старім письменстві і в новійшій літературі. Його пізніша адміністраційна діяльність, вводячи його в найріжніші фази економічних, суспільних і національних відносин правобічної України, вимагала знайомості з сими питаннями й їх історією. Відси незвичайно широкий круг його інтересів, його лектури, з котрої замітки й справоздання давав він в журналі. Він слїдив, як може ніхто більше з київських наукових кругів, за видавництвами галицькими, за літературою науковою й публіцистичною польською; заінтересував ся мовою угорською, вчив ся її й задумував написати коротку історію Угорщини для одного з російських видавництв. Національні й культурні відносини Галичини, органічно звязані з анальоїчними відносинами правобічної України, інтересували його дуже живо: він розумів їх, чув свою моральну близькість з тою культурною й національною стихією, з суспільно-політичною й національною боротьбою Галичини і горячо спочував культурним і політичним змаганням тутешньої української народности. Се замітно вирізняло його з поміж київського кружка, де здавна в значній мірі задавали тон „Задніпрянци“, яким далекі, малозрозумілі й чужі були ті галицькі „прокляті питання“.

Своє становище до галицького культурно-національного руху Молчановський зазначив в ряді рецензій присвячених нашому

видавництву. Він розпочав їх в 1895 р., коли взяв я на себе редакторство „Записок“, і вів їх протягом кількох літ, поки не ослабла взагалі його участь в бібліографічному відділі „Київської Старини“ (перші огляди були друковані в 1895 р. кн. XI і XII, потім в 1896 кн. II, V і X, 1897 кн. I, V і VII, останній в 1898, V: огляд томів XVIII—XXI). Було се не звичайне „поручення“ редакції, сповнюване співробітником; Молчановський сон амоге вів свої огляди, й коли перестав їх давати, редакція так і не спромогла ся на референта, який би вів сі огляди так старанно і постійно, як давав їх покійник. Крім подавання змісту „Записок“ і -критичних оцінок уміщених тут праць, покійник все дбав про те, щоб знайомити читачів „К. Старини“, себто українську суспільність Росії, з розвитком самого Наукового товариства ім. Шевченка, будити на Україні симпатію до нього й його завдань: до наукової роботи на українській мові і ширше — до розвитку національної української культури. Його не зражала, як багатьох інших Українців-старовірів, горяча атмосфера галицького життя, неустанна партійна боротьба, політичні рахунки, які влазили, переплітали ся з інтересами культурними. Він розумів, що то невідмінна прикмета кожного такого горячого, переломового часу, який переживала тоді галицька суспільність. „При современныхъ внутреннихъ отношеніяхъ въ Галичинѣ, при массѣ вопросовъ экономического и политическаго характера, остающихся неразрѣшенными въ согласіи съ жизненными интересами большинства мѣстнаго населенія, напрасно было бы тѣшить себя химерами и ожидать, что изученіе прошлой и современной жизни этого народа можетъ идти въ духѣ спокойномъ, безпристрадномъ, такъ сказать академическомъ“, писав він в огляді перших томів і з вдовolenнем підчеркував, що Товариство дбає про те, щоб в обговорюванні сих горячих питань внести науковий метод, прийняті в культурних і наукових кругах Європи способи обговорювання таких питань. Навпаки витикав всяке ухиленне від об'єктивного трактування їх. Зазначаючи, що редакція III т. „Записок“ (Ол. Барвінський) додала до поданої там статі В. Будзівновського про аграрні відносини редакційне застереження, він закидає редакції, що вона непотрібно застерігає ся против виводів автора, коли їх не годні збити фактами економісти й публіцисти шляхетського табору. Його не вражали труднощі, які приходило ся поборювати в творенні самого орґана наукової роботи — наукової української мови, здатної до докладного віддавання нау-

кової мисли. Навпаки, він бачив великі успіхи в сім напрямі. „Что касается, въ частности, до вопроса о языкѣ, на которомъ „Общество“ публикуетъ свои труды“, писав він — „дѣло это, какъ всякое серьезное дѣло, представляетъ на первыхъ порахъ много техническихъ трудностей; но трудности эти отнюдь не непреодолимы, и вышедшіе томы „Записокъ“ доказываютъ это блистательнымъ образомъ, въ чемъ легко убѣдиться всякому знакомому съ языкомъ, обратившись къ самымъ „Запискамъ“. Не переставав він, з огляду на свою аудиторію, вказувати на природність і законність ідеї — наукової роботи на своїй рідній мові. З радістю підносив він розвій і успіхи Товариства на науковім полі, поступ „Записок“, перші овочі його історичного семінара у львівськім університеті (1897, VII). Болів душею над тяжкими хвилями й крізами, які приходило ся переживати Товариству й його науковій роботі, але не переставав підтримувати в своїх читачах віру в успіхи національної культури. „Общество Шевченка во Львовѣ, пише він в 1898 р., встрѣчаетъ свой первый юбилейный годъ въ полномъ разгарѣ дѣятельности на пользу родного языка и литературы и съ чувствомъ нравственного удовлетворенія можетъ оглянуться на пройденный нелегкій путь, не унывая предъ трудностями, еще предстоящими. Милостивъ Богъ! Въ планы природы, очевидно, не входитъ погибель живыхъ народныхъ организмовъ, способныхъ къ самостоятельному и оригинальному развитію“.

* * *

З кінцем 1890 р. Молчановський перейшов з судівництва до адміністраційної служби, вступивши до канцелярії київського генерал-губернатора, з початку начальником отдѣлення, а пізнійше, в 1902 р. став управляючим канцелярією. Не знаю мотивів, але був то невірний крок. Навіть в „спокійніших“ часах, в 1890-х рр., тутешня атмосфера була не для Молчановського, не кажучи за останні роки. Правда, за генерал-губернаторства Драгомирова йому усміхнула ся надія вернути ся до наукової роботи: Драгомиров цинив Молчановського як ученого і з свого боку давав йому можливість уділяти щось для сеї роботи. Молчановський в тім часі зацікавив ся матеріалами до історії української козачини в шведськім державнім архіві, про які з'явили ся тоді звістки в наукових справахданнях. В 1898 і потім 1899 р. йому дано відпустку і підмогу для архивальних зайнят в Стокгольмі, і Молчановський з запалом узяв ся

до збирання матеріалів до історії дипломатичних зносин Хмельницького і його наступників з шведським правительством (коротке справозданне його з зайнять в „К. Старині“ 1899, IV). Не перший раз він вибрав том матеріалів для історії сих зносин в п'ятдесятих і шістьдесятих роках XVII в. Збірка ся була видрукована, як том Архива Югослап. Росії, треба було тільки вступної розвідки, і вона знайшла ся, як я чув, майже вповні викінченою в паперах Молчановського по його смерті, так що ся посмертна робота його має незадовго появи́ти ся в світ. З пізнішого часу папери до часів Орлика Молчановський передав міні в 1905 р. для опублікування в виданнях Наук. товариства ім. Шевченка: разом з иньшими матеріалами про Орлика, збиранням котрих займав ся п. Ф. Голійчук, вони мають увійти до корпусу матеріалів по історії козачини.

Бурхливі часи, що насували ся на Росію з японською війною, припали як раз на час по виході Драгомирова з генерал-губернаторства, і для Молчановського настали тяжкі часи. Коли перед тим його становище було трудне, воно стало тепер просто неможливе. Я бачив його в осени 1905 р., і він зробив на мене вражінне чоловіка морально розбитого, задоволеного роботою, майже непритомного. Серед невимовного нервового напруження, серед тяжких моральних гривот стала розвивати ся серцева хвороба, придбана ще в часах студентських „історій“. Молчановський розумів сам убійчі обставини свого життя, носив ся з гадкою пошукати иньшого зайняття, але перше ніж сей плян встиг сповнити, надійшла катастрофа. Він вмер від розрива серця в своїй канцелярії, приймаючи мати одного увязненого, що прийшла просити за сина.

Смерть Молчановського викликала жаль і сум в найрізнійших кругах, де знали його як наукову силу, страчену для науки завдяки університетському режиму Росії, як відданого свому народови чоловіка, котрого обставини засудили на ролю потайного його приятеля і помічника, і як чесну, гуманну, поступову людину, що на своїй впливовій позиції багато робила для всіх, кого зачіпали своїми зубами колеса „старого прижиму“.

„Завтра поховать його, писав оден з київських публицистів. Відповідно до прийнятої етикетки, він має лежати в труні в мундурі дійсного статського совітника, на віку труни має видніти ся шпада і трикутний капелюх з золотим шитем, за труною мають нести ся ордери на оксамитній подушці, і в сій обстанові може й нікому не прийде в голову, що покійник був

найменше чиновником і що в потайних сховках своєї душі заховав, як сьвятощі, всі найліпші ідеали своєї понурої молодости.“

Він заховав їх. І трагедія його життя була в тім, що він сьвято ховав єї ідеали, не маючи спромоги, не чуючи відваги їх реалізувати всіма силами своєї багато обдарованої душі. Гіршу долю трудно виміркувати!

Не ховайте в сховках своїх душ їх — своїх ідеалів — ви, молоді сини нашої суспільности, молоді аденти нашої науки, виносячи їх в житє з грізних і понурих часів своєї теперішньої молодости! Здійсняйте їх, реалізуйте їх — скільки стане ваших сил! Досить уже й тих задавлених, замучених житєм і його безмисльностями наших людей, число котрих поповнив отсе собою наш товариш, приятель і друг Никандр Молчановський.

Студії над українськими народніми піснями.

Подав др. Іван Франко.

Переднє слово.

Зайва річ говорити про важність і вартість українських народніх пісень. І серед суспільности і в науці вони мають вироблену славу. Се одно з найцінніших наших національних надбань і один із предметів оправданої нашої гордості. „Чи меніж доказувати — писав д. 8 лютого 1886 р. М. Драгоманов у своїм листі до Кіян ¹⁾ — яку ціну має сама по собі і дльа всього укр. питаньня наша нар. словесность, најхарактернішча і најліпша пројава укр. народу на культурно-історичній сцені?“ І не можна сказати, щоб наша суспільність байдужно ставила ся до збираня і збереженя того національного скарбу. Українці й галицькі Русини і Поляки навипередки збирали й збирають, публікували й доси публікують наші нар. пісні або присвячують їм наукові праці. В остатніх десятилітях попереднього віку завдяки працям Антоновича й Драгоманова, Костомарова, Житецького, Потебні зроблено було важний крок наперед у використаню пісенного матеріялу для дослідів історичних, естетичних та язикових. І російські вчені, такі як А. Н. Веселовский, Орест і Всеволод Міллери, Буслаєв і иньші присвячували нашим пісням чи то окремі праці, чи то втягали їх як порівняний матеріял у свої студії на ширші теми. Те саме робили й західні славісти такі як Міклошіч та Ягіч і за їх прикладом іде також молодша генерація. Згадаємо тут лише правького професора Ю. Полівку, що пильно слідить за кожною збіркою нашого казкового та пісенного матеріялу і додає до них богату бібліографію, потрібну для студій над поодинокими темами.

В однім напрямі доси слабо поступила наша наука. Маємо

¹⁾ М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і иньших, 1881—1886. Львів 1906, стор. 170.

кupu більш або менше богатих, більш або менше старанно та розумно уложених збірників пісень, але мало праць, які б орієнтували нас у тій масі пісенного матеріалу. Бібліографічні проби Матвєєва та Грінченка хоч і як цінні, все таки не входять занадто в деталі, реєструють томи, їх розділи, групи або розвідки, але не дають детального і систематичного огляду самого матеріалу. Зрештою сама бібліографія, сухий реєстр титулів хочби й усіх пісень одної за одною не дасть іще ніякої користі для науки. Тут потрібне щось більше, потрібне спеціальне оброблене, виконане по правилам історичної та літературної критики, яке б перебрало текст за текстом, варіант за варіантом, віднайшло й усталило їх взаємний зв'язок, вияснило ріжницї та розгалуженя редакцій і дозволило нам повязати ті пісні скілько можна з певними територіями нашої країни, з певними історичними традиціями, з культурною і політичною еволюцією нашого народа.

Почин до такого монографічного оброблюваня чи то поодиноких пісень, чи більших груп дав, як відомо, М. Драгоманов, виступивши д. 16 лютого 1874 р. на річних зборах кїївського Південно-Західного відділу Р. Геогр. Товариства з майстерним рефератом „Відгук лицарської поезії в українських народніх піснях“¹⁾, і тогож року на археологічнім з'їзді в Кїїві 1874 р. з рефератом, недрукованим тоді, про кровосумішку, де студіював українські пісні на сі теми в зв'язку з піснями, легендами та переказами иньших європейських та азійських народів, полегмізуючи головню з мітологічною школою дослідників, які вважали зароджене таких переказів і пісень самостійним і незалежним у кожного народа і виводили їх від мітичних уяв тогож народа²⁾.

Слїдом за Драгомановим пішли кїївські вчені П. Житецкий і Петров, які в другім річнику Ятічевого *Archiv für slavische Philologie* (1877) опублікували віднайдену д. Петровим пісню-віршу про битву під Берестечком з поясненнями, до яких важний причинок подав Ятіч у III річнику тогож *Archiv* (стор. 219—220). Того самого 1877 р. вийшла в воронїжських Филологіче-

¹⁾ Друковано: Записки Юго-Зап. Отд. Р. И. Геогр. Общества, т. II, Кїєвъ 1874, а відси в перекладі на укр. мову в першім томі збірного виданя: Розвідки Мих. Драгоманова про укр. народню словесність і письменство, т. I, У Львові 1899, стор. 66—87.

²⁾ Надруковано аж 1881 р. в півнійшій редакції в т. V і VI болгарського Сборникъ за народния умотвореня, наука и книжнина, і вийде по українськи в IV томі збірного виданя.

ських Записках замітна стаття А. Потебні „Малорусская народная пѣсня по списку XVI в. Текстъ и примѣчанія“ (в окремій відбитці стор. 1—53).

Далеко більше дали 80-ті роки мин. віку, на які припадають такі фундаментальні на свій час праці, як Потебні „Объясненія малорусскихъ и ёродныхъ народныхъ пѣсень“ (1883 і 1887), де в першій томі розглянено головню веснянки, а в другій колядки і щедрівки. В р. 1880 і 1883 у московськѣм журналі „Русская Мысль“ друкувала ся простора розвідка М. Костомарова „Исторія козачества въ памятникахъ южно-русского народнаго пѣсеннаго творчества“, як продовжене його статі „Историческое значеніе южно-русского народнаго пѣсеннаго творчества“, друкованої ще 1872 р. в московськѣм журналі „Бесѣда“. Продовжене тих статей п. з. „Семейный бытъ въ произведеніяхъ южно-русского народнаго пѣсеннаго творчества“ вийшло 1890 р. по смерті Костомарова в книжці „Литературное наслѣдіе Н. И. Костомарова“, виданій у Петербурзі. Рівночасно проф. Сумцов публікував у Кіевской Старинѣ ряд студій над поодинокими піснями і більшими групами: Новий варіантъ думи „Алексѣй Поповичъ“ (1885, кн. 1), Опытъ объясненія малор. пѣсни о Журидѣ (1885, кн. 7), Научное изученіе колядокъ и щедровокъ (1886, кн. 2), Коломыйки (1886, кн. 4), Малорусскія пѣняцкія пѣсни (1886, кн. 6). Тут появляють ся також нові праці Драгоманова (під ріжними псевдонімами), в тім числі про укр. відгуки великорусскихъ пісень про здобуте Азова і про Стеньку Разіна (1882, кн. 11), Малорусскія пѣсни объ освобожденіи крестьянъ (1887, кн. 3 і 4), Фатальная вдова (1888, кн. 12) і йогож уваги про псоване нар. пісень (1893, кн. 6). Слѣдом сих провідників ішли й молодші сили, в якихъ головню треба згадати М. Васильева, Рекрутчина въ малорусской пѣснѣ (1889, кн. 8 і 9), Ц. Неймана Куплетныя формы народной южнорусской пѣсни (1883, кн. 8), Николайчика про весільні пісні (1883, кн. 2) та Ящуржинського причинки до студій над колядками (1889, кн. II), веснянками (тамже кн. 5—6), пѣняцкѣми піснями (1892, кн. 3), та статью В. Науменка про Думу про Самійла Кушку (1883, кн. 6). Та й по за симъ центральнимъ тоді органомъ українознавства появляли ся окремі студії про укр. пісні. Назву особливо забуту не по заслугі книжечку М. А. Андрієвского „Козацкая дума о трехъ Азовскихъ братьяхъ, въ пересказѣ съ объясненіями и разборомъ ея“ (Одесса 1884, 8-ка, стор. 84, з малюкомъ), працю взірцеву що до методичности трактованя та ясности викладу. В Женеві

вийшла 1881 р. праця Драгоманова „Нові українські пісні про громадські справи“, а 1883—85 почали виходити „Політичні пісні укр. народа з XVIII—XIX в.“, яких одначе вийшли лиш два випуски, а третій, готовий до друку, лишився неопублікований і доси.

За те 90-ті роки дали на полі оброблення наших пісень дуже мало. Появилися замітні нові збірки Бугаковського та Довнара Запольського, що зібрали пісні забутої частини укр. народу, Пінчуків, далі Ястребова та Манджури з лівобічної України, Б. Грінченка з обох берегів Дніпра, Бігдая з землі Кубанського війська, але студій над тими піснями було дуже мало. Для весільних пісень зробили дуже важні студії В. Охримович та Хв. Вовк (його праця видана по французьки та по болгарськи так і лишилася доси невідома нашій ширшій громаді), а П. Житецький у ряді інтересних студій друківаних у „Кіевской Старині“ попробував аналітично доходити до вьяснення питань, як і де й коли складалися козацькі думи. Спеціальну розвідку про думу про Олексія Поповича дав проф. Сумцов у „Кіевской Старині“ 1894, до чого пор. уваги Драгоманова й мої в „Житю і Слові“ т. II. Колядками релігійно-апокрифічного змісту займався тамже Ящуржинський (1894). Надто по-виходили в тих часах численні праці російських учених Веселовського, Жданова, Халанського, Пипіна, чеських Махала та Ю. Полівки і иньших, де українські пісні служили порівняним матеріалом при ширших студіях тих авторів.

Не багато наперед посунулися дослідники над нашими піснями і в перших роках двадцятого віку. На першій місці треба тут поставити праці В. Неретца, який, що правда, безпосередно не доторкався до укр. народних пісень, але зібрав велику силу рукописного матеріалу віршового з XVII і XVIII в., який кидає багато світла також на повстання і розновсюджене усної пісенної традиції. Обік нього замітна також праця П. Житецького з приводу століття написання Енеїди, в якій автор дошукується основ нової укр. літератури в письменській і усній традиції XVII та XVIII в. Додаймо до них ті новіші праці та збірки, що появилися в остатніх роках у Львові, головню В. Гнатюка (Словацький опришок Яношів та Лірники і їх пісні), М. Грушевського (публікації рукописних співанників) і мої (оброблені пісні козака Плахти, Про правду і неправду), то будемо мати загальний, хоч певно не зовсім повний образ того, що зроблено у нас на полі дослідження над народними піснями.

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

№ 64 1925

Всі ті праці, і чисто бібліографічно, і річево цінуючи ставлять українську наукову роботу високо в ряді того, що зроблено серед иньших славянських племен. Хиба праці над великоруською людською традицією виявляють багатший обсяг та більшу різнородність наукових метод і більше оживлене; у иньших славянських народів учений дослід народної поетичної традиції або майже не будить зацікавлення і стоїть дуже низько що до якості (прим. у Поляків), або хоч і приваблює до себе талановитих робітників, усе таки супроти иньших національних праць являєть ся досить спорадичним. Та проте не слід нам забувати, що не вважаючи на число друкованих збірників нашої усної традиції і на число та якість роблених доси проб їх вистудіюваня лишило ся ще дуже багато діла. Наша народня традиція незвичайно богата та різнородна, а наукові сили, що брали ся до її вяснюваня та толкованя, не все стояли на висоті сучасної науки. Найліпші з них, такі як видане Антоновича й Драгоманова „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ та „Політичні пісні укр. народа“ переважно займають ся піснями як памятками історичними і громадають відповідний для сего матеріал, менше вдаючи ся в критику їх тексту; в тім самім напрямі йдуть і статі Костомарова присвячені українським пісням.

А тимчасом нема нічого лекшого, як понасти на хибну дорогу, оперуючи чи то в історичних, чи в літературних, чи в естетичних розвідках непровіреним критично матеріалом. Відомий приклад такого схибленя бачимо прим. на розвідці Буслаєва „Объ эпическихъ выраженіяхъ украинской поэзіи“¹⁾, що оперта переважно на фальшованих думках помічених у „Запорожской старинѣ“ Срезневського стратила нині всяку наукову вартість. Навіть у працях таких обережних дослідників, як Потебня, Драгоманов та Веселовский стрічають ся непорозуміня та помилки спричинені браком історично-критичного розсліду стів і філіяції поодиноких пісень, — порівняй далі мої мон фійки про Штефана воеводу, про Мшанецьку колядку ті Ведмедівку.

Отсе власне був головний мотив, який склонив мене і ся за працю, якої початок подаю тут читачам. Не вдаючі в які загальні міркуваня ані системи брати текст за тей пісні опубліковані в наших збірниках або переховані в

¹⁾ О. Буслаевъ, Историческіе очерки русской народной сѣности и искусства, Санктпетербургъ 1861, стор. 210—240.

писах, зводити до купи всі їх відомі й невідомі доси варіанти і студіювати їх детально, розширяючи в міру потреби дослід на сусідні країни, з якими наші пісні виявляють органічний зв'язок, притягаючи до порівняння матеріал прозовий, старі друки, загалом усе, що може причинити ся до як найповнішого розуміння даної пісні, отсе моя мета. Наші збірки пісень, друковані й недруковані, містять таку масу різнородного матеріалу, дуже часто накиданого безладно, записаного руками мало тямучих збирачів, устного й книжного, що вже саме прочищене сих хащів і внесене якогось ладу в ті праліси може бути корисною роботою. Але слідом за сим елементарним ділом виринають інші, далеко важніші проблеми: зв'язок пісні з життям і його інтересами, зв'язок з історією народа, його національною свідомістю та соціальним почуттям, зв'язок із загальною еволюцією народа, з хронологією його подій, з психологією його творчості. Такі критичні дослідження над подинними піснями дуже часто дозволять нам заглянути ближше в те, з яких сфер і груп народної маси плели дані пісні, в яких сферах обертали ся, яким інтересам чи поглядам служили. Все це вимагає великої обережності в досліді і як найбагатшого матеріалу; чи дало ся мені досягнути одно й друге, нехай судить компетентна критика.

Про свої матеріали не буду тут говорити загалом, вони будуть цитовані всі в відповідних розвідках. Одно тільки загальне бажане до всіх громадян позволю собі висловити при кінці свої передмови: хто посідає який будь пісенний матеріал, зібраний чи то ним самим, чи поміщений у старших рукописних збірниках, співанниках, кантичках і т. и., звольте зголосувати ся з ними до мене чи до Наукового тов. ім. Шевченка. Що знайдець ся цінніше в тих збірниках, буде опубліковане, і жадне зеренце дійсно вартної записки не буде змарноване.

I. Штефан воєвода.

Ян Благослав, один із найвизначніших членів і настоятелів церкви „Чеських братів“, що вмер 1571 р., був обік своєї церковної діяльності також одним із найученіших Чехів свого часу, гідний стояти обік творця новочасної педагогії, Яна Амоса Коменського. Обік праць історичних та релігійно-полемічних в обороні „Jednoty“ против католиків і протестантів він довершив редакції славного братського канціоналу, що був на-

друкований 1561 р. в Шамотулах у Польщі, написав підручник музики і також граматику чеську, що одначе не була видана за його життя. Ця грамика складаєть ся з двох частин. У першій Благослав розбирає давніші граматичні писаня чеських авторів Бенеша Опата, Петра Ізеля та Вацлава Фільоматеса, уступ за уступом додаючи свої критичні уваги, доповнення та поясненя, „як чоловік, що хоч сам дуже занятий иньшими річями, а про те дуже запопадливий на вичищенє та звеличанє чеської мови“, як каже він про себе на стор. 155 далі цитованого виданя. В другій частині йде насамперед интересна передмова до читача, де Благослав з ентузіазмом говорить про потребу держати чеську мову в чистоті і цитує слова Гуса против „двоєня языка“, се бто против національного і шкільного утравкізму. „Pojmeli Čech Němkyni, aby se hned děti česky učili, a ne dvojili řeči. Nabo řeči dvojeni jest hotowe zawiděni, roztrženi, popauzeni a swar. Protož česky král, swate paměti Karel cisař, byl přikazał Pražanům, aby swe děti česky učili, a na radnem domu, jemuž německy říkají Rathaus, aby česky mluvili“ (стор. 160—161). Далі йдуть просторі розвідки Благослава про прикмети чеської мови, про метафори, про чужі слова в чеській мові, про образіві реченя звані epallage, про фразеологію, в тім числі приповідки, яких збірка, звиш 80 номерів, тутже в тексті, про музику, віршованє, діалекти і т. и. Отся грамика, невідомо коли, та певно в остатніх роках життя Благославового зложена, не була тоді друкована і дійшла до нас у одинокім рукописі, що зберегаєть ся в бібліотеці Theresianum у Відні. Із того рукопису видали її 1857 р. бібліотекар І. Граділь і Йосиф Іречек п. в. Jana Blahoslava Grammatika česká dokonaná l. 1571. Z rukopisu bibliotheky Theresianské we Wídni wydali Ignác Hradil a Josef Jireček. We Wídni 1857, стор. XV+390¹⁾. Для нас цікавий у тій граматиці особливо розділ про „славянський“ діалект (стор. 340—2).

„Słowenský dialectus. Деякі держать ся тої думки, що те слово „Słowenska řeč“ — загальне, сумаричне, обіймає в собі всі поділи та діалекти вже згадані, і на їх думку словенський язык ділить ся на Чехів, Поляків, Хорватів, Русів і т. и. Иньші хочуть усі ті язики обняти назвою „болгарська річ“. А иньші вишукують на се ще иньші слова. Филип Меллянтон на Чехів та Словаків мовляв Ненети. Я хоч не хочу

¹⁾ За вязиченє для мене сеї книжки щиро дякую проф. Юрію Полівці в Празі.

тому перелічити ані потверджувати се рішучо, щоб словянський язик був початком та жерелом інших діалектів нашого широко по далеких краях розповсюдженого язика, але скажу просто те, що вважаю найблизшим до правди, не ганьблячи при тім інших осудів і розумінь. Отсеж і кажу, що не маємо такого слова, в яким би могли бути обняті всі діалекти і роздіан або відмінні вислови нашого язика. Німці мають. Чи саський, чи ракусський, баварський, швабський, швайцарський, нідерландський, марецький і т. н. говір, усі вони частини одного язика, що вветь ся німецький язик, і всі вони від сего зовуть ся Німці або німецький народ. І так Німці, будь вони в яких хочете краях, усе таки не що, як Німці. Але з людьми нашого язика не те. Бо Словаки сидять в краю словенським, Хорвати в хорватським, Чехи в чеським, Поляки в польським і т. д. А хто з них дістанеть ся до иньшого краю, мають своє спеціальне імя, поn generale uti Germani: чи то вони в Італії, в Угорщині, в Німеччині, все вони лишають ся і вовуть ся Чехи, а Поляки також Поляки, або Словаки теж. Натомісь Німець з якого будь краю, не вветь ся инакше, як Німець, хоч би з иньшим Німцем захожим з иньшого краю й не міг гаразд розмовити ся.

„А той словенський діалект — який він, чим ріжний від иньших діалектів, про се не здасть ся мені багато писати тай не знаю, на що би се придало ся. Ті, що розмовляли з ними, можуть судити і знати отсе:

1. Що той діалект не легкий до зрозуміння і нам Чехам і Полякам у загалі. Мав свої зврати і склади (trhu a spady) майстерні в глаголах, in pronuntiatione не зовсім подібні до тих Словаків, що живуть в угорській землі при моравській границі, та все таки не зовсім несхідні з ними.

2. Non est inexculpta dialectus; кажуть, що й граматикую свою мають, але я не бачив її. За те мають багато метафор і иньших ріжних фігур; і в в тім язичі пісень і віршів або римів множество. А які вони, можна дещо зрозуміти з отсеї одной сьвітської їх пісеньки“.

І далі подає Благослав сю пісню, в якій титулі читаємо ось що:

Piseň slowenska od Benátek, kdež hojně jest Slowaků
neb Charvatů, přinesena od Nikodema.

Dunaju, Dunaju, čemu smuten tečeš?

Na werši Dunaju try rotý tu stojú,

Perwša rota Turecká,

Druhá rota Tatarská,
 Treća rota Wołoská.
 W tureckým rotě šablami šermujú,
 W tatarským rotě strýlkami strýlajú,
 Wołoským rotě Štefan wyjwoda.
 W Štefanowy rotě dywoňka plačet,
 I plačuci powidała: „Štefane, Štefane!
 Štefan wyjwoda, albo mě půjmi, albo mě liši“.
 A što mi rečet Štefan wyjwoda?
 „Krásná dywonice, půjmiš bych tě dywoňko,
 Nerownaj mi jes, lišiš bych tě, milenka mi jes“.
 Šta mi rekla dywonka: „Pusty mne Štefane,
 Skoču já w Dunaj, w Dunaj hluboký,
 Ach kdo mne doplynet, jeho já budu“.
 Něchto mě doplynul krasnu dywoňku,
 Doplynul dywoňko Štefan wyjwoda,
 I wzał dywoňku zabil ji u ručku:
 „Dywoňko, dušenko, milenka mi budeš“. Amen.

І далі додає Благослав: „Иньша пісня подібна до сеї, яку я чув у Базилеї у Єленя (Geleń) від Харватів, має в собі отіє слова: „Pryliko andelska, koie me prychunu“ — і поясняє єї слова, толкуючи prylika — подоба, koia = си, prychunu — прихилити, diligere. Потім іде коротенька увага про польський діалект, очевидно найближчий для Благослава з усіх славянських. Подаємо ще одну виписку зі стор. 337 — пробу класифікації славянських діалектів. Перший і чільний діалект на його думку — чеська мова, до якої належать Моравяни і часть Шлезаків. Другий діалект — словенський, до якого належать своїм способом вимови ріжнородні Харвати, що живуть від Угорщини аж до Константинополя, відси аж до Венеції в Італії, далі є їх частина в Африці за морем, що зветь ся *Mediterraneum*, а ті мають ріжні назви відповідно до країв, як ось *Croatae in Croatia*, Босняни в Босні, країні не малій, Іллірики ті що в Іллірії, які там переважно називають ся Слави = *Slavi*. Третій діалект, се польська мова, до якої подекуди можна причислити й шлезьку (хоч ті, що живуть ближше до Чехів і Моравян, говорять подібнійше до Чехів ніж до Поляків). Далі Руска, Мазовецька, Московська і якась часть Татарів. Та котра б із сих мов або діалектів була найпервіснійша, про се не треба богато думати ані того докладно досліджувати. Бо такі річи повні ріжних недокладностей (*nejistot*) і помилок“. Автор тільки на одному стоїть, „*Voëmicam dialectum tum excultissimum, tum*

elegantissimum esse“, що для його часу до певної міри й було правдою.

Хто такий був той Нікодим, що переняв у Венеції і приніс до Моравії пісню про воєводу Штефана, не знаємо. Проф. Потєбня в цитованій далі праці про нашу пісню подає його назву „Вацетинський“ — на якій підставі, невідомо. Зрештою й так сама назва не говорить нам нічого. Видавці Благославової граматики в показчику імен завважають, що Благославова передмова до Граматики, що має титул: I. B. P. charissimo fratri N. S. D., повинна читати ся: Joannes Blahoslav P. charissimo fratri Nicodemo salutem dicit. Коли ся догадка вірна, то передмова набирає для нас деякого значіння, о скільки в ній стрічаємо натяки на характер і жите його друга. Отже читаємо в ній: „Часті згадки в многих побожних наших розмовах, бували, найлюбіший о Господі брате, про прикмети чеської мови. Що наж обом бувало жалко, так се те, що така благородна мова... так запущена і занедбана“. Отсе і все, що торкаєть ся Нікодима, тай того досить, щоб бачити, що сей Нікодим був чоловік високо освічений, бувалий по світі, належав, як і більшість „Чеських братів“, як і сам Благослав, до шляхетського стану, до людей маючих, і жив в Благославоу у такій приязни, що доводила їх до інтимних зносин та до розмов не лише про спеціальні, цікаві для них теологічні теми, але також про инші, світські, загально-культурні, в тім числі також про чеську мову. Можливо, що власне від сього Нікодима мав Благослав ті звістки про південно- і східно-славянські діалекти, яких він очевидно в власного наслуху не знав і які висловив у цитованім висше розділі своєї граматики.

Отсей троха подовгий екскурс про Яна Благослава та його граматику видав ся мені потрібним тому, що маємо в нім не лише найстарший доси відомий текст української пісні, але також цінне свідощтво вигляду нашої тодішньої нар. мови і то навіть в виразним діалектичним відтінком, і не менше давнє та цінне свідощтво про те, що вже тоді, в половині XVI в., нашою мовою було уложено багато пісень і віршів, які мусіли мати добру славу серед инших Славян, коли один Чех міг чути і переймити отсю пісню аж у Венеції і передати її в такій докладній формі Благославоу в Моравії. Що правда, сам Благослав не досить ясно уявляв собі національність того народу, якого пісню списав з уст Нікодима. З його уваг про славянські діалекти можемо переконати ся, що о скільки він

докладно розумів і відчував діалектичні різниці північно-західних Славян, Поляків, Чехів та Словаків, підносячи в своїх увагах навіть дрібні льокальні відтінки, прим. говір Ганаків, о стільки ж неясне понятє мав про східніх і південних Славян. Тай тут обік явних помилок, про які згадаємо далі, проблизкують інтересні думки, прим. згадка про тих, що вважають болгарську мову матірю всіх славянських, очевидний відгук тої теорії, що ідентифікувала староцерковну мову Кирила й Методія зі староболгарською. Слова Благослава про Славян у Африці полягають очевидно на популярнім колісь твердженю про Славянство Вандалів. Інтересно, що Благослав не знає назви Сербів і обік Босняків виразно відрізвених від Croati, такп обіймає їх спільною назвою Харватів. Але ся назва обіймає далеко більше славянських племен, яких мова була менше зрозуміла чеському вченому. І так хоча руський діалект він кладе окремо від інших — що правда, зачисляє до нього й щиропольський діалект мазовецький, — то всеж таки нашу пісню подає як specimen не руської, а словенської мови. Щож він розуміє під словенською мовою? І тут інтересна його двоїстість: раз він натякає, що Словенами, Славами називаєть ся одна часть Славян іллірійських, про яких він міг чути італійський вислов Slavi (schiavi), а другий раз виявляє знайомість такого погляду, що Славяни, то загальне імя всіх славянських племен, і хоча не рішаєть ся сам потверджувати сю думку, то все таки не хоче перечити їй рішучо. Певно, що на рахунок тих іллірійських Славян треба покласти й те, що каже Благослав про граматику і взагалі культурність їх язика — се відгук дубровницької культури, що вже сто літ перед тим під італійським впливом почала розцвітати ся.

На сю пісню звернув увагу вченого світа проф. К. Ірек у *Časopis-ı Českého Musea* 1876 р. в рецензії на Ягічову статю: „Дунав-Дунай у славянській народній поезії“, висловивши своє здивованє, що ніодпн славянський учений не зняв ся доси близше сею одинокою в своїм роді памяткою руської мови та народної словесности. На сей поклик відгукнув ся харківський професор, відомий Українець Потебня, який присвятив пісні про воеводу Штефана спеціальну статю, друковану 1877 р. в вороніжських „Филологическихъ Запискахъ“ і видану також окремою брошурою п. з. „Малорусская народная пѣсня по списку XVI вѣка. Текстъ и примѣчанія А. Потебни. Воронежъ 1877“, 53 сторони. Статя складаєть ся з чотирьох розділів, із яких перший займаєть ся текстом пісні і язиковими ува-

гами (ст. 1—12), другий говорить про розмір пісні (ст. 12—14), третій, найширший, дає „дещо про початки пісень та про заспів до „Дунаю“ (ст. 14—50), а в четвертім „що найважливіше про зміст пісні“ (ст. 50—53). Властиво текстови пісні, її опінії та розборови змісту присвячено ледво кілька сторінок; усе инше займають різні à propos, уваги та причинки дуже слабо звязані з піснею, просторі екскурси про заклинання, про Слово о полку Игоревѣ, про народну символіку та способи вислову, і скрізь пробиваєть ся улюблена тенденція автора перебігати в поля літературно-історичного досліду на поле психо-льоїчної спекуляції та виниканя у душу кожної фрази при помочи незліченнх анальоїї. Не відмовляючи такій методі її вартости, особливо для естетичного відчутя пісень, усе таки треба пожалкувати, що Потебня занадто мало зробив для нашої пісні.

Найцінніші без сумніву, хоч якось не доведені до кінця його уваги про її мову. Потебня відразу пізнає в ній мову українську і сплкуєть ся зрозуміти й вияснити кожде слово на підставі української граматики й діялектольоїї. І так замісь стоїу він читає стоя, хоч на мою думку ближша лекція стоїють, уживана й доси в галицькім покутськім діялекті; анальоїчні форми *šermuju* і *strýlaju*, де очевидно Чех пропустив непривичне йому кінцеве *t*, Потебня лишив нетикані. Форми *W tureckým rotě*, *W tatarským rotě*, *Woloským rotě* Потебня транскрібує: В турецкий мі, в татарский мі, в волоский мі; ближша була би транскріпція В турецкі ми, в татарські ми, в волоскі ми. Лишив Потебня форми *mě* в рядку „*albo mē rŭjmi, albo mē liši*“, які на мій погляд краще вважати за чехізми, що заняли місце руського „мене“, якого тут домагаєть ся розмір. Так само можна вважати чехізмами форми *tě* в дальших рядках і транскрібувати їх нашим тя. Може до тої самої категорії змін належить також форма: *rusty mne*, яку Потебня транскрібує на „пусти м'не“ зам. далеко ближшого нам „пусти мя“ або „мня“. Натомісь вірно транскрібує Потебня чеське *Něcht* руським „не хто“ зам. „ніхто“; характерна руська форма: „не хто, але Штефан“ могла бути незрозуміла для чеського вуха. Чи конче транскрібувати чеське *Ach kdo* на укр. „А хто“ зам. „Ах хто“, про се також можна сумнівати ся. Лишає без поправки Потебня форму взяв у передостатнім рядку, не зважаючи на те, що укр. вуха толерує тут, а розмір домагаєть ся повної форми „узав“. Користуючи ся тими своїми увагами Потебня дає транскріпцію тексту Благослава на руські букви, доповняючи декуди той текст такими

повтореннями (вони скрізь означені скобками), яких домагаєть ся розмір пісні.

Далі ми покористуємо ся увагами і доповненнями Потебні даючи свою реконструкцію тексту, а тепер піднесемо дальші цінні здобутки його праці.

Що до язика нашої пісні Потебня не сказав нічого рішучого. Се очевидно тому, що він занадто мало знав власне галицькі діалекти, про які він говорить на підставі таких недостаточних жерел, як Русалка Дитстрова та Купчанкова збірка буковинських пісень. Та все таки бистрому оку Потебні не уйшли діалектичні прикмети власне тих прикарпатських сторін. Я схарактеризував би діалект, у яким уложена пісня, не вважаючи на те, що з нього при устній передачі певно стерто деякі особливости, за галицький, а спеціально підгірський чи краще покутський. На Покуте (з Буковиною) вказують згадки про волоську роту, до якої належить і Штефан. Із діалектичних особливостей Потебня підносить такі форми, як Штефан, властива їй доси всім галицько-підгірським діалектам від Прута до Сяна; старинне „чому“ чуєть ся їй доси в долині між Прутом і Черемошем, між Гуцулами навіть чіму; що форми ми, ти, тя або те (у Гуц.ті, мі) уживають ся в тих околицях загально, се нині відомо всім знавцям язика; так само відома у Гуцулів і на Покуттю форма бих замісь бим уживаного в иньших околицях; не чужа Гуцулам також форма шьто зам. що. Так само уживають ся тут і доси старі форми речет, плачет поряд з новійшими рече, плаче. Навіть така на перший погляд аномальна форма, як *pegownaj* *mi jes* чуєть ся майже в кожній пісні співаній Покутянином при протяганю голосу, отже ідей зам. іде, мидай зам. мила, Марчай зам. Марча (ся остатня форма навіть увіковічена пару разів у збірці пісень Головацького).

Про розмір нашої пісні Потебня знайшов} лише стілько сказати, що він „обыченъ въ малор. пѣсняхъ“ (ст. 12). Що значить „обыченъ“? Прим. у Галичині, де переважають коломийки, він зовсім „необыченъ“. Тай де інде по Україні він незвичайний, а лише властивий певним, досить різко означеним групам пісень. З виємком трьох рядків (3—5), може зіпсованих пам'ятю Нікодима або й того, що зі своїх уст передавав йому пісню, вся решта її, 20 рядків (по нашій реконструкції) збудована правильним, не силябічним, а тонічним розміром, так що кожний рядок числить 12 складів, що ділять ся цезурою на дві рівні половини і кожда з них має два наголоси. Риму нема,

хоча дехуди попадають ся замітні для слуху ассонанси та аллітерації: *чому смутен, три роти ту стоять, стрілками стріляють, в волоскій ми роті Ш. воевода.* До музикальних засобів пісні належать також повторюваня поодиноких і синтактично важних слів, як Дунай, Стефан, дівонька.

Що до часу, в яким могла повстати наша пісня, то вже та щаслива обставина, що вона в р. 1571 зайшла через Венецію до Чехії і тут була записана, показує нам, що на Русі в половині XVI в. мусіла вона бути досить популярна. Чи маємо думати про сербо-хорватських музикантів та мандрованих співаків як носителів її й подібних пісень? Нічого рішучого про се сказати не можемо, — хіба що Нікодим у Венеції чув її власне від такого мандрованого співака, якого мав право зачислити до „словенської“, себто південно-славянської породи, а його пісню вважати за взірець його мови. Зрештою що до імени воеводи Стефана, то воно вводить нас у історію Молдо-Валахії і то спеціально в XVI вік, коли на господарському стільці того краю під турецькою зверхністю сиділи один по одному чотири Стефани, з яких перший, Стефан Великий, умер 1502 р.¹⁾, а пятій жив ще тоді, коли писала ся Благославова граматика. Котрого з них уважати героєм руської пісні, се для нас байдуже; для означеня часу, раніше якого пісня не могла повстати, вистарчить пригадати, що для її автора три роти — турецька, татарська і волоська, се очевидно три части одного війська, що стоять над Дунаєм, може ждучи покликку до походу, а се вказує на вазальне становище Молдавії супроти Турків, становище, яке закріплюєть ся в Молдавії з перших літ XV в.

Далеко цікавіше те, що підніє Потебня в своїй пізнійшій праці²⁾, що фактично в тім розмірі маємо зразок найстаршого славянського епічного розміру. Правда, найстарша памятка південно-славянської, дубровницької поезії, Гекторовичева поема *Rybanié*, вийшла ще 1551 р. і зложена хорейчним 16-складовим віршем; але не забуваймо, що Гекторович не був людвий співак, але писав під впливом тогочасної міщанської, італійської моди. Натомість найстарші людві сербські та болгарські пісні всі складені таким розміром, як отєя наша. Той розмір, що від-

¹⁾ Ал. И. Яцимирскій, Григорій Цамблакъ. Очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности. С. Петербургъ 1904, стор. 101 і далі.

²⁾ Объясненія малорусских и средних народных пѣсень. II. Колядки и щедровки. Варшава 1887, стор. 7.

повідас греко-византийському т. зв. політичному віршови, ще в X або XI віці разом із грецькими поезіями перейшов до Болгарії і був тут ужитий у перекладах грецьких віршів¹⁾. Майже рівночасно з повстанем нашої пісні повставали в північній Русі биліни; вправді найстарший їх запис, зроблений Англичанином Робертом Джемсом у Москві, походить аж із 1620 р., та все таки в ньому більша часть віршів такогож розміру, як і наша пісня.

Ино Боже, Боже!

Сотворяль ты, Боже, да и небо, зешлю,

Сотвори же, Боже, весную службу.

Варто зазначити, що прим. у першій части пятого тому Чубінського на 827 пісень маємо ледво 23 пісні збудовані сим розміром, тай то всі вони лише задля недбалства редактора розсіпані на стілько нумерів, а впорялковані критично ті уривки та варіанти дадуть певно не більше 5—8 пісень. І що найцікавійше, власне ті пісні визначають ся поважним тоном, звичайно дуже серіозним або й трагічним змістом і подекуди моралізаційною тенденцією. Я далі присвячу їм окрему розвідку.

Між иньшими річами, які притягнув Потебня для естетичного коментарія нашої пісні, вказав він також інтересну великоруську пісню опубліковану ще Сахаровим у III томі його Сказаний руссаго народа. Для цікавих наводжу її тут:

Ой ты наш батюшка, тихой Донъ!

Ой чтоже ты, тихой Донъ, мутнехонекъ течешь?

Ахъ какъ виѣ, тиху Дону, не мутному течи?

Со дна невя, тиха Дона, студенны ключи бьютъ,

5. Посерель моя, тиха Дона, бѣла рыбаца мутять,

По верху моя, Дона, три роты прошли:

Ай первая рота шла, то Донскіе казаки,

Другая рота шла, то винажена пронесли,

А третья рота шла, то дѣвица съ иолодцомъ.

10. Молодець красну дѣвушку уговариваетъ:

„Не плачь, не плачь, дѣвица, не плачь, красная моя,

¹⁾ Див. А. И. Соболевскій, Черковнославянскитѣ стихотворенія отъ IX—X вѣкъ и тѣхното значеніе за черковнославянскія языкъ (Сборникъ за народни умотворенія, наука и книжница). Софія, 1900, кн. XVI—XVII, стор. 314—324.

²⁾ Див. в-рв 1, 5, 6, 8 В і Г, 69 А, 150, 164, 178, 190, 209, 313, 408, 428, 465, 512, 548, 558, 569, 586, 692, 715, 763, 816.

Что выдашь тебя, дѣвица, я за вѣрнаго слугу.
 Слугѣ будешь ладушка, мнѣ мпеленькой дружокъ,
 Подъ слугу будешь постелю спать, со мной виѣсть спать“.

15. Что возговорятъ дѣвица удалому молодцу:
 „Кому буду ладушка, тому мпеленькой дружокъ,
 Подъ слугу буду постелю спать, съ слугой виѣсть спать“.
 Вынимаетъ молодець саблю острую свою,
 Срубавъ красной дѣвицѣ буйну голову,

20. И бросилъ онъ еѣ въ Донъ, во быстрюю рѣку.

Про сю пісню каже Потебня, що вона „такъ сходна съ малорусскою, что единство происхожденія начала той и другой кажется несомнѣннымъ“ (стор. 31). На жаль він і тут замісь дальшого розсліду основних мотивів обох пісень погнав ся за деталями язикових висловів і вже на стор. 50, вертаючи до „головного змісту пісні про Штефана“, якого зрештою і тут не розбирає детально, зазначає голословно, що той зміст „совершенно отличенъ отъ сходной по началу вр. пісни. Кажется (?), что эта послѣдняя имѣетъ предметомъ событіе дѣйствительное отъ начала до конца: дѣвица не хочетъ быть холопской женой и барской подлюбовницей и зато убита. Въ мр. пісни къ области мало-идеализованной дѣйствительности относится желаніе дѣвицы выяснить свои отношенія къ Волошскому воеводѣ Стефану, его колебаніе между любовью и опасеніемъ неравнаго брака и конечное рѣшеніе“. Сі рефлексії зовсімъ невѣрні. Те, що розказано в великоруській пісні, від початку до кінця по просту не може бути дійсним фактом уже для того самого, що вона від початку до кінця — поетична кристалізація якогось — байдуже, чи дійсного, чи фіктивного факту. Могли собі сотки й тисячі дівчат гинути в подібних конфліктах; хто би хотів оповідати про їх долю, зумів би знайти вислови відповідні до кождочасної ситуації, але щоб два поети такими схожими словами запускали ся зразу в розмову з рікою, потім так само схематично малювали ситуацію (три роти, навіть слова ті самі!) і таксамо плястично та знов таки близькими словами малювали в обох равах той сам конфлікт, допускаючи лише невеличку відміну в характеристиці дівчих осіб, що веде за собою відмінну катастрофу, се на мою думку зовсім не „дѣйствительное событіе“, а виразніснський факт літературного запозичуваня. Треба припустити, що українська пісня про воеводу Штефана була колись розширена не лише до Венеції, але й до Дону, і породила великоруську відміну, яка зрештою через ріккіше зазна-

чене того самого конфлікту, що і в нашій, робить честь психологічній проникливості її автора. За правдоподібністю такого широкого розповсюдження сеї пісні в давніших століттях промовляє на мою думку також уривок білоруської пісні цитований Потебнею:

Въ чистомъ полѣ не дымъ, не вода,
Горы, далины и сыра земля,
А на далинахъ чатыри палка:
Ув адномъ палку шабли віяюць,
А въ другомъ палку галовки лѣтаюць,
А въ трейцемъ палку ацець тужить.

(Потебня, оп. сіт. 33). Що правда, продовжене сеї пісні Потебня відкидає признаючи його „може фальсіфікатом“, та цитовані рядки мабуть автентичні і сама їх старинна (колядкова) форма свідчить про їх близьке генетичне свояцтво з нашою піснею.

Порівняне нашої пісні з семи варіантами, а особливо з великоруським, дозволяє нам з великою дозою правдоподібности реконструувати початок нашої найстаршої пісні в повнійшій виді, ніж її заховав нам запис Благослава. Один погляд на текст вистарчить для переконання, що по першій рядку нашої пісні, який містить у собі поетичне запитане до Дунаю, мусить іти відповідь на те запитане, і та відповідь мусить творити льотичний звязок початку з головною основою. Пригадаю для аналогії загально тепер відомі пісні такі, як:

Гей орле, орле, сивий соколе,
Ой чи бував ти в моїй стороні,
Ой чи чував ти о якій новині,
Ой чи не тужить миленька по мні?

На се питане йде зараз відповідь орла:

Ой тужить, тужить, на ліжку лежить,
Правую рученьку на серці держить.

Або друга пісня старшого складу:

Ой там в полі береза стояла,
На березі зазуля кувала.
Питаєть ся зазуля берези:
Чом береза біла не зелена?

На що береза відповідає:

Як я маю зеленою бути?
Підомною стояли рекрути.
Підомною стояли Татари,
Щабельками гиле обтинали і т. д.

Слово рекрути тут очевидно пізна вставка, а основа пісні,

тепер зрештою сильно затемнена, сягає XVII або й XVI в. Подібно мусів виглядати й початок пісні про Штефана воеводу, а великоруська парість тої пісні дозволяє нам реституувати в ній хоч три рядки. Приймаючи на увагу всі ті замітки ми мали би текст нашої пісні ось у якій формі:

1. Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
2. Ой як мні, Дунаю, не смутному течи,
3. Що дно моє точуть студені криниці,
4. А но середині біла рибка мутить,
5. На версі Дунаю три роти ту стокуть:
6. Перша рота турецька,
7. Друга рота татарська,
8. Трета рота волоська.
9. В турецкі ми роті шаблями шермують,
10. В татарські ми роті стрілками стріляють,
11. В волоські ми роті Штефан воевода.
12. В Штефанові роті [та] дівонька плачеть,
13. [Та дівонька плачеть], плачучи повідат¹⁾:
14. „Штефане, Штефане, Штефан воевода,
15. Альбо мене пуйми, альбо мене лиши!“
16. А што ми [од]речет Штефан воевода?
17. „Красна дівоньце, пуйми би я тебе,
18. [Пуйми би я тебе], неровная ми ес“.
19. Што рекла дівонька? „Пусти мня, Штефане!
20. Скочу я у Дунай, у Дунай глибокий.
21. Ах, хто мня достанет, [то] его я буду“.
22. Не хто мя доплинул, красную дівоньку,
23. Донлинул дівоньку Штефан воевода.
24. І увял дівоньку за білую руку:
25. „Дівонько, душенько, миленька ми будеш“.

Кінчу висловом подяки для чеського вченого, що заховав нам від забутя сю перлину нашої народної творчости, яка від тепер повинна стояти на чолі збірок наших народніх, а особливо історичних пісень.

І ще одна увага. Вацлав Ганка, відомий творець тзв. Зеленогорського та Королеводворського рукописів знав також Благославу граматику, користувався нею в рукописі, опублікував Благославу збірку приповідок із тоїж граматики. Хто читаючи

¹⁾ Пр. Потебня подає сю форму в нотці важ. чеського *rowidała*; Пот. думає, що се форма лемківська, тимчасом коли вона уживається ся скрізь у Бойків і у Гуцулів аж до румунської границі.

початок його прославленого „Любушиного суду“ з його поетичною апострофою :

Aj Vltavo, če mutiši vodu,
Če mutiši vodu strebropěnu —

не згадає нашої пісні, що послужила йому взірцем для його концепції? Не менше цікаво й те, що Потебня, який вишукував до поодиноких зворотів і висловів нашої пісні аналогії у великоруських, сербських та хорватських піснях, саме отсеї найвищійшій не добачив.

II. Іван і Маряна.

Отсеї інтересної пісні маємо пять варіантів, які роздивимо поперед усього. Два варіанти були надруковані в збірці Оскара Кольберта „Рокисіє“, т. II, стор. 17 і 18, сей другий з музикою. Третій варіант записаний мною від Францішка Батовського в Ценева в р. 1880, був надрукований мною 1895 р. в Жптю і Слові т. III, стор. 369—370, де були також передруковані оба Кольбертові варіанти. Четвертий варіант містить ся в рукописній збірці пісень із Стецеви, записаних селянином Сл. Рошкою і присланих на мої руки, а пятій записаний учеником Стефанчуком у Воскресіньцях біля Коломиї 1884 р., тим ріжний від попередніх, що герої пісні замість Іван і Маряна називають ся Роман і Катерина. Перший варіант Кольберта записаний в Іспасі, мій варіант із Ценева, варіант із Стецеви та варіант із Воскресінець зходять ся досить близько і доповняють себе, при чім мій варіант виявляє найпоправнійший текст, тим то я й приймаю його за основу для реконструкції тексту пісні. Другий варіант Кольберта записаний у Чортівці, виявляв вже другу, пізнійшу редакцію пісні і я подаю й обговорюю його окремо.

Та не мав¹⁾ Іван що робити,

Та мусів²⁾ сі оженити,

Та взяв собі Маряночку,³⁾

Маряночку за жіночку.⁴⁾

б. „Ой, Іване, Іваночку,

Покинь⁵⁾ пшти горівочку,⁶⁾

Покинь пшти, гайнувати,⁷⁾

Будемо си⁸⁾ гавдувати.

¹⁾ Стец. Ни знав. ²⁾ Кольб. А. Мусів він. ³⁾ Стец. Узав жінку Маряночку, Кольб. А. Взяв си жінку. ⁴⁾ Кольб. А. і Стец. замість сего рядка мають: Та на свою головочку. ⁵⁾ Кольб. А. Лиши. ⁶⁾ Стец. сей рядок час. ⁷⁾ К. Лиши... тай гуляти, Ст. Покинь... гуляти. ⁸⁾ К. і Ст. Та будемо.

- Дай коники за волки,
 10. А возочок за плужочок,
 А сіделце за яреще,
 А канчучок за пстичок ¹⁾.
 Та підемо ²⁾ в чисте поле,
 Та віорен собі ³⁾ пивку ⁴⁾
15. Я ні вузку, ні широку,
 Анї довгу ні коротку⁵⁾.
 — Оре Іван оден деньок,
 Маряночка воли гонит ⁶⁾
 Тай до него не говорить.⁷⁾
20. На другий день поступає,
 Маряночка промовляє:⁸⁾
 „Ой Іване, Іваночку,
 Ци видиш ти дорожечку?
 Тов доріжков⁹⁾ Турчин грає
25. Відай до нас повертає“.
 „Ой Іване, Іваночку,
 Продай жінку Маряночку!
 Продай ми жінку, Іване,
 Нехай буде мойов папев.¹⁰⁾
30. Як ни не меш ¹¹⁾ продавати,
 Будемо сі ¹²⁾ прубувати“.
 Стали вин сі прубувати,
 Та став Турчин замагати.
 Ой як став го замагати,
35. Став сі Іван покликати: ¹³⁾
 „Ой Маряно, Маряночко,¹⁴⁾
 Най ті внесе сумлінечко,¹⁵⁾
 Поможи ми цес разочок,
 Най не буде загибочок!“
40. Маріяна як то ¹⁶⁾ вчула,

¹⁾ У Ст. сих 4 рядків нема, у Кольб. замість них лиш два:

Купи плужок тай волики, Тай істичок тай коники.

²⁾ Кольб. поїдем. ³⁾ Кольб. файну. ⁴⁾ Кольб. пиву. ⁵⁾ В моїм варіанті тих 4 рядків, а в Кольберговім двох остатніх нема. ⁶⁾ Стец. сей рядок вас. ⁷⁾ Стец. Маряночка... В моїм варіанті сих трьох рядків нема. ⁸⁾ В моїм вар. і сих обох рядків нема. ⁹⁾ Стец. дорогов. ¹⁰⁾ Отсі два рядки нас лише Кольб. ¹¹⁾ Кольб. Як ни схочеш. ¹²⁾ Кольб. Та будем сі. ¹³⁾ В моїм варіанті замість сих 6 рядків лиш два: Я ввзяв Турчин замагати. ¹⁴⁾ Кольб. Маріє, Марієчку. ¹⁵⁾ У Кольб. сего рядка нема, вате жовторено дальший два рази. ¹⁶⁾ Кольб. Марієчка як се.

- Плечима сі обернула.
 „За Йваном би бідувати,
 За Турчиною панувати“.¹⁾
 Став сі Іван поправляти,
 45. Став Турчина замагати,
 Взяв сі Турчин покликати:
 „Ой Маряно, Маряночко,
 Поратуй мі цес разочок,
 Бо ми буде загибочок!“²⁾
 50. Взяли ³⁾ Йвана, ізв'язали
 Тай до коня прив'язали.
 Ой сів Турчин на коника,
 Маріяна на другого,
 А Івана по при коня.⁴⁾
 55. Їдуть гору, їдуть ⁵⁾ другу,
 А на третій треба стати,
 Треба стати, почувати,
 Ворон коні попасати.⁶⁾
 „Ой Турчине, Турчиночку,
 60. Буду в тебе за служечку,
 Попусти ми білі руки,
 Най ни терплю тьжжі муки!“
 Ой Турчин сі не здогадав,
 Іванови ручки пускав.⁷⁾
 65. „Ой Турчине, Турчиночку,⁸⁾
 Ци видиш ти дібровочку?
 Край діброви є два дуби,
 На них сидя два голуби.⁹⁾
 Як би їх тут ай убити,
 70. Вечереньку вготовити?
 Ой Турчине, Турчиночку,
 Позволь міні лучка свого,
 Най я убу два голуби!¹⁰⁾
 Оден буде, пане, тобі,

¹⁾ Стец. сих 4 рядків нема. ²⁾ Сих 6 рядків є лише в варіанті з Воскресінець. ³⁾ Кольб., Воскр. Стец. Били. ⁴⁾ Кольб. і Стец. сих 3 рядків нема. ⁵⁾ Кольб. йодну. ⁶⁾ Кольб. замість сих двох рядків має лиш один: В третій стали, попасали; Стец. А на треті стали і там коня попасали. ⁷⁾ У моїм варіанті і в Стец. сих 6 рядків нема. ⁸⁾ Так у Кольб. і в Стец., в моїм вар. Ой Іване, Іваночку, немов би се говорить Маряна. ⁹⁾ Кольб. і Стец. дубочки... голубочки. ¹⁰⁾ Кольб. і Стец. замість сих 3 рядків мають два: Подай же ми, пане, лучки, Та най убу голубочки.

75. Другий буде пани твоїй,
Пани твоїй, жінці моїй¹⁾)
Гей, Турчин сі не здогадав,
Іванови лучок подав.
Ой взяв Іван²⁾, та як змірив,
80. Турчинови в серце стрілив.
Маріяна як то вздріла,
Тай на ногах обімліла.³⁾
„Ой Іване, Іваночку,
Най ті внесе сумліннячко,⁴⁾
85. Подаруй ми пес разочок,⁵⁾
Не роби ми⁶⁾ загибочок!
Буду других научати:
Треба вірнов мужу бути⁷⁾.
„Зараз я ти подарую,
90. Най лиш лучок наладюю“.
Іван лучком як ізмірив,
Маріяні в серце стрілив.⁸⁾
Заніс її на долину,
Поклав її при Турчину:
„Тут, невірна, будеш гнити,
96. А я буду в світі жити“.⁹⁾

Другий Кольбертів варіант коротший (44 рядки) та поплутаний. Він починаєть ся словами: Не міг Іван в світі жити. В рядках 5—6 упіменене звертаєть ся не до Івана, але до Маряни:

Ой Марянку, Маряночку,
Покинь пити горілочку.

Нашим рядкам 17—19 відповідають у тім варіанті два ось які:

Орав, орав, Бога молит,
Маріянка не говорит —

по чім іде те, що у нас містить ся в рядках 26—37, у такій формі:

¹⁾ Стец. замість сих трьох рядків має лиш два:

Оден буде тобі, паяе, Другий буде твої пани.

²⁾ Так Кольб.; Стец. Іван лучком та як змірив; у мене: Ой я Іван як ізмірив. ³⁾ Кольб. Трохи в страху ни й-умліла. ⁴⁾ Кольб. Стец. сей рядок вас. ⁵⁾ Стец. Даруй мнї годиночку; дальших трьох рядків нема. ⁶⁾ Кольб. Най не буде. ⁷⁾ Ті два рядки лиш у Кольб. ⁸⁾ Остатніх двох рядків у моім варіанті нема, та є в Кольб. і Стец. ⁹⁾ Сі 4 рядки є лише в вар. в Воскресінець.

Приїхали Турчанини:
 „А, деїнь добрий, Іванче!
 Годі, годі вже орати,
 Маріянку вбитувати.
 Маріянку до пояду,
 А Івана до гайданків!“

І зараз оповідане перескакує на рядки, що відповідають нашим 42—58, у такій формі:

Вона їде у пояду,
 А він біжить разом з кінсьми.

Потім знов оповідане перескакує на наші рядки 65—76:

Оттак каже Івавочко:
 „Чи видиш ти, мій паночку,
 Чи видиш ти два дубочки,
 На них сиде голубочки.
 Пович, пане, свого лучка,
 Та най убю голубочка:
 Один тобі, другий мій,
 Третій буде моїй жині“.
 Як він змірив, як вістрілив,
 Таї і пана в серце вцілив.

„А Іване, Іваночку,
 Подаруй нені сес разочок,
 Так будемо панувати
 Таї будемо гадувати“.

„Я ти, шельмо, подарую,
 Та вай лучок наладу!“

А як лучок наладував,
 Таї то і єї застрілив.
 „Ти з Турчином будеш гнити,
 А Іван буде в світі жити“.

У сім другім варіанті пісня вже значно попсована, майже половина тексту забула ся, мова занечищена польонізмами (пояд, двіньдобрый, гайданки) вказує на вплив двірської служби, змінено й деякі побутові деталі: Турчин ідентифікуєть ся просто з „паном“, він не їде верхи, а в повозі, до якого й забирає Маряну, він зрештою виступає не як чужинець, а як якийсь близький сусіда, який знає, що Іван кривдить свою жінку.

Ся пісня мало розповсюджена, заховала ся лише на Покутю, в вилах між Прутом і Черемошем. Вона вже очевидно забуваєть ся, може задля своєї довготи, задля мало вже зрозумілого змісту та незвичайної, старосьвіцької мелодії. Деякі подробиці змалюваного в ній побуту вказують на значну її старовину. Нема згадки про село, в яким жив Іван; навпаки зі змісту пісні виходить, що він живе зовсім не в селі, а десь немов на хуторі, на самоті, так що против Турчина він не може кликати до помочи нікого крім своєї жінки. Він з жінкою оре нивку, яку йому подобаєть ся, то значить, заорює вільну ще, необмежену землю. Він перед жєнячкою очевидно жив не хліборобським, а вільним, бурлацьким чи козацьким житєм, так що аж жінка мусить намовляти його, щоб проміняв коні на воли, віз на плуг, сідло на ярмо та канчук на истик, то значить, щоб із рицарського, козацького побуту перейшов на хліборобський. Додаймо ще, що Іван і Турчин оба стріляють з лука, що Маряна їде на коні, як і слід степовій козаці, і будемо мати досить виразні вказівки на часи XV—XVI віку, коли ті риси відповідали ще дійсности особливо в тих частинах нашого краю, що лежали на південь і на схід, ближе границь турецько-татарської власти.

Та маємо тут такі риси, що не відповідали ніколи нашій дійсности. Наша історія знає турецькі напади на південно-східну Галичину в XV і XVI в., знає татарські напади в XVI—XVIII в. Але все се були оружні напади більших, по военному зорганізованих сил, з пожежами, різнею людий та забираєм значної части людности, особливо жіноцтва та взагалі молодіжи у ясир. У нашій пісні одначе бачимо зовсім не те. Про напад тут нема ані мови; Турчин приїздить до Івана як знайомий до знайомого, чи краще як пан до підданого. Він хоче купити у нього жінку, яка сподобалась йому, і тільки в таким разі, коли б Іван не хотів продати жінки, гровить бійкою. Таких відносин у нас ніколи не було; се відносини завойованого краю, де Турки пани і мають право поводити ся з християнами, як самим хочеть ся, а християни не мають ніякої правної оборони від їх утисків. Такі відносини — маємо на се величезну силу свідощтв — були в XV—XVII віках у Сербії, в Болгарії, але не у нас. А в таким разі виходить, що основа сеї пісні не повстала на нашім ґрунті, а була занесена до нас із південно-славянських країв заходжими співаками, про яких гостюване в нашім краю маємо немало писаних свідощтв із XVI та XVII в. Сеї догад потверджував

би наш висше висловлений погляд на час, коли була зложена ся пісня нашою мовою; щоб підперти його, досить буде оглянути варіанти анальогічних сербських та болгарських пісень, що належать там до загальнолюблених і широко розповсюджених і заховали ся доси в значнім числі в устах народу.

Візьмім пару прикладів.

Твои двори, бане, оплѣнены,
 Оплѣни и Туре Арнауце...
 Деветъ мѣски той бѣло иманье,
 И десето той жѣлты желтицы,
 Одкирана Елена невѣста,
 Твоя майтя, она заробена,
 Мѣшко дете подъ конь ударено —

так зачинаеть ся одна болгарська пісня¹⁾. Се не війна, се проста, щоденна забавка Турчина-Арнаута! Він іде на такі лови безпечно, як у ліс на звіря. Марко Кралевич в одній пісні іде за ділом і здибає Турчина (Динче Арнауце).

— Добра дорога, невідомий вояче! — каже Марко.

— Дай Бог добро, невідомий юначе! — відповідає Турчин.

Марко по хвилі надумавши ся питає Турчина:

— Куди їдеш на коні?

— Їду до Маркового двора.

— Чого їдеш до Маркового двора?

— Хочу спалити його двір і погубити його сім'ю²⁾.

Вкажемо ще сербську пісню про Старину Новака, чому він пішов у опришки (хајдуке). „Був у Смедереві Єрина, згодив мене возити каміне і дерево на будову. Мучив ся я три роки тягаючи дерево й каміне, та він не дав мені гроша. Се би ще нічого, та він почав будувати собі палац із золоченими верхами і накинув податку на кожду хату по триста дукатів. Хто дав, той лишив ся, а я бідний чоловік не мав нічого, то взяв на плечі дэюбак, яким лупав каміне, і пішов у опришки. Дойшов я не зупиняючись аж на гору Романію, де здибав турецький весільний похід. Ніхто з гостей не чіпав мене, але коли я проходив поуз молодого, він замахнув ся канчуком і вдарив мене по плечех. Я попросив його імям божим: „Прошу тебе, Турчине

¹⁾ Див. Владиміръ Качановскій, Памятники болгарскаго народнаго творчества. С. Петербургъ 1882, стор. 504.

²⁾ В. Качановскій, Памятники, стор. 292.

молодий, пусти мене в спокою, бачиш, що я чоловік бідний“. Але Турок почав ще дужше бити. Та як мене заболіло, я вхопив дзюбак із плеча і вдарив його по хребті. І так легенько я вдарив його, що він зараз же впав із коня. Тоді я прискочив до нього і вдарив його ще два чи три рази, забрав його гроші й оружжя, а при ньому лишив свій дзюбак, щоб мали Турки чим викопати його могилу¹⁾.

Та маємо цілу ірону сербських і болгарських пісень, що безпосередно вяжуться з основною темою нашої пісні. Деякі з тих пісень оповідають про спільного героя Сербів і Болгар, Марка Кралеви́ча (убитий у битві „на Ровінах“ д. 10 жовтня 1394), інші приточують оповідане про жінку-зрадницю до Іруя Новаченка або до інших, менше голосних героїв національної боротьби з Турками. Маємо історичне свідчення, що справді жінка Марка Королевича, Єлена, зраджувала свого мужа з воєводою Бальшом II. Маркова жінка Єлена, дочка князя Радослава Хлапека, була широко відома своїм неморальним життям, і Марко нарешті прогнав її зі свого дому. Вона пішла до города Касторії, що був її вином, і передала той город Бальшови; відси почалися довгі бої Марка з Бальшом за Касторію, яка остаточно лишилася при Бальші, хоча й він по кількох місяцях прогнав Єлену від себе²⁾. Можливо, що сей факт став основою пізніших народніх пісень, які й украсили його різнородними чи то побутовими, чи міжнародними, книжними додатками. Найпростіший варіант цих пісень такі, де не говориться ні про який сторонній напад, а драма відіграється в самій Марковій родині. Приїхав Марко із Солуня і привіз три солунські шаблі; Маркова сестра стрічаючи його говорить: „Заховай собі ті три шаблі, бо твоя жінка любить иншого вояка“. Марко жадає від неї доказу, а вона каже: „Справ великий пир, запроси на нього всіх воєвод, лише не проси Дуку Санковича“. Марко так і зробив і його жінка дуже розсердилася; Марко питає її, чого вона сердита, а вона каже: „Чом ти не запросив Дуку Санковича?“ — „То запроси його сама“ — каже Марко. Справді жінка запросила Дуку, але Марко посадив його на кінці стола, — і знов жінка розсердилася. Тоді Марко переко-

1) Вук Стеф. Караџић, Српске народne пјесме, књига трећа. Београд 1894, стор. 2—3.

2) Див. Constantin Jireček, Geschichte der Bulgaren. Prag 1876, стор. 331.

навши ся, що вона йому невірна, спалив її живцем¹⁾. В иньшій пісні, очевидно вже пізнійшій, Марко задовольняєть ся тим, що свою жінку, переконану в невірности, провчає канчуком, поки вона не попросила прощєня і не закаяла ся на будуще любити когось иньшого крім свого мужа (Халан. ор. cit. 65). Подібна пісня є і в Волгар, тільки що тут Марко від трьох прачок на річці дізнаєть ся, що його жінка любить иньшого; він справляє пир, запрошує й того воєводу, з яким любила ся його жінка, і при веїх гостях обвиває жінку рогожею намоченою в смолі і спалює її живцем²⁾.

Далеко ближші до нашої пісні ті варіанти болгарських та сербських пісень, де зрада жінки являєть ся, так сказати, хвилиною слабости в хвилі нападу та небезпечної боротьби її мужа. І тут героєм виступає Марко. В збірці „Hrvatske narodne pjesme u Istri i na kvarnerskih otocih“, виданій у Триєсті 1880 р. під ч. XXV, стор. 69—71 читаємо пісню: їхав Марко лісом-горою зі своєю жінкою Анджелією і попросив її, щоб заспівала пісню. Анджелія відповідає, що боїть ся співати, щоб не напав на них опришок Міят і не вбив Марка. Не скінчили вони своєї розмови, коли справді напав на них опришок і почав бороти ся з Марком. Бороли ся від ранку до півдня, у Марка виступила біла піна, а у Міята біла і кровава. Тоді Міят промовив до Анджелії: „Анджеліє, Маркова любя, поможи або мені, або свому Маркови!“ Анджелія виняла ніж із за пояса у Марка і вдарила на нього, та перерізала лише очкур на його штанах. Штани впали йому на коліна. Але Марко каже опришкови: „Не бій ся, Міяте, ще сонце стоїть на своїм місці!“ Міят зирнув на сонце, а Марко повалив його на землю і відрізав йому голову. Бачучи се Маркова жінка сіла на Міятового коня і почала тікати в темний ліс. „Чекай, суко, — крикнув Марко, — не втечеш, а як утечеш сьогодні, то я догоню тебе завтра“. Він дігнав її і спалив живцем.

Подібне оповіданє приложєне до Марка маємо в збірці хорватських пісень Маряновича (ч. 6) та сербських Філіповича (ч. 22). В деяких варіантах жінка лишаєть ся вірною чоловікови і допомагає йому в боротьбі з ворогом; взятого вже в не-

¹⁾ Даница, 1863, стор. 126—127, цитую із праці проф. Халанського „Южно-славянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ“, гл. XIV, Русскій Филол. Вѣстникъ 1895, кн. 1—2.

²⁾ Братъя Миладиновци, Български народни пѣсни. Въ Загребѣ 1861, стор. 254, ч. 163.

волю і звязаного вона ніби то хоче вбити своєю рукою, бере у Турчина шаблю, та розтинає нею посторонки на його руках, чим і дає йому зногу побити Турків (Халан. op. cit. 598).

Та найблише до нашої пісні підходять ті сербські та болгарські варіанти, де героєм являєть ся не Марко Королевич, а опришок (жаждук) Іруйо Новаченко. В третім томі Вукової збірки сербських пісень під ч. 7 маємо ту пісню, одну з найкрасних перлин сербської народної творчости. В р. 1895 я подав переклад сеї пісні на нашу мову в „Житю і Слові“ т. III стор. 326—333 і тепер подаю з неї в перекладі лише ті місця, що оповідають про події аналогічні до тих, що малюють ся в нашій пісні. В сербській пісні Іруйо Новаченко — опришок, живе в лісі під шатром зі своєю жінкою Максимією і сином-хлопчиком Степаном.

Сів наметом Новаченко Іруйо
Між горами висше Дренополя;
Під наметом сів, вино спиває.
Син Степанчик вина доливає,
Максимія край намета шие,
Злотом шие по білому шовку.
Обівавав ся Іруйо Новаченко:
„Максиміє, моя жінко вірна,
Сторожи ти там перед наметом,
А я ляжу троха припочити“.

Максимія край намета шие,
Аж ось ідуть три Турки-вояки.
Обізветь ся Степанчик дитива:
„Ей, чи бачиш, Максиміє мамо,
Ось надходять три Турки вояки,
Піду зараз тата розбудити“.

Максимія не ведець Степанови будити батька, а коли Степан таки хоче се зробити, вона бе його пастуком у лице і змушує мовчати. Турки витають ся з нею і питають, чия вона жінка. Довідавши ся, що вона жінка загально відомого опришка, вони говорять до неї:

„Ей ти пані, Груєва дружино,
Видай ти нам Іруя Новаченка!
У Іруя ти в чистім шовку ходиш,
У нас будеш по шовку ходити,

Будеш срібло й золото носити,
 Будеш наша ти вельможна пані,
 Будеш часто у гості ходити
 Що п'ятниці з иньшими панями.

Максимія дає себе переконати турецьким намовам, сама вяже сонного Іруя і зав'язує кінець шнура до важкого стовпа. Тоді Турки натисли на нього, але Іруйо прокинувши ся підняв на собі трьох Турчинів і четверту жінку, і був би втік, але жаль йому стало сина. Турки вяжуть його, садять Максимію на коня, а Іруя з сином ведуть по при коні. Степанко плаче:

„Милий тату, Ірує Новаченку,
 Болять ноги у Степанка твого!
 Я не можу по при коні бігти,
 Турки 'д горі не дають спочити,
 Кавчуками б'ють помежи очі“.

Іруйо радить йому просити матір, щоб узяла його до себе на коня, але Максимія бє його нагаєм і кричить:

„Геть від мене, ти собаче племя!
 Мала-б тебе на коня саджати,
 Не була-б вас дала Туркам в руки“.

Доїхавши до Дренополя Турки розіп'яли два шатри, в однім поклали звязаного Іруя з сином, у другім Максимію, один лиш ся на сторожі, а два пішли до міста і сповістили пашу про свою добичу. Паша дав їм сто дукатів і велів другого дня приставити до себе Іруя й його жінку. Туркам захотіло ся упити ся на radoшax медом; купуючи мід у шинкарки вони хвалять ся, що зловили Іруя; шинкарка, що була „в Бозі посестрою“ Іруєвою, досипає їм до меду сон-зілля. Попивши ся Турки заснули в своїм шатрі разом з Максимією. Коли вони поснули, малий Степанко за радою батька витяг у сонної матери ніж, перерізав шнура, яким був звязаний Іруйо, і сей повітинав Туркам голови, лишивши жінку нетикану. Вона прокинула ся вранці і почула, що Іруйо в своїм шатрі співає; кинула ся будити Турків, та побачивши, що вони без голов, догадала ся всеї правди. Знаючи, що від Іруя не може втекти, вона пішла сама до нього і каже:

„О мій мужу, Ірує Новаченку,
 Мене бідну вчарували Турки“.

Відмовляє Новаченко Груйо:
„Максиміє, ти зраднице клята,
То живії тебе вчарували,
А мертвії до мене прислали?“

Груйо іде з жінкою і з сином на своє давнє місце і там питає жінку:

„Максиміє, ти зраднице клята,
Чи волиш ти свічкою свѣтити,
Чи волиш ти шаблю цілувати?“
Відмовляє гарна Максимія:
„Ой мій мужу, Грує Новаченку,
Не хочу я шаблі цілувати,
Твоя шабля кровю обкипіла.
Буду тобі свічкою свѣтити,
Ні одної пічки спать не буду“.

Та Груйо не так розумів свої слова: він поздирав із неї пишнє вбрання, обілляв її воском і смолою, посипав сіркою, обкрутив повісом і обілляв горілкою, вкопав по пояс у землю і запалив.

Пісню того самого змісту записано й між Болгарами. Тут Груйо сидить на Юруш-планині, його жінка називаєть ся Ангелина, подібно як Маркова жінка в деяких болгарських піснях. Груйо хоче заснути і дає жінці своє оружє, щоб вартувала. Ледво Груйо заснув, надійшло 500 Турків і жінка сама кличе їх, щоб вязали Груя. Турки боять ся Груєвої сили, тоді вона сама вяже сонного. І тут Груїв син плаче, іде до матери, та вона відпихає його:

„Назад, назад, юначко купело!“
И тьрнала сабля, да го уби.

Турки стали при криниці, пороздягали ся й заснули, а син Груїв, Міялат, украв від матери ніж, розрізав шнури на батькови, сей ухопив оружє, посѣк усіх 500 Турків і вбив також жінку, що кинула ся була тікати¹⁾).

Коли порівняти ті сербо-болгарські пісні з нашою та з тим, що говорять історичні свѣдоцтва про дійсного Марка Королевича та його жінку, то побачимо, що у всіх піснях закінчене

¹⁾ В. Качановскій, Памятники болгарскаго нар. творчества, стор. 473—476.

не історичне, а придумане пізнійше. Марко не проганяє невірну жінку, а робить їй смерть більше або менше жорстоку — знак морального отупіння і здичія, яке виробило ся у болгарського та сербського народа мабуть аж пізнійше, під впливом турецького панованя. Чуте нашого народа не могло зрозуміти такої жорстокости; і тут Іван, що правда, карає смертю зрадливу жінку, але чинить се в хвилі великого зворушення, паний побідою над Турчином, а не з такою холодною жорстокістю, як Марко або Іруйо.

І в сербо-болгарських піснях і в нашій причина зради жінки та сама — охота до вживаня і панованя. Тільки що в болгарських піснях, де жінка все таки цариця і зраджує мужа, удільного царя, раз за для підрядного воеводи, то навіть задля розбійника, отже її поступок — поминувши її вроджену розпутність, якої пісні спеціально не підносять — менше для нас зрозумілий; у нашій пісні його мотивовано краще, хоч ще дальше від історії, соціяльним контрастом: Турчин — пан, а Іван — бідний хлібороб.

За Іваном би бідувати,
За Турчином панувати.

Так само в нашій пісні сильно змягчено поступаване Маріяни: вона не помагає Турчинови, тільки не хоче помогти Іванови. Складач пісні, коли мав перед собою сербські чи болгарські оригінали, пропустив також усі згадки про сина Івана та Маріяни, щоб не показувати її в надто чорнім світлі. Зрештою можливо, що наша пісня була зложена на основі якогось старшого варіянта сербського чи болгарського, де про сина також не було мови. Мазмо болгарську пісню (В. Качановскій, 366—368), де семейна драма Маркова представлена значно не так, як у цитованих піснях. Три королі визвали Марка на війну; він воював 9 літ, пройшла чутка, що він погіб на війні, і ось „юнак Бельо“ (відгук історичного противника Маркового Бальша) захапує Маркове добро, його жінку й осьмилітного синка. Як раз справляють весіле, коли приходить Марко перебраний за черця і вбиває всю весільну дружину, а нарешті й самого Беля. І тут жінка Маркова змалювана не дуже симпатично; коли її синок хотів натягти Марків лук, вона „люто закліяла його“; та про те про якесь її покаране нема мови.

Спосіб, яким герой пісні видобуваєть ся з тяжкого положеня і доходить до того, що може помстити ся над своїми во-

рогами, також неоднаковий. У піснях про Іруя Новаченка його ратує хлопчик-син, який у сонної матери викрадає ніж і пере-різує ним Іруєві пута. В нашій пісні сам Іван намовляє Турчина, щоб розв'язав його пута і дав йому лук, обіцяючи застрілити трьох голубів. І се в нашій пісні взято з південно-славянських пісень. І так у збірці В. Качановського під ч. 158 (стор. 359—365) маємо просторе оповіданє про те, як Марко завоював ся три роки, а за той час Янко з Косова напав на його двір і забрав собі його жінку.

Марко передягаєть ся черцем і йде до Косова до Янкового двора. Янко питаєть ся його, відки він має Маркового коня; чернець відповідає, що Марко вмираючи тому три роки лишив йому того коня. Почувши про Маркову смерть його бувша жінка починає плакати, та Янко за се бе її в лице, так що їй вибиває два зуби. Тоді Марко каже до Янка:

Тако'м Бога, Янко, влади Янко,
Я ми подай тая остра сабля,
Да понишам тая остра сабля,
Да поиграм калугерско оро,
Да ровговара Ерина госпожа,
Да не рони тия дробни сълзи,
Да не жали Марко, влади Марко.

Янко дає йому шаблю, чернець починає ніби танцювати „чернечий танець“, щоб забавити Ерину, і в тім відтинає Янкови голову, признаєть ся жінці, що він її муж і їде з нею до дому. І в иньшій пісні тої самої збірки (ч. 136, стор. 294—296) Марко полонений та зв'язаний Турками випрошуєть ся, щоб йому розв'язали руки, аби написав лист до матери, щоб не надіяла ся його, а тимчасом пише лист до товариша, передає його со-колом, і товариш виручає його.

Та найцікавійший для нас той мотив, де Іван намовляє Турчина дати йому лук з тим, що він на далекім дубі застрілить два голуби, а одержавши лук убиває самого Турчина. Сього мотива не знаходимо в сербських ані болгарських піснях, та за те маємо його в старій і дуже розповсюдженій нашій пісні про Байду. Ми розберемо далі сю пісню, про яку зрештою маємо дуже гарні уваги в першій томі Антоновича і Драгоманова „Историч. п'єсни Малор. народа“ ст. 153—159, а тут завважимо лише, що власне той епізод, де Байда висячи на гаці просить у свого чури чи у яничарів лука і стріл, буцім то на

те, щоб убити пару голубів, і вбиває царя й царицю, не відповідає ані історичному характерови пісні, ані натуральности малюнка. Вчені видавці „Истор. п'єсенъ“ справедливо називають те Байдине стріляне чудесним і зачисляють його до казок. Та ми не помилимо ся, коли скажемо, що в нашій пісні про Івана і Маряну сей мотив обставлений далеко натуральнійше і виглядає як старший, первіснійший. Пісня про Байду повторяє його майже дословно, включаючи сюди й „поле і дубочки“, про що серед стамбульських мурів, де Байді доводилось висіти на гаці, не могло бути й мови. Я схиляю ся до тої думки, що відповідний епізод пісні про Байду запозичений дословно власне з нашої пісні. Можливо, що з нашоїж пісні взяті й ті два рядки вложені в уста Байди, які не заховали ся в нашій пісні, але дуже добре надають ся до ситуації:

Де я мірю, там я вцілю,
Де я важу, там я вражу.

Ті слова були-б зовсім натуральні в устах Івана, щоб наклонити Турчина до передання йому лука, щоб дав пробу своєї штуки.

А коли воно так, то ми мали би ще одно важне потвердження на ту думку, що отся пісня повстала у нас не пізнійше XVI в. Пісня про Байду в тій формі, в якій дійшла до нас, повстала не пізнійше кінця XVI в. і вже 1669 р. була відома краківському вченому Темберському, який латинською мовою переповів її зміст; про її популяриність свідчить віднайдена мною вертепна драма з кінця XVII або початку XVIII в., де виставлений на сцені козак співає сю пісню. А в таким разі пісню про Івана і Маряну мусимо вмістити в XVI віці і зачислити її до найстарших пісенних памяток нашого народа, обік пісні про Штефана воеводу.

Ще одна увага на закінчене сеї розвідки. Проф. Халанський, що два рази вертав ся до сеї теми (Русскій Филологічeskій В'єстникъ, т. XI, у статі „Увозъ Соломоновой жены и п'єсни о похищеніи жены Марка Королевича“ і том XXXIII тоїж часописи (1895 р.) в статі „Южнославянскія сказанія о Королевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былеваго эпоса“, розд. XIV, стоїть на тім, що сербо-болгарські пісні про зраду Маркової та Іруевої жінки та наша про Івана і Маряну (якої він зрештою не розбирає докладно), мають звязок з широким циклом легенд, приторочених до царя Соломона та велетня Китовраса, в західних верзіях переміненого на карла Морольфа або Маркольфа, а з них перенесеного й на иньші особи. Від-

гуки тих легенд стрічають ся і в наших апокрифічних повістях і в великоруських билінах і були спеціально оброблювані російськими вченими Пипінім та Веселовським, а також німецькими Бенфеєм і Лібрехтом. Та скільки мені здасть ся, ті легенди не мають нічого спільного з сербо-болгарськими піснями тай з нашою піснею про Івана і Маряну, що виростили не з чужого, міжнародного пня, а з місцевих побутових обставин. Тема жіночої зради і чоловічої пімсти за неї стара як сьвіт і обробляла ся та обробляеть ся доси в літературах усіх народів на тисячні лади, і без важної підстави не можна всі ті оброблення зводити до одного жерела. Зрештою до сеї Соломонівської легенди будемо мати нагоду ще вернути ся при публікації гарного її тексту, що заховав ся в однім рукописі в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові.

Ще кілька слів про мелодію нашої пісні. Кольберт у своїй збірці (Рокусіє II, стор. 18) подав мелодію тільки до одного чортовецького варіанта, яку репродукую ось тут.

Не міг І- ван в сві- ті жи-ти, не міг І-ван в сві-ті
жи-ти му- сів сі Іван о- же- ни-ти, му- сів сі Іван
о- же- ни-ти.

Для порівняня з сею мелодією подаю другу, переняту мною від Фр. Батовського. Про сю мелодію він казав, що її співають лише старі люди, дуже повільно, а молоді не люблять її, бо нудна, і співають сю пісню на нуту Довбуша або иньших подібних пісень. За переписане сеї мелодії на ноти дякую панні Асі Шеховичівній.

Adagio.

Та не мав І- ван що ро- би-ти, та не мав І- ван
що ро- би- ти, та му- сів сі о- же- ни- ти,
та му- сів сі о- же- ни-ти.

III. Батько продає дочку Турчинови.

В звязку з піснею про Івана і Маряну подаємо й отсю, що походить мабуть із того самого часу, із XVI в., і була вложена так само як і попередня на тему взяту з Болгарії або з Сербії. Вже в пісні про Івана і Маряну ми бачили, що Турчин приїздячи до Івана, зразу хоче турецьким звичаєм купити у нього жінку, та коли Іван не пристав на се, починає бороти ся з ним. Тут бачимо батька, який за значну суму грошей продає дочку Турчинови. Ся пісня відома доси в трьох варіантах, із яких два були записані в станіславівським, а один у стрийським повіті. Сей остатній був друкований у збірці Головацького (т. II, стор. 587—588), два перші в виданю Антоновича і Драгоманова „Историческія пѣсни Малорусскаго народа“, т. I, стор. 302—306; тамже була додана до неї увага М. Драгоманова (ст. 306—311). До сих варіантів можу додати ще три, а власне один записаний у р. 1890 д-кою Марією Гамораківною в Стецені снітинського пов. від Євдохи Осадчук, що була родом із Майдану, також станіславівського пов., другий із Орельця снітинського пов. записаний учителем Равлюком, і третій записаний мною 1880 р. в Коломиї від Кароля Батовського з Ценева коломийського пов. З тих варіантів пробую реконструувати повний текст пісні, значачи в нотах варіант Головацького буквою Г., перший станіславівський варіант, записаний пок. Мелітоном Бучинським (мабуть у Гринівцях) буквою Б., другий буквою В., третій, із Майдану, буквою М., орелецький буквою О., а ценівський буквою Ц.

Ой був газда ¹⁾ Андрієчко,
Та мав дочку ²⁾ Марієчку,
Продав єї султанови ³⁾
За сім тисяч, шіліони. ⁴⁾

5. Ой не днинку, та не другу, ⁵⁾
А на треті спаметав си,
Прийшов домів, задумав си,
Та ляг собі в постілочку,
Звеззав шовком головочку. ⁶⁾

¹⁾ Г. батько, Б. чоловік, В. Ой був то брат. ²⁾ Б. доньку, В. сестру. ³⁾ Кладу се слово на здогад, Г. має: цісареві, в иньших. вар. сего рядка нема. ⁴⁾ В. має тут: За сім тисяч продав її, За волоки шовкові.

⁵⁾ О. Ой не Андрій ніч і днину. ⁶⁾ Замість сих 4 рядків Б. має лиш два: Ой приходит до домочку, Склонив долі головочку. Натомісь В. має: А сам прийшов до домоньку Тай загадав загадоньку:

10. „Ой то, донько, серце болит,
Чей воно си улагодит.
Подай води студеної
До тугочки великої“.

„Здойміт, татку, головочку! ¹⁾

15. Що то в поли ²⁾ за димове?
Ци воларі огонь кладут,
Ци вівчарі вівці женут,
Ци то Турки ³⁾ людий берут?“

„Не вівчарі вівці женут,

20. Не воларі огонь кладут,
Ані Турки ⁴⁾ людий берут.
Ой то в поли не димове,
Марійчині боярове.

Поганий цар в весілочком

25. Та до тебе, Марієчко“ ⁵⁾

„Ой ти татку Андрієчку,
Де мені ся ісковати?“

„Іди, синку, в Чорну гору,
Там мулярі мур мурують,

30. Вони тебе замурують“ ⁶⁾

„Ой ти татку Андрієньку,
Найміт собі служниченьку,
Найвірнішу ключниченьку,
Поставте ї в тисовий стів,

35. Та пай шис, хоть не зміє,
Най панує, хоть не знає“.

„Цить, Марійко, не лякай си,

„Котрий Турок перед веде,
То той тобі милий буде“.
А вна шис, вишиває,
В віконце се поглядає —
Рядки взяті в покровної пісні про Романа і Олену, пор. Ант. і Драг.
I, 300. ¹⁾ Замість сих 5 рядків Б. і О. мають:

„Ох Маріє, Марієчко,
Іди в поле по водицю
Й у студеную кирницю“.
Приносит вна бай водиці

З студеної бай кирниці.
Прийшла вона до домочку:
„Ой татуню, татунечку і т. д.

Мотив узятий також із пісні про Романа й Олену. ²⁾ Г. татку. ³⁾ Б. Чи
Татарн. ⁴⁾ Б. Ні Татари. ⁵⁾ У Б. зам. сих 4 рядків читаємо:

„Ой то, синку, за тобов йдут, Гей за сто миль, міліона,
Бом за сто миль тебе продав, Гей за сто миль за далеко“.

⁶⁾ Сих пять рядків маємо лише в Г.

- Йди в комору та сховай си!
Я за те тебе дам наймичку,
40. Найвірніщую ключничку“.
- Приїхали на подвіре,
Подвіре си аж здригнуло,
Всему миру дивно було.¹⁾
- „Ой ти газдо Андрієчку,
45. Віведи нам Марієчку!“
Війшла, війшла-служниченька,
Вклонила си із низенька.
„Не Марисин то ходонько,
Не Марисин голосонько,
50. Не Марисині походи,
Лиш Марисині убори“.
- „Ой ти газдо Андрієчку,
Віведи нам Марієчку,
Бо як кіньми я вдвигнемо,²⁾
55. По кістці вас ³⁾ рознесемо,
Марійку з собов возьмемо.
Ой ти батьку Андрієчку,
Ти то любив сумку брати,
Люби ж за нас дочку дати“.
60. Як вівели під ворота,
Вона краща бай від злота.⁴⁾
„Ци ти, тату, гроший ни мав,
Що ти мене Туркам продав?
Ци ти, тату, волів ни мав,
65. Що ти мене Туркам продав?
Ци ти, тату, коров ни мав,
Що ти мене Туркам продав?“⁵⁾
- Усім людем двінкувала,
Лиш татови не гадала.

1) Сї три рядки лише в О. 2) М. Бо ми самі як підемо. 3) Б. По-
двіре ти. 4) У Б. замість сих двох рядків читаємо:

Виводит він Марієчку, Марієчку як зоречку.

5) В Б. сих 6 рядків нема; в В. замість них читаємо:

„Ай брате наш Авдрієчку,
Заслужив ти шибеницю.
Любив есь в нас гроші брати,
Люби тепер сестру дати“.

70. „Тобі, мамко, подвінкую,
В коліна ті поцілую.¹⁾
Тай братови я двінкую,
Лиш татови не двінкую,
І в коліна не цілую.²⁾
75. Бо за сто миль мене продав,
Ой за сто миль, міліона,
І за сто миль за-далеко“.
Їдут днинку, їдут другу,
А на треті спочиває,³⁾
80. Марієчка промовляє:
„Ой Турчине, Турчиночку,
Привиділам⁴⁾ калиночку,
Була би нам паличечка“.
Та промовив Турчиночок:
85. „Ой маеш ти острый ніжик,
Уріж собі, буде й мені“.
„Ой я собі не требую,
Обі тобі подарую.
Стій, калинко, не лякай си,
90. Ой я тебе ни рубаю,
Лиш під тобов умираю“.
Рукавцем си вна накрила,
Ніж у серце забуртида.
Покривальце на грудочках,
95. А хусточка на головці,
Черевички на ноженьках.
Ой йде Турчин блукаючи,
Марієчки шукаючи.⁵⁾
Надлетіла заулечка
100. Тай узяла щебетати:
„Ой Турчине, Турчиночку,
Нема-ж твої Марієчки!
Рукавцем си бай накрила,
Ніж у серце забуртида“.
105. Ой промовив Турчиночко:
„Волін єм си сам ївяти,
Ніж мав єм їй ноже дати!“

¹⁾ Так в О., у М. Ой маєусі я двінкую. ²⁾ Так в О. ³⁾ О. На треті си спамятала. ⁴⁾ Б. То я виджу. ⁵⁾ Сі два рядки лише в О.

- Надлетіла завулечка
 Та до єї татунечка,
 110. А він у ню наміряє,
 Вна до нього промовляє:
 „Іди собі в монастири,
 Возьми собі поців штири;
 Іди в поле під калинку,
 115. Під калинков Марієчка!
 Най си Турок не збиткує,
 Ворон тіло не шматує“.

Варіант В., що робить Андрія братом, а не батьком проданої дівчини, найкоротший зі всіх і кінчить ся словами, зверненими до Турків:

Ідїт же ви і Дунайови,
 Д' найвишшому мулірови:
 Там мулірі мур мурують,
 Там вам її відмурують.

Виходило би з того, що Марійка таки не дала себе взяти Туркам, але невідомо, що стало ся з нею й з її братом. Що се за мур, який мурують мулярі чи то в Чорногорі, чи на Дунаю і в який мали замурувати Марію, також невідомо; можливо, що се значить монастир, у яким продана дівчина знайшла собі захист. Драгоманов у своїх увагах до нашої пісні догадуєть ся, що тут мова про замуроване дівчини живцем у мур, про яке також говорять ся в сербській пісні про муроване Скадра, в сербській, румунській і болгарській про майстра Маноле та його жінку, та мені здаєть ся, що наша пісня не вяжесть ся з тими південними, а коли й вяжесть ся, то дуже невиразно.

Вже Драгоманов в увазі доданій до варіантів сеї пісні завважив, що „українська дійсність ніколи не виявляла таких умов, серед яких мусіла повстати отся пісня“ (ор. cit. 306). Не маємо ніяких слідів, щоб у нас батьки продавали дочок Туркам, а натомість маємо багато слідів того, що Турки, а особливо Татари в своїх военных походах чи „загонах“ по нашим краю грабували силою жінок і дівчат і увозили з собою на схід. Натомість маємо багато слідів такого торгу людьми в Болгарії та Сербії, що довгі столітя стогнали під турецьким ярмом. І так у збірці пісень братів Міладіновців маємо під ч. 137 пісню „Стоянъ, невѣста и Турче потураче“ (стор. 195—196), де Стоян

для уплати великої данини до турецького скарбу мусить продати свою молоду жінку:

А Стояне, господине,
 Ништо ти да не продаишь,
 Сжде мене продаи ме,
 Да си платишь тешки дефтеръ“.

В другій пісні тої самої збірки (стор. 196—198) дівчина Шенгюфа продає сама себе, щоб викупити брата з неволі. Сирота Кольо в иньшій пісні продає свою жінку зараз по шлюбі, щоб поплатити довги (стор. 198). Що не лише зміст, але й поетичні образи в нашій пісні взяті дословно з болгарських, бачимо прим. із початку пісні про напад голих дєрвішів на болгарське село (Міладін. 108), де читаємо:

Съ вдалека темни мѣгли,
 Темни мѣгли и врахови?
 Не са били темни мѣгли,
 Ток били голи дєрвиши, —

що точно відповідає нашому стереотиповому: Ой що в полі за димове, хоч у нас той образ далі розмальований краще.

Не менше часто стрічаємо продаване Туркам і в сербських піснях; із великої Вукової збірки цитує Драгоманов пісню про сестру Івана, з якою хоче на силу женити ся турецький вояк, та вона не вважаючи на розказ брата топить ся (I, 535). В варіанті з Івана зроблено Богдана Лютицю. Та найвиразніший слід продажі дочки маємо в новім виданю Вукових праць, у томі III, стор. 4—11, де батько продає свого молодого сина Ірюю Новаченка, перебраного за дівчину, і його купує Туркєня.

Особливу увагу звертає Драгоманов на пісню з тоїж Вукової збірки (I, 551) п. з. „Заручница Ерцєга Стјєпана“, де мати для зиску висватала свою дочку за Турка, але дочка не хоче йти за нього і коли бачить наближенє турецьких сватів, прикидаєть ся жертвою. Приїжджає Турчин, а довідавши ся, що його наречена нагло вмерла, робить усякі проби, щоб переконати ся, чи вона справді вмерла: лоскоче їй лице своєю бородою, пускає гадину на горло, і впевнивши ся, що вона нежива, забираєть ся геть; тоді дівчина встає й регочеть ся з Турка. І ся сербська пісня має в собі болгарські паралелі (Мілад., стор. 99—100, пісня п. з. Стефанъ и Дєли Магдалєна).

Від Сєрбів мотив пісні про дівчину запродану Туркам пе-

рейшов до Хорватів, Словінців і Чехів. В чеській збірці пісень, виданій Челяковским (Slowanske národní Písňe, 1827, t. III, пор. також Erben, Prostonárodní české písňe a říkadla, 1864, стор. 485—486) турецький князь сватасть ся за дочку одного чеського „землянина“ (дідича), але дівчина прикинула ся мертвою, Турчин приїздить на її похорон і складає багаті дарунки на її домовині. В другім чеськім варіанті, відомім також на Моравії, батько дівчини — ворстар на турецькій границі. Побачивши раз Каченку Турчин докучає її батькови листами, щоб йому віддав дочку, а нарешті нападає на дім з великим стрілянцем, та Каченка лягає в труну і удає вмерлу. Турок велить її гарно вбрати і дзвонити по її душі, а сам засумований їде геть¹⁾.

Окрему труну пісень про дівчину запродану Турчинови творять моравські варіанти поміщені під ч. 147 під титулом „Za Turka provdana“ у збірці Ф. Сушіля²⁾. На Моравії ся пісня була в ту пору дуже популярна і Сушіль зібрав її з десяти варіантів, які поділив на чотири редакції. В першій редакції місяця події не названо. Пісня починаєть ся так:

Seděl jeden vězeň sedumdesát neděl,
A tak těžko seděl, až tam ošedíval.
Sam sobě rozmlúval, kdo by ho vyjednal,
Že by mu dceru dal, svů dceru Barbaru,
Polovicu dvoru.

Почув се сторож і сповістив Турків;

Turci ne meškali, vězňa vyručali.
Přišel vězeň domů, sednul si ke stolu,
Svěsil hlavu dolů.
„Což je vám tatičku, snad vas hlava boli?“
„Mia hlava neboli, ani život milý:
Slibil sem ta dati Turku pohanovi“.
„A ja bych zaň nešla, radši bych umřela“.

В иньшій варіанті батько каже:

¹⁾ Čelakovský, Slovanske národní písňe III, 11; Stanko Vraz, Slovenske nar. písne I, 50; Sušil, Moravské nár. písňe, стор. 124—125.

²⁾ Fr. Sušil, Moravské Národní písňe s napěvy. V Brně 1853—1860, стор. 144—148.

Barborko má milá, dy sem tě zaprodal
Turku škaredemu, pohanu číremu.

Варварка визирає в поле і питає батька :

„Přam se vás, tatičku, co to tam černé je?
Jeli bukovinka, anebo chvojinka?“
„Jsu naši přatele, ukrutna Turkyně“.

Турки заїжджають у двір і беруть дівчину з собою. Вона їде 15 днів не говорячи ані слова, а потім просить ся у Турка, щоб позволив їй скочити з воза і напiti ся води. Турок радить їй напiti ся вина, але вона біжить до ріки, кидає в неї свій вінець і приговорює :

Plyň tý můj vinečku až k memu tatičku,
A pověz ty jim tam, že sem sa vydala
Bystremu Dunaju.

І кинула ся в воду. Турок на березі кричить і плаче, але не ратує, і вона тоне.

В другій редакції вже про поневоленє батька нема мови. Починаєть ся тим, що одна вдова мала 15 дочок, усі повіддавала замуж, лише лишила ся ще одна Верушка, по яку без ніякої причини приїхав Турок, хоч здаєть ся, по порозуміню з матірю. Приїхавши Турок витаєть ся з усіми домашніми і питає, де „моя Верушка, що не витає мене“? Йому говорять, що вона вмерла, але Турок не вірить, шукає скрізь у домі і віднаходить її в коморі. Її беруть у кариту; по дорові вона прощаєть ся з ріднею, зупиняєть ся під дубом, ламає з нього гильки і кидає під колеса карити, а на питанє молодого, по що се чинить, відповідає :

A to na znameni, že tu Turci jeli.

Доїхавши до моря вона знов злізає з карити, аби напiti ся води в Дунаю, скаче в воду і топить ся. Один варіант сеї пісні додає :

A ten starý hejtman na druhe straně stál,
A zlatým poharem voděnku vyleval.

Третя редакція називає батька „Hodonský mýtný“, але не подає причини, чому він продав дочку Туркови. Він говорить їй :

Vyhledni, dceruško, vyhledni oknem ven,
Prachy-li to idú, nebo Turci jedú.

Дочка не ховаєть ся анї не вдає мертву, але на від'їздім говорить батькови:

Pěkně vám děkuji, můj tatičku milý
Za dobré chování, za zlé vydávání.

Вона так само як і в попередніх редакціях топить ся в Дунаю. В четвертій редакції батько звеєть ся „Fraštacký mýt-
nik“. Він невідомо за що сидить у тюрмі в Червонім Камені,

Živý sem ja, živý, a na polu shnilý,
Moje bílé tělo všecko očerňalo,
Moje bystré oči pískem zapadnuly.

Увільнити ся може лише даючи невідомо кому свою дочку. Вернувши до дому він журить ся тим і тут тільки на запити дочки відповідає: „Ale si ty dcerko Turkom zaprodana“. Дочка Катеринка хоче одурити Турків: „Máme dvě služebne, z tuch jim jednu dáme“, але батько відповідає, що се годі зробити, бо Турки

Sklamat se nedajú, tebe oni znajú.

Катеринка визирає в вікна,

Či to dú mrakovy, či zore červene?

Один варіант сеї редакції не знає нічого про сцену розставаня Катерини з рідним домом, але від разу переходить до катастрофи: Катерина позичає у турецького дружби ножа, щоб перекроїти два яблука, розривати шнурівку, і пробиває ся тим ножем. Інший варіант штукує сцену розставаня мотивом із весільної пісні: одні дружби кличуть молоду — ще прощаєть ся з батьком-матірю; другі дружби кличуть — ще прощаєть ся з братами і сестрами; треті дружби кличуть — ще напєть ся води в Дунаю, і тут вона топить ся.

Драгоманов звівши всі ті чесько-моравські варіанти до купи і вірно завваживши подібність, нераз аж дословну, моравських варіантів до нашої пісні про Андрієчка, висловив догадку, що та моравська пісня „заключаєть вь себѣ столько точекъ соприкосновения съ нашими пѣснями, что едвали не слѣдуетъ признать ее если не матерью, то ближайшей сестрою нашихъ пѣсень“ (Ант. і Драг. оп. сіт. 308). А далі (ст. 311) автор ще виразнійше говорить, що „пѣсня обѣ Андрієчкѣ и Марієчкѣ ближе къ моравской“. Думка в основі вірна, та все таки

зібраний матеріал дає нам можливість розрізнити дві течії, що пливають у різних напрямках і сходять ся на чесько-моравським ґрунті. О скільки варіанти Челяковського та Ербена безпосередно навізують до сербських та словінських, о стільки далекі вони від моравських розгляненого вище типу, до якого найближше притикають наші варіанти пісні про Андрієчка. Ні в яким разі не можна припускати, щоб наша пісня взята була в Морави, вже хоч би тому, що історичні основи моравських варіантів зовсім баламутні, коли натомість у нашій пісні традиція турецьких нападів і малюнок побуту далеко живіший і вірніший історичній правді. Що моравські пісні (може через посередництво польських, — нині забутих) пішли від нашої і взагалі з українських жерел, се не було б нічого дивного і ми будемо мати нагоду нерав іще вказувати такі переходи. Тут піднесемо лише, що спеціально в збірці Сушіля маємо численні натяки на українські традиції. І так у цитованій уже пісні дівчина Верушка, везена Турками, „*choji lamala, pod košeg chybala*“, а на питанє, по що се чинить, відповіла, що „*to na znamení, že tu Turci jeli*“. Драгоманов бачить у сих словах близькість до слів вар. Б. пісні про Андрієчка, хоч я такої близькості зовсім не бачу, бо там дівчинина удає лише, що хоче вирізати калиновий прут на паличку. Далеко живіше нагадують чеські вірші нашу думу про втеку трьох братів із Азова, де кінні брати тікаючи рубають тернові віти, кидаючи їх пішому на знак, куди вони тікали. Се зовсім натуральне і зрозуміле в степовій околиці, а зовсім незрозуміле в чесько-моравській пісні, де дівчина іде каритою битим гостинцем. Немов уривок із нашої пісні виглядає Сушільова пісня 149, поміщена зараз за варіантами пісень про дівчину віддану Туркови, де читаємо:

Sodijó synečka v Kujově na právě,
Že zabil panenka na zelene travě,

а парубок звиняєть ся, що не вбив її, а був лише свідком, як вона сама вбила себе:

Vrazila nožeček do levýho bočka,
Z té rany vykvitla červená růžička,

зовсім так, як коли б був свідком самовбійства Марієчки. І ся пісенька, де вже забув ся звязок того самовбійства з запрода-нем дівчини Турчинови, виходить тут як „київська“ історія,

безперечне свідощтво на те, що ся історія взята з українського, „київського“ жерела.

До варіантів сеї галицької пісні М. Драгоманов (ор. сіт. ст. 311) приторочив іще широко розповсюджену по Україні, відому також і в Галичині пісню про Лемерівну або, як вона називаєть ся в галицьких варіантах, Немирівну. На мою думку се зайве. Пісня про Лемерівну походить, судячи з її змісту, з далеко пізнійшого часу, не має в собі нічогоісїнько історичного і повстала зовсім незалежно від варіантів пісні про Андрієчка. Правда, її тема близька до теми галицької пісні: і тут дочка, віддана матірю за нелюбого їй чоловіка, втікає від нього і догнана робить собі смерть. Але по за тою схожістю змісту, зрештою загально-людського і тисячі разів оспівуваного в ріжних піснях, між обома ними нема нічого спільного: і мотивоване фактів і мальоване психології і сама форма віршова зовсім відмінні.

ІV. Брат продає сестру Турчинови.

До того самого циклю старих пісень, ще в XVI в. занесених до нас сербо-болгарськими співаками та музиками і тут перетворених на підставі нашого народнього життя, належить також пісня про Романа й Оленочку, брата й сестру, і про те, як брат продає сестру Турчинови, а сестра, щоб уйти неволі, вбиває себе. Тема близька до теми пісні про Андрієчка й Марієчку, а про те виявляє значну відмінність у самім розвитку й обробленю річи. Пісня більше розширена від попередніх, нераз в устах співаків заповичувала уступи з пісні про Андрієчка і навпаки, передавала їй свої варіанти. Що до місцевости, то й вона захоувала ся переважно на Покутю і виявляє однакову форму й однакову техніку, якою зрештою визначають ся й дальші пісні сього циклю, як ось дуже популярна у нас пісня про покунку Турчином сестри бранки. Ті пісні ще не знають Татар, а згадують головню про Турків, усі мають собі паралелі в богатшій із сего погляду людовій поезії Болгар і Сербів і що до своєї основи являють ся витвором більше болгаросербського, ніж українського ґрунту.

В безпосереднім звязку з тими занесеними до нас із півдня піснями стоїть другий невеличкий цикль (теща в полоні у зятя, татарські напади на села, поділ бранців, риданя поло-

нянок, сторожа перед нападами в степах), пісні, де замість Турків виступають Татари. Ті пісні мають відносини вже зовсім близькі до тих, що переживав наш народ у XVI та XVII віках і повстали очевидно на наших ґрунті, хоч що до свого стилю й літературного оброблення держать ся зовсім старших звірців, занесених до нас від південних Славян.

Пісня про продажу сестри братом у турецьку неволю тепер мало вже розширена. Найстарший і найповніший її варіант був записаний ще в 30-их роках мин. віку і надрукований майже рівночасно в двох збірках: польській Жеґоти Паулі (*Pieśni ludu guskiego, Lwów, 1839, t. I, стор. 173—177*) і в Шашкевичевій Русалці Дністровій (Будин 1837, стор. 1—5). Оба ті перводруки сходять ся дословно, і се дає нам доказ, що вони оба вийшли з одних рук; припускаю, що пісню записав Іван Вагилевич і передав її копію чи сам, чи через Головацького польському збирачеві, що видав її в транскрипції на латинські букви. Сей варіант, скільки можна судити про захованим у ньому діалектовим особливостям, походить із тої самої околиці, що заховала нам розібрані доси пісні, із станіславівського або коломийського округу. Збирач, що записав її, чи може той, що редагував її до друку, поробив у її тексті деякі додатки, що вказують своїм укладом на новочасного поета-романтика, відмінного від стилю старого співака. Два иньші варіанти, невідомо де й ким записані, опублікував Головацький у своїй багатій збірці (Галицкія народнѣя пѣсни, т. I, стор. 37—42), де передруковано також варіант Жеґоти Паулі та Русалки Дністровій знов з деякими відмінами супроти надрукованого там тексту. Ще один старий варіант, дословно схожий з третім варіантом Головацького, був надрукований ще 1836 р. в недоступній мені збірці Лукашевича „Малорусскія и Червонорусскія пѣсни и думы“, С. Петербургъ, ст. 111. Всі три варіанти передрукували Антонович і Драгоманов у першій томі „Историческихъ пѣсень Малорусскаго народа“ стор. 296—302. Пізнійше записаний варіант із Покутя надрукований у збірці Кольберта „Рокисіє“, II, стор. 31; ще чотири варіанти, один записаний у Краснопуці, бережанського пов. коло 1870 р. невідомим збирачем, другий записаний селянином Ол. Рошкою в Стецеві снітинського пов., третій записаний мною 1880 р. від Кароля Батовського з Ценева коломийського повіта і четвертий записаний учителем Равлюком в Орельці снітинського пов., містять ся в моїх рукописних збірках. Подаю тут пробу звідного тексту з усіх сих варіантів.

- Ой поїхав Романонько
 До Сучави на ярмарок;
 За ним Турчин коня водит,
 Його Турчин барзо просит :¹⁾
5. „Ой Романе, Романоньку,
 Чи маєш ти родиноньку?“
 „Ой маю я родиноньку,
 Одну сестру Оленоньку“.
- „Ой Романе, Романочку,
 10. Продай сестру Оленочку
 За коники воронії
 І за сідла золотії,
 За удила шовковії
 І за станлі (?) золотії.
15. Дам ти коня вороного,
 На другого срібла много“. ²⁾
- Прийшов Роман до домоньку,
 Склонив на стіл головоньку.
 Тай гагає си думочку,
 20. Ци продати Оленочку ? ³⁾

¹⁾ Так у ценівським варіанті; у старших лише:

Там зустрітив його Турок.

²⁾ У передруці Голов. замість сих 6 рядків стоять отєї два:

Дам ти срібла не вагою,
 Дам ти злата не лічбою.

В варіанті краснопуцанським додано:

Тай за воли половії, За червоні незлічені,
 Що їм роги золотії, За талари немірені.

В ценівським варіанті иньша форма:

Дам ти суму незлічену, Дам ти коньї вороного
 Китаєчку незмірену, З під Турчина молодого.

³⁾ В Русалці Дністровій і у Жеготи Паулі додано тут 8 рядків, на мою думку зайвих і уложених самим збирачем. Ось вони:

Встав, зірвав ся, пійшов з шумом,
 Тільки вихор за ним свиснув,
 Дощ ударив в ясним громом,
 Роман з очей на вік згинув.
 Сестра бідна ся дивує,
 Пильно глядит кінця тому,
 Серце їй ся крає в жалю,
 Що Романа нема в дому.

Вийшла сестра Оленочка,
 Питає ся вона його:
 „Ой братчику Романчику,
 Де ти того коня узав?“

25. „Мені Турчин подарував.
 Дав ми коня вороного,
 На другого влота много.
 Ой сестричко Оленочко,
 Вбирай біле убранечко

30. Та замітай подвіречко,
 Та світлоньки повимітай
 І в покоях позакаджай“.

„Ой братчику Романочку,
 Тадже завтра не неділя,
 35. Заітати ой подвіря“.

„Ой сестричко Оленочко,
 Помий двори мостовії,
 Застель столи кидровії,
 Помий миски сріблянїї
 40. І ложечки золотїї“.¹⁾

„Ой братчику Романочку,
 Тадже завтра не Рїздво“.

„Ой сестричко Оленочко,
 І світлоньки повимащай,
 45. Вікна красно повитирай!“

„Ой братчику Романочку,
 Тадже завтра не Великдень“.

„Ой сестричко Оленочко,
 Русу косу собі ізвий
 50. Тай красенько заплїтай ся,
 Гостий завтра сподївай ся,
 Бо вже я ті, сестро продав“.

„Та кому-с нї, брате, продав?“

¹⁾ У Кольберга: Ой замітай подвіречко
 І застилай застілечко
 Тий убирай убранечко.

„Продав єм ті Турчинови,
55. Велпкому кальвінови“.¹⁾

Ой погляне вона в поле.²⁾
„Ой братчику Романчику,
Що то в поли за димове?
Чи то вірли крильми бють ся,
60. Чи вівчарі турму³⁾ гонят?“

„Так, сестричко Оленочко,
Вірли крильми зешлю збили.
Порохами скопотили“.

„Ой братчику Романочку,
65. Що то в поли за димове?
Чи то вірли крильми бють ся,
Чи вівчарі турму гонят?“

„Ой сестричко Оленочко,
Скажу тобі правду щирю:
70. Тото в поли не димове,
Ні то вірли крильми бють ся,
Ні вівчарі турми гонят,
Лиш то Турки й Татарове,
А всі твої боярове“.

75. А Олена як то вчула,
На слугу вірну крикнула:
„Ой кухарко, кухарочко,
Дай ми ножа остренького
До завоя тоненького“.

80. Тонкий завій укроїла,
Ніж у серце си встромила.

Ой надбіг брат Романонько:
„Ой сестричко Оленочко,
Щож ти собі і зробила?

85. На щож ти ся тай пробила?“

¹⁾ Сі три рядки лише в орелецькім варіанті. ²⁾ Год. замість сего рядка має два:

А вона то все зробила
Тай на двір ся подпвила.

⁴⁾ Рус. Дп. і Ж. П. мають „з турми“, але се зайве, бо турма значить череда овець.

Вона йому відповіла :
 „Лучше тутки погибати,
 Ніж з Турками пробувати“.

Приїжджають Турків много
 90. До Романа на подвіре.
 „Отвори пам Романочку,
 Ідем до тя я в гостину.
 Виведи нам, Романочку,
 Твою сестру Оленочку“.

95. Ой не вийшов Романонько,
 Вийшла тільки кухаронька.
 „Ой де той ваш Романонько?“
 Питают ся Турки її.

„Ой поїхав Романонько
 100. Тай до ліса по дрвонька“.

„А деж тота його сестра,
 Його сестра Оленочка?“
 „Днесь завій собі кроїла,
 Ніж у серце ся встромила“.

105. Вбігли Турки до світлоньки,
 Вадріли тіло Оленоньки,
 Ой взяли го за реберці
 Тай кинули через дверці,
 Стали до него стріляти,

110. А потім в штуки рубати.
 Так стріляли, так рубали,
 Що аж калинові дуги
 З великої дуже туги

114. Зачали ся розлягати.

Другий варіант Головацького, передрукований також у Ант. і Драг. стор. 300—301 являєть ся контамінацією двох пісень : основа пісні про Романа й Олену штукована мотивами з пісні про Андрієчка.

Ой пив Роман у Сочаві
 Цілий тиждень із Турчином,
 Пропив же він Оленочку.
 Прийшов же він до домочку,
 5. Послав сестру по водицю

- В кидровую та криницю.
 Пішла вона по водицю
 В кидровую та криницю,
 Та дивит ся в чисте поле.
10. В частім полі туман кіптит,
 Ци грім гримит, ци звін звенит?
 Принесла вона водиці
 З кидрової та криниці,
 Та й узяла промовляти,
15. Свого брата тай питати:
 „Ци то в полі туман кіптит,
 Ци грім гримит, ци звін звенит?“
 Він до неї промовляє
 А сам тяжко їздиґає:
20. „Не туман то в полі кіптит,
 Ні грім гримит, ні звін звенит,
 Ай то твоє йде весіле“.
 Їде Турок в весілецьком,
 Приїжджає в подвірецько,
25. Поковтує в гранаточку.
 „Вийди, вийди, Романочку,
 Виведи ми Оленочку!“
 Зийшов, вийшов Романочко,
 Виводит му кухарочку.
30. „Ой брешеш ти, Романочку,
 Не тва сестра Оленочка,
 Лише єї одінячко“.
 Пійшов Роман до світлиці,
 Веде сестру Оленочку.
35. Узяв Турчин меже себе,
 А вна взяла промовляти:
 „Ой Турчине, Турчиночку,
 Дай ми ножа остренького,
 Най я пійду в лужиночку,
40. Вирізати калиночку!“
 Жде годину, жде другу.
 Далі пішов по самую.
 „Волів ем ся сам пробити,
44. Ніж мав ем ніж тобі дати“.

Масю тут цікавий приклад переходу одної пісні в другу при помочи переносу поодиноких рядків із одної до другої. До початку пісні про Романа приточено з деякими відмінами кінець пісні про Андрієчка з пробою одурити Турчина кухаркою та з самовбійством під калиною. Третій варіант знов наближаєть ся до першого, перемінюючи троха початок :

На зеленім цариночку
Пили Турки горілочку;
Пили, пили, підпивали,
А Романа підмовляли.

І тут закінчене сходить ся з закінченням першого варіанта :
Оленочка вбиває себе в домі брата, перед приїздом Турків :

До світиці хутко впала,
Меч вхопила, шию стяла.
„Ой Олено, сестро моя,
На щось ти ся уродила,
На щось собі шию стьїла?“

Сей варіант цікавий також тим, що декуди замість Турків загадує ся про Татар.

В порівнаню до розібраних доси пісень бачимо тут у-перве докладнійше означене місце події: Роман, очевидно якийсь маючий, свобідний чоловік, їде на ярмарок до Сочави. Сочава в XV і XVI в. була столицею волоських господарів під турецькою зверхністю; урядовим язиком, яким вела ся господарська канцелярія, був язик церковно-славянський, а розговорним у значній части руський, як велять догадувати ся назви руських дворян, що стояли в службі господарів. Сочава була також важною стацією торговельних, купецьких караван, що йшли сюди з Польщі до Царгорода і назад, слава була також своїми ярмарками, де орієнтальні товари вимінювали ся за західні, або при нагоді також, як у нашій пісні, за живий товар — жінок і дівчат. Роман, багатий чоловік; в його домі їдять із срібної посуду, золотими ложками; де саме він живе, не сказано, та все таки десь недалеко Черемоша, на буковинськїм, а може й на „польськїм“ боці. В усякїм разі Турки не важать ся забирати його сестру силою, а купують її за гроші, що свідчить швидше про давнійший час, XV або XVI вік, ніж про пізнійші часи завзятих війн між Турцією і Польщею XVII віку.

Варіант сей пісні з Більського пов. села Хорошанки запи-

сав д. Андрієвський (Ант. і Драг. I, ст. 312). Про продаж сестри тут не говорить ся, та проте каже ся, що Турки йдуть по неї. Вона ховає ся, і замісь себе висилає кухарку, та Турки пізнають, що се не та дівчина, виломлюють девятеро дверей, знаходять її, садять у кариту і розстрілюють. Варіант очевидно з галицького оригіналу, вказує на те, що він декуди був детальніший від нашої реконструкції.

Вкажемо тут на паралельні пісні болгарські. В збірці Міладіновців під ч. 107 маємо пісню Будинска Рада. Турки і Греки облягають Будин, де сидить королева Рада; нарешті приходить Татар паша і розвалює брами та бере в неволю Раду з її братом і побратимом. Раду вняли,

Вжрваха ѝ бяло лице
 Бяло лице съ бяла вѣла,
 Черни очи съ черна вѣла,
 Туриха ѝ во кочія,
 Главиха ѝ кодждія,
 Да кара Ради кочія.
 Вжрваха мало ш шлого,
 Отдоха край море-то,
 Моренки хоро играять.

Рада просить Турчина, щоб розвинув їй лице й очи, щоб могла подивити ся на танці. Турчин не хоче вволити її волю, та вона називає його братом і просить:

Я подай ми влашко ноже,
 Да разрежа тая ябѣлка,
 Уста-та да си раскваса.

Турчин подає їй ніж і вона пробила своє серце (Мілад. ч. 107, стор. 161—2). В иньшій пісні тої самої збірки (ч. 150, Яна и Гюро торговче) говорить ся ось що про продаж дівчини Яни:

Продавала съ хубава Яна,
 Само за Яна деветъ хиляди,
 За рамна става десетъ хиляди,
 За бѣло лице единадесетъ,
 За бѣло гѣрло до дванадесетъ,
 За чѣрни очи до тринадесетъ,
 За тѣжки вечи до четирнадесетъ,
 За руса коса до петнадесетъ.

Та ось прийшли „клеті-не Власи, се Арбанаси“, себ то Турки, і вхопили її в неволю, з якої знов викрав її муж. Як бачимо, мотиви нашої пісні тут перенесені на дві різні пісні, значить, маємо пізні перерібки якогось давнішого мотива. Що мотив продана сестри братом належить до давніх болгарських мотивів, доказує нам те, що він, як і багато інших мотивів болгарської нар. епіки, вяжеться з особою Марка. Чи се Марко Кралевич, сего в пісні не кажеться виразно; сей Марко, про якого говорить пісня „Марко проклетъ отъ продадена ся сестра“¹⁾, то п'яниця; його підпоюють „Немци друговерци“ і він у п'янім стані продає їм свою сестру Яну. Хоч Яна не хоче йти і мати не хоче дати дочки Німцям,

Зашто Немци от вера не са ѝ.
Силома ја братъ ѝ Марко даде.

Німці ведуть Яну в поля і вона йдучи ридає. Та ось у ночі Марко будить ся з перешою і кличе до Яни, щоб подала йому води, та тут мати дає його і говорить, що він у п'янім стані продав сестру і Німці повели її в поле. Марко їде на здогін, побиває Німців, та тут же без причини вбиває й сестру, яка виираючи проклинає його:

Леле, браіно, зашто не погуби!
Бок да пази от п'яни браікья,
Сал едн е, ега и он не е!
Леле, мале, доди ме закопаі,
Закопаі не н да ми поплачеш!

В доступних мені сербських та хорватських збірках пісень Вука, Маряновича, Курельца не знаходжу паралель до нашої пісні, та вона певно була й тут відома; у збірці словінських пісень зладженій ще в 1839 р. Е. Коритком, Львовянином, і виданій у Люблянї²⁾ маємо дві пісні, що їх можемо вважати відгуком болгаро-сербських пісень на нашу тему. Правда, тут Турчин не купує дівчину, але пориває її силою або підступом із рідної хати. Дівчина в першій варіанті (Dominikova Anzhika) тричі просить ся у Турчина, щоб пустив її до мами, та Турчин тричі відмовляє їй, і тут

¹⁾ Сборникъ за народни умотворення, наука и книжнина, кн. XII, отд. II, стор. 67.

²⁾ Slovénске pésmi krajnskiga naróda. Prvi svèsik. W Lubljani 1839, стор. 124—129.

Anzhika pade, omedli,
Dusho pri ti prizm' pusti.

В другім варіанті Алєнчіца, увезена Турком, кричить і кличе помочи, поки не почув її голос „граф“, який кидаєть ся на коня, доганяє і вбиває Турка і увільнює дівчину.

У. Турчин купує сестру-полонянку.

Пісня про те, як Турчин на торзі купує собі дівчину-невольницю, в якій потім пізнає свою сестру, належить до дуже розширених не лише в Галичині, але також на сумежних частинах правобережної України та в Білорусі. Найстарший її варіант був надрукований у збірці Жетоти Паулі (т. I, стор. 168—169) і відси в деякими поправками, доконаними на підставі нових п'ятох записів, передрукований Головацьким (I, ст. 45—46), який надто в томі III, ст. 15—16 своєї збірки галицьких пісень подав іще один варіант тої пісні. Всі три ті варіанти передрукували Антонович і Драгоманов у своїм виданю історичних пісень укр. народа (т. I, ст. 275—278), додавши ще один галицький варіант записаний М. Бучинським у околиці Станіславава, один білоруський (властиво пінчудський) із збірки Зенкевича „Piosenki gminne ludu pińskiego“, Kowno 1851, ст. 194, і один записаний П. Чубінським чи Новіцким невідомо де, мабуть також на Волині або на Полісі. До тих варіантів можу додати ще 8, що містять ся в зібраних у мене записах пізнійших років, 60-их, 70-их та 80-их, із яких деякі не додають нічого нового до друкованих уже старших текстів, але деякі дають значні доповнення і цікаві відміни. Беручи за основу реконструкції галицьких варіантів перший текст Головацького доповняю його рядками інших.

Ходит Турчин по риночку,
Купує си Вірмяночку,
Дав за ню срібло, злото,
Дав срібло ненірене

5. А волото не важене.

Оден каже: „Давай много!“

Другий каже: „Не варт того“.

Ой взяв її по під пашки,

Повів її попід дашки;

10. Ой взяв її за рученьку,
Привів її до домоньку.
Ой каже їй: „Клади натру!“
Ой каже їй: „Вари їсти“.
Вона варит, ревне плаче.
15. Ой тай сіли вечеряти,
Він їй каже ліжко слати.
Вона не йде, ревно плаче.
Він їй каже: „Гаси свѣтло!“
Вона гасит, ревне плаче.
20. Він їй каже: „Лягай спати!“
Спати не йде, ревне плаче.
Взяв він з нею розмовляти:
„Ой Марисю, Марисенько,
Яку маєш родиноньку?“
25. Чи багато роду мав,
Що в неволі погибав?“
„Ой мала я три братчики,
Оден пішов в Волощину,
Другий пішов в Московщину,
30. Третий пішов в Туреччину“.
„Чи ж би ти їх ще пізнала,
Свої брати ріднесенькі?“
„Вже їх тепер не спізнаю,
Бо в неволі погибаю“.
35. „Добре-с, сестро, ізробила,
Що-с ми сі так ісповіла;
Ой добрий ти розум мала,
Що ти спати не лягала,
Що-м із тобов спати не йшов,
40. Що-м із тобов гріху не мав.
Іди, сестро, до комори,
Бери злота як полови!“
Який тепер свѣт настає,
Що брат сестри не пізнає!
45. Яка тепер годиночка,
Не пізнає родиночка.

В варіанті записанім д. Сосенком у Межибродцях та в моім записанім у Нагуевичах замісь рядків 3—4 читаємо:

„Дає за ню сто червоних,
Сто червоних обложоних“.

У варіантах Жеґоти Паулі та Головацького Турчин не купує, а продає дівчину, а купує її „якийсь панок“; я вважаю старшою і вірнішою ту версію, яку подає варіант із Трійці, городенського пов., записаний Марією Гамораківною, із якого взято наші рядки 6—7. З тогож варіанта взяті й дальші рядки 12—22, замість яких иньші варіанти мають згадку про гру в карти:

Ой тай сіли вечеряти,
По вечері в карти грати. (Гол.).

В варіанті записанім М. Павликом у Косові сказано:

Привів він і до домочку,
Дав їй гроші рахувати,
А сам пішов в карти грати.
Вона гроші врахувала,
Жалібненько заплакала.

В деяких варіантах вона лежить у ліжку і починає плакати;

Почув того вірний слуга:
Ходи пане, пані плаче.

В варіанті д. Сосенка на питанє про рід, дівчина відповідає:

А я роду шляхоцкого
З Підкаменя Подольського;
Ой мала я два братчики:
Бден пішов на війноньку,
А другого Турки ввали.

В варіанті невідомо де й ким записанім дівчина на сє питанє „панка“ відповідає:

Один братчик в місті паном,
Другий в войску капітаном,
За третого я не знаю,
Бо в неволи погибаю.

В варіанті записанім Миколою Батюком у Ясенці Сільній дівчина на питанє про рід відповідає так само, як і в иньших, але потім Турчин питає її:

„Як сі, мила, називаєш?“
 „Ой я в міста міщаночка,
 На прізвище Карбова дочка“.

А на се Турчин говорить :

„А я в міста міщанин,
 На прізвище Карбів син.“

І додає: Слава ж тобі, моцний Боже,
 Що я з тобов спати не йшов,
 Що я з тобов гріху не мав!
 Ой ти сестро тутки будь,
 А я іду в божу путь.

Варіант Чубінського-Новіцького, невідомо де записаний, хоч змістом сходить ся з галицькими, виявляє що до способу оброблення иньшу руку. Подасмо його тут в цілости :

Була собі вдова на Білій Русі
 Бреї море, бреї!

Мала собі аж два сини,
 А дочку третю, Ганну молодую.
 Єдин пішов у дяченьки,
 А другий у козаченьки,
 А дочку орда заняла.

Ходить Сербин по базарі
 Та торгує дівчиноньку;
 Та купивши дівчиноньку
 Схватив єї за рученьку
 Тай повів у кімнатоньку.
 Сів собі на музику грати,
 А єї заставив постелю слати.
 Не так вона стеле, як ревне плаче,
 Не так він грає, як єї питає:

„Чи ти роду та великого,
 Чи ти батька багатого?“

„Ні я роду та великого,
 Ні я батька та багатого:
 Жила вдова на Білій Русі,
 Мала собі аж два сини
 Та дочку третю, мене молодую.
 Єдин пійшов у дяченьки,
 А другий пійшов у козаченьки,

Мене молодую орда заняла“.
 „Хвалить Бога, що ми розпитались,
 Гріха не набрались“.

Як бачимо, історичне тло тут більше затемнене, як у галицьких варіантах: Турчин перемінив ся в Сербина, який первісно був козаком чи дяком; інтересна локалізація події на Білій Русі, та й вона занадто загальна. Зворот: „Сів собі музику грати“ видасть ся мені старшим від того, що мають галицькі варіанти „пішов в карти грати“, хоча й тут не легко погодити деталі з собою. Зворот „сїв музику грати“ приставав би добре до „Сербина“ і був би ще одним свідомством про те, що наш народ заховав у пісні пам'ять про Сербів, мандрованих музикантів і співаків XVI в., але се не клеїть ся з постатю Турчина, який купує собі невільницю христіанку.

Пісня записана з Пінщині Зенкевичем, се лише слабкий і поплутаний відгук варіанта Чубінського.

Хочат дівки у три танки,
 Не так у три, як в чотири.
 Наехали Татарове,
 Як великіє панове,
 Вяляж собі по дівонці,
 По дівонці по хорошой.

Як бачимо, понятє про татарські напади неясне: Татари приїздять у село як великі пани і беруть собі по одній дівчині. Далі варіант ще більше затемнюєт ся:

Дай за руки побравши ся
 Сестра брата няла ся.

Про куповане нема мови. Потім він засїв у карти грати, а їй велїв постїль слати. Вона стелячи постїль плаче, а він питає її:

Одкуль дівка? — Із Кїйова.
 Чия дочка? — Андрїйова.
 Дякуй Богу, що спитав ся,
 Що з сестрою не звенчав ся.

І знов кінець не вяжесть ся з початком, бо коли Татари узяв дівчину з села, то вжеж міг знати, відки вона. Інтересна тут згадка початкових рядків: Ходят дівки у три танки, — згадка, що вказує нам на властиву батьківщину наших пісень

— не Пінщину ані Київщину, а Болгарію з її многолюдним танцем званим „хоро“. Щоб зрозуміти його значіне, досить буде прочитати те, що про нього пишуть Міладіновці в передмові до своєї збірки народніх болгарських пісень.

„Више сказали ми — читаємо там стор. V—VI — що майже всі пісні сеї збірки чули ми від жінок. Се, думаємо, му- сить здивувати кожного, хто не знає ближше нашого народа; от тим то не від річи буде сказати дещо про наше народне „хоро“, те вчилище, де вдосконалюєть ся наша народня поезія. В Струзі на всі поменші празники в кождім селі заводять „хоро“, а в великі празники, як Великдень, Юрія і т. и. всі дівчата вибира- ють ся на толоку поза селом і творять довге коло, якому перед веде танешниця, що затыгає пісню. Половина кола помагає їй співати, а друга половина повторяє кождий рядок, аж дійдуть до кінця пісні. Тоді хороводниця або танешниця уступає місце иньшій дівчині, що найблиша до неї, і вона починає водити хоро, а перша стає на кінці. Коли скінчить ся друга пісня, знов друга хороводка стає на кінець, а хороводкою робить ся та, що йшла за нею. І так за рядом усі дівчата роблять ся хороводками по кілька разів, коли хоро тягнеть ся довший час. Та звичайно танець по привичці водить та дівчина, що має гар- ний голос і вміє багато пісень. А танець відбуваєть ся під гру тайди або якого иньшого струменту, який потроха чергуєть ся зо співом. Такі народні „хора“ відбували ся і в иньших місцях, як ось у Охридї, Вітодії і т. и., де здавна позаводили ся му- зики. В Струзі перед кількома роками в великі празники хо- дили довкола церкви, де водили три „хора“: одно з дівчат, друге з молодниць, а третє з парубків. В Кукуші на Великдень вбирають ся в одно місце, де звикли гуляти дівчата, ділять ся на два або три хора, що потім здружують ся в одно дуже інте- ресне. Всі дівчата, двісті, триста або й більше, співають рівно, рівночасно і без помилок, а потім три ряди звільна обертають ся і на всій довготі рівночасно чути тупіт їх черевиків. Такі самі хора водять ся і в східній Болгарії, найкращі по великих селах. У Панатюрищі (по звісткам д. В. Чолакова) кождого празнику з чотирьох передмість складаєть ся одно хоро, що звичайно танцює при співі або при грі тайди. На годину пе- ред заходом сонця дівчата розходять ся, і кождий гурток з кіт- лами і бубнами громадять ся на своїм передмістю, на привичній і для хора придатній площі, і тут знов заводять хоро, що трі- ває з пів години. На спільне хоро вбирають ся дівчата, коли

яку дівчину ведуть до шлюбу. Тих дівчат, що звичайно водять хоро і вміють багато пісень, буває по дві або по три в однім селі чи місті“.

Сліди того хорového співу лишили ся у нас хіба в тих веснянках, гагілках чи глаголойках, які водять дівчата на Великдень довкола церкви; таким загальним, національним звичаєм, як у Болгар і Сербів, що скуплює в собі весь скарб народної поезії й історичної традиції, вони у нас мабуть не були ніколи, тим то й наші пісні, навіть епічні і козацькі, мають більше індивідуальної закраски, свободи розмірів і інтимности вислову. Не говорю, розумієть ся, про ті пісні турецького циклю, про які мова ось тут, бо вони і що до своєї форми і що до способу вислову, строго епічного, стоять зовсім на ґрунті сербо-болгарської „хорової“ творчости.

Що до нашої пісні про купівлю Турчином бранки, яка окузаєть ся його сестрою, то її мотив належить до дуже популярних і розширених по всій південній Славянщині. Найблизше до історичної дійсности, що служила жерелом тих пісень, підходить у збірці Міладіновців пісня 87 (ст. 124—126) п. в. Яничарь и Руса Драгана. З разу описуєть ся великий напад Турків і Маляр на придунайські землі:

Стари сечеха, млади робеха,
Млади девойки отборъ вежаха,
Та ги правеха млади робини;
И млади момци отборъ вежаха,
Та ги правеха се Яничере.
Де та минувать, села-та горять,
Хора-та робать, села та горять.
Преминале се бѣли-а Дунавъ,
Наредиха се край Етрополе,
Распростравиха сини шаторе,
На равно поле делба делеха
Млади девойки и млади момци.

Одному дістають ся дві, другому три, а один яничар дістав русу Драгану.

Па љ заведи подъ бѣли чаджрь.
Кога е било вечер-та кжсно
Млади яничаръ на дворъ седеше,
Погледна долу, погледна горе:

Изъ черна земля синь огънь гори,
Изъ синьо небо вжрвавъ джжъ вап.

Яничар злякав ся і кличе Драгану та починає розпитувати :

Мори Драгано, моя робиньо,
Що ще та питає, право да кажишъ :
„Имашъ ли братецъ, имашъ ли сестра,
Имашъ ли баща, имашъ ли майка?“

Драгана відповідає, що має брата й сестру, а яничар питає далі, де її брат? Драгана відповідає, що перед 13 (в оригіналі мб. через помилку 30) роками вона втекла в Волощину, а брат був у болгарським війську, і від тоді його не бачила. Турчин питає її далі, чи пізнала би свого брата, а вона каже, що пізнала б його

По клета глава, по їдри гърди,

бо на голові має рубецъ від турецької шаблі, а в груди був ранений турецькою стрілою. Яничар відкрив груди з слідом рани і сказав жалісно :

Я стани, сестро, дома да идемъ,
Дома да идемъ, мама да видимъ.

Просте, ясне оповідане оперте на загально відомім історичнім факті — систематичного забирая Турками християнських хлопців і виховуваня з них яничар, найжорстокійших ворогів християнської людности. Ані сліду ніякої легенди, алегорії, моралізації; уступ про синій огонь на землі та кровавий дощ на небі, се не більше як фігуральний вислов на простий психологічний процес якогось неясного прочутя.

В другій пісні тої самої збірки (ч. 137, стор. 195—6) п. з. „Стоянъ, невѣста и Турче потуряче“ Стоян продає свою жінку за її власною порадою, щоб заплатити надзвичайно тяжку данину. Її купує Турок-потурнак, веде до дому і лягає спати. Та ось на вікні заспівав йому пташок :

„Ай ти Турче потуряче,
Арно сонъ те ударило,
Тебѣ не се угрешило,
Ке си чуло и видело,
Братъ и сестра даси ве'ѣтъ“.

Турчин жажнув ся, розпитує Стоянику про її брата, а вона оповідає, як її в братом захопили Турки, вбивши їх батька

й матір. Вона виросла в неволі, поки її не викупив Стоян, а тепер вона знов за данину дістала ся в неволю. Турчин питає її далі, чи пізнала-б вона свого брата? Вона відповідає:

Ай ти Турче, потураче!
 Да го видашь, то го познашь
 Отъ него'о десно рамо.
 Кога б'ше малечко'о,
 Майка ми го нашандила (назначила),
 Десно рамо к'хреть ми иматъ.

Турчин обнажує своє праве рамя, і дійсно на ньому хрест. Він пізнає свою сестру, веде її назад до її мужа і дає йому ще більше гроший, як був заплатив за неї.

В третій пісні сеї збірки (ч. 139, стор. 198—199) п. з. Сиракъ Кольо и Кольовица сирота Кольо продає за довги свою наречену; не Турчин, а якийсь Кир Манолі купує її і хоче женити ся з нею, але знов пташок остерігає його, і молода жінка по знаку на носі пізнає в ній свого брата. В четвертій пісні (ч. 146, ст. 227—230) п. з. Шайна робина и Марко, цитований Драгомановим (Ант. і Драг. I, 283) тема зовсім иньша, а з мотивів попередніх пісень лишило ся хіба те, що Шайна, чомусь то названа рабинею, хоч живе свобідно в горах і визначаєт ся страшенною силою в боротьбі з Турками, пізнає в Маркови свого брата по природних знаках на тілі і по таких же знаках дає йому пізнати себе. До сего циклю пісень вона зовсім не належить. Із сербських пісень Драгоманов цитує дві, одну п. з. Продата люба Богданова, де Богдан хоче за довги продати свою матір, але за радою сестри продає Турчинови свою жінку. Турчин веде її до спальні, але вона просить його показати руку, на якій віднаходить три чорні знаки, по яких пізнає в ній свого брата, ще в дитинстві забраного Турками. Герцеговинський варіант (Вук Караджич, Пјесме из Херцеговине ст. 179) ще ближше підходить до української пісні: Турчин розмовляє з купленою бранкою:

„О Богу ти, робе драгокупе,
 Кога ли си соя (роду) и племене?
 Инадеш ли икога од рода?“
 „Ја не имаю никога од рода,
 Већ једнога брата рођенога,
 Њега су ми заробили Турци“.

Свою увагу про наші пісні в виданю 1874 р. Драгоманов починає заявою, що сі пісні „принадлежать къ общеевропейскому кругу сказаній о кровосмѣшеніи“, і наводить цілий ряд середньовікових оповідань, пісень і т. и. про так звану Ойдинову історію та її розгалуженя по всій Європі. Пізнійше, в спеціальній студії про сю історію (Славянські причинки до Едіпової історії див. т. IV збірного виданя його фольклорних праць) Драгоманов покинув сю думку і не обняв своєю фундаментальною розвідкою сего пісенного циклю, справедливо вбачаючи, що кровосумішки тут хиба стілько, що до неї зовсім не доходить.

VI. Теща в полоні у зятя.

Пісня про тещу в полоні у зятя досить розширена в Галичині та сумежній з нею Волині. Варіанти її були друквані в збірці Вацлава з Олеська, *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, we Lwowie 1883*, стор. 513, відси передрукований у збірці Лукашевича „Малорусскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни“ 1836 р. стор. 116—117, в Русалці Дністровій 1837 р. ст. 5—7, у Желоти Павлі 1839 р., т. I, ст. 166—168, передрукований з деяким додатками у Головацького т. I, стор. 42—44. До сих галицьких варіантів, передрукованих у виданю Антоновича і Драгоманова, видавці додали ще варіант із збірки Чубінського і Новіцкого, що не понав у велику збірку пісень Чубінського (Труды этнограф. статистической экспедиціи т. V). До сих варіантів можу додати ще три записані в Галичині, а власне один записаний учеником Апіяном у Вижниці 1872 р., другий записаний М. Павликом у Лодині стрийського пов. в р. 1876 і третій записаний учителем Равлюком у Старих Кутах, косівського пов. На підставі сих варіантів пробую реконструувати повний текст пісні.

Що сі в полі забіліло,
Ой чи гуси, чи лебеді?
Тепер гуси не літают,
А лебеді не плывають,

5. Татарове полон женут.

Один полон з жіночками,
Другий полон з дівочками,
Третій полон з діточками.

- Стали кошов під Яришом
10. Та взяли сї паювати.
Дістала сї сестра брату,
А дівчина парубкови,
А тещенька зятенькови.
Ой брат сестру на Русь пустив,
15. А зять тешу в полон займив.
Взяв він її по при коні,
По при коні на ремені.
Гей сам їде на конині,
А тещенька по тернині;
20. Терня ноги пробиває,
Кровця сліди заливає;
Чорний ворон залітає,
Тоту кровцю ізпиває.
А вна назад поглядає
25. Тай кривь сльози промовляє:
„Полеж мое широке,
Не могла ти проглянути
Чорненькими оченьками,
Тепер ем ти проходила
30. Біленькими ноженьками!“
Привів її до Дугені,
До пустої тай пустині.
„Вийди, вийди, Татарочко,
Привів ем ти кухарочку,
35. Привів ем ти невільницю,
А до смерти ¹⁾ робітницю“.
„На що було суда вести?
Будо тамой голов стяти“.
- „Ой Турчине, Турчиночку,
40. Та не рубай головочку!
Завдай мені три роботи:
На оченька стадо пасти,
На рученьки кужіль прясти,
На ноженьки дитя колисати“.
45. Взяла її Татарочка,
Три роботи загадала:

¹⁾ Рус. Дн. Від Галича; Лукаш. Аж із Польщі.

Оченьками стадо пасти,
Рученьками кужіль прясти,
Ноженьками дитя колисати.

Теща дитя колисала

50. І дитині приспівала :
„Люлю, люлю, Татарчатко!
По вітцєви Татарчатко,
По доньцьї унучатко!
Бодай стадо вивдихало,
55. Як вно міні очи врвало!
Бодай кужіль спопелїла,
Як вона міні доїла!
Бодай дитя скаменїло,
Що вно спати не хотїло!“
60. Прислухав ся вірний слуга :
„Пане моя, Татарочко,
Як співає кухарочка :
Люлю, люлю, Татарчатко,
По вітцєви Татарчатко,
65. По матери унучатко!
Бодай стадо вивдихало,
Як вно міні очи врвало!
Бодай кужіль спопелїла,
Як вона міні доїла!
70. Бодай дитя скаменїло,
Що вно спати не хотїло!“
Ой побїгла Татарочка,
Бїгла боса, без пояса,
Та вдарила по личеньку
75. Свою рїдну матїноньку;
Та вдарила старї лица,
Пїшла кровця бай очива.
„На що, суко, дитя лавш
І внучкою називавш?“
80. „Ой ти дою моя, доню,
Не тїлькош тя годувала,
По личеньку не вбивала“.
- „Мамкож моя старенькая,
По чїм жєсь я іспїзнала,
85. Щось я донечков назвала?“

„В веділю-сь барвінок жала,
Меайль-пальчик вітрівала,
Потому-н тя і впізнала“.¹⁾

„Чи много літ тому буде?“

90. „Ой двацять літ тому буде,
Ой двацять літ і чотири,
Коли орди наступили,
Твого тата зарубали,
Тебе, синку, собі ваяли“.

95. „Мамко моя старенькая,
Все те правда вірненькая.
Скидай з себе тії лати,
Візьми дорогії шати,
Будеш з нами панувати“.

100. „Ліпші мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати;
Я не хочу панувати,
Піду в свій край бідувати“.

„Татарине, поганине,
105. Впрягай копії ворошії,
Вези мамку в її краї!
Доста мене молодії,

108. Не ще мамки старенької“.

Варіанти Лукашевича, Русалки Дністрової та вижницький починають ся рядками взятими з иншої пісні:

Чому кури не пісте?
Чому люде не чуєте?
Турки село арабували,
Громадами людей гнали.

В вижницькім варіанті остатній рядок:

Біду челядь геть забрили,
А як вийшли на могилу,
Зачали ся паювати.

В варіанті Русалки Дністрової:

Ой вийду я на могилу,
Подивлю ся у долину:

¹⁾ Рус. Дн. і Лукаш. мають замість сих рядків:
Як тя баба в купіль клала,
На груди ти іскра впала.

Їдуть Турки з Татарами,
І людьми ся поділяють.

В варіанті Головацького наші рядки 26—30 покладені на початку пісні, хоча се очевидно нарікане теці-полонянки в пору, як її Татарин провадив полем.

Варіант Чубінського-Новіцького (Ант. і Драг. I, 287) починаєть ся рядками:

Ой по горах огні горять,
По долинах дими курять,
Ой там Турки полон ділять.

Інтересні в тім варіанті рядки про те, що „достала ся сестра брату“, та „брат сестру на Русь пустив“. М. Драгоманов подає тут форму „на Рось“, та очевидно треба читати „на Русь“, бож брат не пускав її на ріку, не топив її, а пустив „на Русь“, як іще й доси говорять у Буковині та в Угорській Русі, коли хто йде до Галичини. На основі тих рядків Драгоманов догадуєть ся, що й отся пісня мала з разу щось спільного з піснями про кровосумішку: в ній були паралельні два оповідання, одно про те, як брат купив (або полонив) сестру, порівн. пісню розібрану мною вище під ч. 5, а друге отсе про тещу. За сям промовляє анальоґія болгарської пісні, про яку скажемо зараз, і в якій Татарин і Татарка — брат і сестра, а невільницею їх (купленою) робить ся їх мати, яка й пізнає їх як свої діти. Та рядки варіанта Чубінського натякають не на таку тему, а на таку, як у нашій пісні ч. 5, де брат здобувши сестру в неволю, зараз же й пізнав її і пустив на волю.

Вижницький варіант зберіг нам назву міста, в якому жив Татарин. Се місто Дугеня або Тягинь, інакше Бендери, де було гніздо татарської орди, що найбільше давала ся в тямку власне східному погранчю галицької Русі та Подністровю. І ся назва, в старій румунській формі може вважати ся вказівкою на старий спомин про дійсні примусові мандрівки наших людей у степові околиці Бендер.

Поза тими споминами фактичних обставин життя нашого народа основа пісні взята нашими співаками так само, як і попередні, від Болгар і Сербів. У збірці братів Міладиновців під ч. 110 (ст. 164—165) маємо пісню „Братъ и сестра“, де оповідаєть ся, що колись був полон у краю, Янкуду, молодого хлопця, забрали до східного краю, відки сонце сходить, а дівчину Янку, його сестру, взяли до західного краю. Обое пови-

ростали; Янкула задумав женити ся і не можучи собі знайти дівчини до впадоби поїхав у західний край, натрафив на Янку і оженив ся з нею не знаючи, що се його сестра. Вони живуть із собою.

Стояла девять місяці,
 Постигнала м'яшко дитя,
 Дитя како люта змія,
 Никако с'я не оп'ялвить (заспокоїть)
 Ни с'я леляне, ви с'я д'яржене.

Янка говорить чоловікови, щоб ішов на базар і купив невільницю, яка б колисала дитину.—Янкула пішов і купив стару невільницю, яку й засадили за колицку.

С'я нога лелять робинчица,
 С'я нога лелять, с'я уста пеять:
 „Нани, нани, мое мнуче,
 Мнуче отъ сина, отъ керка“.

Янка чула сю пісню, здивувала ся, то дождавши ся господаря до хати оповідає йому, що співала невільниця. Янкула велить старій заспівати ще раз те, що співала над колицкою, і вона повторяє пісню. Янка питає її:

„А егди, робинчице,
 Защо таква песма пеяшь?
 Кжд сме наше братъ и сестра?“

Стара оповідає їм історію їх полону, вони пізнають у ній свою матір і питають її, що їм тепер робити? Вона дає їм таку раду:

Зейте си оstri секири,
 Наберете суви д'ярва,
 Запалите силень огаць,
 Та глава пресечете му
 И труп-отъ изгорите му“.
 Така му сторіє нему,
 А Янкула, мило брате
 Оста'и своя невеста
 И уж стори мила сестра.

Дуже близька до варіанта Чубинського великоруська пісня, надрукована вперше в збірці Сахарова „Сказанія русскаго народа“, 1841, кн. III, 263—264.

По горамъ, горамъ по высокіимъ,
 По раздольицамъ по широкіимъ

Тутъ огни горять негасимые,
 Злы Татарове тутъ полонъ дѣлять.
 Доставала ся теща вятю въ плѣнъ,
 Онъ отвезъ ее къ молодой жевѣ.
 „Ахъ и вотъ тебѣ, молода жена,
 Полоняночка, съ Руси русская.
 Ты заставъ её три дѣла дѣлать:
 Что и первое, то дитя качать,
 А другое то тонкій кушель прастъ,
 Что и третее, то цыплятъ пасти“.

„Ты баю, баю, мое дитятко,
 Ты по батьшкѣ злой Татарченокъ,
 Ты по матушкѣ милъ внученочекъ.
 Вѣдь твоя то мать миѣ родная дочь;
 Семи лѣтъ она во полонъ взята,
 На правой рукѣ вѣтъ мишничика.
 Ты баю, баю, мое дитятко“.

Какъ услышала тутъ Татарочка,
 Она кинулась, она бросилась
 На бѣлы руки къ своей матушкѣ.

„Ахъ родимая моя матушка,
 Выбирай себѣ коня лучшаго,
 Мы бѣжимъ съ тобой на святую Русь,
 На святую Русь, нашу родину“.

Інші великоруські варіанти вказує М. Драгоманов у збірках Шейна (Русскія нар. пѣсни, Москва 1870, ч. I, ст. 10), Якушкіна (Нар. русск. пѣсни ст. 186, ч. 81 і 82) та Костомарова (Памятники старинной русской литературы I, 17). Усі вони в основі схожі з варіантом Сахарова і розходять ся лише в закінченню: в однім варіанті мати лишаєть ся при доньці, в другім вона не хоче скинути свій невільницький одяг (тут, розумієть ся, „шубу староношенную“), а надягти панський (шубу соболиную), а в третім дочка сама виправляє матір у рідну країну.

Також до Поляків зайшла наша пісня, доказом її текст, що майже вповні відповідає руському текстови Вацлава з Олеська, Русалки Дністрової та Лукашевича і який визначаєть ся українськими в мові:

Czemu kury nie piejecie,
 Czemu ludzie nie czujecie ?

Turki siolo zrabowały,
 Gromadami ludzi gnaly.

Далі йде уступ, якого в наших варіантах нема, та який і не вяжесть ся з темою пісні, хоч певно належить також до круга сноминів про татарські напади:

Uciekł jeden na koniu,
Leci, leci po błoniu,
A krwią ślady zalewa,
A sam z bolu omdlewa,
Czarna wrona kracze,
Krew ciepłą popija,
A staruszka płacze.¹⁾

Далі в тексті прогалина, безпосередно йде промова Турчина до жінки:

Słuchaj pani Turczynowa,
Przywiodłem ci robotnicę,
Aże z Polski służebnicę.

Далі дословно за нашими варіантами загадано невольницькі три роботи, в скороченій формі подаєть ся її пісня над колискою:

„Lulu, lulu, Tatarczątko,
A moje wnuczątko“.
A Turkini z krzesła wstała
I staruszki się pytała:
„Po czymżeś mię ty poznała?“
„Jakieś się ongi kąpała,
Na rękę znamię dojrzałam“.

Що одначе наша пісня таки найблизша що до свого складу до болгарських та сербських, на се вказав уже Жегота Паулі, зазначивши в своїй увазі до тексту сеї пісні початок одної сербської, майже дословно схожий з нашою:

Што се бели у гори веленой?
Аль су сьнези, аль су лабутове?
Да су сьнези, већ би отопьнали,
Лабутове већ би полетьели.
Ни су сьнези, ни су лабутове,
Него шатор аге Асан-аге.

(Далі буде).

¹⁾ Див. К. Wójcicki, Pieśni ludu polskiego, t. I, str. 12; Z. Gloger, Starodawne dumy i pieśni, Warszawa 1879, ст. 49—50.

По катастрофі 1708 р.

Конфіскація земель у мазепинців.

Написав Олександр Грушевський.

Перша звістка про отверте прилучення Мазепи до короля Карла XII зробила в Петербурзі великий пополах: всього можна було-б очікувати, тільки не сього. Справді, були деякі сумніви що до вірності української людности: се вже була давня традиція московських дипломатів — українська „шатость“, а останніми часами сам гетьман Мазепа, підкреслюючи свою особисту „вѣрную службу“, добре вмів підтримувати та роздувати потрібні йому підозріння¹⁾. Можна було і вважати настрої України непевним, але тільки в границях дрібної опозиції. Запорозці напр., хоч і не були ще „злые богомерзкіе измѣнники бунтовщики и разрушители покою въ Малороссійскомъ краю“²⁾, всеж таки викликали деякі підозріння. Але ніхто не міг би уявити собі „зради“ в таких великих розмірах. Через те і сама

¹⁾ Цікавий приклад див. у Бантиша-Каменского *Источники II*, с. 44. З одвого боку — „народъ Малороссійской (найпаче Запорожцы...) вольной, и глухой и непостоянной, и незнающей ихъ польскаго поведения, и неразумной своего злаго упадку и вѣчной отчизны своей утраты“ — легко пристане до Поляків, а з другого боку навіть „въ самыхъ ево ближнихъ гетманскихъ людехъ самой истинной и искренной вѣрности и сердечнаго желанія въ подданствѣ къ Царскому Величеству... вѣтъ“. Який контраст з власними його гетьмана щирими почуттями та непохитною вірністю!

²⁾ Бантышъ-Каменскій, *Источники II*, с. 227.

подія була великою і на перший вигляд неймовірною новинкою.

З часом стали виникати подробиці. Можна вже було представити собі деталі цих подій. Але всеж таки багато лишалося ще загадкового. Передовсім стояло питання, о скільки було глибоким та серйозним се все. Чи була се лише невеличка купка старшини коло самого Мазепи, захоплена „неймовірною та фантастичною мрією“ про відбудованне самостійної України, що порішила шукати для сього помочи у шведського короля? Чи симпатії до сього плану ішли більш глибоко в народ, туди де були вже байдужні до давніх традицій самостійного державного життя, але всеж таки співчували знесенню московської кормиги та московських порядків? На се питання не було відповіді й через те уряд вагаєть ся, як йому поводитись: коли се тільки невеличка купка, то досить буде самої „жесточи“, щоб цілком знищити сі мрії та змагання. Колиж симпатії сі більш глибокі і зміцняє їх загальне незадоволення обставинами українського життя під московською кормигою, то самих репресій буде за мало, окрім „жесточи“ треба ужити ще і „ласки“, підобритись до людности чи дійсними полекшами чи обіцянками таких полекш. І дійсно легко помітити таке вагання в поступованню петербурського уряду та і в способах його, ужитих супроти української людности. З одного боку хоче він вирвати з коренем усяку опозицію та суворими карами перелякати суспільство, а з другого боку привабити се суспільство полекшами та обіцянками. Сі два завдання уряду легко простежити в розпорядженнях та маніфестах сього часу. Але се не тільки дві сторони того самого з гори укладеного плану, — ні, се вагання між двома поглядами, двома програмами уложення відносин до України. І руйнуючи Батурина, або переводячи численні кари на підозрілих, царський уряд разом з тим, у відповідь на проклямації Карла XII до української людности, сам звертаєть ся до народа з заявами¹⁾, де розясняє дійсне становище України і окрім того обіцяє фінансові полеккости.

¹⁾ Бантышъ-Каменскій, Источники II, с. 215—221 (тут чудова фраза — „ниже пенезя въ казну свою со всего малороссійского народа никогда не брали и не требовали...“). Вказівки що до сього маніфеста Петра I див. Судієнко, Матеріали II, с. 109, 112, 115 (листя Голловкина до Скоропадського 1709 р.). Пор. також ibid. с. 182 („преlestныя письма и мѣшину Орлика“ 1711 р.).

Але виконуючи першу частину своєї програми — кару винним, уряд стрів ся з несподіваною трудністю. Не було захоплено паперів, які-б кидали світло на конспірацію, поясняли-б звязки між окремими членами або давали реєстр конспіраторів. Не маючи таких вказівок, царський уряд не міг перевести сі кару в відповідній повноті, не міг бути певним, що дійсно всі головні діячі захоплені та понесли кару. Через те уряд не міг почувати себе заспокоєним і бажаючи знати все, був дуже драгливий на кожний натяк на „Мазепину змібну“, хоч полтавський успіх над Шведами і стер трошки перше, дуже гостре вражіння. Всеж таки і після Полтави досить було дрібного натяка на звязки в Мазепю чи з Мазепинцями, щоб оживали старі підозріння: знов починали ся слідства й кару. З якою живою цікавістю стежать за побутом Мазепинців в Європі, Турції та Криму, за їх сумною блуканиною по дворах та міністрах, з якою докладністю повідомляють про се російські агенти і резиденти свій уряд! І на далі лишають ся погрозою Запорожці — багато праці прикладають до того, щоб зірвати їх зносини з народом. Память про Мазепу ще жива і не дає спати.

Не давало се спокою і суспільности. Припадковий характер кар, брак переконання, що тільки дійсно винні мають бути покарані, се нагнало велику паніку на всі верстви суспільства. Не знали, чого властиво боятись, та бояли ся всього, коли бачили, як гинули люде цілком невинні, тільки помилкою притягнені під слідство. Якесь необережне слово, дрібний натяк, випадкове підозріння про звязки з Мазепю та Мазепинцями, навіть дальше спорідненне — все се могло повести до нового слідства, і суспільність жила під важкою погрозою доноса чи помилки¹⁾. Навіть сам гетьман Скоропадський почував себе непевно супроти сих доносів та інсинуацій, мусів виправдуватись і радіти, коли його вельможні приятелі з висших російських урядових сфер заспокоювали його запевненем в царськім довірю: „какъ прежде сего я писалъ, такъ и нынѣ подтверждаю, что царское Величество, Всемилостивѣйшій нашъ Государь, на

¹⁾ В такі неспокійні часи доноси, дуже часто безпідставні, ві злоби, се звичайна сумна проява тодішнього українського життя. Див. напр. Судієнка Матеріали II с. 164 (виявилось пізніше, що донос безпідставний — Матеріали Военно-Учебн. Архива I, с. 762), 167, 168, 172, 213. Матеріали В.-Уч. Арх. I с. 788.

Вашу вѣрность есть надеженъ и безосновательнымъ никакимъ доносамъ повѣрено не будетъ“ (Головкін)¹⁾.

Суспільство жило в важкім пригніченню. Одиноким виходом в сього була б амнеція, виголошена принаймні в певних границях, для менш винних, виключаючи деяких більш важних та впливових Мазепинців. Але сього не було²⁾. Хоч полтавський успіх затер трохи перші вражіння і правительство висловлювало ся часом так, що „которые смятенія въ то время въ Украинѣ и были, и его царское Величество послѣ счастливой Полтавской баталии изволилъ все то милостиво презрѣть и предать забвенію“³⁾, але в сьому не було нічого певного. Тримали ся сього погляду лише коли було се потрібно, пробачали в поодиноких випадках, коли треба було вплинути „ласкою“, але всеж таки грізна тінъ „Мазепиной измѣны“ лишала ся й на далі. Коли в справі доноса на Івана Забілу Скоропадський завважив Дм. Голіцину, що „всякому Малоросійскаго народа вины нодѣ часть измѣны превратныя и иные поступки прощены и измѣнниками называть не велѣно“⁴⁾, то на се Дм. Голіцин відповів: „о такомъ Царскаго Величества указѣ, что измѣнникамъ вины прощены, я не извѣстѣнъ“. І він не помиляв ся, бо як брати діло юридично, то амнеції не було дано. Суспільство і далі жило під острахом заслання та конфіскати земель.

Поруч в карю на смерть для більш винних, та заслання для менш винних, конфіската земель була широко уживаною карю в сім процесі Мазепинців, і переведено було її в дуже численних випадках. Як тільки виявили ся перші подробиці

¹⁾ Судіенко, Матеріали II, с. 303, 167 (і Матеріали Военно-Учебн. Арх. 585), 219, 266.

²⁾ Запонуємо, що в однім випадку Скоропадський думав висловити протест — хоч і не дуже сильний — супроти арешту Зеленського, що се „протввное давнымъ и нынѣ вновѣ учиненнымъ правамъ войсковымъ необыкновеное“, але на се Дм. Голіцин відповідав, що „всегда я, какъ прежде сего, такъ и нынѣ, давныя отъ Царскаго Величества Малоросійскому народу привилегіи о правахъ и вольностяхъ имѣю въ всякомъ охраненіи и возмущенія никому ни въ чемъ отъ меня и отъ посланыхъ моихъ не бывало и нынѣ нѣтъ, кровѣ настоящаго въ монаршескихъ дѣлахъ управления“ (Судіенко, Матеріали, II, с. 18, 1710 р.).

³⁾ Судіенко, Матеріали II, с. 220 (1713 р.).

⁴⁾ Судіенко *ibid.* 89 (здасть ся, Скоропадський мав на увазі указ Петра I, 1710 р. — не робити утисків Українцям та не докоряти їх за Мазепу — див. Бятышъ-Каменскій, Источники II, с. 263.

справи Мазепи, як тільки почались арешти підозрілих, зараз же почали ся і конфіскації земель.

Почало ся з конфіскації у тих, що отверто перейшли на бік шведського короля й прилучили ся до нього. Се була перша серія конфіскації. Далі, трохи згодом, почали ся конфіскації земель у їх прихильників та підозрілих. І як з початку не було реєстра винних, а прибували вони з кожним новим слідством, так само конфіскації не обмежили ся лише первими роками, а тягнули ся й далі, на дальші роки.

Загальна назва для сих конфіскованих земель була „измѣнничьи маѣтности“. Частійше всього згадувалось про маѣтности Мазепи за Герцика, сїх двох більш відомих та популярних діячів „Мазепиною измѣною“. Наперед укладеного плану, що робити з сими конфіскованими землями, „измѣнничьими маѣностями“, не було. На разі ставали вони державною власністю, але дуже скоро виникла для приватних осіб принадна можливість ними покористуватись, повернути у власність, і сї землі Мазепи та иньших, так само як і скарби, стали предметом бажань та заходів для багатьох¹⁾. Дуже зрозуміло, що повернути сї землі у власність легше всього було більш впливовим діячам сучасної політики. Дійсно, оден з перших смачних куснів дістав ся Меньшікову. Далі потягнули ся за подарунками й иньші. Деякі звертали ся просто до Петра I, певні, що їм не буде в тім відмовлено; при тім заздалегідь вибирали собі на місці найбільші та цінніші маѣтности й прохали власне їх. Иньші, що не мали таких непосредних зносин з Україною та через те не могли знати, де що лежить, не могли орієнтувати ся, — ті в загалі прохали у царя маѣностей на Україні, а які властиво, се підшептував хтось иньший з тих, що знали місцеві обставини, або мусів їм вибрати гетьман. Через те деякі просто звертали ся до гетьмана, здаючи ся вповні на його вибір, певні, що гетьман не захоче в такій дрібниці придбати собі ще ворога і не посьміє ся „мимо лучшаго худаго опредѣлить“²⁾. Дійсно становище гетьмана було так непевне, що він мусів ко-

¹⁾ Скарби Мазепи і Мазепинців розшукувано дуже старанно і довго вони не давали спокою ріжним цікавим — див. нпр. Судієнко, Матеріали, II, 92 (р. 1717 — о сыску Мазепинаго скарбу) та „Доклады и приговоры Сената“ V, 1, с. 702, або Судієнко о. с. 81 (вещи измѣнника Орлика).

²⁾ Судієнко, Матеріали, II, 344.

ритись і там, де почував себе правим, та не відважав ся йти супроти всемогучих діячів сього смутного часу.

Перший крок в сїм напрямі Меншикова заохотив і иньших. Ось напр. Б. Шереметев пишучи Скоропадському, ніби припадково згадує: „при томъ, нехотя Вашего Сіятельства милостовать, но показываетъ случай мнѣ прошеніе мое Вашему Сіятельству объявить, что въ недавнемъ времени, чрезъ высокую милость Его Царскаго Величества, по своимъ заслугамъ и чрезъ Ваше склонное благодѣяніе, Его свѣтлость князь Меншиковъ и сіятельнѣйшіе господа графъ Головкинъ и князь Долгоруковъ и господинъ Шафировъ въ Украинѣ маестности себѣ получили. Того ради тотъ прикладъ и меня къ сему пршенію склонилъ, дабы чрезъ Ваши обыкновенныя ко мнѣ склонности онаго лишему не быть: понеже Ваше Сіятельство самъ можетъ свидѣлемъ быть, что въ прошедшихъ конвентурахъ военныхъ не малыя мои трудности ко услугамъ Его Царскаго Величества въ Малороссійскихъ городѣхъ были показаны, и партикулярне — особливо Вашей персонѣ — служилъ и впредь общаюсь во всякихъ моихъ услугахъ“¹⁾. На запитанне гетьмана, Шереметев відповідає, що вповні покладає ся на гетьмана, на його щирість — „на Вашу усерднѣйшую волю и разсужденіе предаю“; що вибере для нього гетьман, він прийме „съ достоинѣйшимъ моимъ почтеніемъ и благодареніемъ“, певний, що гетьман „по такой своей склонной милости, мимо лучшаго худаго“ не визначить.

І в тодішніх обставинах України Б. Шереметев дійсно міг бути певним що до вибору маестностей. Чемні вирази в листі Шереметева — се тільки фрази, не більше, се легко зрозуміти з давнішого його поступовання. Гетьман призначив йому два села, Ольшанку і Ершовку, але Шереметев просить ще щось додати — „по всей ко мнѣ высокой и склонной милости, дабы къ тымъ даннымъ дву сельцамъ приказали еще по возможности въ награжденіе придать, которые есть въ Киевскомъ полку или въ другихъ“. Кілька днів пізнійше Шереметев вже знає, що йому прохати — „мѣстечко Баклань съ принадлежащими къ нему“. При тім він висловляє певність, що гетьману се „учинити безъ всякой трудности возможно: понеже какъ сими числами увидѣлъ таковый примѣръ или образъ, что свободно сіе

¹⁾ Ibid. 342. Нові сі власники маестностей на Україні згадані і в иньшій листі Б. Шереметева — ibid. с. 386.

учинити, ежели соизволите¹. Але гетьман на се висловив якесь незадоволення, і Шереметев висловлює свій жаль, що гетьман не так його зрозумів, згоджуєть ся взяти на доповненне тих двох сіл ще третє село Змирянку, хоч всеж таки не може здержати ся, щоб не попрохати — „ещежь, буде возможно (и не въ малую противность), который къ тому селу былъ хуторъ, дабы не раздѣлять“¹). Так ширив ся і зростав у російських дїячів апетит на українські маєтности.

За сими добрими прикладами й иньші почули охоту спробувати, чи не можна якось покористуватись і собі. Висловлюючи ся так гостро супроти Мазепи та його прихильників, уряд немов брав на себе моральний обовязок полагодити та відплатити за надужитя бувшого гетьмана. Таким чином з'явило ся багато людей, що мовляв за свою непохитну щирість до царя і його царського уряду мусіли цілком безвинно терпіти утиски та страждання від злого гетьмана. Було тут не без справедливих скарг і прохань, але було також багато цілком безпідставних. На разі важко було се все перевірити, скільки було тут правди. Ось, напр. проханне полтавського „жителя“ Петра Яковлева, що його посилав з доносом на Мазепу Кочубей, а гетьман, дізнавшись про се, „приказаль домъ его разграбить и разорить“. За се Яковлев просить тепер в нагороду „измѣнника Гердика дворовое въ Полтавѣ мѣсто Краснокутское“, млин та ще сіножать. Таким чином, дочекавши ся слушного часу, Яковлев сам приглянув собі сі кавалки з спадщини нещасливого Мазепинця. Але гетьман відповів, що се вже віддано иньшим, і Яковлеву приходиться ся прохати „дать что въ награжденіе въ другихъ какихъ мѣстахъ изъ измѣнничьихъ же грунтовъ“²).

І ще для приклада — скарги Боровського та Коротенка на гетьмана Мазепу, що він повідбирав та пограбив їх маєтки. Меньшіков уступаючи ся за Боровським, підкреслює: „понеже оныя съ начала Мазепиной измѣны и во время Батуринской атаки держались при насъ во всей вѣрности непоколебимо и многія службы показали“, тому він — Меньшіков думає, що треба-б вдовольнити їх проханне³).

¹) Судієнко, Матеріали, II, 341, 344, 362, 365, 386, пор. *ibid.* с. 344 (просить ся „мельницу, которая отъ Воронежа въ милѣ на рѣкѣ Шосткѣ и при оной о панскомъ дворѣ и рошѣ, понеже оная во владѣніи была Антона Гамалѣя) та с. 207 (посередництво Головкина).

²) Судієнко, Матеріали II, 147. Матеріали Военно-Учебн. Арх. 726.

³) Судієнко о. с. 276. Матеріали Военно-Учебн. Архива 690.

Користним став тепер і донос. Богатьом се було принадно — захопити якийсь гарний кусень з маєтків обвинувачених. Заздалегідь можна було таким чином вибрати собі щось в нагороду за послугу чи то з земель, чи то з маєтку. Так оден з таких донощиків, доносячи на Мазепинця сотника, заздалегідь просить собі в нагороду його сотничий уряд та окрім того — щоб йому було „волно тѣмъ владѣть, что онъ отъ того бывшаго сотника забралъ“. Про се проханне повідомляє гетьмана Меншиков, і потверджує при тім, що донос був справедливий („явно доказалъ“)¹⁾.

Се все були люде, що так або инакше звязані були з „Мазепиною измѣною“ — чи вони помагали уряду її приголомшити і винищити, чи колись ранійш терпіли від Мазепи за свою непохитну вірність, чи взагалі під час вагань та сумнівів лишили ся на боці царського уряду. Але виникає далі гадка, що українські маєтності могли б бути взагалі фондом для нагород і в иньших випадках. Дійсно се було б дуже вигідно роздавати маєтності десь на стороні, без жадних турбот та клопоту. Таким чином переходить до царського уряду фактичне розпорядженне сими землями та маєтностями і роздача їх ріжним потрібним людем, не вважаючи, чи стояли вони в якім небудь звязку з українськими справами останніх років, і сам Петро I, не питаючись гетьмана, на проханне про ті або иньші землі, призначає їх, а гетьмана лише сповіщають, щоб він дав на сі маєтності універсал. Було так, наприклад, з Рагузінским, що від царя отримав грамоту на маєтності на Україні, і гетьману прийшлося тільки прийняти се до відомости та після сієї царської грамоти „немедленно ему отдать и оныя въ своей протекціи имѣть“, як висловляеть ся Меншиков²⁾.

Сей континент охочих на українські маєтності значно поширив ся, коли прийнята була і друга мета для такого роздавання українських земель. Поруч економічної вигоди такого роздавання сих земель, замість грошових нагород, ненаручних для бідного на гроші державного скарбу Петровських часів, поруч політичної мети — покарати винних та зміцнити нагородами щирість прихильних, висуваєть ся ще иньша мета —

¹⁾ Матеріалы Военно-Учебн. Архива с. 567.

²⁾ Матеріалы Военно-Учебн. Архива с. 582, Судіенко о. с. 418, пор. про Галагана Судіенко о. с. 56 і Матеріалы Военно-Учебн. Архива с. 761 (проханне додати ще).

ввести ніж українську шляхту російський елемент, щоб тим зменшити суцільність та солідарність української місцевої шляхти, яку все ще вважати не свобідною від „Мазепина духа“. Се були дві паралельні дороги — ввести певних людей в українську місцеву адміністрацію та ввести серед українську землеволодільну шляхту певну скількість російських урядників і иньших прихильних людей. Зв'язані в царським урядом економічними вигодами, вони тим певнішими слугами мусіли здавати ся кержманичам тодішньої російської політики: се російське землеволодінне серед українського мало бути на завісї підпорою царського уряду в його близьких чи дальнійших цілях.

Але щоб виповнити сей плян, треба було більшого земельного фонду, ніж були сі перші „измѣнничьи маетности“. Треба було при нагоді вийти з вузьких границь сих перших конфіскацї. Так воно фактично і сталося. Ось уже в 1710 р. після указу Петра I з загальним порученням — „изъ измѣнническихъ деревень удовольствовать“, кн. Дм. Іоліцин визначає докладнійше — „изъ измѣнническихъ деревень Макѣевку и Копачевъ“. Потім виявили ся сумніви, чи дійсно то „измѣнничьи маетности“ — „а ежели тѣ деревни не измѣнничьи, о томъ изволь ко мнѣ писать, а въ описи въ измѣнничьихъ деревняхъ тѣхъ деревень не явилось“¹⁾. Але пізнійше на такі сумніви не звертали уваги, і бажані землі любісенько собі йшли мов „измѣнничьи маетности“.

Коли таким чином правительство відійшло від попереднього розуміння конфіскації, і вона з політичної міри покарання за дійсну участь в Мазепинській справі або щирі до неї симпатії — стала ся приводом до заведення російського землеволодіння та зміцнення російського елемента і російських впливів серед української шляхти — роздавання українських земель стало ще ширішим, а подекуди і безсистемним. Хто мав ласку у кержманичів та діячів російської політики, міг з певністю числити на той або иньший кусень, задалегідь на місці обраний та облюбований. Але залишивши давний погляд — роздавати лише землі конфісковані у Мазепинців та роздавати людям так або иньше зв'язаним в подїях останніх років, не можна було потягнути певну ріжницю — кому-ж треба і кому не треба давати. Коли Петро I призначив поставити монумент на

¹⁾ Судієнко, Матеріали 156.

спомин про славу полтавську побіду та збудувати монастир на туж ціль — і те і друге на доходи від конфіскованих маєтностей¹⁾, то чомуж би м. Стефану рязанському і муромському не попрохати, щоб йому дали до ново збудованої ним церкви в Ніжині „дворовую землю Дмитрія Максимовича, который сосланъ къ городу Архангельскому, да егожь мельницу“. І дійсно Петро І сповнив проханнє митрополита²⁾.

Треба зазначити, що царський уряд заховав на далі для України систему раніових маєтків. Таким чином з сього земельного фонду отримували вищі урядники певні наділи землі, як додатки до платні. Але раніше сей раніовий земельний фонд залежав від гетьмана, тепер він залежав від царського уряду. Дійсно, вводячи цілком поза гетьманом нових людей в українську адміністрацію, даючи на Україні захист і притулок ріжним прибудам, Петро І наділяв їх і маєтками. Візьмемо кілька прикладів. Ґоловкін звертає увагу гетьмана, що „комендантъ глуховскій и бригадиръ кн. Гагаринъ, живучи въ Глуховѣ со всеѣмъ домоѣмъ на иждивеніе свое, какъ я слышалъ, великіе убытки имѣеть, того рады изволить ваша вельможность... определить ему для его иждивенія какое село изъ измѣнничьихъ маєтностей или другихъ какихъ селъ, по своему разсмотрѣнію, дабы онъ не понесъ такъ великихъ себѣ убытковъ въ своемъ пропитаніи“. Уряд глуховського коменданта та сам кн. Гагарін були цілком чужі для Гетьманщини, але Ґоловкін вважає цілком зрозумілим, що гетьман мусить дати кн. Гагаріну якийсь маєток, і дійсно Ґоловкін не помилив ся³⁾.

А ось дещо про емігрантів з Турції — Славян та Волохів. Приїхав в 1711 р. волошський боярин Савін Бан і скаржив ся, що всі його маєтки у Волощині побрав собі мазепинець Горленко. З огляду на се Петро І наказав дати тому Савіну Бану на Україні 50—100 дворів в маєтностях тогож Горленка. Ґоловкін сповіщає про се гетьмана для виконання царського указу, і тому Бану дали село Колюжинці. Але Бан пробув на Україні не довго і вернув ся на Волощину. Пізнійше

¹⁾ Бантышъ-Каменскій, Источники, II, 231 („изъ измѣнничьихъ деревень и мельницъ“).

²⁾ Судіенко о. с. 315.

³⁾ Матеріали с. 761 і 772. Пор. також надання Ізмайлову, а потім Вініюсу та Протасеву, визначеним бути при гетьмані — кождому „по 100 дворовъ изъ описанныхъ измѣнничьихъ маєтностей“ — Судіенко с. 157.

се село Колюжинці дано було другому такому-ж емігранту, вже Сербу — Милорадовичу, що й лишив ся на Україні. Милорадович прохав ще додати до Колюжинців село мазепинця Горленка і деревню Нагаєвку Грицька Новицького і двір Згури в Ніжині; про се все повідомляє гетьмана Головкін. Згадаємо тут ще волошського „гетьмана“ Мікульчу, який скаржив ся, що „немалюю скудность имѣть и мизерность претерпѣваетъ“, і прохав, щоб йому дали якийсь маєток на Україні, або „Волошанина“ Спатарія, небожа згаданого вище Бана, що сподівав ся після дядька мати його маєтності, але сї маєтності віддано, як ми вище бачили, Милорадовичу і Спатарій просить собі иньших маєтностей. Головкін радить гетьману дати сьому Спатарію сотничий уряд, певно — з ранговими маєтностями¹⁾.

Ми бачимо, таким чином, як почали з конфіскати земель у Мазепинців за політичні переступства, а скінчили цілком иньшим — роздаванням сих конфіскованих та иньших земель на Україні для утворення російського урядничого землеволодіння серед української шляхти. Се не було випадковим фактом, але стояло в певнім звязку з загальним напрямом відносин царського уряду до України після 1708 р., і сей загальний напрям та його впливи ми можемо простежити і на иньших сторонах тодішнього українського життя.

¹⁾ Судієнко, с. 208, 245, 361. Матеріали, с. 831.

Увільнення злочинця дівчиною в Бродах 1727 р.

Подав Др. Василь Щурат.

В Київській Старині за місяць січень 1905 р. (ст. 89—97) д. Орест Левицький подав замітний причинок до історії звичаєвого права на Україні п. з. „Обычай помилованія преступника избраннаго дѣвушкой въ мужья“. Матеріал, який він користувався, був, правда, небогатий: два народні перекази (один записаний з уст запорожця Коржа на початку ХІХ в., а другий оголошений сьвящ. Ф. Думицьким у „Вол. Епарх. Извѣстіяхъ“ 1872 р.) і документ іродської луцької книги з 1606 р., що переходуєть ся в київськiм центральнiм архiвi. По обом народним переказам дівчина пробує визволити веденого на смерть злочинця, заявляючи готовiсть вийти за нього за муж, на що однак злочинець, бачучи негарну спасительку, не годить ся. В однiм переказi дівчина, прикрита бiлим покривалом, виявляє свiй намір устно, в другiм — символiчно, накидуючи злочинцеви на голову хусту. Факт, який передасть ся документом з 1606 р., трохи вiдмiнний. В мiстечку Олиці увязненого злочинця випрошує собі дівчина ще перед покiнченнем процесу на мужа і коли злочинець на подружжя годить ся, магістратський уряд визволює його під умовою, що він зараз стане до шлюбу в католицькiм костелі. Хоч і як скупий то матерiал, та він безсумнівно стверджує існування на Україні звичаєвого права, по якому дівчина могла визволити засудженого на смерть злочинця, вибираючи собі його за мужа. Основними рисами того правного звичаю вважає д. Левицький: 1) ратовання злочинця від смерті

дівчиною, яка, по документу з 1606 р., повинна бути „учтива“; 2) признаванне за злочинцем права відкинути провкт подружя і приймати кару смерти; 3) символічне накидуванне хустки злочинцеві на голову, що може мати таке ритуальне значіння, як перевязуванне хусткою руки жениха. Висказуючи гадку, чи початків того звичаєвого права не належало-б шукати в стариннім Римі, де ведених на смерть злочинців увільнювано, коли їх по дорозі стрічали Вестальки, д. Левицький вказує на подібні правні звичаї в Західній Європі, відки вони, по його думці, зайшли й на Україну. Коли воно стало ся, на се нема фактичних показів. Крайно скупе число народніх переказів про наш правний звичай — каже д. Левицький — свідчить, очевидно, що він практикував ся дуже рідко і мабуть не всюди в старій Україні. Ще скупіші документальні свідощтва. Крім декрету Оливської ратуші з 1606 р. д. Левицькому не доводило ся стрічати ніяких натяків на істнуванне того правного звичаю ані в актових книгах нинішного юго-западного краю з XVII—XVIII в. ані в актах українських судів — полкових, сотенних і магістратських. Та не вважаючи на се, годі вже нині сказати щось рішуче про степенъ розширення нашого звичаю. З актових книг правобережної України найменше знані доси акти тих судів, що звертали увагу на звичаєве право — судів магістратських і ратушних, а те саме можна сказати й про акти козацьких судів лівобережної України.

З гадкою про крайне скупе число народних переказів і документів, що свідчило-б про слабе розширенне обговореного звичаю на Україні, не годить ся д. В. Гнатюк. В рецензії на статью д. Левицького (Записки Наук. Товариства ім. Шевченка, 1906, кн. V, ст. 214—217) він вказує і на схожі з поданими д. Левицьким народні легенди про галицьких опришків (на жаль, не зібрані доси) і на 8 документів з давньої Польщі, що їх оголосив д. С. Естрайхер в статі п. в. „Wypraszenie od karu śmierci w obuczaju naszego ludu“ (Lud, 1904, III, ст. 241—258). Естрайхерові документи, між якими є й оголошений д. Левицьким з 1606 р., промавляючи за частим практикованнем і розповсюдженнем нашого правного звичаю в Польщі XVII—XVIII в., можуть бути й мірою такого-ж практиковання і розповсюдження його на тих українських землях, що входили в склад польської держави. Правда, не всі ті документи стверджують гадку д. Левицького, мовби одною з основних рис того правного звичаю була дівчина „учтивою“, так як і цитова-

ний вже самим д. Левицьким документ з 1606 р. не згадує про символічне накидування хусти на голову злочинця. На основі Естрайхерових документів д. Гнатюк завважає зовсім справедливо, що визволити злочинця могла й повія, а навіть власна його жінка, та що таке саме право прислугувало й хлопцеві ба й катові, коли кара смерти грозила дівчині. Та мені здається, що всякі відступлення від того правного звичаю, по якому лиш дівчина (учтива чи неучтива) могла визволити злочинця, будуть варіантами, а накидування хусти чи рушника на голову злочинця, маючи справді своє пояснення в символізованню інших народних звичаїв, може, бодай в нас, вважати ся складовою частию звичаю. Ствердження сеї гадки поки що останеть ся залежне від спеціальних дослідів у тім напрямі.

Важнішим всього повинні бути питання: 1) як широко і як часто практикував ся на Україні звичай помилування злочинця для дівчини; 2) як довго правна сила його була признавана урядом; 3) як довго стояв за правосильністю його сам народ? Естрайхерові документи дають лиш на друге питання якусь безпосередну відповідь. По словам пятого документу вже в 1684 р. гайдуки не дають дівчині визволити злочинця, і кат не пускає його, дарма що семей документ з 1747 р. свідчить еще про увільнення злочинця „*secundum consuetudinem regni*“, а так само ще пізнійший восьмий документ з 1769 р. Був би се доказ, що з кінця XVII в. звичай помилування злочинця для дівчини був у фазі упадку, а зберігане його залежить вже від волі таких офіціальних функціонерів, як гайдуки, кат і т. п. Чи в часі від кінця XVII в. аж до упадку Польщі виявилась де в острійшій формі опозиція народа проти нехтовання його давного звичаю, про се в оголошених доси документах нема згадки.

Документ, який кидає ярке світло на kwestію розповсюдження, правосильности і живучости звичаю помилування злочинця для дівчини на Україні, а в яким той звичай виступає так, як схарактеризував його д. Левицький, маю у себе. Ще в 1896 р. о. Іларій Сіменович, парох Сухостава коло Копичинець, відступив мені ласкаво жмут карток *in folio* записаних ексцерптом „*Im. P. Gubernatorowi Brodzkiemu dla Informacyi z Xiąg Kommissarskich*“ і декретами брідського замку з 1725—1730 р. Яким способом та рукопись, що числить 55 карток письма, дісталась до Сухостава, незвісно. Та якось вона вже туди дістатись могла, скоро й Сухостав належав до тої ро-

дини Потоцких, якої власністю були Броди. З тої то рукописи, що містить в собі багато матеріалу до історії торговельного міста Бродів в першій половині XVIII в., я подаю тут поки що такі інтересні декрети брідського замку:

I. Die 29 Augusti a. 1727. W sprawie miedzy ichm. pp. Antonim Nowickim y Jedrzeiem Dąbrowskim szwagrem iego, aktorami, a sławetnie uczciwemi mieszczanami Jozefem Osokowskim, Tymofiem Kwiatkowskim, Jacentym Zachorowskim, Janem Rawskim, Janem Kazimierzukiem, Matyaszem Niemczukiem, Gabryelem Hunką, Mikolaiem Pypcią, Michałem Konickim, cechmistrzami kunsztow tkackiego, szewskiego, bednarskiego, kusnierskiego y kowalskiego, tudziesz przeciwko wyrazonych cechow pospolstwu, y nieiakim Stanisławem Woznickim, pozwanemi zachodzi skarga od im. pp. aktorow o uczyniony przez te cechy tumult in loco supplicii, gdzie mieli bydz złodzieie o kradziesz smiercią szubienicy karani, to iest: Kość Popowicz y Antoni Zawadzki, z dekretu urzedownego mieyskiego brodzkiego die 23 Julii a. 1727 ferowanego, gdzie miasto exekucyi dekretu z okazji Woznickiego (повторено: Woznickiego) podpitego, na koniu biegiącego y wołaiącego, ze reus nemi (замість: nemine) instigante absolvitur, y kadowi grożącego, zeby się nie wazył postronka na szyję zakładac złodzieiowi, z ktorey przyczyny dziewkę dopuscily, zeby za szyję recznikiem uchwycic, y z nim uciekac et per consequens z Popowiczem, wołaiąc magnis clamoribus, biycie Lachow, nie dayte hubyty krow chrystyianskuu. Widząc tedy aktorez wielki tumult y niebezpieczenstwo zycia swego, protestowali się po trzy razy, że miasto exekucyi dekretu sprawiedliwości złodzieiow wypuszczaią. Sąd zwazywszy controversiam sprawy, inquizycyą na dzień 30 Augusta 1727 obydwom stronom, tak aktorowey dowodząc, iako y pozwaney odwodząc się, po swiadkow dwunastu naznacza.

„Po wysłuchaniu ktorey de actu et data z strony pozwaney, strona powodowa inszych swiadkow gdy nie stawia, ale się na tychze samych zdawszy, pozwala. Iudicium praesens przystapiwszy do przeczytania inquizycyi y one matura deliberatione roztrząsnąwszy in causa et actione violatae securitatis prawa magdeburskiego, naznacza, azeby strona pozwana, z swemi cechami stawila tak Koscia, iako y Antoniego Zawadzkiego in spatio dwoch niedziel sub poena subcubitionis ciezaru sprawy, zas Zachorowski, Alexander Kureczka, Stefan Safianik y Jakub Kudrycki poty w więzieniu zamkowym zostawac powinni, poki złoczynczow nie stawia; Woznicki, ze się wazył wybiegac w pole pod szubienicę y tumult czynic przez niesłuszne

y nienależyte proklamacye iakowes arestowanie zloczyncow, zakazywając onych wieszac, ze dobrowolnie nie chce przyznac z iakiey okazy y przyczyny et cujus motivo miał scelus perpetrare, powinien pose na konfessata korporalne w przyszły piątek, to iest die 5 miesiąca wrzesnia od daty dnia dzisieyszego. Cech szewski z osobna takze in spatio niedziel dwoch powinien stawic Mikołaią Kotyka magistra swego konsztu, mocą ninieyszego dekretu“.

II. Die 13 Octobris 1727. Na dzisieyszym terminie do kontynuacyi sprawy wedlug pierwszego dekretu 29 Augusti 1727 ferowanego odlozonego, poniewasz strona pozwana, to iest cechy nie stawily Zawadzkiego y Koscia Popowicza, zloczyncow y zanoszą prosbę, ze ieszcze drudzy wyprawieni z cechow posłancy nie powrocili, ktorzy albo samych zloczyncow znaleść y przyprowadzic mogą, albo przynamniej na ktorym mieyscu dopytac y wyszukac, tedy sąd kommissarski przyjmując żądanie od strony, dylatuie termin ultimanae sententiae do dwoch dni, to iest: ad 15 mensis eiusdem do rana, na który czas koniecznie wspomnionych dylatorow stawic powinni, nizeli zas przydzie do decyzji, Hrycko Haraszuk, Semian Saffianiuk, z cechu szewskiego; Mathiasz Sanicki, Bazyli Seniuk, z cechu tkackiego; Dmitro Kaliszyn, Chrycko Wendziaczuk, z cechu bednarskiego, Chrycko Butecha, Michał Szadowałow, ziec, z cechu kowalskiego, Jozef Jaiecznik, Semen Holinka z cechu kusznierskiego mają wzięci bydz do sekwestru zamkowego, ci wszyscy, ktorzy z alebardami trzymali koło do exekucyi, a który się tu z tych nie znajduie, cechmistrz kozdego z swego cechu powinien stawic y oddac do wiezienia, pod winą podobnego wiezienia y kary, iaka na tychze incarcerowanych bedzie in instanti.

Do kontynuacyi sprawy stawiając, strony obydwie na terminie dzisieyszym, to iest: die 15 wrzesnia 1727 z dekretu przeszło sobotniego deklarowanym, aze cechy nie stawily upuszczonych y zbiegłych zlodzieiow wedlug dekretu ex duplici instantia ferowanego: 1mo contravenerunt, tedy sąd dla inszych okolicznosci y racyi nie chcąc vana protractione czasu dilatowac dalszych terminow, ad decisionem sprawy przystępuie, poniewaz z wywiedzioney inkwizycyi pokazalo się et communi ore przy sądzie dowiodła pars instigans, ze Woznicki protegendo iakimsis miłosierdziem niepotrzebnym zloczyncow, Antoniego Zawadzkiego y Kostia Popowicza, naprzod przy sądzie urzędowym czynił przeszkody, a potym in loco supplicii illicite et temerario ausu przybiegłszy na koniu, wzniecił tumult na złamanie sprawiedliwosci in communitate populi, wołając na spowiednika przytomnego przy dyspozycyi przyprowadzonych na plac dla exekucyi zloczyncow

temi słowy: *nemine instigante absolvitur reus*, osobno na kata bezpiecznie y śmiało zawoławszy: *stoy mistrzu, nie waz się wieszac tych ludzi, puki nie będzie instygator, a potym in Universum: niech widzę, kto na nich instyguie y gdzie są instygatorowie*. Za którą przeszkodą cechy zgromadzone, nie zachowawszy porządku prawem obwarowanego, według ktorego sprawic się byli powinni, dopuscili związane dardami (iak zwyczaj) rozerwac koło y dziewczkę dobrowolnie puscili uchwycic ręcznikiem za szyję Antoniego Zawadzkiego, a potym *non attenta manifestatione et protestationae partis actoreae de summa injuria clamantis* zaraz spieszno wszyscy tłumem *cum plausu*, ze eliberowany zloczynca przez dziewczkę, do miasta obrocili się y do fary konwuowali, zostawiwszy na placu *sine minima custodia et assistentia* drugiego złodzieia Kostia, który dobrowolnie z tey okazji w las uciekł. Przeto sąd niniejszy, widząc tak wielką krzywdę y gwałt sprawiedliwosci uczyniony przez zlosliwą y nigdy nie praktykowaną zuchwałosc bez pamięci na słusność y prawo targnioną, zabiegając, aby podobne na potym nie znajdowały się akcy y obmierze Bogu y prawu występki, Woznickiego authorem tak wielkiego kryminału uznawszy, aby był mieczem ścięty, *sententiat*. Cechmistrze zas w komparycyi wyrażeni (oproczy Tymofia Kwiatkowskiego tkackiego, y Michała Wysockiego kowalskiego cechmistrzow, którzy ani w miescie ani na placu natenczas nie byli) ze *inordinationem* prawa swego uczynili, sami *praesentes* będąc, dopuscili młodszym stojącym y trzymającym dardami koło wpuscic dziewczkę z ręcznikiem do uchwycenia Zawadzkiego, koło rozerwac, y złodzieiow upuscic, właśnie iak gdyby ich sami chcieli bez prawie uwolnic, ktorych według dekretu nie stawili, mają bydz z funkcyi urzędow swoich ab *actu praesenti* za niedziel trzy degradowani na lat trzy, na ktorych miejsce inszych nowych cechmistrzow, urzedy swoje lepiej utrzymujących dla obrania dzien 6 Octobris anni *nunc currentis* elekcyi naznacza się, oproczy Tymofia Kwiatkowskiego, y Michała Wysockiego, którzy się przy dawnym swoim cechmistrzostwie utrzymują. Oproczy tego cisz cechmistrze z cechami swemi dadzą winy panskiey iako to: tkacki grzywien 45 sol., szewski grzywien 100 sol., kusnierski grzywien 60 sol., bednarski grzywien 80 sol., kowalski grzywien 60, a te grzywiny wypłacając, ma przypadac trzy części na cech a czwarta na cechmistrzow, ktorzy zas z cechow koło z dardami trzymali, iako to: Hrycko Harasczuk, Semian Safiannik, Matyas Sawicki, Bazyli Seniuk, Dmiter Kaliszyn, Hrycko Wendyaczuk, Hrycko Buleha, Michał Szapowałow, Jozef Jaciecznik, Semen Holinka, ze się wazyli koło rozrywac y sami pod *pre-textem* uciekającego złodzieia z dziewczką dobrowolnie drugiego odstą-

pili, powinni puł roka taczkami w zamku robic; a przy wyisciu z sekwestru mają bydż karani w srod rynku po sto kijow. Oprócz tey kary wzwyż wyrazone cechy powinny stawic złodzieiow, także Kotyka y Iwana Winniczka, szewcow na dzien 6 Octobris w roku teraznieyszym pod dvoiaką karą, wzwyż wyrazoną, mocą ninieyszego dekretu.

III. Die 6. Octobris 1727. Stosuiąc się do dekretu kommissarskiego d. 15 Septembris w roku teraznieyszym ferowanego, respektem elekcyi extraordinaryney na postanowienie nowych cechmistrzow, degradowauszy starych, iako te cechy na dniu dzisieyszym die 6 Octobris anni eiusdem zgodnie y nalezycie swoich nowych obrali cechmistrzow, iako to, z tkackiego, Woyciecha Czarnowicza y Tymofia Kwiatkowskiego approbowanego, z szewskiego, Michała Trębowelskiego y Wasyla Piałynskiego, z bednarskiego, Małuia Kulisza y Semena Łukasze-wicza, z kusnierskiego, Bazylego Kisztuna y Antoniego Zacharyaszewicza, z kowalskiego, Michała Wysockiego, potwierdzonego y Tomasza Osypczuka. Onych do approbacyi zamkowej, tudziesz w ksiegi ich papisania podali i stawili, oswiadczaiąc swoię pilność y posluszenstwo approbię. Co się zas tycze statuicyi z dekretu kommissarskiego wyzey wspomnionego złoczyńcow, poniewasz onych na terminie dzisieyszym nie stawili, podpadaiają pod nową de antecissi sententia contrawencyą y peny.

IV. Die 2 Junii 1730. Na instancję Nastazyi popowiczowey Starobrodzkiej, o pretensyą do im. pana Nowickiego Antoniego, iakoby przy złapaniu o kradziez nieboszczyka Koscia Popowicza na polu za Staremi Brodami miał z pomienionego Popowicza wziąc z głowy czapkę, w ktorey znaydowało się czerwonych złotych iedenascie podwoynych, tudziesz o zabrane z nieboszczyka Kościa Popowicza circa executionem jego sukmany kontusza y zupana, poniewasz z woli y zlecenia ichm. panow kommissarzow decisio tych obiekyi do sądu mego zamkowego transportata, a zas praesens in iudicio szlachetny Pan Antoni Gąsecki przyznaie ze tę czapkę w ktory miały się te iedenascie podwoynych znaydowac czerwonych złotych przyznaie ze tylko i. pan Nowicki z Koscia Popowicza łapaiąc go, strącił pominioną na ziemię czapkę, a Gąsecki, sluzący na ten czas przy im. panu Dąbrowskim, actu assystuiący tylko na ten czas do złapania im. p-u Nowickiemu, podiał z ziemi rzeczoną czapkę, w ktorey powiada zadnych, ani na początku ani potym nie znalazł pieniędzy, uti obicitur strona, więc, sąd zamkowy naznacza p-u Antoniemu Gąseckiemu, eo istanti, przysiędz na tę rothę. Jako n n ta czapka była strącona przez w. pa. Nowic-

kiego z głowy iako tę czapkę nie im. p. Nowicki, ale ia tam podiawszy z ziemi, wziąłem ją do rąk moich, iako w niej zadnych najmniejszych nie znalazłem pieniędzy ani w złocie, ani w zadney monecie y niewiem, czy tam były y iakim sposobem będące z niey zginęły. (Przysiągł). po wykonanym iuramencie pomieniony p. Antoni Gąsecki wolny od dalszey impetycyi od strony aktorowey, ip. zas Nowicki kontusz y zupan popowiczowey wzięte z koscia nieboszczyka lub in natura, lub pieniędzmi według wynalazku ludzi ab utriusque do zgody wysadzonych, in conservationem victu pozostalego dziecięcia, se fundere teneatur mocą dekretu niniejszego, salva quietatione competenti de processu. Według niniejszego dekretu strona pozwana im. p. Nowicki uczyniwszy satysfakcją realną, aktorce oddawszy iey in natura kontusz, a za zupan wyliczył złp 15, z ktorey satysfakcyi, per plenam exolutionem ex mente praesentis decisionis, vigore satisfactionis, od strony aktorowey w urządzie ma bydz kwitowany instantanee“.

Сповняючи оголошенем повисшого документу науковий дезидерат д. Левицького, я можу з повним правом уважати його найкрасшою ілюстрацією обговореного правового звичаю на Україні. Ніякий з оголошених доси документів не кидав на той правний звичай так багато світла, як брідський. Передовсім стверджує він подану д. Левицьким характеристику правового звичаю, лишаючи в сумніві лиш „учтивість“ дівчини, що визволює злочинця, бо ужите в документі слово „dziewka“ може бути толковане ріжно, отже й не конче на користь „учтивости“ дотичної дівчини. Дальше посвідчує брідський документ, що помидуване злочинця для дівчини було на Волини ще в першій половині XVIII в. незвичайно популярним звичаєвим правом. Коли-б не та популярність звичаєвого права, що, очевидно, могла вирости лиш з частого і успішного практикованя його, не прийшло-б у Бродях до такого конфлікту поміж народом і репрезентацією властей, який мало що не довів до розруху з краскою національного бунту. З другого-ж боку той конфлікт і тяжке покаранє безпосередних виновників розруху вказують на нехтованє народного звичаєвого права властями і на його упадок. Повінчанє злочинця не спинює властї від дальшого пошукованя його в ціди покараня. Чи злочинець, Антін Завадський, попав ся в руки властї, так як аж за три роки після утечі Кость Попович, незвісно.

Кияне в світлі єзуїтських донесень.

(Письма и донесения иезуитовъ о Россіи конца XVII и начала XVIII вв. Спб. 1904, с. 382+11).

Подав Др. Володимир Перетц.

Нове видання петербурзької Археографічної Комісії на диво не нашло в науковій літературі жадного відгону. Тимчасом отся книжка, без огляду на докладність копій і перекладу, містить в собі такий багатий історичний, головно ж побутовий матеріал, що над нею варто задержати ся.

З надрукованих тут листів і справоздань єзуїтських місіонерів старші належать до 1698—1699 рр. і тягнуть ся опісля з малими перервами до 1707 р., а крім сього маємо тут по одному листови до 1712 і 1724 рр. З уваги на пильне слідження єзуїтами по яв сучасних, на рівні з їх заходами коло будучого життя, можемо наперед здогадувати ся, що в їх донесеннях до провінціяла свого ордену містить ся великий запас інтересних і важних фактів. Правда, багато з того, про що оповідають місіонарі, не виходить з вузького круга інтересів місії і заложеної при ній школи, одначе на рівні з тим є тут теж багато матеріалу для характеристики московського життя і діяльності українських культуртрегерів в Москві. Фактів, як кажемо, набереть ся досить і при тій таких, які особливо живо відбивають у собі настрої тих кругів, серед котрих обертали ся автори донесень.

Для нас особливо цікаві звістки, які подають єзуїти про Українців в Москві, втягнених поневолі в круг інтересів і політичних подій свого часу. Відзиви єзуїтів про звісних діячів

петрівської епохи я подам далше. Сі власне вискази тим більше інтересні, що представляють нам українських богословів, докладнійше говорячи, гуманістів свого часу в трохи иньшій, не загально признанім світлі — і то представляють їх з такими інтимними подробицями, яких в історичних документах того часу не знаходимо.

Єзуїтські місіонарі, котрих листи поміщені в згаданій книжці, по великих трудах, перешкодах та небезпеках прибули до Москви в 1698 р. Не тільки в границях Москви, але і в Польщі натрапляли вони в часі своєї подорожи на тисячі неприємностей. Головне, чого боялись єзуїти: бути пізнаними, бо побут в Росії був для них як найострійше зборонений. Приходило ся отже їхати на фальшиві пашпорти, скриваючи свою приналежність до Товариства Ісуса. В Смоленську підіслано до них трех попів, щоб про них дещо розвідали, одначе се не вдало ся. Цілої справи мало не зіпсував товмач Венеціанець, бувший католик, говорячи що се єзуїти, одначе на сей раз небезпека минула. „Трудно повірити — пише не-єзуїт — яку тут (в Москві) лиху репутацію має той орден (єзуїти). Говорять, що єзуїти викликають тільки бунти і непорядки. Москалі навіть переконані, що єзуїти бачать на сто ліктів в глуп землі, через що вони (Москалі) не хотять мати у себе таких арґусів, котрі крім сього вмішують ся у всякі справи“ (стор. 3).

На протягу всеї оголошеної тут перепіски той мотив повторюєть ся вже з уст самих єзуїтів, що заходили ся коло упорядкованя не стільки небесних, скільки земних своїх справ, вели неустанні спори з представниками иньших католицьких орденів та жалували ся на вмішуване монахів і світських священиків в місіонерські справи. Своєю дорогою, що і відзиви єзуїтів про православне московське духовенство не відзначали ся особливою симпатією до нього. Осуджуючи московське духовенство за його нецтво та звичаї, покликуючи ся при тім на самого патріярха Адріана, єзуїти роблять тут виїмок тільки для духовних осіб, котрі перейшли європейську школу за границею і в київській колегії. І так зазначаючи нерозумінне народом поучень Йоана Золотоустого, читаних з амбона після евангелія о. Фр. Еміліян пише: „Далеко лучше дієть ся в катедральнім соборі, де після евангелія якийсь єпископ, литовський уніят грецького обряда, говорить проповіді на простій мові, припоровлені до розуміння народа“ (29). Другим „одиноким чоловіком здатним до говорення проповідій“ уважає єзуїт царського духовника

о. Поборского (С. Тодорського?). Стверджуючи істнованне маси грецьких творів св. отців, перекладаних на славянську мову, а при тім таких дешевих та приступних, єзуїт зазначає і цілковиту рівнодушність Росиян до тих творів. В результаті „попи хочби і хотіли, так не вміють научувати народа в тайнах віри“ (30), а тимчасом Росияне — народ взагалі дуже спосібний.

Характерною прикметою єзуїтів-кореспондентів являють ся між иньшим ся обставина, що вони надзвичайно захоплюють ся думкою про легкість приведення Росиян до унії з Римом. Що більше — в кожній людині, головно духовного звання, котра перейшла до того систематичний курс богословського образования, єзуїти бачать свого приягеля і приклонника, при чім одначе дуже часто дізнають сильного розчаровання. І так розчарували ся вони в українських монахах, котрі прибули до Москви на зазив правительства для заведення шкільної науки. Про них дізнаємо ся вперше з одушевленого трохи і повного надії листа о. Еміліяна з 23 червня 1699 р. Ось що він пише:

„Богато з монахів або уніяти, або близькі унії, а ще більше є таких, котрі мають прегарну оцінку про наші справи. В Києві є монастир зложений увесь з самих уніятів¹⁾, котрі зручно вміють відвертати інтриги тутешніх, одначе сі останні всюда називають їх єретиками. І недалеко від Москви є також цілий уніятський монастир, котрому проводить архимандрит, чоловік дуже учений і сьвятого житя, котрий завсїди спроваджує тайно з Польщі кандидатів. Своім розсудком він уміє все уладити як найлучше і має тепер в своїм монастирі самих Поляків; а що вони дуже добре знають російську мову, то їх і уважають за Росиян. Хай Бог допоможе його заходам на радість св. церкви! Се одначе того рода справи, що становлять секрет, і про се знає лишень трех людей“ (30).

В листі з 11 січня 1701 р. член місії Іван Берула пише до свого провінціала між иньшим, що намісник патріяршого стола прихильник науки Яворський покликав київських професорів для ширеня науки між Росиянами. Хоч Берула несподівав ся, щоб з того що небудь путне вийшло, то все таки побільшив число викладаних предметів в єзуїтській школі додаючи науку німецької мови, аби з успіхом вести конкуренцію з Киянами (60). Одначе пізнійші події показали, що се ні на що не

¹⁾ Як покажуть ся дальше, то се належить до Київсько-братського й Іверського монастиря.

здадо ся, і кілька літ потім католицька школа зістала ся пустокою не вважаючи на всі добрі прикмети і знання її професорів і їх способи притягати до себе аристократію.

В лютім тогож року Берула уже звіщає мабуть кардинала Кольоніча про приїзд київських монахів і розпочатє ними викладів. Кияне скоро з'орієнтувавшись в Москві і пізнавши своїх конкурентів взяли ся до них на дуже серіозний спосіб: вони гровили єзуїтам стараннями перед царем, аби ученики католицької школи були примушені вчащати до шкіл Киян. По всякій правдоподібности отся погроза була б з успіхом введена в жите, наколи б Кияне на рівні з єзуїтами могли були завести у себе науку німецької мови (61). Майже рівночасно з тим другий єзуїт о. Еміліян очевидно більше досвідний 29 лютого 1701 р. писав про той приїзд монахів ось що: „Тепер прибуло сюда з Кієва двадцять иньших монахів, котрі викладають гуманістичні науки, філософію і богослове по тій причині, що євїтлійший цар заснував академію і бурсу для тих питомців, котрі бажать бути євїщениками. Всіх пошівських синів наклонюють до науки латинської мови, і треба побоювати ся, що нашій школі настане кінець через те, що усі будуть примушені ходити до академії“ (66). Головна небезпека була очевидно не в примусі, а в тім, що мала місіонерська школа, хоча б з модною тоді німецькою мовою, не могла видержати конкуренції із прегарно обсадженою професорами (більш 20-ти) інституцією, де викладано не тільки елементарні, а й гуманістичні науки, як філософія і теологія. Очевидно ті монахи, з котрими думав було справити ся Беруля, були тільки авангардом напливу наукових сил, які появили ся на північнім сході з *alma matre* Російської імперії.

Не вважаючи одначе на обопільну конкуренцію, яка виринула з самого таки початку — відносини між єзуїтами і Киянами, по євїдоцтву о. Еміліяна, були загалом добрі. В листі з 15 вересня 1701 р. пише він, що цар сильно держить ся своєї думки засновання академії. „Уже є на поготові для всіх клас учителі, котрі прибули з Кієва; се люди гарні і поки що поводять ся з нами по приятельськи. Я сподію ся, що і на будуче так буде. Наші ученики заходять до них і навпаки їх ученики приходять до наших на диспути, що для обох сторон приємно, бо тим способом витворюєть ся обопільна емуляція. Талант у них буває замінним на диво, одначе неустанно треба їх намовляти, щоб не кидали того, що за-

чали“ (72). Єзуїти могли вірити в можливість приязни з Киянами тим більше, що м. Стефан Яворський, бувший професор богословія і покровитель Киян, як бачило ся був щиро прихильним до католицької школи (ib.).

Але вже місяць пізнійше о. Беруля в своїм листі до провінціяла (15 падолиста 1701 р.) подає дуже невтішні звістки: Кияне показали ся зовсім не такими то вже невинними ягнятами, за яких їх мала фантазія єзуїтів, щб з поголосок уважали їх навіть уніятами. О. Беруля пише не без тривоги: „Штуки і науки мають тут дуже добрий початок; покликані сюди Кияне закладають гімназії і розпустивши сюди й туди різні чутки, викликають нас до боротьби. Хоч ми й показали, що з своєї сторони ми готові на се, одначе справа не дійшла до битви в диспутах, і поки що роблять ся лишень приготування“. Мало потіхи бачить о. Беруля і в Стефані Яворським: „Сам віце-патріарх був покликаний з Київа, де займав катедру богословія. Тепер він силою своєї високої власти надає напрям тій гімназії і всіми способами посуває наперед науку. Недавно зробив він сильний напад на мою школу і радив євїтліїшому царю її замкнути, а всіх руських учеників перевести в мійську гімназію“. Остаточно цар на се не згодив ся і єзуїтам остало ся тільки дивувати ся над переминою митрополита, в котрім вони перед роком виділи повну прихильність до себе. Імовірно Беруля мав справедливі причини догадувати ся, що „Киян сильно се огірчує, коли бачить, що багато князївських та боярських синів“ записують ся в школу єзуїтів. „Ходить чутка — говорить він дальше — що вони (Кияне) скоро зачнуть вчити філософії та богословія, спровадивши з Київа не тільки вчителів а й учеників, і вже задалегідь уявляють собі, що ми (єзуїти) будемо їх противниками“ (75).

З поміж усіх київських учених найбільшу увагу присвячують єзуїти — як зрештою і треба було сподіватись — митрополиту Стефану Яворському. Для них не могла бути індиферентною ані його близькість до царя, ані його солідне на свій час образование, ані його енергічна діяльність в справі заведення шкіл, котрі суперничали з єзуїтською і почасти параліжували її вплив, дуже добре знаний Яворському. Про нього єзуїти писали в особних листах і до Риму і провінціялови і в річних справозданнях про стан місії. Відзиви про декотрі сторони діяльності митр. Стефана Яворського ми вже нотували. Тепер зберемо про сього діяча се, що важного знаходимо в кореспонденції з початку

його приятелів, а опісля противників.

Про походження, виховання і службову кар'єру Яворського єзуїти подають — зрештою з деякими деталями — майже те саме, що знаємо і з інших жерел. І так о. Беруля з нагоди настановлення в митрополити недавно покликаного в Київ Яворського пише (11 січня 1701 р.), що Яворський як заслужений київський префект богословія став якимсь способом знаний царю своєю ученістю, що він, „як зачувати, скінчив висші науки в Вильні, вдаючи в себе уніята, коли одначе його здемасковано то, як говорять, видалено його звідти не зовсім почесним способом. Тому то у нього тепер так мало прихильности до римлян“ (58)¹⁾.—Справозданне за 1701 р. доповнює сі звістки ще дальшим, де роз'яснено деталі, а головно „непочесне“ видалення Яворського з Вильна. „Яворський родом Поляк. Науки укінчив у наших (sic), де навіть був ректором конгрегації Пресвятої Діви; одначе коли він перейшов на сторону схизматиків, то імя його спалено на конгрегації, як нам про се оповідав його вельможність пан Потоцький“ (184).

О позиції Яворського в Москві говорить ся в листі о. Берули ось що: Яворський подобаєть ся царю, але народ його не любить через те, що він „oblewanez“ (обливанець) — „так вони (Москалі) називають тих, котрих хрещено наливаючи воду з верха на голову, як це робить ся у Киян і у нас римлян — і народ боїть ся, щоби він, зіставши патріархом, не завів яких небудь новинок“. Наслідком сього народна симпатія звертаєть ся більше в сторону новгородського митрополита, чоловіка також не без образования“ (58). Єзуїти часто згадують про любов митрополита Стефана до просвіти і його заходи кодо заведення шкіл (60). В справі приятних відносин, які з початку уложили ся між Стефаном Яворським і єзуїтами, знаходимо знова досить скоро цілий ряд таких звісток, які показують або нещирість митрополита, або те, що він скоро збagnув правдиві заміри католиків, пізнавши в них ворожих йому єзуїтів (пор. 66). В листі з 15 вересня 1701 року о. Єміліян згадавши про щиру (поки що) приятнь Яворського з єзуїтами, кілька рядків дальше уже говорить, що митрополить „сильно бажає, аби чим-скорше розпочали ся теологічні диспути, щоб і иньші могли чути докази римлян і виробити собі ліпшу о них опінію“. „За божою ласкою — пише єзуїт дальше — ми для тої справи

¹⁾ Висше, як ми бачили, той сам автор пише инакше.

узброєні книгами, хотіли б іще тільки мати зібране постанов вселенських соборів, особливо семи перших“. З дальшого бачимо, що єзуїти хоч і вірили, що Яворський зарядив диспути з прихильности до них в цілях пропаганди, одначе все таки запасались основно, чим тільки могли — і грецькими і латинськими авторами, з виїмком, впрочім, Декарта, котрого наука показала ся суперечною доімі про трансубстанціяцію, якою дорожили обі сторони (73). Минув місяць, а до диспути ще не дійшло; обі сторони ладять ся, а про Яворського йдуть тільки похвали; одначе єзуїти (лист Берули) вже не вдоволені радою, яку Яворський дав царю — замкнути католицьку школу (74—75).

Нарешті диспути, до котрої так довго ладили ся, відбула ся, і то по часті заїмпровізована. Про се читаємо в листі з 23 листопада 1701 р. Той лист говорить про деякі обставини, які попередили диспути і вияснило комбінації автора, а дальше представляє рід протоколу диспути, котра, на думку єзуїта, випала на його користь.

„Ми дивуємо ся і не зовсім розуміємо — пише єзуїт — як се стало ся, що рязанський митрополит, сповнюючи функції патріярха, зрештою без патріяршого титулу, був власне тим, котрий через різних вельмож робив заходи у євітлішого царя против нашої школи, підчас коли дотепер він виявляв себе таким ласкавим і милостивим до нас. Крім сього дивуємо ся і тому, що він так щиро, такими ріжними способами і хитроцями старав ся викликати нас на яку небудь диспути про походженне єв. Духа від Отця і Сина. Ми ухилювали ся від сього до часу, поки се можна було робити з честю, а ухилювали ся ми під тим претекстом, що в сїм краю нам не вільно публично обсуджувати спірних між нами і Росіянами питань, поки на се ми не дістали офіціального дозволу і повновласти. Невважаючи на се дуже багато і з ріжних верств людий часто старало ся нас втягнути в той спір“ (78). Причиною до диспути послужив твір якогось переїзджого монаха, котрого єзуїт не називає. В тїм творі були докази латинян про походженне єв. Духа — докази „добрі, тільки ж написані рукою якогось короткозорого добряги“. В результаті той твір попав в руки митрополита, котрий написав відповідь майже в шести зошитах. Отся відповідь, на думку православних, була така, що на завсїди замикала уста латинянам. Одначе латиняни самі виявили бажанне диспутувати, як що цар на се позволить, і мали до сього підстави, про котрі пишеть ся в листі: „Тому що ми завважали з надмірної їх (православних) нетерпе-

ливости, що вони більше шукають тріумфу ніж правди через те, що вповають на митрополита, котрий в протягу двох курсів викладав богословіє в Києві; а що дальше могла би від того потерпіти слава нашої св. церкви, тимчасом, коли право оборони всюди дозволене, то ми рішили, що нам не грозить небезпека, коли дальше не будемо ухилювати ся від диспути“ (79). Диспута відбула ся в день св. Тереси після снідання у одного значного, близького цареві, боярина, котрого імені в листі не подано. Сам митрополит, не вважаючи на те, що його присутність на диспуті була—заздалегідь заповіджена, не прийшов, тільки прислав одного молодого богослова, котрий студював філософію за границею у єзуїта (?) о. Гольцбехера. Спір, який обертав ся в сфері догматичного богословія, ведений відповідно до вимогів схоластичної логіки, переданий тут компактно і докладно. Ми одначе не будемо слідити за мудрими словозвоями, які доказували і опрокидували те, що лежить виключно в сфері віри. Для нас інтересне тут те, що після диспути, яка, по словам єзуїта, закінчила ся його побідою, єзуїти цілковито розчарували ся Стефаном Яворським. Те розчарованє особливо помітно виступає в листі о. Фр. Еміліяна з 10 марта 1702 р. „В справі вищих наук я недавно висловив бажаннє — пише єзуїт — щоби знайшов ся хтось такий, котрий би основно їх перейшов; тепер одначе по дальших розмовах з віце-патріярхом (так майже завжди називають єзуїти Яворського) я прийшов до переконання, що те неконче потрібне. Тут з початку зробили йому велику славу, і ми самі довідавши ся, що він в протягу двох курсів викладав теологію — признавали його більшим ученим, чим який він дійсно. Одначе тепер, сказати правду, я не ставлю його навіть вище себе, особливо після сього, коли я (підчас диспути) ґрунтовнійше від нього виложив суть науки о трійці. Я сам міг замітити і дуже добре бачив, що на мене дивлять ся, як на побідника, і сам віце-патріярх прилюдно назвав мене ученим і добрим теологом, про що очевидно ми повинні були бути переконані далеко більше“. „Тепер віце-патріярх бажає зняти другий спір про голову церкви, коли тільки нічого не надасть ся до диспути в справі попереднього питання; одначе я, Богу дякувати, добре приготував ся і до тої нової диспути“ (98—99).

Побіда не вийшла на добре „побідникам“. В листі о. Еміліяна з 28 лютого 1703 р. знаходимо вказівки, що Стефан Яворський вже при кінці 1702 р. себто зараз після диспути взяв ся на способи супроти щасливих суперників. Зга-

дуючи про те, як „монахи з великою злобою напустили ся“ на єзуїтів „викликаючи їх на диспути в справі конфесійних ріжниць“, одначе по належній відправі стратили до сього охоту — о. Еміліян говорить дальше: „тутешні рішучо признають, що ми більш учені від тих монахів (київських), одначе се ні трохи не зближує їх до правди“. Москалі твердо вірили, що поганська і сьвітська філософія і взагалі вища наука не служить вже заразом признаннем сьвятости і правоти перед Богом. Одначе ся сьвятість зовсім не перепиняла православним з щирим завязем інтригувати проти єзуїтської школи. Справа дійшла до того, що при кінци 1702 р. підчас неприсутности царя митрополит Стефан Яворський, по словам єзуїта, „видав грубіанський і огидний декрет звернений проти нас і нашої школи. Про той декрет звістив нас завчасно наш один добрий приятель, і ми дали на нього відповідь, в котрій доказано, що головний мотив того декрета опираєть ся на фальшивій підставі. І так ми досягнули се, що як не грозив архиерей анафемою, то не знайшов такого, хто би взяв на себе оголошення сього декрету“ (110).

Єзуїти знайшли собі заступників „перших людей в державі“ — очевидно батьків своїх учеників, про що можна здогадувати ся з закінчення фрази: „тому що у нас ученики навчили ся протягом місяця більше (можна сказати без самохвалення, а на похвалу мого товариша), ніж у тих нещасливих козаків (бо монахи покликани з Києва — козаки) за цілий рік“ (110). Тільки опираючи ся на сильних заступників можна було вести боротьбу з Яворським, котрого тоді ще не витиснув з серця Петра В. другий більш зручний та відповіднійший духови часу його земляк. Що в листах переказано в досить лагідних висказах, те в річних справозданню висловлено в енергічній формі. І так в справозданню за 1702 р. діяльої Яворського про походження сьв. Духа названо нісенітницею, а його авторови закинено уживання фальшивих цитатів, суперечности, слабі докази, незнання термінів, яких уживано навіть в грецькій школі. Рівночасно з тим, хоч відповідь Яворському піднесено „без усяких обидливих виразів“, все таки цар був невдоволений успіхами єзуїтів і від того часу показував ся до них холодним очевидно не без впливу зі сторони Стефана Яворського (184—185).

В 1703 р., як бачимо з справозданню за той рік, Кияне в листах „взяли ся за оборону опрокиненого діяльога, одначе коли їм два рази доказано суперечність — замовкли“. Стефан Яворський з своєї сторони строго заборонив єзуїтам „зачіпати

в товариських розмовах з Росіянами релігійні питання, учити молодіж", а Росіянам під загрозою анафєми заборонив посилати дітей на науку до католиків — одначе даремно (185).

Що до иньших осіб, то інтересні відзиви маємо про о. Паллядія Роговського і принагідну замітку про сьв. Димитрія (Туптала), котрий тоді був кандидатом на сибірську митрополію.

Про Паллядія Роговського читаємо в листі Берулі до провінціяла (в 15 січня 1701 р.) ось що: „Отець Паллядій Рогойський (sic) — пише о. Беруля — бувший колись клієнтом вашого преподобія в Ніцці (?), тепер в Москві ігуменом, инакше говорячи, начальником монастиря, в котрім живуть київські учені монахи. Се гарна і щира людина, і я вже кілька разів бачив ся з ним. Роговський — через кореспондента — засилає поздоровлення о. провінціялу до Праги“ (76). Дещо про ученість й долю Роговського (помер в січні 1703 р.) дізнаємо ся з листа о. Еміліяна з 28 червня 1703 р. Готовлячи ся до диспути і потрібуючи книг, жалуєть ся єзуїт, що йому не вдало ся покористувати ся бібліотекою Роговського, хоч була нагода дістати її на власність. „Шкода що не продав нам хоч кілька своїх книг той монах Паллядій Рогойський, котрий учив ся в Ніссі (Nissae), Оломуці і в кінці — в грецькій колегії в Римі, і котрий на кошт передовсім сьвятої конгрегації і сьвітлійшого князя Фльоренції зібрав і привіз сюди бібліотеку зложеною що найменше з пятисот вибраних творів; більшу частину її становили писання сьв. вітців, постанови соборів і полемічні твори. Тепер усі ті книжки в руках наших противників, бо по смерти Роговського в січні усі його річи забрав до себе згаданий митрополит“ (Ст. Яворський).

Незавидна була доля ученого уніята в Москві. Зіставши ігуменом „прибув до Московщини з богатими надіями“. Тут одначе його приятель обжалував його перед патріархом Адріаном за приналежність до унії, за що його ще перед поворотом царя із заграниці позбавлено сьвященства і замкнено до тюрми, де він пересидів півроку. „Вкінці його поставлено перед синодріон і наказано в присутности патріарха Адріана подати причини, через віщо він з'єднав ся з римлянами. Колиж він прочитав з письма ті добре і досить розумно виложені причини, патріарх закликав: „Чиж ви не бачите, чи вас достаточо не вразило здивованне, як софістично та хитро уложили ті причини римляне, так що кожного, недоста сильного в вірі, легко можуть збити з правдивої дороги“. Присутні не маючи

спромоги відповісти Роговському з нерозумної ревности стали злобно кричати, одні — „спалити його!“, а другі — „втопити його!“ Нещасливий наляканий тим — по словам о. Еміліяна — „допустив до того, що у нього в руках зломано пальму мучеництва“, себто він просто відрік ся від „римських блудів“ і піддав „блудам Фотія“. Паллядїй одначе надумавшись зїстав ся таки уніятю, тільки „прилюдно заявити своє розкаяне перешкодила йому хвороба, котра відняла йому мову“ (112—113).

Загалом листи єзуїтів переповнені сумними оповіданнями про незавидну долю уніятів в Москві і про прояви московської нетерпимости до латинян, котрі зрештою дуже ревно, ледви не насильно шукали все нових прозелітів.

Відзив про Дмитрія Туптала вказує між иньшим на те, як уміли єзуїти цїнити діячів противного табору. Згадуючи за проповіді Стефана Яворського о. Еміліян в листі з 15 вересня 1701 р. пише: „Такі ж проповіді говорить якийсь послушник (*serviculus quidam*), прегарна і також нам прихильна людина. Він з кївського монаха настановлений сибірським митрополитом — чоловік (що рідко трапляєть ся) щирої душі. Його проповіді приносять особливо користь народу, котрий перед тим ледви чи знав що більше понад потреби своєї сфери“ (76).

На закінченне задержимо ся над одною подробицею, характеристичною для історії театру в Росії. В 1699 р. Лефорт для глуму над латинниками, а головно над католицьким духовенством представив перед московськими вельможами комедію, за що, по словам автора річного справоздання єзуїтської місії, попав в горячку і помер саме в день канонізації св. Ігнатія і Ксаверія (181). Розуміючи зацікавлення учеників театром, єзуїти не забули звернути на се увагу, проте в тім же році „підчас свят Різдва Христового, Йордану і т. и. при великім здвизї Росіян намальовані фарбами на подобу живих фітури грали ріжні містерії“ (181). На другий, 1700 р. по містеріях „представлено невеликі драми при великім здвизї народа“ (182), а в 1701 р. „уладжено далеко більш урочисті представлення при величезнім здвизї Росіян“ (183). Ті представлення роблено і в 1702, а мабуть і в дальших роках, бо в справозданню за 1708 згадано, що були „знова уладжені і лучше дібрані куліси і фітури для представлення духовних містерій“ (190). Про заінтересованне єзуїтів театральною справою свідчать і виривки з їх листів, котрі сю справу представляють далеко виразнійше, ніж сухі згадки в справозданнях. І так

о. Беруля в листі з 15 листопада 1701 р., де він говорить про потребу присилки нових учителів і їх знання — він з притиском повторює: „Кого б там, ваше преподобіє, не рішили прислати, то хай приходять з рішучим заміром трудити ся, та щоби розуміли ся на уладжуванню комедій. Одну з таких комедій недавно давали Кияне і заслужили похвалу. Нас також накликають до того, одначе ми поки що відкладаємо, бо нема у нас на се місця“ (76). З иньшого листа (10 марта 1702 р.) дізнаємо ся, що о. Беруля „дав уже три невеликі представлення (правдоподібно ті, про котрі вище згадано), котрі в грі хлопців випали дуже добре на велику радість присутного при тім тутешнього дворянства. Ми придумали се приладити для комічного представлення, котре заслугоє на увагу хочаб з огляду на тяжку вложену в те роботу. Те представлення показало ся богатом тутешнім просто чудовим, бо вони ніколи чогось подібного не бачили“ (100).

З вище наведених цитатів ясно, що єзуїти перед приходом Киян, підчас съвят представляли містерії при помочи ляльок, фігур, на взір захованого до наших часів вертепа. Коли Кияне по своїм приході до Москви зачали давати пєси з живими особами (учениками) в ролях, єзуїти також оживили свій репертуар вносячи в нього імовірно т. зв. шкільні драми. Щож до Киян, то їх представлення мабуть стратили своє значінне. Так по крайній мірі можемо думати на підставі справоздання єзуїтської місії за 1701 р., де про се читаємо ось що: „вони (Кияне) зачали також давати комедії і за кожду з них їм плачено майже дві тисячі імперіялів. А що з того нічого особливого не виходило, то ті гроші скоро обернено на удержання єзуїтських комедіянтів, покликаних з Гамбурґа“ (84). Викликавши єзуїтів до суперництва Кияне очевидно не могли постачити репертуар більше приступний та інтересний для сучасної їм московської публіки, яка хотіла єзуїтської драми та нудила ся підчас моралістичних алегоричних пєс кївських драматургів. На жаль ані в справозданнях ані в листах не дають нам єзуїти навіть натяків про зміст і сюжети драм, які виставляли Кияне. Імовірно се було щось в роді тих драм, які подав проф. Петров в звітних „Очеркахъ украинской драматической литературы XVIII в.“, або в роді драми про ізраїльського царя Езекию, котру ми видали в „Памятникахъ русской драмы эпохи Петра Великаго“. Позволимо собі один здогад: чи не заховали ся останки тої драматичної діяльности Киян в Москві — в бібліо-

теці „московської синодальної друкарні“? Як звісно, Українці, які попадали в Москву з початком XVIII в. і розвивали недаючіну і літературну діяльність, як нпр. І. Бужинський — стояли в близьких відносинах до тої інституції.

Матеріал зібраний нами з листів і донесень єзуїтів, які жили і розвивали діяльність в Москві з початком XVIII в. — не дуже то докладно і ріжносторонно малює нам єзуїтських учених суперників — Киян. Одначе тут важна і характеристична одна річ: в тім часі, коли Кияне напружували всі сили на полеміку з католицизмом і уважали себе за підпори православія — з права і з ліва, і зі сторони Москви, що віру клала вище науки і зі сторони католиків-єзуїтів, близьких Киянам методом думання і теологічним образованием, — одним словом з обох сторін Кияне викликували закиди дотично недоста чистого православія і своєї тайної (а часом і явної) склонности до унії. Що Кияне були чемні і прихильні католицьким теологам в щоденних, так сказати, житєвих зносинах — се не трудно зрозуміти. З другого боку знова при всій догматичній і обрядовій спільности з Москвичами, Кияне в Москві чули себе так, як чує себе Євросець в напів варварськїм краю. Єзуїти були тою сферою, де могла відітхнути душа Киянина, котрий в Московщині стужив ся за європейськими людьми, за європейським способом ведення розмови, а навіть спору. Вкінці їх своячло з католиками теологічне образование. Щоб наглядно о тім переконати ся, вистарчить простудіювати Яворського „Камень Вѣры“, типовий приклад, як вміли Кияне для своїх богословських цілій використовувати роботи західно-європейських учених теологів¹⁾.

З рукописи присланої автором для „Записок“ переклав Іван Джиджора.

¹⁾ Див. працю прот. І. Морєва, „Камень Вѣры“ митр. Ст. Яворського, его мѣсто среди отечественныхъ протестантскихъ сочиненій и характеристическія особенности его догматическихъ воззрѣній“. Спб., 1904.

Miscellanea.

Лист Мазепи до гетьмана коронного Гієр. Любомірского з 1703 р.

Вікова боротьба козацтва з Польщею, боротьба шляхти, узброєної пертаміновими королівськими привілеями і наданнями, з дійсним власником просторих українських земель, народом українським, не притихла, а ще більше розгорілась з початком XVIII ст., коли Польща була занята тяжкою війною зі Шведами. Селяни прогоняли дідичів, забирали їх майно, збиралися в більші гурти і добували укріплені міста і всюди заводили новий козацький лад. Найбільше визначилися в тій боротьбі, а через се і найбільше зненавиджені польським урядом були Палій і Самусь. Нарід відчував, що по його стороні повинен стати гетьман з козацькими полками, і тому вірив, що Палій і Самусь стоять в порозумінню з Мазепою. Вірив у се і уряд польський, а то тим більше, що оба ті провідники самі називалися царськими і гетьманськими відпоручниками. Тому король польський і шляхта на соймах домагалися від царя і гетьмана, аби вони помагали здавити сей рух, а заняті землі і кріпости звернули Польщі, котра стоїть в союзі з царем проти спільного ворога, Шведів. Жаданя ті повтарялися і в кореспонденції польських достойників з Мазепою. Повторив їх також гетьман коронний Гієронім Любомірський в листі до Мазепи, який вислав в літі 1703 р., одержавши велику булаву. Відповідаючи Любомірському, збиває Мазепа закиди, неначе б то він або царський уряд стояв в якій небудь звязи з Палієм або Самусем, називає їх своєвіль-

ними і безбожними бунтівниками, що пролили багато християнської крові і підняли братоубійну домашню війну на нещастя і згубу Польщі. Дальше запевняє про вірність свою і царського уряду супроти союзу з Польщею, а в кінці повідомляє, що видав відповідні накази, аби не пускали повстанцям підмоги з лівого боку Дніпра.

Copia listu imp. Mazeppy z Baturyna 8 iunii a. 1703 do imp. krakowskiego pisanego.

Mam sobie za wielki honor [ze wm.]¹⁾ emerito passu in altissimum senatorskiej godności y hett. praeeminencyi wstąpiwszy subselium, raczysz ze mną przykładem antecessorow swoich w listownych correspondencyach poufałą przyiaźń y zyczliwą zawierac konfidencyą, którą iako omni tempore cum speciali chęci moich realitate spondeo, tak y o tym fidelissime donoszę, iz pierwszy list teraz od wmp. odbieram, na który gdy amico calamo wm. p. respondeo, condolere mi przychodzi et ingemiscere na niezbozne facinus swywolnych rebellitantow Samusia y Paleia, którzy nie tylo interno corde domową woynę na zgubę Rzptey Polskiej wzniecili i wiele krwi chrzescianskiej seditioso Marte rozlali, lecz quod maius — te swoje nefanda scelera naywyszym najasn. monarchi naszego imieniem y moim hett. tegunt et protegunt, pisząc się contra fas et aequum officyalistami i. c. wwa. y seminando inter plebem, iako z naywyszym najasn. monarchą naszym mandatem iego y moim hett. ordynansem tę na Ukrainie przeciwko Rzptey Polskiej per aestus conjuratae malevolentiae rozniecili woynę, co nigdy in sua nie było realitate y bydz nie moze, poniewaz nasz najasn. monarcha sacra wiecznego pokoju między oboygiem narodem foedera strictissime w monarszym sercu conseruat y stałą ku najasn. krolowi polskiemu, iako tez y caley Rzeptej przyiaźń fidelissime dotrzymuje. A ze przerweceni rebellizanci proprio ausu et libera autoritate uzurpuią sobie tytuły et officia sub nomine najasn. monarchi n. i. c. w., tedy niech ztąd zadna w senatorskich y kawalerskich wmp. animuszach suspicii nie rodzi się interpretatio, albowiem ia ab initiis tey rebellii praecidendo w oney futura mala et consequentia pericula, po tym providendo bono publico pisałem do Samusia y Paleia groząc imieniem najasn. monarchi majestatu y powagą i. c. w. iako y odemnie, aby tey swewoli nie wazyli się zaczynać tymze najasn. imieniem, a oni tak do najasn. monarchi iako y odemnie in suis desideriiis recurrere. Lecz surdis fabula narrabatur, poniewaz ta moia prozba zadnego dobrego skutku w zaiątrzonych nie mogła causare sercach. A iako ia

¹⁾ Очевидний пропуск.

onym dotąd zadnego nie dawałem succursu, co u samych ze wm. pp. evidentius patet et patebit documentis, tak y w dalszey czas takowąż maią stateczną ku przysłudze Rzptey Polskiewy oppromitto przyiazń, maiąc w wielkiey aestymie y nalezytey obserwancyi iura vicinitatis et auctoritatem pactorum conventorum, ktorych ze statecznie dotrzymamy, upewniam wmp. Zeby zaś te sedycye et interna bella na Ukrainie rebellij ardore nie rozszerzały się, zwłaszcza gdy proximus ardet Ucalegon (sic), iuzem dawno uniwersały moje do pułkow wszystkich z kancelaryi woyskowej kazał wydać cum eo mandato, aby zadnego człowieka tutecznego na tamtę Dniepru idącego nie przepuszczano. Takowąż tedy na list wm. p. cathegoricam uczyniwszy relationem cum ea manifestuę się realitate zem fest.

(Рукопись бібліотеки Оссолинских №. 3565).

Подав *Федір Голійчук*.

Причинок до історії останніх днів панщини в Галичині.

Після трагічного 1846 року польські суспільно-політичні діячі побачили нараз з тривогою, що против своїх державно-реставраційних аспирацій побіч австрійських гарнізонів і вімецької бюрократії мають іще третього противника — селянські маси, що поведені невидною рукою дематюічного правительства можуть стати багато небезпечнішим чинником від обох перших. Тому, коли незабаром потім у кругах польських політиків виринула думка про нове повстанне, показала ся неминуча потреба позискати для себе селян і разом із тим вирвати їх із під впливу ворожих для себе бюрократичних елементів. І в 1848 р. починаєть ся у польських інтелігентних кругах у Галичині жива аітація за тим, щоби дідичі зрікали ся у користь селян панщизняних робіт і тим улєкшували польсько-революційну пропаганду на селі. Одначе загал дідичів не дуже квапив ся зносити підданчі обовязки. Знайшли ся тільки нечисленні одиниці, що поважили ся резигнувати добровільно зі своїх вікових привілеїв, чи то даруючи їх безвідплатно, чи заміняючи панщизняні обовязки на роботу за заплакою. Решта чекала аж появи цісарського патенту з дн. 16 цвітня 1848 р., що раз на все стер з лиця землі той ганебний останок середньовічного невільництва.

Кілька звісток, що дотикають історії добровільного резигновання дідичів з панщизняних робіт у Станиславівськїм

окрузі, подає у своїх записках звісний уже окружний комісар Остерман. „Der Rukomyrzer Grundherr Martin v. Przysiecki, каже він¹⁾, hat nach Aussage des Richters Maćko Chojecki, des Geschworenen Hauryło Chauer und des Iwan Rudy aus der Gemeinde, der Gemeinde die Robot geschenkt; — Gräfin Miączyńska hatte den Gemeinden der Herrschaft Tyśminica, die Robot auf die Dauer von zwei Monaten gegen dem geschenkt, dass gegen Baarzahlung gerobotet werde, und zwar: der 2 spännige Zugtag für 1 fl — der Handtag 10 xcm; — der Kowalówker Grundherr Vinzenz Poniński hatte bei den Gemeinden Kowalówka und Hrehorów die Natural-Robotsleistung wohl eingestellt, allein gegen Bezahlung die inventarmässige Robotshöhe beibehalten und festgesetzt, es sei den 2 spännigen Zugtag mit 12 xcm, den Handtag mit 6 xcm, zu zahlen.

Що тикаєть ся ковалівського дідича Вінцента Понінського, то він переслав до ковалівського віта просторий лист, яким нормує дотеперішні панщизняні відносини між ним а ковалівськими селянами. Цікавий той лист попав підчас одної урядової поївки Остермана до Ковалівки в його руки²⁾ і він подає у своїй „Хроніці“ дослівну його копію:

„Wojcie Kowalowiecki Jabłoński!

„W roku 1844 temu lat cztery prosili Panowie Naj. Cesarza i Króla, aby włościanom (chłopom) zrobic ulge w panszczyźnie, to jest aby was uwolnić i darować pańszczyznę — żadney odpowiedzi niebyło jak i na wiele innych podań, bo ci co otoczali Naj. Pana niedopuszczali żadnych proźb — o czym Naj. Pan dowiedziawszy się 15 Marca roku tego, zaraz tych Panów od siebie oddalił — i ogłosił siebie dla szczęścia ludów Ceşarzem Austryjackim, królem naszym konstytucyinyim. — Konstytucyja słowo znaczy: ze wszyscy ludzie na zasadach S-tej wiary naszej jesteşmy bracia. Polak, Mazur, Rusin, Nie-

¹⁾ Хроніка Остермана т. I, ст. 380 (рпк. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19).

²⁾ „Im Grunde kr. Auftrags vom 29 Februar 1848 Z. 69 u. K. und 70 M. K. habe ich den Gemeinden Kowalówka und Hrehorow, im Orte Kowalówka in Gegenwart des Dominical-Repräsentanten und des gr. kath. Pfarrers Grabowicz, zugleich am 4 April 1848, die in Folge der Robotregulierung angefertigter Verzeichnisse der Frohnschuldigkeit der unterthänigen Grundbesitzer, kundgemacht und eingehändigt. Nach dieser Amtshandlung, überbrachte mir der Kowalówker Ortrichter ein eigenhändiges, an ihn gerichtetes Schreiben seines Grundherrn, welches lautete... (рпк. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19, т. I, ст. 380).

miec, Żyd, i że wszyscy tak jak jednego Boga dzieci jesteśmy, tak pod jednym królem konstytucyjnym równi wszyscy w obliczu prawa Pan, chłopek, Żyd i sługa. Konstytucya znaczy, że wolno całemu krajowi, jak każdemu z osobna i każdej gminy swe prozby w potrzebach swych przedkładać i te będą zawsze wysłuchane. — Po ogłoszeniu konstytucyi przez Naj. Pana dnia 15 marca zaraz tu we Lwowie dnia 19 marca Panowie zgromadzili się i podali swe prozby do Tronu Cesarza i króla konstytucyjnego, które tobie tu te drukowane przesyłam, a aż nadto jasno 10-ty punkt opiewa i oświeca was, iż proszono o darowanie pańszczyzny, z tego się przekonąć możecie, że tylko Panu wolno prosić o darowanie — bo czudzej własności nikt Panem być niemoże, już to 4 lata oto Panowie proszą. To samo osobno drukowane posyłam księdzu i Mandatariuszowi żeby wam przeczytali, wytłumaczyli, a osobliwie 10-ty punkt¹⁾, a osobno tobie woicie posyłam, abyś miał u siebie i dał komu z osobna do przeczytania, — z tego przekonąć się możecie, że was umyślnie ze złości ku Panom ktoś kłucił, a wy jak ślepi nadstawialiście z chęcią uszy. A ten adres drukowany teraz was musi przykonać o dobrych chęciach Panów ku wam. Ktokolwiek bądź, gdy jeszcze zechce i kusić się będzie was niepokoić i burzyć przeciw Panu lub Zwierzchności, chwytajcie zaraz i odstawci do dominium lub cyrkułu. Oczekujcie z cierpliwością i wszelką ufnością odpowiedzi Naj. Pana Cesarza i króla naszego. Porządek — zgoda, spokój, posłuszeństwo, kto przeciw temu, jest wrogiem kraju. To jest zasada naszej s-tej Religii. Bałamuceni ludzie! O dobrzy ludzie! do was się odzywam głosem tym samym, jakim do was przemawiał lat 28, chlubicie się z tego, że umiał was Gromadę kowalowiecką w s-tej Wierze, Religii utrzymać, bez której nikt szczęśliwy być nie może. Równie chlubicie się z tego, że umiał was utrzymać od występków różnych, utrzymać wasze dzieci w miłości ku swym Rodzicom, utrzymać porządek karności, wzbudzić potrafiłem zamiłowanie do pracy, gdyż proznowanie jest matką występków. Utrzymałem was od tej zarazy i niepokoju, którego niestety drugi rok trwa; umieliście zachować pokój, porządek, nie tak jak Hrehorowscy. — Ci odstąpili od szluby uczynionych Bogu wstrzemięźliwość, za to ich Bóg ukarał na pośmiewisko ludów. Zaden z was mnie nie zarzuci, że we wszystkim, co do dobrego sięgało, nie zachęcał, niewidział odemnie złego przykładu, chciwością, obłudą, podstępami was niełudził — zawszem prawdę mówił i przekonywał was, gdyż chciałem zyskać waszą miłość. Odjeżdżając z domu mówiłem z tobą woicie, jak by lepiej było zrobić z tą

1) Справа знесення панщини.

panszczyzną, — tyś moim świadkiem, nie mogłem więcej wołać, bo mi było dotąd niewolno, ale dziś, dziś pod Monarchą konstytucyjnym wolno mi jest jawnie z wami mówić. — Deputacya z tąd ze Lwowa dnia wczorajszego pojechała do Monarchi naszego. — Panowie, mieszczani, z Lwowa księża, dwóch chłopów, dwóch żydów, z tą drukowaną prozbą, którą tobie przysyłam — mówcie oczekujcie cierpliwie, odrabiać najposłuszniej te panszczyznę w porządku. — Ciecicie się z tego, że mogę wam to donieść — jednak zebym wam i teraz okazał moje ku wam zawsze jednakie uczucie, postanawiam tymczasowie.

1. Darować pańszczyznę mnie nie wolno bez zezwolenia Monarchy. —
2. Aby wam przykonał, że tak jest to prawda wszystko, szczyro co wam w tym piśmie opowiadam — więc od niedzieli tej pierwszej co przyjdzie, każdy dzień ma być płacony, dzień pieszy 6 xcm., każdy dzień ciągly parokonnny 12 xcm. —
3. Każdy isć powinien tak jak dotąd mu inwentarz nakazuje — to jest te illość dni 4 gdy się płaci, więc tam gdzie miejsce ma zakładna robota, aby na zakład robić. —
5. Pan Ekonom ma nakaz, gdy niema u siebie pieniędzy, ma garcami płacić kazdy dzień, aby wymierzyć na te pieniądze, podług pieszego na 6 xcm. ciągly na 12 xcm. —
6. Te garcy lub pieniądze mają tydniowo bydz płacone dla porządku. —
7. Gdy to co pierwiej robiles za znaczek, teraz za pieniądze, z natury rzeczy musi być coś taniej jak obcy robotnik, gdyż za to się płaci, co było i jest jeszcze powinnością. —
8. Niepociąga ta płaata za sobą, zebym każdy Pan tak zrobił, to od woli każdego Pana zawisło, a zatym bardziej chciejcie się przekonać o chęciach waszego Pana. —
9. Zdaje mi się i spodziewam się po was jak dobrych ludziach, ze te czynności Panow jak i swego przyjmiecie do serc waszych, — i z czulością i radością duszy podziękujecie przy służbie Bozej Bogu za pomysłność i dobrą sprawę waszą, razem i za pomysłność waszego Pana przyjmiecie — zaś niech to tak trwa wszystko az do mego przyjazdu, gdy przyjadę zwołam, wam dalsze ogłoszę czynności kraju, i naradzimy się co dalej w zgodzie uczynic. Oczekujcie mego przybycia. Oby wam na próżno nie wzywał was. — Niech się cieszą familije, które są oswobodzone, wasze majątki pewne, cale — rekrut tylko w kraju będzie. — Niech żyje Naj. Pan konstytucyjny — za pomocą Boga — życzę wam wszelkiego szczęścia — co day Boże. —
10. Spodziewam się także, że z wesołem twarzem, z zazdrością serce będziecie dobrzy, posłuszni — i gdy kiedy trza będzie pomocy Panu od was, nie usuniecie się, nawzajem ja wam przyzekam tak być pomocnym, jak przedtym było, a to: w radzie, w zdrowiu, w pieniądzech i różnych potrzebach. —
11. Niedajcie się uwodzić cudzym ludziom, a może jest wyrodek jaki pomiędzy wami,

co językiem węża przemawia do was, mówcie niesłuchaycie go — tylko słuchaycie głosu prawdy — głosu serca rozumu — to nas wszystkich uszczęśliwi. — 12. Znaczkі dawać ma Ekonom dla porządku i w tabelli zapisywać, aby każdy odrobił podług inwentarza swoje, i zaraz lub tygodniowo był zapłacony; gdy tygodniowo płacić się będzie, dla porządku by był woyt. Mam nadzieję że przyjmiecie moje dobre życzliwości z tym sercem z jakim ja czynię. — 13. Więźniów politycznych wszystkich uwolniono. — Działo się w Lwowie dnia 28 Marca 1848.

Wincenty Poniński Dziedzic m. p.¹⁾

L. S.

Подав Ів. Кривецький.

З кореспонденції Миколи Устияновича.

Отсих кілька листів подаємо з родинних паперів д. Івана Міцькевича, жонатого з Анною Устияновичівною, братаницею Миколи.

Міцькевич дуже поважаний чоловік у Миколаєві; був протягом 15 літ тут бурмістром. Устиянович писав до Міцькевичів більше листів, сі одначе деє запропастили ся. Листи писані красним псьмом на пів аркуши звичайного паперу, зложеном у чвертку.

Листи Миколи Устияновича до Івана і Анни Міцькевичів.

I. Kochany Panie Janie!

Ja Wam, a właściwie żonie Waszej narzucił znowu kłopot z powismem, i nie dołączył nawet pieniędzy na prządki — jakby tam u Was dostatkiem było groszy. Ja Was za to przepraszam szczerze, choć nie ja temu winien, ale Panna Hain, która jadąc do Berna za swoimi interesami, miała u Was być i tą rzecz załagodzić. Posyłam więc teraz 5 fr. aw. i proszę Hanusię, aby była łaskawą nie odmawiać mi swojej przychylniej usługi i napisać mi, czy też co się rozdało na prządki i kiedyby można spodziewać się przędzy, aby ją dać w Stryju do tkacza....²⁾ będzie na święta ruskie jechać... do Sławska, toby wziął z sobą. —

¹⁾ Хроніка Остермана, т. I, ст. 380—382 (рпк. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19).

²⁾ Місця викривковані означають, що лист на цьому місці ушкоджений.

My wszyscy Bogu dzięki jeszcze.... nie wiem jak się Wy tam macie.... ma Wasz Ojciec¹⁾ a mój brat?

Po Wielkanocy, jeżeli Bóg dozwoli może będę jechać do Buska, to Was odwiedzę i podziękuję osobiście za Waszą szczerość. Teraz pozdrawiam i całuję Was serdecznie i życząc wesołych Świątek.

Ustyjanowicz.

Sławsko 24/3 869.

II. Лист без початку.

...ależbo dla mnie nie w czas już o tem myśleć. W moim wieku każe roztropność przez ulżenie pracy życie starać się przedłużyć, aby nie osierocić dzieci. I ja sobie to położył dziś za zadanie i dlatego nie ruszam się z Suczawy²⁾. I wiercie mi, mnie tęskno tylko za Wami — a więcej za nikim i za niczem. Jedna tylko Luńka³⁾ nie może zapomnąć gór. Zdaje się, że ją tam jakieś przeznaczenie jakby łańcuchem ciągnęło, a podobnoś i wyciągnie. Jeżeli się rzeczy nie zmienia, to za rok będę ja Was prosił na wesele. Ale nie mówcie o tem nikomu, bo jakby Luńka się dowiedziała, że ja jej sekreta wypaplał, toby mi gotowa cały rok jeszcze rosół przesalać. Ot więc kochani, my mamy się jako tako w domu, ale za domem nie najlepiej się wiedzie w mojej rodzinie. Za Dozia już cały rok ni słyhu ni dychu, — na listy nasze nie mamy żadnej odpowiedzi i dowiedzieć się nie ma przez kogo, co się z nim dzieje. Klemens upadł, będąc bezustannie adjutantem, z szalonego konia, uszkodził sobie coś w krzyżach, leżał cały rok słaby, poddając się wszelakiej kuracji, i dziś stoi na tem, że musi się superarbitrować i iść na pensję o 300 fr. rocznej płacy. Właśnie pisze mi, że się stara o cywilną służbę i przyjedzie zapewne wkrótce do domu. Kornel gdzieś na Podolu się bi(e)dzi o kawałek powszedniego chleba, Sabin coś słabuje na piersi, a Mikołaj taki dotąd żydów w Brodach uczy — chciał się przenieść na Bukowinę, ale to nie poszło; a dziś nie wiem. jak się tam ma, bo slysze, że cholera w Brodach okropnie podcina. No, daremnie — w każdym kąciku musi by(d)ż swój krzyżyk, któren dźwigać trzeba. Nie wiem czy prawda, co nam jeden semina-

¹⁾ Брат Миколи Устияновича, Іван, був дуже поважаним міщанином у Миколаєві. Помер перед кількома роками. Дім, де він пробував і де вродився наш письменник, уже проданий, але збережений добре.

²⁾ Поет в початку банував за Славською; опісля привик до Сучави. Якийсь час потім писав: „w Sławsku dywywjem sia jak czerez michur, a teper dwułu sia czerez wikno“ i просив Міцькевичів, щоб перебрали ся до Сучави.

³⁾ „Luńka“ — се Сальомея з Устияновичів Ших (донька).

rzysta będący u nas na wakacjach powiedział, że brat mój a Wasz ojciec miał pogorzeć. Jeżeli to nieszczęście istotnie Bóg zesłał na niego, to nam bardzo boleśnie — lecz i za to niech dziękuje Ojcu niebieskie(go)mu: Jehoże lubyt hospod', nakazujet, bijetże wsiakaho syna, jehoże prijemlet — mówi św. apostoł Paweł — tak niechaj ma nadzieję, że ten ojciec, któren nas karze, jedną ręką smaga a drugą do siebie tuli. Na wesele Nastuni¹⁾ nie możemy przyjechać, bo istotnie za nadto daleko, aby sobie tę uciechę sprawić. Kosztowałoby to, rzeknąć otwarcie, więcej, jak my expensować możemy, bo jak wiecie, miejskie życie nie dozwala przy dzisiejszej drożyznie innej oszczędności jak tylko tę, aby przy końcu każdego miesiąca pozostało na marek do kwitów. Otóż zamiast jechać na wesele, urządziliśmy sprawić sobie wieczorek wesoły w domu i wypić za zdrowie Państwa Młodych potężny puhar. A ich niech sam Wszchemocny pobłogosławi: udziela im na każdej stopie życia tylko pomyślności i szczęścia. Żal nam, że nie możemy widzieć się z wami, ucałować Was, zabawić się a może i zapłakać razem, ale czyż to jedno człowiek chciałby a nie może! Więc bądźcie nam zdrowi, całujemy Was wszystkich serdecznie — prosimy nie zapominać o nas, jak i Wy nam zawsze w pamięci jesteście. Pozdrówcie ojca Waszego najszczerzem nasz(y)em pozdrowieniem, i siostrę moją Rózię i wszystkich znajomych.

Wasz niezmiennie przywiązany rodzinną miłością stryj

Ustyjanowicz.

Suczawa 18° Okt. 872.

NB. Czy nie znalazłby się w Mikołajowie jaki chłopak na diaczka i pólugującego w domu moim; dałbym mu wikt i 8 fl. miesięcznie tj. rocznie wszystkiego 100 fl.; proszę mi o tem donieść a przysłałbym mu na drogę.

III. Lubeznaja, doroha Hanusiu!

Teper nadoszła chwyla, szczo ja ne do twoho muža, ale do tebe moja dorohaja, z pokłonom prychodžu. Bo mij interes takoho roda, że jeho mužowe zawsze perehywaty zwykły, a jak udasz sia do bawiw, to taki skorsze doprosysz sia. Oto tak: Wam oboim, t. j. tobi i twojemu mužewy wypadaje dokoneczno pryjichaty na deń 8° serpnia do Suczawy, bo w Suszawi u mene maje sia sowerszyty takoje diło, że bez was ono ne udast' sia po ludiadomu. Moja Luneczka selodka tak sia rozgydzeła, że ani sposob dowsze ždaty — — dokoneczno chce za swoho Iwana²⁾; i otec saraka musyt na toje prystaty, szczo by na

¹⁾ „Nastunia“ — братанница, замуж. Засядкевич. ²⁾ Юліяна Шиха.

dniu 10 sierpnia tj. w Nedilu pered Makowijkow strojity wesile. A jakożeby to było wesile bez was? czy udałoby się ono? skaży sama moja lubeznaja? Otoż wydysz taki za prawdę jasno, szczo wam treba wybraty sia zawczasu tj. w czetwer pered wesilom z domu, zajichaty sobi statoczno, poważno do Chodorowa, w Chodorowi sisty do toho woza, szczo to jeha tiahne jakijś bis z ohnenymy oczyma i dajże do Suczawy — i to tak podhaniajuezy bisa, szczo w Piatnyciu abo najdalsze na Subotu rano stanuty na misce. Rozdumajże hołubońko moja vse dobre, aby ono takoj i tak sia stało; a najpersze, z jakim pociłujom udatyby sia do twoho Iwana, czy w lyczko, czy w borodu, czy w oczko, czy może hde szcze inde, aby on na toju dorohu przystaw, taj hroszi daw, taj i sam pojichaw — bo to twój Iwanyszczce to twerdiak ne ledajakij, ale Demenskiy¹⁾, i skupa bida, i zażyrysta na gospodarstwo, a szcze do toho i na mołdawskoje wyno ne zwyk, toż czym jeha siuda zwabysz? Toż szcze raz każu, rozdumaj i rozhadaj dobre, hdeby jeha ciłowaty, aby bidu pidmowyty, taj wyduryty zapliśnyłych hroszej, choćby lysz na dorohu. I wir meni, że tohda pered ciłym świtom skažu, szczoś sobi fajna mołodycia, jak toje dokażesz. I szcze szczo, dam ty twoho Jaśka²⁾, toho samoho wisusa, szczoś ho tak u sebe rozwezła, rozpestyła, szczo roku na wakacyu do Nykołajowa za tuju prysłuhu na twoju prysłuhu. Ja hadaju, szczo ty jako ženszczyna prownorna, mudra, znajdesz sposob obajaty twoho gnypa pocztywoho i nadiju sia, szczo wy przyjдете oboje nam wsim na radost'. Moj Jaśko pleszczy w ruki, i wże na pered raduje sia, szczo uzryt swoju druhu mamu. Poczkaż durnyku, obaczym, czy Hanusia pokwapyt sia do tebe, czy ona tobi mama. — Proszuż tia ne daj sia zasoromyty, i staraj sia sobraty wsiu żeńsku włast' i takoj dokoneczno postaw na swoim. Wraz proszu tia, rozwisty o tom twojemu otcu, a mojemu bratu, szczo ja i jeha na toj dla mene wełyczawuj deń do sebe zapraszaju — pozdorow ot wsich nas Nastusiu, i na koždyj słuczaj napyszy nam czy przyjдете i koły sia was nadijaty, szczo naprotyw was na dworec wyjichaty było nam wozmožno. Uciłuj muža ot nas i buwaj zdorowa

twój stryj

Suczawa 24 Łypcia 873.

Nykołaj.

IV. Карта кореспонденціїна³⁾.

Печатка почту: Suczawa 17. 12. 73; Mikołajów 19/12 73. Wielmożna Jmci Pani Mićkiewiczowa Janowa, obywatelka miejska w Mikołajowie (Galicya).

¹⁾ Родом в Демні. ²⁾ Сия поета.

³⁾ М. Устіянович займав ся гомеопатією і лічив нею людей.

Я не могу знати якій бôль и зъ якої причини, та и не маю средствъ. Для того розважте сами и пошлѣть въ Львôвъ до Миколая по 3 або 4 средства, которіи найотповѣдѣйшіи будуть вамъ ся здавати, и такъ: іесли зубъ надпсованый, а бôль заходить до головы и ушей и лице поддухло, але не запалене и на студены бôль взмагаіе ся, то *Narphisargia*; іакъ ходить бôль по цѣлой сторонѣ, особливе правой щоки, лице почервонѣло и кровь біе до головы, то *Belladonna*; іесли бôль заходить до уха, лице червоне, бôль взмагаіе ся чрезъ тепліи оклады або... (слово нечитке) — то *Chamomilla*; іесли бôль такой, мовъ бы ковтало молоткомъ и при томъ горячка, то *Asopit*; іакъ на лица пухлина тверда а блѣда — *Arnica*; іесли бôль наступилъ при женскій періодѣ, а таіа іестъ не въ порядку, — або скоро бôль взмагаіе ся вечеромъ въ тепломъ лôжку а около полуночи найбільше, и скоро на холодѣ лекше — то *Palsatilla*; іесли бôль зъ надуживаня кави походить, столецъ твердый, — въ зубѣ строкаіе и вертитъ — *Nux vomica*; іесли бôль давный, іасна надпсовани, кровави, зубы колишуть ся — *Sulphur*; іесли сліна зъ рота тече, въ ротѣ боляки, цѣла щока болить, пухне, то *Mercur* и *Nepar sulph*: на отмѣну; іакъ бôль взмагаіе ся отдыхомъ студеного вовдуха, и корчить щоки, же не можна и рота отворити — то *Causticum*; іесли на хвильку лекше, ваявши въ ротъ воды студеной — лекше на дворѣ, гôрше въ теплой комнатѣ — *Bryonia*; а якъ бôль біе въ голосницѣ, такожъ до очей и ушей а зубы надпсовани... (слово нечитке) — *Creosot*. Лѣкарства жадати въ плиткахъ 6. potensia, пробовати черезъ пахане и заживати въ водою що $\frac{1}{2}$ год. а іакъ подтихне, не такъ часто, іесли побольшаіеть — то добре¹⁾.

V. Dorohii moji!

Ja Wam jeszcze ne podiakuwaw za to, szczo Wy moju dytynu i przyjmyły do себе i kormyły i hołubyły jakby swoje własnoje czado, czrez tak dolhij czas. Ja żdaw na chwylu do toho, i taja chwyla wot przyjszła. Dnia 6° Łypcia jest u mene prazdnyk i zdwyh naroda zo wsich storon, daze nawet i ot samej Żółkwy. Otoż zapraszaju Was ja i seho roku na sej prazdnyk — czej byście хот' теper przyjechały — а тогда ja Wam podiakuju pered wsima mojimy host'my i pered cilym narodom za waszuju przywiazannost', szczyrost' i uslužywest', jakuju Wy zawsze okazowały ko mni i k' ciloj mojej rodyni ot dawen dawna, i ne perestajete okazowaty do dnesznoj pory. Tomuż ja Was zapraszaju, ne pożałujcie truda i przyjd'cie. Tu kraj duze myłyj i znaju

¹⁾ Без підпису; картка писана таким дрібосеньким почерком, що годі його було навіть де помістити.

szczo Wamby sia także tu spodobało. A Waszoje kotlarstwo, — jakby ono tu cinyłoś wysoko!!! Wy ne uwiryte, jak tu dorcho płatył sia každoje remesło — a zemla rodyt jak chyba w raj u rodyła. Prawda, szczo doroha bude mnoho stojaty, ale czyż wy wykładajete na dity i na szkoły?! Otoż nechaj Wam sia zdaje szczoście wykynuly na knyżky, na czobotiata, na spodniata, na dyrektora, na kubany dla p. profesorow i t. d. Ruszte raz tii zapliśniły, bo z soboju na druhij świt taki wziaty ich ne lza'.

My ozydamy Was z najszczyrszym żelaniem i nadijem sia, szczo zdiłajete radost'

szczyropydannomu stryjowy

Nykołaju.

Suczawa 29° Czerwca 874.

Pozdorowte mojeho brata a tata Waszeho.

VI. Лист до Анни Міцькевичевої.

Moja dorohaja, lubeznaja, serdecznaja bratannyczko!

Prawda ty każesz, że my aż za nadto dołho ne promowyły do sebe ani odnym słowom, i chotiaj my uwirenni w tom na wzajem, szczo naszi rodynnii czuwstwa ne ostudyły ni chołodnii hory, ne zatopyły szyrokkii riky, ne zahnoily lisowii bajraky, to taki udarmo sia w hrudy, i skażim sobi otwerto w oczy, żeśmy sohriszyły druh proti w druha. I ne unewyniajmy sebe, ne opravdywajmy toho, szczo ne dast sia opravdaty, lysz starajmy sia poprawyty jak kajuszczyj sia hrisznyk po św. spowidy. Ja radujuś duże, że Ty perwaja ozwałaś k nam twoim szczyrym słowom, bo chto znaje czy ja iznurennyj wikom, złomanyj tiazkimy udaramy sud'by, prywalen żurboju i zaskorupiajuszczyj sia jak słymaczyszcze w swoju chatynu — chto znaje kažu — czyby meni prijszło było na hadku, ozwaty sia do Was. I ne dywnoby było, jesły woźmem na uwahu, że majuczcy desiatero ditej w żywych, jest z kim rozpysowatyś, a pry tom wsehda dwoje abo troje wnuczat to tych, to owych doma, jest i swoho kłopotu do woli, szczo dowiduwatyś za żurbu i kłopoty rodstwennykow dalszych, bo jak to posłowycia każe: W kaźdom kutyku jest swoj krestyk. O jakby meni myło było pojichaty do Nykołajowa i obaczyty sia jeszcze raz z wsimy Wamy! No darma. Starost' moja i nawerżeni na mene obowiazki nastojatelstwa w dekanati ne dozwalajut meni toj radosty. Ot własne seho lita namirjał ja pojichaty do Kijewa, i obaczyty sia z starszym moim bratom a twoim stryjem Wasyliem — no hodi! On pryobicial meni oplatyty iz swojeho kermana wsi koszta dorohy za mene i za moju Olgu najmołodszu doneczku, szczo szcze jest pry meni — i taki

ne wozmožno wybratys iz zaklatoho mojeho kuta. Chotil jam pojichaty do sirczanych kupelej w nedalekoje moje susidstwo, ta i toho ne mohu sobi pozwołyty — bo — bo — ne ma na toje dostatkom hroszej. I Sabin iz Hołowecka zawabiał mene do sebe, to szczoż dilaty, koły ne schodiat sia końci. Toż i postanowyl ja sobi sydity kamenem doma, i ożydaty poklyku Bożoho do jamy. Ja uže łyszajuś i nadiji, szczoż meni sud'ba dozwołyła obaczyty raz jeszcze moji wsi dity razem sobrani w mojej chatyni, boż to ony roztaborylys po wsich usiudach: Kornel najstarszyj to tu — to tam, kuda jeho poklyczut, Nykołaj w Radowciach na piat' myl ot mene, Sabin na bolsze jak 45 myl — Kłym u Lwowi, Bohdan na myl bolsze jak 300, Władymir w Mostary, w Hercogowyni, a Iwanko, twój wychowanec, w Seminarii; Luneczka w Zastawni o myl 16, Maria koło Hałycza w Wychtorowi za Bobikiewiczem o myl jakich 40 oddalena. Łysz odna Ola jest pry mni. Tak pohadaj moja dorohaja, czy wozmožno jest, aby maty jeszcze jaku choťby słabeńku nadiju sobraty tuju rozbihszuju sia czeredu na odyn raz do mojej koszary. Prawda zjichały sia były wsi moji dity mynuwszoho roku pry końcy misiacia Maja na Marijky wesile do Suczawy. Była to dla mene radost' ne wysłowyma i ciłe misto spohladało na mene jak na patriarchu, kołym wyjšoł z domu z ciłym taborom ditej dorodnych, zdorowych, rumianych, weselych, na spacer, (szczoż wyhnaty wesilnych szum iz hołowy) i zaniał z nymi i z ich prychwostamy bolszymy i mentszymy najszyrszu ulyciu tak płotno, że wsiakij perechodiaszczyj prynużden był opertyś pod mur, abo ustupyty w jakij zakutok, szczoż promynutyś z tym taborom. Zjichałyś, rozjichałyś, a czy zijdut sia jeszcze — na to ne ma i najmenszoi nadiji. Szczoż tam ale koło Was czuwaty? Jak sia maje twój uczywyj mužysko? Jak twój otec, brat, sestry? Jak naszi dalszii swojaky? O jakby mni myło było wpasty meży was wsich neożydannu, tychońko, i prożyty z wamy dwa, try dny weselo, szczasływo, da i pomolyty sia za moich rodycej w nowoj cerkowcy waszój. Prawda, że k' tomu ne ma nadeždy, no ruczu Wam, szczo ja Was posiszczu konieczno, jeśly tyloko budu prynużden potrudytś do Lwowa, bo w tom słuczaju postanowlu sobi pustytś w dorohu na Stanisławow i Stryj i Nykołajow¹⁾). Szczo daj Boże! A teper ciłuju tia serdeczno i twojeho uczywoho muža. Pozdorowy ot mene twoho tatka, i wsiu naszu rodynu. Poklony sia znakomym moim, kotorii jeszcze na mene ne zabuły, i pyszy do nas,

¹⁾ Задушевне бажанє псьменикка не сповнилось.

bo každoje słowo ot was, každaja wistoczka jest dla mene żelatelna.
Jeszcze raz: Bywaj zdorowa —

twoj serdeczno Wam przykłonnyj stryj
Suczawa 9 czerwca 884. Nykołaj.

Карта посмертня.

†

Tief betrübt geben wir hiemit Nachricht von dem erfolgten Ableben unseres innigstgeliebten Vaters, resp. Schwiegervaters, und Grossvaters, des Hochwürdigten Herrn

Nicolaus Ustyanowicz,
gr. kath. Bukowiner Dechants, Consistorialrathes und Pfarrers
in Suczawa,

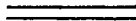
welcher Dienstag am 3. d. M. um 2 Uhr Nachmittags nach schwerem langen Leiden und Empfang der h. Sterbesacramente im 75 Lebensjahre seelig im Herrn entschlief.

Die irdische Hülle des th. Verblichenen wird Mittwoch am 4 November l. J. vom Trauerhause in die gr.-kath. Kirche überführt, und Donnerstag nach feierlichem Hochamte und Einsegnung auf dem Suczawer Friedhofe zur ewigen Ruhe bestattet werden, wozu sämtliche Freunde und Bekannte höflichst eingeladen werden.

Suczawa, am 3. November 1885.

Cornel Ustyanowicz, acad. Maler. Nicolaus Ustyanowicz, k. k. Professor. Sabin Ustyanowicz, gr. kath. Pfarrer. Clemens Ustyanowicz, k. k. Oberlieutenant. Theodosius Ustyanowicz, k. k. Bezirksrichter. Wladymir Ustyanowicz, k. k. Thierarzt. Johann Ustyanowicz, gr. kath. Pfarradministrator als Söhne. — Salomea Szych, geb. Ustyanowicz. Maria Bobikiewicz, geb. Ustyanowicz. Olga Ustyanowicz — als Töchter. Julian Szych, gr. kath. Vicedechant. Isidor Bobikiewicz, gr. kath. Cooperator — als Schwiegersöhne. Albina Ustyanowicz, Philomene Ustyanowicz, Karoline Ustyanowicz, Marie Ustyanowicz, Sofie Ustianowicz — als Schwiegertöchter. — Sämmtliche Enkel u. Enkelinen.

Подав *Мис. Мочульський*.

Наукова хроніка.

Новіші праці по історії вел. кн. Литовського в XV віці.

Вік XV — вік політичної двоїстости вел. князівства, вік зросту двох могутих заграничних чинників: вел. кн. Московського і кримської Орди, приїс і для внутрішнього ладу вел. князівства важні переміни.

На поли відноси суспільних се часи фюрмовання верств пансько-шляхетської і її антипода селянської верстви. Для визначніших міст в. кн. се вік заведення німецького права.

В відносинах правно-політичних — се вік занепаду князівств, часи відживання давнійшої окремішности князівств в автономії земель.

На поли культурно-побутовім се вік, в котрім польська культура приходить до переваги над руською, до переваги, що кріпшає весь XVI в. і в першій четвертині XVII в. опановує усї землі вел. князівства.

Хоч історичні праці, котрих розбори доводить ся мені переводити, мають свої точки тяжести в політичній історії вел. князівства, вони доторкають ся в неодному й культурних відносин XV в.

Не входячи в близьку оцінку їх з становища методичного чи літературного, хочу вказати, що нового дають вони для пізнання того часу і його подій, та висловити свої деякі критичні замітки, поправки та доповнення з поводу них.

Богдан Барвіньский. Жигимонт Кейстutowич, великий князь литовско-руський. (1432—1440). Исторична монографія, Жовква, 1905, ст. 114 і 165.

Автор підносить, що — по коротких біографічних статтях Бартошевича, Вольфа й Конечного його праця „в нерве обняла цілість князювання Жигимонта Кейстutowича“, а своєю цілею вважає „можливо вірпе змальоване его особи jako историчної постати“ (ор. cit. ст. VI і VII). Підставою для того послужили авторови вискази сучасників про в. кн. Жигимонта Кейстutowича; один із них — висказ великого маістра ордену хрестоносців в листі до кор. Альбрехта II з 20 IV 1438 „се якийсь дивний чоловік, з ним навіть годі вести переговори і спільну акцію“ послужив моттом нинішньої праці. Праця складаєть ся з трьох частей. Перша частина займаєть ся біографією кн. Жигимонта до р. 1432¹⁾, друга до р. 1435, трета до смерти в р. 1440. Система угруповання, як бачу, оперта на різницях в правно-державнім становищу кн. Жигимонта в трьох згаданих епохах його житя.

Основні точки першої частини біографії кн. Жигимонта до р. 1432 — се його уділи в великім князівстві литовськім, його участь в політичних і воєнних чинах і плянах в. кн. Витовта та його становище супроти в. кн. Свйтругайла. До перших рр. XV ст. по своїм повороті в Пруссі, по гадці автора, Жигимонт перебував мабуть у Витовта: нема ніде найменшої згадки, щоб він мав на Литві свій самостійний уділ. В р. 1401 ми чуємо тільки про обіцянку Витовта Жигимонтови надати йому уділ по своїй смерті: половину Новгородка литовського з принадлежностями; в посідання їх за житя Витовта Жигимонт не прийшов. Докази такі: Грамота з 18. I. 1401, де Витовт Жигимонтови згаданий уділ „призначає по своїй смерті“, вказує на плян надати Жигимонтови отой уділ аж по смерті Витовта. З грамоти Витовта з 1. IV. 1428, котрою він записує своїй жінці Юліянні в уживанне „землю й місто Новгородок литовський в округом“, виводить автор, що Жигимонт не мав половини Новгородка до 1428 р. Далі з слів апеляції заступника Ягайла, предложені 1430 на німецькому соймі в Ніренберзі, що Жигимонт „мав одідичити згадані добра по смерті.. Витовта“ — виводить автор, що Жигимонт не мав Новгородка і перед 1428 і в останнім році пановання Витовта. Дальше завважає, що колиб Жигимонт мав в уділі Новгородок, то скорше втерлаб ся для нього назва князь новгородський як стародубський, і що Новгородок власне в часах Витовта мав свого намісника, а се очевидно не позволяє припускати, щоб там міг перебувати удільний князь.

¹⁾ Сю першу частину без ніяких змін в тексті маємо і в польськім перекладі: Zygmunt Kiejstutowicz książę starodubowski, Львів, 1906, (відбитка в часоп. Przewodnik nauk. i liter.), ст. 28.

Далі Жигимонт дістає від Витовта в рр. 1408—1411 Стародуб. Автор вважає неможливим припускати, щоб Жигимонт дістав Стародуб аж в р. 1422, коли він у перше виступає в документах як князь стародубський. 1408 р. стародубський стіл став порожнім¹⁾. Зі звістки Длугоша про похід Жигимонта на Прусію 1409 р. можна вивести, що Витовт вислав його ще від себе. Ще 1411 р. на Торунським трактаті підписаний Жигимонт просто як „литовський князь“. Витовт вчинив се, щоб мати когось певного на сім пограничу. В Стародубі зіставав ся Жигимонт до хвилі вступлення на великокняжий стіл 1432 — ще й тоді зове його Длугош стародубським князем.

Погляд автора на точці новгородського уділу противить ся дослідям всіх дотеперішних істориків, на другій точці автор стремить схронологізувати виводи Любавського і Грушевського²⁾. Супроти тез автора піднесу дві певні звістки про уділи кн. Жигимонта а одну гіпотетичну.

В грамоті городенської унії є точка, стилізована так, що її можна зі всею правдоподібністю вважати частиною згаданої перед нею в грамоті городенської унії присяжної грамоти кн. Жигимонта з р. 1386³⁾.

1) В своїй статейці „Жигимонт Кейстутович, князь Новгородка литовського“, Руслан за р. 1906 ч. 92, 93 і 95, сам автор змодифікував свій погляд: коло 1412 р. дістав Жигимонт записану записом 1401 р. половину Новгородка з приналежними посілками і заряджував ним за життя в. кн. Витовта, так як пізніше Михайло Жигимонтович Трокамп за життя в. кн. Жигимонта (остаточний вивід в числі 95), а між 1412 і 1422 дістав уділ в Стародубі.

2) М. Любавській. Областное дѣленіе и мѣстное управление Литовско-русскаго государства ко времени изданія перваго Литовскаго Статута. Москва, 1893, с. 10 і 46.

3) *Quomodo eo tempore, quo Principes, Prelati, Nobiles et Regnicole Regni Polonie Serenissimum Principem dominum Wladislaum, Regem Polonie... in Regem Polonie assumpserunt... eidem domino Wladislaio Regi Coroneque et Regno ac Regnicolis ipsius Regni Polonie, pura mente et irreuocabili animo, firmaque et inviolabili sponsione ex certa nostra sciencia, matura deliberatione voluntateque vltronea, non compulsi, nec coacti, seu aliquo errore seducti, promisimus et litteris nostris firmauimus, quod ipsum dominum nostrum Wladislaum Regem, Regnum et Coronam ac Regnicolas ipsius Regni Polonie non debemus deserere, sed eis toto posse et viribus constanter assistere, et eos contra insultus quorumlibet hominum viuencium, cuiuscumque status, conditionis, gradus vel eminencie fuerint, adiuuare. Nos quoque et successores nostri non debemus dominum Regem et suos successores ratione huiusmodi subsidii pro quibuscumque dampnis admonere, exceptis victualibus et equorum pabulis necessariis et opportunis demum,*

Згадана точка умови, коли вважати її частиною тексту грамоти 1386 р., робить можливим присягну грамоту з р. 1386 — неважаючи на її сильне змодифіковане до відносин 1430 рр. — інтерпретувати так, що кн. Жигимонт зобов'язується ся нести військову службу зі свого уділу. А колиб і прийняти за автором, що сеї точки не могло бути в грамоті 1386 р., бо нема її в інших присяжних грамотах, і що вона належить до грамоти з р. 1432 — то все таки з логічної зв'язи між тою умовною точкою і текстом грамоти 1386 р. можна вчинити дуже важний вивід. Видно покоління сучасників в. кн. Жигимонта знало про його володінне в р. 1386 особним уділом, коли без всяких застережень подано текст грамоти 1386 р. в такій стилізації, що з неї мож вносити про Жигимонтове володінне особним уділом у вел. князівстві Литовським.

А сей вивід, що свідки грамоти 1433 р. мали без сумніву перед очима удільне князюванне Жигимонта в р. 1386. можемо ствердити важною дедукцією з присяжних грамот: всі вони видані князями, що мали уділи.

З огляду на інтерпретацію тексту грамоти 1386 р. в грамоті 1432 р. обома повисшим виводами і дедукцією з присяжних грамот, приймаю, що кн. Жигимонт вертаючись в рр. 1384—1385 у вел. князівство одержав волость від вел. князя Ягайла і зобов'язав ся служити в нею королеви Ягайлови й польській Короні.

Участь кн. Жигимонта в битві над Ворсклою, поміч його Жмуди в р. 1401, його походи 1409 і 1410 й ратифікація мира в р. 1411 насувають припущенне, що він мав якийсь уділ у вел. кн. Литовським. Дійсно 1412 року чуємо про нього яко про князя Новгородка в божої ласки¹⁾. Ся звістка відсуває авторове датованне часу, коли Жигимонт став князем в Стародубі, з рр. 1408—1411 на рр. 1412—1422. Вона одначе не відсуває зв'язи завваженої Любавским, а сконстатованої проф. Грушевським між князюванцем Жигимонта в Стародубі і князюванцем

quia idem Serenissimus Princeps dominus Wladislaus, Rex Polonie prenotatus, nos in partem sollicitudinis sue assumpsit... op. cit. стор. 148—149. Грамота с. р. 1386 повторена ще в грамотах 1433 ib. ст. 153 і 1434 ст. 157. До грамоти 1386 р. приклав слова: Nos... opportunis ще Данилович. Skarbies I ст. 259. Барвінський проти поглядю Даниловича робить кілька застережень. Споміж них важні лише два: текстуальна осібність, і те, що сеї точки нема ні в одній иньшій присяжній грамоті. Що до першої замітки, то введенне писарем грамоти згаданої точки в особний стилістичний період не розриває логічної зв'язи між згаданою точкою і цілим реченням, що стоїть перед нею. Грамота подає зобов'язанне і застереженне про нагороду за зобов'язанне.

¹⁾ Pascho heres de Staschow procurator illustris principis Sygismundi Dei gratia ducis de Nowogrodek. Codex diplomaticus Poloniae minoris. IV, Краків 1905. (M. m. aevi t. XVI.) n° 1131 ст. 131;

Свитригайла в Сіверщині¹). По всякій правдоподібності перейшов Жигимонт в Стародуб вже 1420 р., коли Свитригайло дістав на ново уділи в Сіверщині. Виводжу се з того, що Длугош під 1420 р. подає як уділи Свитригайла Брянськ й Новгород сіверський, між тим в оповіданню про події 1408 р. Стародуб виступає в руках Свитригайла (Длугош IV, ст. 219 і III, 571).

З огляду на звістку грамоти 1412 р. приймаю уділ кн. Жигимонта в Новгородку литовським й перехід його в Стародуб в р. 1420 (a silentio Длугоша про уділ Свитригайла в Стародубі в р. 1420).

Третя звістка — вповні гіпотетична, але не без вартости, коли вважати на вбожество наших звісток про уділи кн. Жигимонта. Альбертови Таборови, єпископови виленському в рр. 1493—1507 предложили франціскани пинського конвенту оригінал грамоти „Жигимонта кн. пинського, стародубського й туровського“, виданої в Пинську в п'ятницю по Зелених Св'ятах 1396, при свідках: „кн. Михайлі, маршалку Монивиді й секретарю Румбольді“. Свідки й час видання вказують на фальсифікат, так само підозрена конфірмація тої грамоти „королем“ Казимиром в четвер по Божім Тілі 1445 в Рудниках. Сама-ж грамота єпа Войтіха не має в собі нічого підозреного й вказує на те, що маємо до діла з фальсифікатами XV ст.²) Чи в тих пинських фальсифікатах не може міститися звістка про володіння кн. Жигимонта в пинським уділі — а бодай в його волостях?

Свої виводи до першої точки збираю так: кн. Жигимонт мав як князь-володар уділ у в. кн. Л. в рр. 1384—1390 — можливо, що і в рр. 1399—1411, 1412 до 1420 мав Новгородок, бодай в половині з належними волостями, в рр. 1420—1432 Стародуб. В представленню у Барв. участі Ж. в політичних чинах і плянах в. кн. Витовта квестіоную його представлення плянів в. кн. В. про свою спадщину: факти наведені автором в доказ, що Витовт „все і всюда вважав кн. Ж. своїм наслідником“ належать тільки до рр. 1384—1397 і до того часу ми можемо лишень приймати твердження автора. Коротке оговорення становища кн. Ж. до в. кн. Свитригайла являється тільки провіреном заакцентованим поглядів Левіцького і Грушевського.

Те, що я трохи довше задержався при точці першій, мотивую не

¹) М. Грушевський, Історія України-Руси т. IV, ст. 175 (62, 154, 441).

²) Всі грамоти задержались в обляті XVIII віка, однак і в пізній обляті можна констатувати обережною критикою фальсифікати й автентичні грамоти. Видані зі згаданої обляті в „Описанію рукописнаго отдѣлення виленской публичной бібліотеки“ II, ст. 33—36.

тільки своїми висновками, що на тій точці йдуть в розрив із висновками автора — а і тим інтересом, котрий має внутрішня історія державної системи вел. кн. Л. при кінці XIV в. Від перемир'я в її складі 1393—1394 князі Гедиміновичі вийшли враз із князями староруських династій в одну категорію і зблизили ся до становища магнатських родів.

Головними точками другої частини вважаю: переворот 1432 р., дипломатичну і воєнну сторону боротьби між Ж. і Свиртригайлом, і становище Ж. супроти суспільно-політичних питань в устрою в. к. Литовського. Мотиви, переведення й результати конспірації польсько-литовської супроти в. кн. Свиртригайла — події, що лягла в основу дальших 8 літ історії кн. Жиг. — автор оцінює так: «Її треба вважати головно ділом самих Литовців. З другої одначе сторони прискорення вибуху й його конкретні наслідки треба приписати рішучо попертю з боку польського правительства. О скільки Жигимонт сам брав участь в приготуванні в його користь конспірації, годі сказати. Значною ся участь не була (стор. 26).

Автор втягнув в оцінку обставин, що приладили ґрунт конспірації лише ту частину їх, що належать до напруження відносин між Польщею і С., а не втягнув сильно зазначених Левіцким і Грушевським відносин між Свиртригайлом і литовськими панами¹⁾. В оцінці участі поодиноких діячів автор звертає свою увагу на кількох руських князів та єпископа виленського. Він вдогадує ся про участь самого кн. Жигимонта ві звістки поданої Длугошем, що Заремба мав припорушення переговорювати в імені польського правительства також і з Ж., що його зацікавили в конспірацію, та на случай її вдачі вказали на наслідника Свиртригайла. Я до обговорення сеї участі кн. Жигимонта притягну факт, завважаний вперше А. Кописянським в його монографії про кн. Михайла Жигимонтовича. Заремба, що довгий час сидів на Литві за Витовта, стояв у близьких відносинах в родиню кн. Жигимонта. Сеї факт по моїй думці робить можливою інтерпретацію згаданої звістки Длугоша: польське правительство, вислаючи Зарембу на Литву, припускало участь Жигимонта в змові проти Свиртригайла і про його пляни стати самому вел. князем Литовським. Барв. натомість притяг до вияснення характеру конспірації вивід із переведення її в діло: сама агітація польського правительства не вистарчила б, щоб так обережно перед Свиртригайлом і так рішучо перевести конспірацію.

¹⁾ A. Lewicki. Powstanie Świdrygiełły. Rozprawy Akademii Umiejętności wyd. hist. fil. t. XXIX гл. III. Грушевський оп. cit. стор. 167—168.

Перейду до другої точки: дипломатичної і воєнної боротьби між Свигригайлом й Жигимонтом. Джерельний апарат автора в цілості — о скільки не вважати на видруковані автором оригінали яктів звісних Левіцкому з копій — накриваєть ся з жерельним засобом Левіцкого. Опираючись головно на жерелах пруського й ливонського походження й отся праця не може ухилитись з під закиду, котрий зустріву працю Левіцкого: що се представлення не так боротьби між Жигимонтом та Свигригайлом, як радше представлення участі хрестоносців в тій боротьбі¹⁾. Автор вдоволив ся тільки сухим переданнем фактів поданих грамотою городенської унії (надрукованою ним з оригіналу), а що до оцінки становища Жигимонта—він вдоволив ся зацитованем ляконічної оцінки Шімана. Оборонна акція Жигимонта в р. 1432, яку автор оглядає більше з дипломатичного чим з мілітарного боку, випала б далеко яснійше і більш релієфно, коли б автор подав бодай коротенький огляд офензивив Свигригайла. Що до представлення дефензивив Жигимонта в її дипломатичній частині — то автор значно побільшив ті відомости про неї, котрі здобув Левіцкий (глава XII). Воєнну акцію року 1433 (обмежуючись в її представленню на діяльності Жигимонта) автор представив коротко, хоч і суцільнійше, ніж у Левіцкого — у Левіцкого вона оброблена в своїй мілітарній частині значно ширше, але розбита на дві часті (ст. 310—312 і 324—331), тому не дає ясного й суцільного огляду подій. Дипломатична сторона акції Жигимонта 1433 зовсім майже не оброблена Левіцким, переведена автором досить суцільно. Мілітарну частину боротьби в р. 1434 автор передає дуже коротко — се тим більш вражає що й Левіцкий переводить її так само коротко (347—348); часть дипломатична оперта на реляціях самого Жигимонта оброблена досить основно.

Мілітарні події 1435 р. оброблені автором дуже коротенько, не вважаючи на їх першорядне значіння (Левіцкий посвятив їм цілу XXIII главу). Дипломатична частина: собор в Базелі й пересправа з хрестоносцями через те, що ціла увага автора звернена на Жигимонта, представляє виразнійше генетичну звязь, ніж у Левіцкого (гл. XXII). Цілий великий конфлікт між змаганнями руського боярства і екстензивною політикою Польщі автор представив лиш, о скільки він доторкає Жигимонта. Тому й порівняння його дослідів на тім поли я не переводив в дослідима проф. Грушевського, що обіймає цілість подій на Україні, а на другім місци доперва звязь тих подій з боротьбою між Польщею, Литвою а хрестоносцями. Повстає питання одначе, о скільки оправдана та абстіненція автора на точці подій на Україні?

Правда, коли глянути на ітінерар Жигимонта в рр. 1432—1435,

¹⁾ Корженко в Записках Наук. тов. ім. Ш. т. II.

то бачимо його з виїмком 26. X до 15. XI. 1433 увесь час на властивій Литві, в басейні Німапа. Правда, на подільським театрі війни в 30-тих роках дуже оживлених впливів Жигимонта не шукати. Але чому автор не підкреснув сильніше його впливів на волинський театр війни? Автор вдоволився лиш зареєстрованням луцької справи 1432 р. (ст. 38), підпису кн. Ол. Носа на грамоті з 20. I 1433 (ст. 47) й датами його біографії (ст. 130). Як раз ми маємо грамоту, ніким ще досі з виїмком Шведзєцького й Вольфа не використану, що подає важний причинок до змагань Жигимонта зайняти Волинь. Видрукована в варшавській „Gazecie Codziennej“ ч. 65 за рік 1854 Ол. Шведзєцьким, що її найшов в варшавським архіві скарбу коронного, вона подає ось що: княжна Гуркова присягала в. кн. Жигимонтови на вірність, обіщувала Луцьк і свого свата кн. Носа привести в службу королеви Ягайлови¹⁾.

Перейду до третьої точки змісту другої частини монографії — до становища вел. кн. Жигимонта супроти питань, навіяних устроєм вел. кн. Литовського. Автор висуває один ряд оттих питань: становище вел. князя Жигимонта в справі зрівняння в правах православних з католиками у вел. князівстві.

Автор обмежився поданням дотеперішних дослідів над питанням, о скільки правосильною була грамота з 15. X 1432, котрою королівські повновласники надавали іменем короля Ягайла деякі привилеї православним вел. князівства які мали католики на Литві від городельської унії 1413 р. А як раз біограф Жигимонта повинен був зайнятися тим досі вповні не розясненим питанням: сей акт робив вилом в суверенних правах Жигимонта. Крім тої точки повинен був автор старатись вяснити й другу: звязь питання правосильности грамоти з 15 X 1432 з грамотою Ягайла для Луцької землі з 30. X 1432 і з грамотою Жигимонта для руських князів-боярів вел. кн. литовського, на котру звернув увагу проф. Грушевський. Останну грамоту автор обговорює ширше на ст. 59—60. Одначе і тут обмежуєть ся автор тільки поданням результатів чужих дослідів.

Взагалі автор — хоч і вважає важним здобутком свій погляд що: „як в самім початку свого панования оказав ся Жигимонт прихильним до Русинів, таким остав до кінця, хоч його в історичній літературі все ще характеризують яко ворога Русинів і православя“, не пішов далі поза наведенне кількох правних актів²⁾. Автор не поставив питання, чи і о

¹⁾ Користуюсь її змістом поданим у Вольфа і його заміткою про недорічне згадане в. кн. Казимира. Wolff, Ród Gedymina, Kraków, 1881, ст. 137, зам. 3.

²⁾ Насуває ся мнї під увагу замітка проф. Грушевського вчинена під адресом проф. Чермака: заки говорити про розширення прав пра-

скільки ті акти вводились в діло. Не подбав в'яснити мотивів, що склонили вел. князя видати ті акти. Не подбав зважити тих користей, які згадані акти навіть в разі їх правного виконання могли принести руській національності і порівняти їх із тим тяжким ударом, який принесло справі руської національності само поставлення Жигимонта на великокняжій столі.

Головні точки останньої частини біографії в. кн. Жигимонта можна бачити в збиранню українських земель Жигимонтом, в його союзі з кор. Альбрехтом та у внутрішніх відносинах вел. князівства, що довели до смерті Жигимонта.

Акцію Жигимонтової армії по битві під Вилькомиром переходить автор в кількох реченнях (70—71); та й дальшу діяльність війська Жигимонта переходить страшенно коротко: стор. 80 і 81 і 130. Автор рекапітулює здобутки Грушевського й Левіцького, і одинокий новий джерельний причинок, притягнений автором до отсього питання, се потвердження земельної власности латинської луцько-володимирської катедри, видане Жигимонтом в Трабах 2. II 1437. Автор виводить на її підставі, що коли б Луцьк, хоч хвилево не був в руках Жигимонта, то такої грамоти він не був би виставляв. Думаю, що се надто поспішний вивід: на разі можна [з огляду на те, що фактично боротьба про Луцьк звелась в вересні 1437 (ЛЕК. IX. № 227) а війська Ж. не стояли чейже під Луцьком від січня по вересень!] висказати ось що: в лютім 1437 в. кн. Жигимонт сподівався, що буде мати Луцьк й біскуп володимирсько-луцький, його давний партизан, завдалегідь поспішив вистаратись о затвердження маєностей своєї катедри.

В остаточнім підданню руських земель бачить автор (ст. 86) підвалну нового курсу політики в. кн. Жигимонта (за Грушевським 196), а останною спонукою луцьку справу (297). Заразом додає ще один причинок до прослідження остаточної спонуки розриву між Ж. а Польщею: непорозуміння між Жигимонтом і Поляками в справі виплачування грошевої підмоги Поляками (ст. 86).

Далі автор представляє пляни Жигимонта (за Грушевським ст. 196) разом із власним здогадом — що і Молдавію бажав Жигимонт втягнути до дії. Завважуючи, що рік перед тим Ля став на ново васалем Польщі (я вважаю можливим припустити, що він і в р. 1437 стояв по боці Польщі), його декларація, в котрій він обіцяє Жигимонтові поміч на всіх ворогів, в виїмком польського короля—була все таки, як декларація неутральности, поважним успіхом Жигимонта.

вославних актом 1434 р., випадає застановитись наперед, чи ті обмеження православних, які усуває акт 1434, істнували в дійсности перед 1434 р. Записки Наук. тов. ім. Шевч. т. LIII р. 1903, бібл. ст. 19.

Далі автор за Левіцким й Прохаскою¹⁾ бачить в раді в. кн. Жигимонта, щоб Казимир Ягайлович приймав чеську корону, бажання затруднити Польщу й відвернути її від Литви. За Прохаскою (с. 451) він бачить головну причину згоди Альбрехта на союз між кн. Жигимонтом і королем Альбрехтом в чеській кандидатурі королевича Кавимира. Далі розбирає питання, чи і о скільки брали Татари участь в дипломатичних плянах Жигимонта. На основі розбору всіх наших звісток про зносини вел. кн. Жигимонта в тих роках з Татарами, він рішучо відкидає припущення Левіцкого, що бачив в нападі Татар 1438 року на руські землі Корони звязь з заходами Жигимонта коло союзу з Татарами проти Польщі²⁾. Дальше автор розбирає участь в союзі хрестоносців. Його розбір наших богатих звісток потверджує здогад Левіцкого (305—308), прийнятій Грушевським: великий магістр по прикрих досьвідах не хотів зривати з Польщею³⁾. Аналіза становища панів литовських в тій справі дає результати здобуті Левіцким (с. 307), а перевірені вже й Грушевським (с. 196).

Новим причинком являєть ся обговорення наслідків, які викликали для Жигимонта його пляни антипольської коаліції. Одначе автор поповняє чималу методичну недокладність: він говорить досить широко про причини плянів Жигимонта, про наслідки, які вони за собою для Жигимонта принесли, а на жаль не постарав ся перевести докладної аналізи кардинального питання: чи існував фактично союз між Жигимонтом а Альбрехтом? Автор (ідучи в слід Прохаски с. 456) приймає — не подаючи жерельних доказів — фактичне існування союзу, с. 102. Але чи факт покликання Альбрехта на союз із Жигимонтом перед польським посольством в січні 1439, що послужив фактичною підставою виводу д-ра Прохаски, має дійсно таку велику вагу? Вважаю можливим притягнути ще один факт на ствердження ваги факту наведеного Прохаскою. В лютім 1439 домагав ся Альбрехт в своїм прелімінарі, щоб до угоди приступив і Жигимонт — тим Альбрехт і в лютім перед польським правительством подавав Ж. за свого союзника. Cod. Ep. II. № 258 с. 394.

¹⁾ Виходячи з аналізи становища в. кн. Жигимонта супроти Польщі в 1438 — автор за Прохаскою (с. 450) бачить ініціатора не в особі кор. Альбрехта, а в особі Жигимонта.

²⁾ Годить ся одначе замітити, що було б вельми інтересним прослідити звязь між нападом Татар 1438 і турецьким посольством, що 1438 р. перебувало в Кракові (Codex Ep. 1. № 96).

³⁾ При тім годить ся замітити, що було б інтересним прослідити в чіх руках було розв'язання справи: вел. магістра, кор. Альбрехта чи Жигимонта — а так вістаєть ся широке поле для гіпотез.

Наслідки невдач для Жигимонта видні в нових трактатах з Поляками і напруженню на Литві. З тим ми й перейдемо до останньої частини праці автора. Зміст її: внутрішні відносини вел. князівства поруч із рядом подій, що викликали трагічний кінець життя вел. князя.

Характеристика релігійної фізіономії Жигимонта¹⁾ виступає досить блідкою і суперечною: „був ревним католиком“ (с. 116), „та мимо всего свого католицизму не зміг Жигимонт неофіт оперти ся впливови литовських поганських звичаїв (с. 116).

Становище Жигимонта супроти церковної унії автор оцінює за Левіцьким²⁾.

Становищу Жигимонта—супроти автономних тенденцій земель вел. князівства автор присвятив рішучо за мало місця. (1 замітка до с. 82). І як раз на тій точці перша частина V тому Історії України-Руси заслугувала на те, щоб її зачитувати не „лиш з огляду на повноту“. Як раз спірна kwestія: надав чи не надав вел. кн. Жигимонт земський привілей київському князівству (гл. Грушевський V 11), чекає рішення.

Становище вел. кн. Жигимонта в суспільно-економічних питаннях оброблене автором ширше. Загальна оцінка становища його переведена за Грушевським (IV, 177). Далі автор переходить становище вел. кн. супроти князів, збирає в судільний образ розкинені звістки у Вольфа (Kniaziowie sub vocibus), супроти боярства (зазначає, що годі йому на примірах виказати прихильність в. кн. до них с. 110), супроти селянства (с. 111 важний звід фактів). Мушу одначе при тій нагоді висловити ще два девідерати: потребу дослідження національності людей, що були в зносинах з вел. кн. Жигимонтом, та порівняння становища в. кн. Жигимонта із становищем Витовта. Оцінка причин смерті вел. кн. Жигимонта — се тільки ствердження поглядів Левіцького (309) й Грушевського (177), цінна лиш о стільки, що стремить виказати, притягаючи невикористане досі джерело: познанську рукопись, що убійство Ж. не було ділом виключно руської аристократії вел. князівства.

¹⁾ Новий жерельний матеріал до сего питання в Описанію рукописей виленской публичной библиотеки т. I. 1895, Вильно, с. 3, 19.

²⁾ A. Lewicki, Unia florencka w Polsce, t. 37 Rozpraw wydz. hist. fil. 218 і с. 219. Автор боронить становища Левіцького супроти закидови проф. Грушевського op. cit. V, 520 з. 1 в статі: Уваги до зносин митрополита Ісидора з Жигимонтом Кейстутовичем. (Руслан 1906 ч. 41). Одначе по моїй думці справа вимагає основного загалівання зносин Жигимонта з Москвою, чого досі ніхто не зробив. А вжеж основна аналіза тих відносин вчинить можливим прийняте певної інтерпретації уступу листу Жигимонта з 26 III 1438, одинокої нашої звістки про становище, вел. кн. Жигимонта в справі церковної унії.

Автор не заявляв прослідження цілої конспірації і становища її учасників супроти вел. кн. Святригайла¹⁾.

Зведу в цілість всі замітки, котрі довелось мені поробити. Частина перша со перша біографія кн. Жигимонта до р. 1432. Ми маємо в ній правда не сам розвій історичної постаті кн. Жигимонта, а начерк його мужеського віку. Правда докладне пізнання роввою кн. Жигимонта перед 1380 рр. задля простої недостачі жерел прямо не можливе, а і в дальших звістках, аж по р. 1432 трапляють ся великі перерви. — Всеж таки повстає в мене думка, що й ті звістки, котрі авторови вдалось здобути, далиби значно більше релефвий начерк мужеського віку кн. Жигимонта, колиб автор їх наніс на ширше підмальоване культурно-побутове тло.

Частини друга і трета дають нам образ історичного діяча на тлі фактів із політичної історії та правно-суспільних відносин вел. кн. Литовського. Образ одначе не виступає вправно на історичному тлі: мабуть винен в тому факт, що ми мало маємо звісток від самого вел. князя, а більше про нього з чужих джерел. Образ не виступає всесторонно, бо матеріал політичної історії переважно дуже односторонній, а культурно побутове тло дуже слабо підмальоване.

Взагалі праця доповняє дотеперішню літературу предмета другорядними причинками, дрібними поправками, але не дає ширшої синтези ані в всестороннім зрозумінню діяльності чоловіка, котрому присвячена ся „монографія“, ані в зрозумінню часу, обставин, течій, серед яких розвивала ся його діяльність — в сїм другім його праця взагалі не додає майже нічого, і автор сам ішов переважно за чужими, давнішими поглядами.

Adryan Kopystiański — Książę Michał Zygmuntowicz (Kwartalnik historyczny, 1906, str. 74—165 i окрема відбитка).

Роком 1440 ділить автор свою монографію на дві частини (стор. 74—102) і (102—165), і з огляду на основні ріжницї в правнім становищу героя в обох отсих епохах та на вбільшення матеріала в другій части вважаю такий поділ праці вповні оправданим.

¹⁾ Завважу, що автор чимало потрудив ся в пятому додатку над джерелами про убиство Жигимонта а не може рішити, котрий Чорторійський Олександр чи Іван був убійником. В згаданих додатках маємо ще: варіанти імени Жигимонта, його ітінерар, виказ урядників і партизанів Жигимонта. В жерельнім додатку маємо грамоти унії вел. кн. Литовського з Короною за вел. кн. Жигимонта (з поміж них акти з 20 I 1433, 27 II 1439 досї в цілости ніде не друковані), і виїмки з пошванської редакції русько-литовської літописи з рр. 1432—1440 (досї невиданої).

В першій главі частини першої до р. 1432 автор збирає в один образ уже давніше звісні в науці факти біографії кн. Михайлушка Жигимонтовича. Автор переводить тільки оцінку цих фактів для розвою особи свого героя: подає їх генетичну звязь, а того не вбачаю у попереднього дослідника Вольфа¹⁾. Всеж таки не думаю таїти факту, що при трудності—ізга недостачі джерел, генетично повязати біографічні звістки, до того при надто скупім поданню історичного тла — ми дістаємо в отсій главі тільки начерк розвою, а не образ розвою більшої половини життя кн. Михайлушка Жигимонтовича²⁾.

Друга глава обіймає роки 1432—1435. Поруч фактів давніше звісних в науці (хоч вперше в цілості до біографії кн. Михайлушка приточених тільки автором) подає вона важні причинки до вяснення ситуації в вел. князівстві Литовським в тих роках. Перший причинок — замітку автора про участь Кейстутовичів в конспірації проти вел. кн. Свирігайла в новім освітленню завдяки звісткам біографії кн. Михайлушка, ролі каштеляна Заремби і польського правительства в приготуванні конспірації 1432 р., подав я в розборі праці Барвінського. Дальше піднесу авторові причинки до інтерпретації акту городенської унії з вересня 1432 р., в його правнодержавнім значінню. До речі завважу, що хоч те розумінне акту городенської унії в науці не нове, бо вустрічаємо його прим. у проф. Грушевського³⁾ то все таки причинків поданих автором легковажити не можна. Автор притягає до інтерпретації акту городенської унії вперше зноміж дослідників розбір акту виданого кн. Михайлушком у Вильні 18. X. 1432, вперше притягає текстуальну будову самоїж грамоти городенської унії, вперше стремить прослідити і притягнути до інтерпретації розумінне акту панамі польськими й литовськими, що були при його виставленню. Гадаю, що тепер на основі причинків, поданих автором, буде можна відкинути інтерпретацію, котру силкував ся дати актови Левіцкій⁴⁾. Дальше, в представленню боротьби між вел. князями Свирігайлом і Жигимонтом, дістаємо нове освітленне становища Мазовії в рр. 1432—1435, нове поясненне звістки про намір кн. Михайлушка перейти до Свирігайла, причинки про участь кн. Михайлушка в битві під Вількомиром і змаганне, щоб використати стратегічну побіду. Всі вони умотивовані новою інтерпретацією давніше звісних в науці джерел. Годить ся одначе звернути увагу автора на те, що питання фор-

1) J. Wolff, *Ród Gedimina*. Kraków 1886, ст. 62—69.

2) Важиваю форми Михайлушко ширшої русько-литовської літописи.

3) М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. IV, стор. 179, Львів, 1903.

4) A. Lewicki. *Przymierze Zygmunta w. ks. litewskiego z królem rzymskim Albrechtem II*. Rozpr. wydz. hist. fil. Akad. Um. t. XXVII, стор. 294.

мального значіння акту з 15 X 1432 розвідка д-ра Чермака¹⁾ таки ще не порішила, далі, що в. кн. Жигимонт під Мстиславлем в осени 1435 р. не стояв: принаймні джерело на котре покликають ся автор не дає до сього підстави.

Третя глава першої частини обіймає роки 1435—1440. Представлення плянів в. кн. Жигимонта Кейстutowича в другій частині його князювання, подане автором, а оперте на основній аналізі його політики — виказує основні черти політики в. кн. в сих роках і дає цінне доповнення до представлення у Левіцького. В представленню історії дипломатичних зносин між в. кн. Жигимонтом і кор. Альбрехтом автор доповнює корисно Левіцького й Барвінського поясненням становища кн. Михайлушка. Левіцький, на основі звістки пруського дипломатичного агента — що кн. Михайлушко переказував щось тайного вел. магістрови, виводив, що кн. Михайлушко ставав в обороні загроженої батьком городенської унії²⁾. Барвінський, без глибокої аналізи становища Михайлушка й самої звістки, заквестіонував її віродостойність. Автор — на основі вібраних ним звісток про становище кн. Михайлушка за життя його батька і аналізи самої звістки ставить інтерпретацію відмінну від інтерпретації Левіцького. Ся тайна передана кн. Михайлушком по всякій правдоподібности була переказанням з боку кн. Михайлушка своїх заслуг перед батьком для пруського ордена — так інтерпретує автор висше подану звістку, на основі основної аналізи відносин ливонсько-литовських. Зрештою й становище кн. Михайлушка у в. кн. Литовським за життя батька і його висока амбіція не вкавують на те, щоб він міг виступати в обороні городенської унії, що йому замикала великокняжий стіл по батькови! Дійсно, така інтерпретація значно більше правдоподібна, чим нічим не попертий здогад Левіцького. При кінци автор аналізує звістки про становище кн. Михайлушка у в. князівстві перед самою смертю вел. кн. Жигимонта. Поруч фактів звісних в науці, є й нові подробиці: найціннішою із них вважаю притягненне документа вірно датованого автором днем 5 цвітня 1440: кн. Михайлушко титулуєть ся вел. кн. литовським.

Друга частина праці — роки 1440—1454 займає пять глав. Перша займає ся становищем кн. Михайлушка по смерті його батька. Автор переводить в ній головню ревізію поглядів проф. Кара³⁾ і дає основні звістки про склад і діяльність партії кн. Михайлушка. Далі займаєть ся питанням про присяжний акт зложений кн. Михайлушком в. кн. Казимирови в р. 1440; в огляді причин, котрі довели до отсього кроку кн.

¹⁾ W. Czermak. Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie 1434—1553. Rozpr. wyd. hist. fil. Akad. U. t. XLIV, str. 348—405. ²⁾ Lewicki, op. cit. стор. 311.

³⁾ J. Caro. Geschichte Polens. Gotha, 1875, т. IV ст. 251 і далі,

Михайлушка відкидає він інтерпретацію проф. Каро¹⁾, опираючись на погляді висловленому в ширшій русько-литовській літописі. Крім того приймає він яко можливу альтернативу вплив звістки про змінене становище кн. мазовецьких — останній аргумент вважаю важним, з огляду на непевність звістки про мотиви фактів в джерелі того рода, що ширша русько-литовська літопись. Дальше представлення у автора боротьби між Казимиром і партизанами кн. Михайлушка опирає ся на реляції ширшої русько-литовської літописі: автор тільки справляє документальним представленням справи з Мазовією звістку літописі, що Казимир відібрав у прихильників кн. Михайлушка Дорогичин і Мелник.

Друга глава займаєть ся подіями 1441—1444. Автор представляє звязь справи за Дорогичин з боротьбою між кн. Михайлушком а в. кн. Казимиром²⁾. Далі слідить звязь між ливонською політикою в. кн. Казимира і справою кн. Михайлушка; представляючи ливонську політику вел. кн. за Прохаскою³⁾, автор дає одначе нову інтерпретацію становища в. кн. супроти ордену: перший бояв ся, щоб орден не підпомагав кн. Михайлушка. Автор відкидає датованне роком 1444 звістки ширшої русько-литовської літописі про зворот кн. Михайлушкови його батьківщини: декларація кн. Михайлушка на з'їзді в Парчові 1441 усуває зворот перед з'їздом, розрухи на Жмуди від вересня 1441 до р. 1444 усувають зворот в часів 1441—1444, а звістки про дальшу борбу між Казимиром і Михайлушком відсувають ту звістку на дальше. За те на початки 1440-х рр. кладе він звістку про атентат на Казимира подану ш. р. л. літописею, котру Вольф датує на р. 1444 (ор. cit. 66). Автор опираючись на однакових іменах головних заговорників і однаковим тлі поданім у Длугоша і в ширшій русько-литовській літописі вважає оба оповідання двома верзіями оповідання про один і той сам атентат. Дату його автор виводить з слів перемирної грамоти великого князя з молдавським воеводою, де є мова про врадників, що засідають ся на житє вел. князя. Грамота видана 8 VI 1442. Отже атентат міг бути вже перед 1442 р. До виводів автора я додаю ще й те: грамота Іллі вартісна лише о стільки, о скільки вона передає точки затраченої грамоти вел. князя, а отьсої аналізи автор поки що не перевів.

¹⁾ J. Caro, op. cit. ст. 253, годять ся завважати, що автор слідом за Каро представляє справу вислання королевича на Литву на підставі Длугоша і не вважає на русько-литовську традицію в ширшій русько-литовській літописі.

²⁾ З деталів отьсої справи важні: реконструкція згаданої у Длугоша грамоти в. кн. Жигимонта, котрою надавав кн. Болеславу Дорогичинську землю, з тим, щоб він взяв її тільки по його смерти; відкинення автором здогаду Вольфа (op. cit. ст. 65), що в. кн. Казимир звернув кн. Михайлушкови його батьківщину в часі з'їзду в Парчові 1441 р.

³⁾ A. Prochaska. Kazimierz Jagiellończyk a Inflanty. Kwartalnik historyczny, т. XII, за рік 1898.

III. глава займаєть ся становищем кн. Михайлушка супроти елекції кн. Казимира польським королем. Жерельний матеріал сеї глави в значній часті новий, для біографії кн. Михайлушка ще не використаний, хоч ще 1898 р. др. Прохаска, а 1903 проф. М. Грушевський звернули на ті звістки увагу евентуальних біографів¹⁾.

В заяві польських відпоручників в Городні 15. X. 1445, що вони годять ся посадити на виленському престолі „personam illis et ducatu Lithuaniae utilem et gratam“ — бачить автор відповідь їх на побоювання в. кн. Казимира й литовських панів, що кн. Михайлушко може зайати виленський престол. Далі автор висловлює гіпотезу, що литовські пани на з'їзді виленському, в грудні 1445, грозили виславленем посольства до кн. Михайлушка, щоб охолодити запал в. кн. Казимира до польської корони.

Погроза литовських панів — з нею автор лучить поголоску про подорож Гаштовта на Жмудь — вплинули на становище вел. князя. Тоді знов польські пани задемонстрували можливістю вибору кн. Болеслава жазовецького.

Демонстрація зробила своє вражіння на панах раді вел. князівства і на самім в. кн. — і автор повторяє слова Каро повторені Прохаскою²⁾.

В вересні вел. кн. Казимир й пани рада уступили. В заяві вел. князя з 17 вересня 1446 р. „volentes eorum (Литви й Польщі) esse dominus et rector“ бачить автор коментованне заяви польських відпоручників 1445 в тім напрямі, що вел. князь рішив і далі задержати управу вел. князівства. Найважнішим із всіх мотивів, що спонукали рішення вел. князя, по думці автора, була евентуальна кандидатура Жигмонтовича.

Конструкція автора немаловажна — одначе на трьох точках вимагає глибокого провірення. По перше треба прослідити й рішити спірне питання: в яким положенню було вел. князівство в р. 1446. На тій точці є контрверсія між Лавіцким і Каро та дром Прохаскою. По думці обох перших політичні акції вел. кн. Литовського стояли в р. 1446 високо, по гадці дра Прохаски доволі низько³⁾. Друга замітка дотикаєть ся партій між панами радою: коли б автор се питання глибоше обробив, не

¹⁾ A. Prochaska. Kazimierz Jagiellończyk a Inflanty. Kwartalnik historyczny 1893. М. Грушевський. Історія України Руси т. IV, ст. 457.

²⁾ Eine verwundbarere Stelle hatte Litthauen nicht, denn Boleslaw in Polen bedeutete Michał in Litthauen. У Caro, Geschichte Polens. Gotha. 1874, т. IV, стор. 365. Prochaska op. cit. Kwart. hist. 1898, т. XII, стор. 268.

³⁾ Caro. Geschichte Polens, т. IV, ст. 273, Lewicki, Rozprawy Akademii т. XX, ст. 24. Prochaska op. cit. Kwart. hist. 1898, ст. 239 і 1904 ст. 27.

малоб місяця те, що ми чуємо: що пани литовські в жовтні 1445 бояли ся кандидатури кн. Михайлушка, а в грудні 1445 самі страшили вею вел. кн. Казимира. Трета замітка доторкаєть ся руської кандидатури—кн. Юрія Лугвеновича і її звязи з кандидатурою кн. Михайлушка. Автор апробує без застережень звістки пруських агентів, що кн. Юрій, руський кандидат, залжив ся за національним литовським кандидатом—а ргіогі одначе вено здаєть ся трохи підозріле.

Четверта глава обіймає час між 1448 і 1449 р. Автор поясняє реляцією великою магістра з 14 V 1447 р. питання, чому кн. Михайлушко відійшов в порожніи руки зі з'їзду в Берестю: пани—рада вел. кн. литовського були тому противні, щоб він дістав свій уділ.

Далі автор пруськими джерелами справляє деталі звістки Длугоша про невдалу пробу кн. Михайлушка дістати ся на Жмудь в р. 1447. Докладнішого представлення переходу кн. Михайлушка на Шлеск і в Молдавію і аналізи становища Івана Гуніяди автор не дає.

Глава пята займаєть ся побутом кн. Михайлушка в Орді й в Московщині.

В огляді причин союзу кн. Михайлушка з Золотою Ордою¹⁾ автор висловлюєть ся так, що можна б думати, ніби кн. Михайлушко рішив звязати ся з Ордою аж тоді, коли покинув Молдаву. Се неможливе: його присилували покинути Молдаву аж в серпні 1448 р., а вже в липні король Казимир підозрівав, що Михайлушко входить в зносни з Татарвою²⁾. Посеред оповідання про війну литовсько-татарську³⁾ автор привяує звістки про участь Москви в боротьбі. Автор попирає одиноке наше джерело—звістку ширшої русько-литовської літописі, документальною звісткою. В трактаті Москви з Литвою з 31. VIII. 1449 р. зобовязуєть ся в. кн. Василь Василевич „не приймати кн. Михайлушка“. Автор інтерпретує се в тім значінню, що видно кн. Михайлушко був з Москвою в союзі, перерванім трактатом 1449 р. Я знов притягну ще звістку про те, як король Казимир відібрав деякі пограничні замки, котрі запяв був хан

¹⁾ Автор хоч всі звістки про участь Татар совісно позбирав, не додав, що се були за Татари. Виручаючи його замічу, що з реляції кор. Казимира до вел. магістра виходить, що се були Татари Сейд Ахмата, хана Золотої Орди.

²⁾ Чи не знайшов кн. Михайлушко партизанів на Поділю? 2. IV. 1450 р. закликає Федір Бучацький з Волощини й потверджує добра пл. Симови і Берлови Бунцям. Вони „propter graves seditiones, quae saepe huc in terris Podolie vigeabant ab insitu aemulorum, tum etiam propter quosdam iniurias sibi illatas successerunt ad partes Valachiae. Архивъ Юго-западной Россіи ч. VIII, т. I, № XII ст. 18 і 19.

³⁾ Автор за Прохаскою op. cit. Kwart. hist. 1898 ст. 270 і далі констатує, що се не був простий набіг татарський, а війна.

Сейд Ахмат з князем Михайлушком: Стародуб, Новгород Сіверський, Путивль, Брянськ. Коли пам'ятати, що в р. 1448 в. кн. Василь був в згоді з Золотою Ордою, і глянути на мапу к. Любавського — побачимо, що сї міста як раз були такою позицією, що на неї легко було Москві кинути свої сили.

Автор не поставив собі питання — яке становище зайняла в тїм всїм Кримська орда? Се питання стоїть в звязи зі звисними Хаджігерасвимп грамотами, котрими Орда вирікаєть ся своїх „історичних“ прав на українсько-руські землі.

Далі переводить автор аналізу трактата 1449 р. й обставин, що лягли в його підставу; сї замітки автора стають важним причинком до історії формального скасування церковної унії у вел. кн. Литовським в р. 1451.

При кінци глави автор хоче відповісти ще на питання, чия рука спричинила смерть кн. Михайлушка? Автор — хоч завважений ним факт, що вже сучасники не здавали собі докладно справи в сеї загадкової події, міг його від сего зовсім безпечно увільнити — висловлює від себе ще один здогад. Він інтерпретує звістку ширшої русько-литовської літописи фактами зі сфери відносин між королем Казимиром і митрополитом Йоною. Він бачить в близьких вносинах між Йоною і Казимиром посередню причину смерти кн. Михайлушка. Одначе сама ширша русько-литовська літопись подає й мотив — ігумен, що струїв в причастію кн. Михайлушка, вчинив се з особистих мотивів, бо „не любяше его“. Між тим завважу факт — о скільки знаю ще не завважений: кн. Михайлушко був латинником, як же він міг приймати православне причастіє, коли Длугош каже йому ще перед смертю рішучо заявити, що він все був католиком?

Конець частини першої по р. 1432 й ціла частина друга рисують героя монографії ясно і прозоро на тлі подій політичної історії його часу, хоч ніде правди діти—культурний елемент майже зовсім не виступає. Автор не дав культурного тла і тому й образowi кн. Михайлушка далеко до всестороннього оброблення.

A. Prochaska — O rzekomej unii 1446 r. (Kwartalnik historyczny 1904, cm. 24—31).

Покійний А. Левіцкый знайшов в кодексі архива кн. Чарторийських в Кракові № 1399 на кар. 51—53 фрагмент акту під заголовком: *Item compactatus Lithvanorum cum regno Polonie per regem Kazimirum in Parczewo*¹⁾. „Король Казимир“ — як його називає фрагмент — нормує

¹⁾ Anatol Lewicki. Wstąpienie na tron polski Kazimierza Jagiellończyka. Rozprawy Akademii Umiejętności, т. XX, ст. 4. Рукопись

правно-державні відносини між Короною і вел. кн. Литовським в дусі правно-державних принципів литовських автономістів й признає вел. князівству Волинь й Поділе.

Пок. А. Левіцький вважав сам кодекс зладженням на початку XVI в. в однім із мазовецьких архівів. Фрагмент наш вважав він копією оригінала, що правда—недбало зладженою. Він видрукував його в своїй розвідці: *Wstąpienie na tron polski Kazimierza Jagiellończyka, 1887* на ст. 23—24 без ніяких текстуальних поправок.

Крім копії в кодексі Чарториских з деякою правдоподібністю можна прикласти до нашого акту реєстру формуляру у Каро; в великою правдоподібністю можна думати, що мав її перед очима Длугош¹⁾.

А. Левіцький в згаданій розвідці толкував формальні недостачі копії тим, що маємо ту недбалу й фрагментаричну копію і вважав можливим інтерпретувати зміст документа так, що се був акт правосильний виданий від короля-електа Казимира і підписаний польськими делегатами.

Сему противлять ся звістки Длугоша про з'їзд в Берестю. Длугош не тільки ні слівцем про сей акт не згадує, але подає, що делегати Корови мали припоручення „a promissis et pactis quibus libet abstineant, si quae a Duce Casimiro Lithuanis deposcerentur“ (V. 26).

Левіцький констатує навпаки, на основі слів листу поруки, виданого делегатами для Казимира „cum plena et omnimode potestate“, що вони мали повну повновасть вести й укладати трактати в імені Корони (ст. 31).

писана коло р. 1506 (іб. ст. 4). Від копіста по всякій правдоподібности походять всі заголовки над грамотами, так думаю на основі експертів поданих Левіцьким ст. 3 і 4.

¹⁾ В рукописі, з котрої Каро видав свій *Liber cancellariae Stanislai Ciolek*, читаємо: „*Inscriptio regis Kasimiri cum Lithwanis Baronibus de regno Poloniae per quam Lithwanos in fratres et ad unum assumendum*“ I. c. ст. 7. Длугош в оповіданню про з'їзд в Берестю каже: *et ipse Dux Casimirus consiliis et ingeniis Lithuanorum inescatus, veteribus quoque et novis iuramentis de uniendis terris praefatis pro Ducatu Magno Lithuaniae*“ V, ст. 23 (порівняти слова грамоти 1446 р.: „*sub hominum fide et juramento*“), в оповіданню Длугоша про з'їзд в Любліні 1448 р., литовські відпоручники жалують ся на слова акту городенського „*ubi Wladislaus rex Poloniae et Alexander Magnus Lithuaniae Dux omnes terras Lithuaniae et Russiae Regno Poloniae perpetuo scribant se incorporasse univisse et appropriasse*“ V, ст. 47 (порівняти противставлення тим словам грамоти 1446 р. *in fraterna caritate... confederamus, complicamus, compronimus*), і просять, щоб ці слова, обидливі для них, викинути „*ne praelatos, principes et barones Lithuaniae declararent regno Poloniae perpetuo esse obnoxios et quodammodo inferiores et subiectos* (слова гр. 1446 р. „*et liga perpetua colligamus, ut qui amicus esset Polonis, erit et Lythwanis et e contra*).

Отже на основі фрагменту умови з р. 1446, на основі слів поруки польських делегатів, на основі аналізи відносно литовсько-польських р. 1446 й слів акту унії з р. 1499 про уніонні грамоти, „*quae communem utriusque honestatem laederent*“, Л. виводив: акт 1446 р. був правосильний і подав правну підставу до згоди панів ради вел. кн. литовського, щоб в. кн. Казимир прийняв польську корону (ст. 32)¹⁾.

Тези нок. А. Левіцкого, поставлені в сумніві Бобжницьким²⁾, зазнали основного розбору з боку М. Любавського³⁾, проф. М. Грушевського⁴⁾ й дра Прохаски. Останній перевів формальну й фактичну критику саможою акту унії і критику позитивних доказів пок. Левіцкого. Він підносить, що напись над текстом не має дати (напись, як я висше замітив, можна разом з Левіцким вважати зробленою копістом кодексу), що вступна частина акту вистилізована з похибками (як висше замітив я, копіст був недбайлий) стилістичними й мериторичними: королем Казимир не був в момент з'їзду в Берестю (ст. 28).

До сього я замічу, що здогад пок. Левіцкого, що копіст кодексу архива Чарториских відписував з оригінала, не підпертий прямо нічим: так само добре він міг мати під руками проєкт акту або його копію. А коли се копія не оригінала, а копія копії — то формальними закидами дуже тяжко нашу грамоту сягнути.

Др. Прохаска в аналізі фактичного змісту грамоти підчеркнув, що видав її король Казимир, а між тим лише польські делегати, колиб мали до того повновласть, мали право видати її. Далі колиб польські делегати підписали акт 1446 р., то вони не моглиб виступити в р. 1447 на з'їзді в Петрові з домаганням віддання Волині й Поділя, а коли виступили, то король міг їх домагання *brevis manu* таки відкинути, чого не зробив — Длугош т. V, ст. 37. Далі 1459 р. король в своїй відповіді на мову Яна Ритвяньського назвав забрання Литвою Волини актом без правової підстави (Длугош V. 295), між тим акт 1446 р. давав як раз правну підставу (ст. 28—29).

До сих заміток мушу насамперед піднести, що др. Прохаска не вмів відкинути паралелі між актом 1446 р. і главами Длугоша про скарги литовських панів на соймі 1448 р. — паралелі поміченої проф. Грушевським. Ся паралеля разом із другою поміченою Любавським⁵⁾ робить дуже

¹⁾ Левіцкий поробив в замітках до тексту грамоти деякі пояснення формальних неточностей грамоти.

²⁾ М. Bobrzyński. *Dzieje Polski w zarysie*. I, ст. 58.

³⁾ М. Любавський. *Литовско-русскій Сеймъ* (Чтения въ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при московскомъ университетѣ, Москва 1900, книга I, ст. 114—115).

⁴⁾ М. Грушевський. *Історія України-Руси* т. IV. Львів 1903, ст. 203—204 і 455—456.

⁵⁾ Др. Прохаска квестіонує паралелю завважану Любавським але я

правдоподібним здогад, що, як мині довелось завважити, Длуґош мав грамоту під руками. А коли він її промовчав, то видно вона в своїм часі мусіла мати якесь значінне: коли ні, то пощо її було промовчувати.

Далі дуже правдоподібним стає здогад Левіцького, що грамоту 1446 р. мав під руками редактор формуляра Цьолка і в тім разі вона малаб фактичне значінне в своїм часі.

Що до самих заміток д-ра Прохаски — то признаю, що вони вповні аналізою фактів стверджують здогад проф. Грушевського: се міг бути проєкт предложений до підпису польським відпоручникам, а ними не прийнятий. Одначе вони не усувають й другого здогаду проф. Грушевського: „міг сю грамоту видати Литвинам і сам Казимир, як зобов'язаний супроти них, без участі Поляків“ (ст. 204).

До аналізи відносин литовсько-польських в р. 1446 др. Прохаска помічає на основі сучасного матеріяла й власної розвідки, що шанси Литви стояли в р. 1446 значно низше, ніж думає Левіцький¹⁾ ст. 23—27.

До повновласти польських відпоручників в переговорах завважає др. Прохаска, що з фрази їх поручного листу можна вивести тільки їх повновласть, щоб видати такий лист. Не висказ поручного листу, а висказ затраченої інструкції делегатів міг би в тій справі рішати (с. 25).

До слів акту унії 1499 др. Прохаска спеціалізує загальну замітку проф. Грушевського (ор. с. 456) і бачить в словах акту унії 1499 натяк на грамоту городенської унії 1432 (с. 28).

В сумі др. Прохаска, як сам каже (с. 31), апробує інтерпретацію грамоти 1446 проф. Грушевського: се міг бути проєкт предложений польським послом до підпису, а ними відкинений.

Хоч невеличка рецензія др. Прохаски значно поглибила наші звістки про в'їзд в Берестю 1446 р. цінними на жерельних матеріялах опертими замітками — то все таки простудювання кодексу архива Чарториських разом із аналізою тексту Длуґоша могло б справу посунути дещо далі.

Dr. Fryderyk Papée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. I. Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka, Kraków, 1903, ст. 422 + мапа.

„Покоління синів Казимира Ягайловича, се останнє покоління, що стає на переході середних віків корони й вел. князівства в нові часи.

думаю, що справа вимагає детальнішого з'аналізування тексту Длуґоша й на борі її рішити не можна.

¹⁾ A. Prochaska. K. Jagiellończyk a Inflanty. Kwartalnik historyczny. 1898.

Час між 1479 і 1506 без сумніву судільна епоха. Се майже трицятилітній період: одиниця в хронологічній системі Льоренца. Все те, що відбуло ся в сфері думки, чи в області діяльності за Ольбрахта й Олександра Казимировичів, було обдумане за їх батька. Автор дає читачам книгу першу: вона обіймає останніх 12 літ Казимира Ягайловича.¹

До оттакого поставлення питання з боку автора¹) дозволю собі зробити дві методичні замітки.

З одного боку вважаю можливим дещо закинути становищу автора, що генеалогічні відносини династії Ягайловичів бере за підставу свого плану. Я не доторкаюсь того, що історіографія ХХ ст. давно вже лишила за собою часи, коли династичні відносини лежали на першому плані. Я квестіоную такий план і з огляду на спеціальні прикмети історії польської і вел. кн. Литовського при кінці XV в. Автор таким поставленням справи добровільно зрік ся можливости до історії корони польської кінця XV в. втягнути історію Мазовії і добровільно вирік ся представлення історичного процесу в середині земель корони і вел. кн. Литовського. З другого боку мушу завважити, що й хронологічний поділ Льоренца зустрівув ся зі значною опозицією в науці²).

Автор бачить своє завдання в тім, щоб при помочи критики і комбінації збудувати конструкцію, в котрій би виступали головні провідні напрями й головні фази розвитку. Основний нарис конструкції, з огляду на обі Казимирові держави такий: точка тяжкості історичного процесу до р. 1484 була в вел. князівстві Литовським, потім дістає ся до корони, а історичний процес на території вел. кн. Литовського в рр. 1485—1492 був лиш додатковим процесом.

Точку вихідну — слідом за проф. Каро V, 2, с. 523—бере др. Шапе від Длугоша. „Коли Литовці охотились воювати з вел. кн. московським, король Казимир радив їм не шукати боротьби з ним, заки б не постарались підмоги вправних жовнірів із Польщі, і не покладатись на Русинах, що входили в склад вел. кн. Литовського: ті через ріжниці в вірі були їм радше неприхильні й на випадок війни з Московою готові причинитись радше до загибелі, чим до побіди Литовців“³). Король ступав в сліди своїх предків і в справі новгородській безпосередно не заангажував ся (с. 40). Він за те підіймав на Москву Ахмата, золотоординського хана — так як його предки (с. 41). Тоді великий

¹) В передньому слові і в бюлетенах краківської академії наук за рік 1900, ст. 58.

²) E. Bernheim. Lehrbuch der historischen Methode. Leipzig, 1903, ст. 43 далі, ст. 72—76.

³) Długosz. Hist. Pol. V с. 698.

князь московський пошукав собі союзника в кримській хані Менглі-Герая (с. 43). Тим величезний фронт великого князівства Литовського був відслонений на напади ворогів, і король чув себе спонуканим, маючи вольні руки на Заході від р. 1479, вибратись на в. кн. Литовське, щоб його укріпити (с. 47). Тоді за його приїдом повстає *tacito consensu* грізна коаліція проти вел. кн. московського: Швеція, Ливонія, вел. кн. Литовське, молодші братя в. кн. Івана Василевича й Золота Орда лучать ся разом — аналогічно з конструкцією Каро I. с. 526. Виступ двох останніх факторів спричинений королем. Одначе з незвісних причин молодші Василевичі погодились зі старшим братом, хан не вспів перебити мілітарній концентрації корпусів московських і мусів відступати, а королеви звязані руки приготвлення руських князів до конспірації, викритої весною 1481 (с. 59, 60, 65). Конспірацію — прояву сепаратистичних змагань удільних князів зломлено в літі 1481, але відповідна хвиля, щоб заатакувати Москву, проминула. Король починає умовлятись з Москвою, але ні одна сторона не хотіла йти на уступки територіяльні, переговори урвались весною 1482, а в осени Москва навела напад Менглі-герая на Київ (с. 86, 91). Король на ново укріпив Київ і київські пригороди і зібрав під Смоленськом 10.000 люда, готових рушити в землі вел. кн. Московського. До бою не допустив король, що не хотів ризикувати без польської помочи боротьби протє сильнішою з мілітарного погляду Москви (с. 115) — аналогічно з конструкцією Каро с. 517. Під впливом жадань Поляків, у котрих була тоді на приміті справа молдавська, король переносить поле своєї історичної праці на Захід (с. 115).

В тій конструкції піддам сумнівови такі теви. Король не ангажував ся в справі новгородській 1471 р. з огляду на мілітарну перевагу Москви і мілітарну слабість самої Литви, кажє автор. Я до сего завважу, що авторови все таки не вдало ся усунути вповні дотеперішної інтерпретації трактату кор. Казимира з Великим Новгородом. Текстуальна замітка автора не видержує критики: висказ „крест цілуй“ зустрічаємо в сучасних оригінальних новгородських й московських грамотах на означенне акту з'обовязання, доконаного в моменті виставлення грамоти¹⁾. До мотивів що спонукали короля не йти на поміч Новгородови, завважу, що не лиш внутрішні відносини вел. кн. Литовського але й загранична політика Корони йдуть тут в рахунок.

¹⁾ Др. Прохаска в своїй реценії праці д-ра Мане подає цінну звістку, що акт союва Новгорода з кор. Казимиром вписаний в книзі записів метрики Литовської VI, с. 284 і важну замітку, що проєктів не пишуть на пергаміні і не видають від другої особи — *Kwartalnik historyczny* 1904 с. 304.

Дальше заперечую гіпотезу про те, що приготування конспірації 1481 р. не дали піти кор. Казимирови на Москву в р. 1480.

Цілий доказ автора спочиває на висказах московських компіляцій XVI в. і сучасного Казимирови гданського хроніста. Але перші самі із власним висказом не дуже числять ся, коли оповідання про Ахмата владуть під р. 1480, а оповідання про конспірацію під р. 1482. А подробиці гданського хроніста так непевні¹⁾, що годі числити ся із їх мотивом.

В кінці вважаю сумнівним мотив покинення Литви в р. 1484—домагання Поляків спонуканих справою молдавською. Сам автор признає, що ми маємо тільки сліди, що справу молдавську рухали на соймі в Пйотркові в лютім 1484 (був там молдавський льоготет) і не можна на підставі слабого сліду, голої присутності молдавського льоготета, комбінувати, що ся справа молдавська так опанувала польських політиків, і що вони зараз нахилили до своїх бажань короля.

Кілька слів вистане, щоб представити дальші тези автора. Формального перемиря в р. 1483 (зима), як виволить згаданий гданський хроніст, не було. Все таки в результаті була згода: невеликі зривки, котрі Москва поробила на території вел. кн. Литовського, пороблені тільки за зрадою пограничних руських князів. Король, побачивши, що відложеної справи оминути не вдасть-ся, обчислив сили самого вел. князівства і знайшовши спільний терен до акції Литовсько-польської: береги чорноморські, рішив ся лишити синові Олександрови велике князівство. Тим король зробив неможливою вельми шкідну для інтересів вел. князівства неприсутність володаря і забезпечив династію перед польським й литовським сепаративом. Розбитя сил король не бояв ся: фактично корона не мала найменшого інтересу для східних границь вел. князівства Литовського.

В останній конструкторії сумніви мої будуть тільки дві тези. Передовсім — спільні матеріяльні інтереси Корони й вел. князівства Литовського (с. 162). Без основного розбору торговельних інтересів вел. князівства, без основної аналізи колонізаційної акції на землях намісництва браславського, що стикались в територію, яка б могла припасти на долю вел. кн. Литовського—без того всього ставити повисшу тезу вважаю ділом ризикованим²⁾.

¹⁾ Полное собрание русских летописей т. VIII с. 205—207. Гданський хроніст в *Scriptores regum prussicarum* (IV 687) подає, що король взяв жінку і діти в похід проти Москви — а такого походу зовсім не було.

²⁾ Крім того варто навести замітку др. Прохаски, що автор забуває про Новгород, оп. сіт. ст. 306.

Друга теза: що непевність руського елемента була причиною здобутків Івана Василевича. З нею прямо стоїть в суперечності низше подана замітка автора, що пограбице, о скільки боронилось, боронилось власними силами.

По методичних завітках, по розборі основної конструкції автора перейду до деталей. Глава перша має намір на 32 сторінках дати внутрішній стан в. кн. Литовського. Матеріал автора в собі неоднородний, хронологічно не сучасний, повний льокальних прикмет: замітки подорожних, принагідні звістки людей, що в різних часах бували в деяких землях вел. князівства¹⁾; дані мана Любавского, зладженої односторонно, бо на основі лише актів центральної управи — сполучив автор з актовими звістками²⁾.

При всій пошані, котру в мене викликає комбінаційний хист автора, я не можу признати образу внутрішніх відносин вел. кн. Литовського поданого автором ані основним, ані всестороннім. І отсеї образ противставить автор описам відносин у вел. князівстві за в. кн. Витовта³⁾ та виводить — по моїй думці надто поспішно — що не можна звважати цивілізаційного поступу у вел. князівстві між часами вел. кн. Витовта і пізнішими часами кор. Казимира (с. 17)⁴⁾. А сеї вивід разом із нічим неопертою тезою, що цивілізація і кольонізація могли плисти на Литву тільки з Польщі, послужили авторови премісами до дальшого виводу: цивілізаційний застій в. кн. Литовського був спонуканий піввіковою перервою у вливах польських. І з останнім виводом в руках, автор береть ся шукати причин сеї перерви в польських культурних впливах!⁵⁾

Мушу також запримітити, що в основі річи представлення культурного застою вел. князівства автором, звязане досить механічно із мілітарною низністю, а тільки про останню каже Длугош розводити ся королеви Казимирови.

¹⁾ Контаріві 1477 на лінії Москва-Троки, Калімах 1481, Савран 1500.

²⁾ Опись Київщини з 60 тих рр. XV в., ополченне смоленське з р. 1483, записки скарбові з 80 рр., огляд надань кор. Казимира.

³⁾ Єронім з Праги і Гільбер де Лянуа.

⁴⁾ Коли б автор порівнював свій односторонній й неповний огляд відносин часів Казимирових бодай же із таким оглядом відносин литовських з часів в. кн. Витовта! А то він виставив його з простими реляціями двох подорожних!

⁵⁾ Не забуваймо, що руські правні понятя, руська артистична техніка, руська мова в державній канцелярії держуть ся й по унії, що годі переходити до дневного порядку над культурними впливами Прусії й Ливонії з Заходу й генуевських кольоній Крима зі Сходу.

Становище руського елементу¹⁾ автор зводить до двох точок: удільних князів й руської церкви. Помічаю, що не лиш таке поставлення справи непевне²⁾, але й акцептованне удільного князівства, яко точки опори руського елементу вповні ровминаєть ся зі станом річній: князівства минули, а руський елемент почув нову точку опору в автономії земель. Що до православної церкви то автор в ґрунті річи займає ся лиш її становищем супроти латинської церкви, а, ніж наведеними матеріалами трапляє ся дещо нещасливо приточене (прм. у автора сказали руські владики 1460 р.: „мы дей о своемъ православіи смотрить... на своего господина великаго князя Василиа“, а в дійсности се сказати мала Анастасия жінка кн. Олелька за синів і кн. Гольшанський), а дещо взяте з жерел, які походять з хвилі спеціального подразнення релігійних чувств (донос Шестакова 1499 р.) або в полеміки (прим. з Сакрана 1500 р.).

За те з признаннем піднесу пробу — але поки що тільки пробу — представити в цифрах стан залюднення в. кн. й значінне руського елементу, але про се доведеть ся мині говорити ще нижше.

Супроти того, що на разі культурна історія в. князівства заступлена одинокою монографією Ярошевича, вартість авторового огляду все таки не мала.

В главі другій автор дає пограничні відносини в. князівства. Титул однак за широкий, бо матеріял джерельвий богатий до відносин литовсько-московських й литовсько-татарських, але лишає майже зовсім на боці Ливонію, а зовсім Прусію й Волощину й заповнити вповні отсих прогалли автор не встиг, бо володів тільки кількома новими документами до зносин литовсько-лівонських, хоч представлення у Каро ор. сіт. 52. вимагає конче ревізії. Одначе представлення автора ясне й прозоре, з великим поступом вперед в порівнанню із сухим нагромадженням фактів в книзі Карпова.

Глава третя займаєть ся представленням акції супроти Москви 1480 р. Матеріал джерельний Карпова збогачений дрібними причинками з лівонських архівів, документами Пулаского; не годить ся забувати й про хронологічні замітки автора. Він вперве — коли порівнаємо його опис з описами Соловєва й Карпова — дав образ подій з мілітарного боку. З деталів кампанії вважаю найважнішим для української історії опис диверсії Менґлі-герая на Поділе, — представлений основно й

¹⁾ В цілій книзі не зустрічаємо відріжненя українського з білоруського елементу.

²⁾ Лишаю на боці справу культурного престижа руського елементу в вел. князівстві ще й в XV в., хоч вона без сумніву мала своє значінне й в політичних відносинах.

солідно, він усуває згодом висловлений у Карпова, що ся діверсія задержала кор. Казимира дома.

Глава четверта займає ся конспірацією 1481 р. Я вже квестіонував значіння сеї конспірації, висловлене автором, а вчинив се на основі розбору його джерельних підстав. Тепер вчиню се й на основі аналізи самого факту. По перше, по словам автора остаточною причиною конспірації була номінація Івава Ходкевича воеводою київським, а вона мала місце ще 1480 р., по номінації Мартина Гаштовта воеводою троцьким. Тепер знов не спускаймо з очей факту, що хан Ахнат вже в липні пішов на Москву. Якже конспірація самим своїм тайним приготуванням могла вчинити безсилним кор. Казимира? а так воно виходить із того, що ніяких звісток про мобілізацію загального ополчення на Литві, котра однією могла б заважити поважно на терені боротьби, з р. 1480 не маємо. По друге, ті звістки, які маємо про викриття мобілізації, вказують на те, що про неї довідались аж весною 1481 й перед тим зовсім її не сподівались. За те мушу піднести цінні причинки здобуті автором: докладне хронологічне означення викриття конспірації (цвітень 1481), аналіза родових відносин між кн. Олельковичами, Більськими, Кобринськими, аналіза участі Москви в конспірації, з притягненням до того пересправ між Іваном Васильвичем і господаром молдавським, виказання, що кн. Михайла Олельковича не покарали смертю у Києві. Я позволю собі зробити від себе три замітки до вияснення отсеї темної справи. До становища української суспільности в отсій справі помічу, що характеристичний висказ літописця, уміщеного в супрасльській рукописи варто коментувати висказом київського помяника печерського, записаним в рр. 1483—1526: „помяни Господи оубиеных: князя Михаила Александровича, князя Івана Юрьевича“. Його читаємо в роді княгині Юліяни Юриєвої Гольшанської, котрої чоловік був сином Івана Гольшанського¹⁾.

До релігійного елемента піднесу досі не завважений факт звязи хронологічної між р. 1481 і р. 1483, в котрім по всякій правдоподібности видав король Казимир розпорядження звернене проти руським церквам (Рарее с. 339).

До становища Ів. Ходковича завважу, що помяник з перших літ XVI в. церкви в Супраслю, фундації його сина, в роді Ходковичів на першому місци згадує „князя Михаила“²⁾.

Коротенька глава пята займає ся спустошенням Києва. Жерельний засіб автора збогачений звісткою про викуп бранців (папське бреве з 1 марта 1484 з рефестів ватиканських), згадкою про погром в люстра-

¹⁾ Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца. Киевъ, 1891. Приложение, с. 7; J. Wolff, Kniazowie litewsko-ruscy. Warszawa, 1895, с. 107. ²⁾ Археографическій Сборникъ т. VI.

ціях Києва й Житоїра, за те незвісним лишив ся авторови згаданий мною помянник печерський (Чтенія київські VI с. 1—2). З виводів автора вважаю найважнійшим представлення пресії з боку Москви на хана й переговорів між Казимиром і Менгілі, що випередили погром (с. 85—88), підчеркнення важногомоменту, що воевода київський довідав ся про напад на 4 дні тільки, представлення розмірів погрому 1482 р.

Глава шеста подає представлення воєнної й дипломатичної акції в рр. 1483—1484. Жерельний засіб автора збогачений цінними хронологічними замітками до грамот, друкваних у Пулаского, та угорськими причинками до політики кор. Матвія Корвіна. Само представлення дипломатичних переговорів з Татарвою представляє ся корисно в порівнянню з представленням у Пулаского. Представлення відносин литовсько-московських в тих роках — з огляду на цілковите пропущення того питання Карповим і Соловєвим — являєть ся новинкою в історичній літературі¹⁾. З деталів годить ся ще згадати, що автор відкидає апробовану проф. Каро звістку гдачеського хронїста про 10-літнє перемирє в грудня 1483, а то з огляду на висказ московських актів про посольства Богдана Андрєевича Саковича і Івана Заберезинського „мно много было лвшнихъ рѣчей, де за тѣмъ межи государей и дѣло не составо ся“.

Глава сема займаєть ся зміною офензиви на дефензиву в р. 1486. До тверської справи 1485 р. годить ся замітити, що автор не признає такого значіння за литовсько-тверським трактатом 1483 чи 1484 р., як Карпов або Соловєв, або Каро с. 530, що всупереч погляду Карова усуває з тверської справи надволжанських Татар. Оцінки впливу тверської справи на московсько-литовські відносини автор не дав.

Піднесу звістку з актів литовської метрики (книга записів IV с. 140—141) про кн. Дмитра Путятича, намісника мценського й любуцького, про пограничні розбої з боку рязанських людей, й хронологічну замітку до звістки про рєпресії у Пскові проти купцям з в. кн. Литовського.

Далі до зносин литовсько-татарських в р. 1486 важна звістка з актів литовської метрики (книга записів IV с. 147—148) про посольство Яна Заберезинського до панів коронних: посол доторкає ся питання, що робити, „коли б султан рушив проти Короні а заразом тутешний ворог схотїв заатакувати в. князівство?“ До оборони границь автор використав багаті звістки скарбових записок в. кн. Литовського тзв. Федькового реєстру й листу райців Дорпату до райців Ревля про „ополчення“ у в. кн. литовським в літі 1484 (регеста в Hanserecesses II 2, ч. 50).

¹⁾ За те варто замітити, що автор не дав ясного представлення союзу кор. Матвія Корвіна з вел. кн. Іваном — хоч представлення у Каро, оп. сіт. ст. 539, дуже коротке і вимагає пояснення.

Годить ся одначе запримити, що поміч зі скарбу державного українимістам в порівнанню з коштами тодішної війни дуже дрібна.

Глава восьма займаєть ся обороною північних границь. До українських земель належать лише звістки про намісників брянських (ст. 139 в. 1), мценсько-любутських (стор. 143). Важний тут білянс московських здобутків; зладжений на підставі звісток першого посольства вел. кн. Олександра на Москву, він подає такі здобутки: на вододілі Угри і Оки, уділи верховських князів — Недоходів, Бишковичі, Личино, Серенськ, Перемишль, Козельськ, що відрізували віряі в. кн. Литовському волости: Воротинськ, Одоїв, Білев, Мценськ Любутеськ.

Цінна замітка, що пограничні намісники й князі боронились власиво на власну руку в дуже малою підмогою від центрального правительства. Представленя дипломатичних зносин між Москвою і Вильном в рр. 1487—1492 не тримає ся цілости, а дуже важне питання — зносини ніж Московщиною й Австрією в рр. 1483—1492 дуже побіжно трактоване, хоч як раз в останних часах появились важні розвідки про нього.

Зовсім не перевів автор білянсу литовсько-татарської політики в останних 12 літах панования кор. Казимира. Й самі відносини литовсько-татарські вривають ся в представленю автора на р. 1483, щоб в дечім продовжитись тільки в відповідній партії коронної історії.

Глава девята займаєть ся тестаментом кор. Казимира. Як звісно, проф. Каро на основі жерельної критики і на основі стремлівь короля, щоб найтіснійше звязати вел. кн. з Коровою, вважає тестамент кор. Казимира фікцією. Автор супроти виводів Каро підносить пряме сьвідощтво: в. кн. Олександр покликуює ся на брата і матір, як сьвідків останних рішень кор. Казимира, та виводи з аналізи литовсько московських відносин рр. 1480—1492: ще на початку 1492 р. обговорювали на Москві шлюб Олени Івановни з Олександром Казимировичем, як будучим в. кн. литовським.

Що до мотивів, котрі кермували королем — автор бачить їх в заграничній політиці вел. кн. литовського і слабім заінтересованню останною в Короні. Автор рішучо застерігаєть ся проти тому, щоб королеви підсувати династичні мотиви; колиб так було, король визначив би уділ з земель в. кн. литовського королевичеви Жигимонтови.

Всеж таки вважаємо невиясненими питання: чому мовчать про тестамент перше виданне Меховского, Децій, рукописний Ваповский, чому про тестамент короля, як влучно замітив проф. Грушевський, нема згадки у відповіді кор. Ольбрахта в р. 1496 (Акты З. Р. I, ч. 136), в проєкті унії 1496 (Cod. ep. III, ч. 422), в акті унії 1499 (Działyński, Zbiór, ст. 72).

Автор тільки принагідно оцінює результати останніх літ панування кор. Казимира у вел. кн. литовським в порівнянню з його першими літами, та його впливу на литовських автономістів і на руський елемент.

Перше, автором принагідно зазначене на стор. 35—38, дегко перевести в відносинах до Москви в порівнянню умови 1447 р. (Акты З. Р. I, ч. 50) і вже згаданого першого посольства вел. кн. Олександра. В відносинах до Татар відсилаю до представлення їх у проф. Грушевського (IV т.). Впливу короля Казимира на політичні плани литовських автономістів автор ледви доторкнув ся (ст. 21), але з представленням автора але гармонізує оправдане підозріння про самовільне обрання Олександра вел. князем, теоретичні погляди (промови Хребтовича у Деція і Вітелія у Тайнера) й практичні вчинки (акт унії 1499) литовських автономістів. Відносини кор. Казимира до руського елемента (як висше замічено, автор ближше того терміну не аналізує) представлені на стор. 23—32 і 107—110. Я позволю собі заперечити ототожнювання інтересів панів литовських з інтересами вел. кн. литовського. Далі наведу одно інтересне спостереження, що до з'єднання Русь литовської королем: всі переходи верхівських князів за часів кор. Казимира припадають на роки 1475—1492 і прогресивно збільшують ся до кінця його життя. Сей факт як раз стає в супереч з выводами дра Пале.

Ми перейшли частину першу. Бачили змагання автора пояснити коротким оглядом внутрішніх відносин вел. князівства литовського й аналізою московської політики короля Казимира ті відносини, що спонукали його звернути акцію вел. князівства литовського враз зі змаганнями корони польської на одну ціль: усте Дністра й Дніпра.

В другій частині автор поясняє аналізою політики польської в рр. 1480—1492 — як відбув ся поворот польської політики через династичну політику ягайлонської родини в сторону берегів чорноморських. Заразом автор основним розбором внутрішніх відносин корони польської приготує читача до невдачі чорноморських плянів кор. Казимира.

Основна конструкція польської політики в рр. 1480—1492 така: за неприсутности короля тимчасові регенти Корони полагодили справу сплати претенсій війська, сплати хрестоносців, перевели погром шляхотських розбишаків. Далі вели переговори в кор. Матвієм: по гадці автора король хотів посередничити між Матвієм і Габсбургами (стор. 187—189). Супроти того кор. Матвій робить на західнім терені eine gute Miene zum bösen Spiel, а на сході лучить ся 1482 р. з Москвою (ст. 189). Автор констатує дві політичні системи: Ягайловичі — Габсбурги і Корвін — Москва (ст. 188—189). Фактичне значіння обох

систем не велике, каже автор: в ґрунті річи польські відносили в 1484 р. не змінилися на гірше в порівнянню з ситуацією 1479 р. (ст. 190).

Фактичну зміну викликала не випадна політнка кор. Казимира, а те, що Турки 1484 р. окупували Кілію та Білгород (ст. 196). Король розвів обширну дипломатичну акцію, а заравом іде походом на границі волоські (ст. 198 і 206—207). Перша акція викликала посольство до Туреччини і дволітне перемире 1489, друга польський протекторат над Молдавією й полишення Турками землі Стефана (ст. 200—204 і 207—212). Становище кор. Казимира в волоській справі видне в своїх наслідках на східним пограничу корони й в. кн. Литовського, видне й на польсько-угорських зносинах.

Воевода Стефан, що заплатив султанови дань, в р. 1487, що впу-тав ся в війну з Турками, що зазнав немилых вражій при нагоді присяги 1485 р., а плянів королівських не розумів — став з васаля ворогом Польщі. Автор, що вихід ворожнечі бачить в становищу воеводи, реєструє факти, що можуть бути з ним у звязи й виводить із них піз-нійше неприхильне до Стефана становище Поляків, котре знов дало під-ставу до теоретичних рад Калімаха і до походу на Молдавію 1497 р. (ст. 212—217).

Заравом під впливом турецького правительства, що напускало на них Ногайців — проводирі Золотої Орди несподівано з вереснем 1487 звертають ся на коронні краї (ст. 217—222). З союзників проти Мен-глі-герави, стають зварядом проти руських земель Корони в руках Турків. Політика напускати одних Татар на других — розпочата ко-ролем в р. 1483, фатально недописала (ст. 232).

Консеквенції чорноморських плянів кор. Казимира видні в змаганню короля — династичною політикою поперти плян турецької війни (ст. 253). Ео ірсо король елімінував з тої цілої справи Молдавію яко *obies- tum litis* між Польщею а Угорщиною.

До повисших тез автора замічу, що і в них видно прогалину, ко-тру автор зробив в представленню політики вел. кн. литовського: автор не постарав ся глибше заналізувати та оцінити дипломатичних зносин між Московщиною та кор. Матвієм і Габсбурґами. Додам ще й те, що автор за мало прослідив ягайлонсько-габсбурґську політику в сих роках.

До представлення становища молдавського воеводи мушу замітити, що годі шукати джерела неповодження польсько-молдавської політики в самім Стефані. В сучасній реляції дворянина Мельштинських з Пере-ворська, — перейнятій, як влучно замічає автор неприхильними почу-тями галицької шляхти до воеводи — читаємо: *виправа була звер-нена не лиш на Турків „sive etiam contra predictum Stephan voey- vodam, si aliquo qualiter voluisset fallere, ut non homagionaret“*. Отже —

польські політики з гори не вірили воеводі. В сьвітлі того становища польських політиків стає ясным, чому Стефанови не дали значної помощи на Турків.

Автор шукає причин невдачі кор. Казимира з непевности Татар й турецькій пресії на них. А може-б ліпше пошукати її за проф. Грушевським в слабій обороні польських й литовських границь.

Далі автор бачить в династичній політиці кор. Казимира на Угорщині спосіб до цілі: війни з Турками. Др. Прохаска бачив як раз в способі ціль: король Казимир, що стремів вчинити залежною церков від держави з Вармії, не міг широко бути перенятий пляном війни з Турками (ст. 307). Король вживав проєкту війни турецької яко средства, щоб здобути угорську корону.

Стільки до головних тез — тепер перейду до деталів. Жерельний засіб першої глави доповнює засіб проф. Каро матеріалами з нових публікацій та рукописними причинками з тек Нарушевича й матеріалів угорських. Саме представлення автора являєть ся важним причинком до історії Корови — тим більше, що проф. Каро звернув виключну увагу на справу пруську, а все инше поминув.

Жерельний матеріал другої глави — молдавської акції 1485—1487 — являєть ся значним доповненням матеріала Каро, не говорячи про Яблоновського. Представлення у автора — навіяне в провідній думці про перевагу чорноморських інтересів поглядами проф. Каро V, ст. 593 і тимиж поглядами піддане, коли він лучить акцію молдавську кор. Казимира з плянами кор. Яна Ольбрахта — стає всеж таки цінною ревізією поглядів Каро, багатою важними деталями. З поміж них піднесу два: повстання Мухи і повстання Андрія Барула.

По гадці автора Муха се був „*lotrzyk wołoski*“, що вібрав „9000 niesfornego chłopstwa“ ст. 214. Одначе сучасник Ліборій Накер, сам секретар вел. маістра, на основі реляції польського шляхтича подає, що Муха „був Русином, добрим в зброї і в війні“, що його спомагали Татари (*Scriptores rerum Prussicarum* V ст. 307). Далі проти звичайному опришкови не скликають шляхотського ополчення до Бібрки (*Сод. ер. III*, ст. 362). Вкінці правительство короля Ольбрахта, діставши в свої руки Муху в р. 1493 від галицької шляхти, тримає опришка в досмертній вязниці — замість його *brevi manu* скарати смертию (Кромер, вид. Туровського, ст. 1317).

Так само звичайним волоським опришком вважає автор Андрія Барула. Алеж звернім увагу на оповідання одинокого джерела: Яна в Торговиска.

Андрій Барул, за підмовою воеводи Стефана, дістаєть ся до султана Баязета: „*coram quo dixit se fore consanguineum Kasimiri regis Po-*

ioniae, et conquestus est, quod Casimirus teneret in Russia vi patri-
monium eius“. Пляпи його сягали Галичини й Поділя і він обіцював
султанови стати його васалем. Отже маємо до діла з формальним пре-
тендентом до Галичини й Поділя — дарма що Ян з Торговиска поти-
тулував його „quidem latro de Valachia“. Ще можливий один згодат
— на основі того, що Андрій було імя самогож короля Казимира
Ягайловича: чи не задумував воевода Стефан вислати самозванця на
пограничні землі?

Жерельний матеріял третьої глави про борби з Татарами надвол-
жанськими (не кримськими) в рр. 1487—1491 доповнює звістки Пулас-
кого порівняннем його актів, виданих з копії актів метрики литовської
з московськими оригінальними книгами метрики, доповнює пересправами
податковими в рр. 1489 і 1480, локальними звістками радомськими
і львівськими. Найосновніше представлені: похід королевича Оль-
брахта 1487, похід на Татар 1489. Мущу запримітити одначе, що за
виправами проти Татарви автор не спитав себе, чи польське й литов-
ське правительство спромоглись на сталу оборонну організацію?

Жерельний матеріял четвертої глави — про ворожнечу кор. Каз-
мира з кор. Матвієм Корвіном, корисно вирізняєть ся від матеріяла
книги проф. Каро матеріялами угорськими, вібраними в подорожі
автора по Угорщині в тамошних архівів і з угорських видавництв. Ав-
тор дуже ясно і прозоро представив — проф. Каро зовсім не оброблену
— поміч з боку кор. Матвія королеви Володиславови проти Габсбургів
і кор. Казимира в рр. 1486—1488, а далі розрив між обома союзниками
— Матвієм і Володиславом, викликаний т. зв. війною за Жеґань (ст.
235—241). Мотиви розриву подані за проф. Каро (ст. 602—603).

Далі переведені із далеко більшою прецизією переговори кор. Ма-
твія з кор. Казимиром в рр. 1489—1490 (ст. 244—249). Ніде одначе
правди дітц, що автор вельми здержливий із оцінкою значіння союзів
між Казимиром і Габсбурґами, Корвіном і Москвою і Габсбурґами і Мо-
сквою, через те лишив багато ще неясного в політиці кор. Казимира.

Так само корисно представляєть ся джерельний матеріял автора
в главі пятій: представлено боротьби між Володиславом і Ольбрахтом
Казимировичами за Угорщину. Найважнійші в виказів автора: ствердженне
неоднакового становища кор. Казимира супроти обох виправ Ольбрахта,
сконстатованне змагань через династичну політику довести до кооперації
Польщі з Угорщиною у турецькій війні.

Глава шеста займаєть ся змаганнями кор. Казимира вчинити залеж-
ною від держави церкву в Вармії і зломити пруських автономістів. Ав-
тор доповнює новими жерелами свою давнійшу ровідку з р. 1878.
Справа церковна в Вармії интересна задля замітки дра Прохаски, мною

вже згаданої. Одначе мушу замітити, що становище кор. Казимира в справі вармійській треба оцінити з того становища, що польський король хотів накинути свою волю німецькій капітулі: з того боку ввзята ся справа не стає суперечною з выводами Каро і дра Папé про щирість намірів кор. Казимира в проєкті війни з Турками.

Ми перейшли деталічно шість глав історії польської Корони в рр. 1480—1492, — вони так само корисно виступають супроти глав присвячених політичній історії вел. кн. литовського, як три дальші глави культурної історії Корони супроти короткого начерку внутрішніх відносин вел. кн. литовського.

В дальших двох главах перевів автор аналізу польської державної організації та культурний біляне земель Корони, щоб відповісти на питання: чому польська державна машина, чому суспільність, що мала обслужити державний устрій, не відповіли плянам короля Казимира?

Виводи, до яких приходять автор, такі: польська державна організація, в своїх скарбових й військових інституціях, була при кінці XV в. пережитком (ст. 330). Цілий бюджет Корони за рік 1485 сягає 50.000 дукатів — а сучасний електор брандебурський мав 100.000 дукатів річного доходу (ст. 327). Підставою польської воєнної організації було загальне ополчення: в рр. 1454, 1458, 1473 виступає воно в цифрі 60.000 людей (ст. 311 і 11 в. 3). Удержання 1000 їзди коштувало 24.000 дукатів річно (ст. 328 на підставі Cod. ep. I, 2. № 233). При убожестві державного бюджету не велась ні адміністрація, ні судівництво (ст. 329). Не було, просто сказати, грошей, щоб право ввести в діло (ст. 330).

А суспільність? І вона глибоко сиділа в середновічній організації (ст. 360). Польща кінця XV в. далеко багатша на суспільно-економічні типи ніж Польща кінця XVI в. (ст. 342). Лятифундизм ще не було: пересічно шляхта сиділа на одному селі, з пересічним річним доходом 640 гривен (ст. 345). Між духовенством зарисовані економічні різниці (ст. 355). Суспільність заанала гіперпродукції духовенства (ст. 357). Селянство хоч в більшості несе панщину, має ще верхні верстви солтисів, коршмарів, млинарів (ст. 349). Міста не блискучі — наводить автор висказ Енея Сильвія (ст. 350). Продукція збіжжя в більшості була обчислена на потреби продуцентів: головним продуктом вивозу ставали дерево й худоба (ст. 358). Побут на невисоким степені розвитку; дуже обширна країна, але нецивілізована, каже автор за подорожним XV в. Гартманом Шедлем (ст. 359 і 358). Така суспільність не могла постачати державному устроєви відповідних васобів — тому, що вона не була в спроможі дуже розвинути свої сили (ст. 330).

В останній главі автор займаєть ся новочасними стремліннями, що вти-скались в устрій і побут коронних земель, але не могли в них розго-сподаруватись (ст. 376). Входила в устрій Польщі течія сьвітська, вона вступає в змаганнях королівськими номінаціями відірвати клир від Рину і звязати з краєм, та в змаганнях наложити на духовних податки. Теоре-тично виступають постулати забрати нерухоме майно церкви або деся-тивни (ст. 364—367). Виступає змагання національне: між 1474—1493 домагаєть ся краківська земля перекладу статутів на польську мову. Повстає змагання піддати міста інтересам шляхетських аграріїв (ст. 367), і в інтересі тих же аграріїв визискати силу робочу хлопа, улекшити транспорт (стор. 368). Чому ці стремління не розвинулись в Короні? Бо господарем в Польщі був король, а Казимир сам ще був чоловіком із старої епохи, Ольбрахт і Олександр ще не вмiли опану-вати нових культурних течій. Вони ждали на свого чоловіка: кор. Жи-гимонта (ст. 376—378). Тільки останню тезу автора із всеї конструкції міг би я заквестіювати з огляду на те, що автор не перевів аналізи культурного образу Корони при кінці XV в. в тім напрямі, чи і о скільки король Казимир чи його сини могли держати монополі культурного роз-вою Корони в своїх руках.

Кілька слів ще про деталі. Автор переводить, о скільки жєні звісно, першу пробу подати цифру людности Корони і вел. кн. Литовського в XV ст. В основу бере він пропорцію 5 : 11 (число ланів в по-вітах краківським і щирецьким = 5.336, до числа ланів цілого воевід-ства краківського = 11.792 за короля Стефана). В році 1510 оба зга-дані повіти мають 3.232 ланів, ціле воевідство 5.651. Всі цифри ланів з часів кор. Казимира держуть ся на половині цифр з часів кор. Бато-рія. В році 1485 можна вивести з ланових поборів всіх коронних зе-мель цифру 40.077 ланів, за Баторія маємо коло 90.000 ланів. Отже можна прийняти, що число ланів за кор. Казимира рівнялось половині чи-сла ланів за кор. Стефана. Коли сю пропорцію взяти в приложенію до людности, то одержимо 5.500.000 за Баторія 2 = 2.500.000 за Кази-мира, а коли прийняти число людности з часів Баторія 8.000.000, то число людности за короля Казимира буде 4.000.000. Найслабший пункт цілого виводу в пропорції ланів до числа людности.

Військове ополчення Корони з р. 1458, 1473 рахують очевидці на 60.000 люда, кївська опись к. р. 1520 подає ополчення в кн. Литов-ського на 40.000 люда. Автор *brevis mapu* переносить се на часи кор. Казимира — і творить пропорцію 3 : 2, при чім є ще другий немето-дичний приєм: автор не бере в рахунок неоднакової мілітарної орга-нізації обох держав.

За те цікаві замітки автора про цифрові відносини між руським

і польським елементом в Короні. Пропорція людности Великої Польщі до Малої Польщі, до Галичини й Поділя = 9·5 : 7 : 6. Отже коли пригадати, що в 2.500.000 жителів обох держав кор. Казимира 1.500.000 жило в Короні, то в Великій Польщі жило над 600.000, в Малій 500.000, в Галичині-Поділю 400.000 жителів (ст. 336—339).

Безперечно, автор обняв одноцільною конструкцією величезний обсяг фактів. Від внутрішнього образу вел. князівства Литовського до образу внутрішніх відносин Корони наче червона нитка пересуваєть ся ідея: пересунути політичні завдання вел. кн. Литовського в над Двини і Оки над Дніпро, політичні завдання Корони над Дністер і в одній спільній акції сполучити обі держави.

Одначе як ми бачили і в самій конструкції і в деталях, великі прогалини заняті гіпотезами тільки, а не фактами, а й на самій основній ідеї відбились дві основні і в неодному негативні прикмети праці автора. Се перевага особи короля Казимира в представленню історичного процесу і перевага в цілості праці елементів політичної історії над культурними елементами.

Богдан Бучинський.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Извѣстія Императорской Археологической Комисіи, в. XIII. Раскопки въ Ольвіи въ 1902—1903 гг. Б. В. Фармаковского, Спб. 1906, с. 306 + табл. XII; выпускъ XVIII, 1906, с. 164 + табл. IX; выпускъ XIX, с. 174 + табл. XV; прибавленіе къ выпуску XIX, (Хроника и библиографія в. 10) 1906, стор. 44.

Справозданне Фармаковского о розкопках в Ольвії поділяється на кілька окремих частей: курган коло р. Буга (с. 7—39); реставрація давнього ольвійського дома з екскурсами та порівняннями взагалі в типовими давніми грецькими домовими будинками (с. 39—110); некрополь — дальші розкопки в нїм (110—165); нарешті докладні описи річей знайдених при сих всіх розкопках, між ними найбільш детально та просторо описано три знайдені голівки з мрамору (191—215).

В XVIII вип. Ретовский дав просторий опис генуезьско-татарських монет Кафи починаючи з 1420 р. (репродукції на окремих таблицях). Марр описує свої дальші розкопки на місці давнього армянського Ані. Латишов подає відчитані ним грецькі написи з Ольвії (розк. Фармаковского) та Херсонеса (розк. Косцюшко-Валюжиніча). Буличов описує в своїй статі „Замѣтка о клейменныхъ слиткахъ“ вісім північних гривен (цікаве на с. 145—146 порівнянне початка з грузїнськими образами св. Міхаїла Архангела). Нарешті Панченко подає 6 візантійських молівдовулів з Партеїта.

В XIX вип. подано статю Рєпнікова з описом розкопок на території кримських Гетів (типи похорону с. 29—35), Брауна — справоздання про розкопки в Таврійській губернії, Макаренко про археологічні досліди в Харківщині і нарешті Спіцина — докладний огляд річей знайде-

них в т. з. Сірогозьських курганах. До наведених в сім випуски матеріалів для української археології ми ще вернемося пізніше.

Додатковий випуск — як звичайно — присвячено огляду діяльності археологічних товариств та археологічній літописи: дослідди, розкопки, випадкові знахідки, а з другого боку — бібліографії історично-археологічної літератури — все се за першу половину 1906 р.

Ол. Г.

П. П. Покришкинъ — Отчетъ о капитальномъ ремонті Спасо-Нередицкой церкви въ 1903 и 1904 годахъ (Матеріали по археології Росії, N. 30),—Спб. 1906, ст. 36 + табл. XXVII, 4^о).

Книжка описує реставрацію Новгородської Спасо-Нередицької церкви. Реставрація ся доторкнула ся не тільки фресок, але й змінила загальний вигляд будови: так з давніх малих вікон (по два) зроблено було пізніше одно велике, а тепер арх. Покришкін знов реставрував два малих давніх вікна; так само змінено схему даху, відповідно до давнішого його вигляду. Окрім самого справоздання про реставрацію, цікавого для спеціаліста-архітекта, згадаємо роскидані поодинокі вказівки про стару будівлю — про арки (с. 24—25), дерев'яні зв'язи, від яких подекуди заховали ся останки (26), про цеглу (25), нарешті замітка про так звані голосники, до якої додано і спеціальну таблицю з помірами різних типів голосників (табл. N. XXIV). Фрескам не присвячено окремої замітки, хоч і зустрічають ся в тексті вказівки (с. 11, 16, 23); кілька репродукцій подано в самих тексті (с. 16, 17) й на окремих таблицях (таб. XXI—XXIII, остання таблиця в фарбах). Нарешті завначимо, що на гадку д. Покришкіна архітектурні подробиці церкви вказують на майстрів з півдня, а в дечім можна бачити і східні впливи (с. 27, 24).

Ол. Г.

Zur Geschichte der alten Handelsstrassen in Deutschland. Versuch einer quellenmässigen Übersichtskarte von F. Rauers in Bremen (Petermanns Mittheilungen, 1906, ст. 49—59 і мапа).

Др. Раверс забрав ся до спасенної справи — зібрати матеріал до історії торговельних доріг в Німеччині. Як поясняє він в передмові, він поставив сю справу широко, слідячи не тільки офіціальні, привілеювані шляхи, але й „незаконні“ дороги, взагалі які були в уживанню; використовуючи локальну монографічну літературу й різні спеціальні джерела, він зібрав великий матеріал, але покищо обмежує ся опублікуванням мапи доріг, зробленої на підставі сього матеріалу, в надії, що

вона викличе поправки й доповнення зі сторони спеціалістів, для яких обіцяє видати також показник літератури, для перевірки й доповнень. Мапа в масштабі 1:1.500.000 обіймає середню Європу — крім Німеччини також східню Францію, по Париж і Ліон включно, північну Італію до Міляна, Верони й Венеції й Словянські землі кінчаючи Дорогичином, Люблінном і Кошицями. В передмові автор вясняє головні чинники, якими формувала ся середньовічна система доріг (примус дороговий і складовий) і консервативний характер її, завдяки якому стара система держить ся без великих змін аж до будови штучних доріг. Зазначає також головні зміни в напрямках і центрах комунікації сеї системи, які переходили в ній в XIV—XVIII в.

З огляду на консервативність сеї системи автор уважав можливим зібрати на одну мапу весь матеріал з середніх, а по часті і з нових віків, обмеживши ся лише деякими означеннями для доріг „старших“ і „новітших“. Се, розуміть ся, не заступить потреби в мапах, які б представляли систему доріг спеціальніше для певних століть — хоч би з огляду на хронологію наших звісток. Далі, на підставі зібраного матеріала треба б відрізнити дороги головні, кардинальні, від менше важних; таке значінне доріг зміняло ся, і в сього погляду теж потрібні спеціальні мапи для окремих періодів замість одної загальної. Видання коментарів теж, розуміть ся, доконче потрібне, бо без них мапа має дуже мале значінне.

Для нас спеціально праця д. Раверса має тільки посередній інтерес, бо нашої території майже не дотикає. Але при тих тісних зв'язках які лучили українську торгівлю з середньо-європейською в XIII—XVII в. його мапа з коментарем мала б і для нас [чимале] значінне. Тільки ж на тім словянсько-німецькім пограниччю, яке обіймає мапа д. Раверса, потрібує вона, безперечно, особливо значних доповнень.

М. Грушевський.

Stanisław Dobrzycki, Z dziejów literatury polskiej, Краків 1907, стор. 303.

Се не оригінальні досліди над історією польської літератури, але переважно популярні виклади результатів праць інших авторів, або переповідки змісту творів старих письменників. Статі появляли ся первісно в різних польських журналах і вийшли тепер окремо. Найцікавіші для нас дві перші статі: „Polska poezya średniowieczna“ і „Najdawniejsze kolędy polskie“, де освітлено початки польської світської і духовної поезії в середніх віках. Ті початки дуже слабкі і загалом не оригінальні, взяті з чеської та середньовічної латинської поезії. Оригінальної епічної поезії нема, заховали ся ледво сліди її, тай то досить

сумнівні. Оригінальну закраску має хіба віршований Црольог про смерть та Кантілена про Вікльєфа, написана Галкою з Добчина. Загратила ся поема про битву під Грунвальдом; татарський напад на Сандомір викликав дуже слабу віршу якогось Сандомірянина; вбійство хорунжого краківського Андрія Тенчинського в р. 1461, dokonane краківськими міщанами, викликало вірш якогось шляхтича, подіктований завзятою ненавистю проти міщан, яких автор з погордою називає хлопами.

Так само й колядки, які опися, в XVI—XVII в. в Польщі дуже розповсюдили ся і набрали кольориту людového, прийшли до Польщі в заходу і були в разу дуже недотепним передовіданєм чеських та латинських гимнів. Коротенький нарис присвячено батькови нового письменства XVI в. Миколі Рейови, розібрано одну часть сатир Опалінського про державний устрій Польщі, а також твір Старовольского про пляни реформи Польщі; подано студійки про гумор і дотеп у Польщі XVI в. та про мальоване природи в польській літературі XVI в. Кінчить ся книжка характеристикою літератури польської XVII в., в якій автор бачить „трагедію польської думки“ — її упадок із ступня осягнутого в XVI віці.

I. Ф.

Dr. Wiktor Hahn, *Literatura dramatyczna w Polsce XVI wieku.* (Archiwum naukowe, wydawnictwo Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, dział I, tom III, zeszyt 3. Lwów 1906).

Автор веде далі, а властиво ровводить спеціяльніше працю проф. Віндакевича про старий польський театр і вупиняєть ся детальніше над самим початком польського віку та його розвитком у XVI віці. Скрізь підносить звязок того театру, його техніки й сюжетів із старим релігійним театром західної Європи та з новішим гуманістичним, та зріст національного характеру, особливо в моралітетах та інтермедіях. Кінчить автор увагами про слабкий розвиток польської драми в XVI в., для якої за браком більших міст та інтелігентного польського міщанства (тодішнє міщанство в важвійших містах було ще переважно німецьке) він не бачить відповідного ґрунту. Автор пильно вводить бібліографію старинної європейської драми, о скілько вона обробляла такі теми, як і польська. Нових, невідомих доси матеріялів не подає ніяких.

I. Ф.

Акты, издаваемые виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ, т. XXX. 1. Акты о литовскихъ татарахъ, Вильно, 1906, ст. XI—586.

Зібрані в сім томі акти дотикають ся побуту литовських Татар; усього їх тут 322 штук, і по часу поділяють ся вони так: XVI стол. — 181, XVII ст. — 126, XVIII ст. — 15. Найбільше давні акти 1—3 з р.

1521—1523, і зараз же йдуть акти з другої половини XVI в. Найбільш численні акти про земельні відносини (спеціальних прикмет татарського землеволодіння завважити всеж таки не можна) і акти про різні кримінальні справи: сварки, бійки, напади etc. — в сім Татарі від решти шляхти литовської не відрізняли ся. Детайлів татарського життя виступає мало: східні ймення, згадки про царей, уланів, кадіїв та мулл, згадки про „письмо арапске“ та деякі подробиці східнього мусульманського похоронного ритуалу. Се свідчило б про швидку асиміляцію Татар з загалом людности сих країн. З поодиноких актів завважимо N 144 (1595) — обережність в признанню шляхецтва за Татарами: окрім свідощтва царевича остринського ще треба було свідощтва від посла царя Перекопського; N 292 цікавий факт — сказати по теперішньому — бойкоту цілим селом (Сорок Татар) одного Татарина з тогож села, Рудзевича: причину сього толкував собі сам Рудзевич тим, що вони хотіли його зжити таким чином зі сьвіта і забрати його маєток. Згадаємо також деякі цікаві сліди східньої фразеології, що такою дивною здасть серед звичайної актової мови в. к. Литовського: наприклад в однім тестаменті Татарин пише, що він заздалегідь робить сей тестамент, знаючи, що „rzadca żywoła śmierci postanowiwszy w konsystorze niebeskim konstytucyą, a postanowiwszy raz człowiekowi umrzeć nie zwykł odmieniać...“ (с. 473). Передмова Ф. Добрянского дає загальний начерк татарської колонізації Литви (на с. XXIII—XXVI коротенькі етнографічні звістки про сьогочасних литовських Татар), переглядає окремі групи, на які можна поділити зібрані акти, і докладніше заставляє ся на змісті поодиноких більш цікавих документів.

Ол. Грушевський.

Львовское Ставропигіальное Братство, Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія, А. Крыловскаго, К., 1904, ст. XXII+314+230.

Архивъ Юго-Западной Россіи, часть первая, томъ X, XI і XII, К., 1904, ст. 28+967, 158+772, 123+748.

Робота д. Крыловскаго складає ся з двох головних частий: з самої його праці про львівську Ставропигію і з актів ним виданих. Історія львівського брацтва появилася насамперед, як вступні статі до виданих ним документів в Архиві Юго-Западной Россіи, части першої, т. X, XI і XII, а описля вийшла осібною відбиткою, яку автор доповнив ще вступною главою про брацтва і додав ще при кінци кількадесять документів, як додатки. Документами-ж зайняті три грубі томи Архива.

Сама робота д. Крыловскаго про львівську Ставропигію дає менше, ніж в її титулу можна-б надіяти ся, бо представляє лиш історію сего

братства від організації його патріархом Йоакимом в 1586 р. до прип'яття унії в 1708 р. Уваги автора про львівське братство перед 1586 р. так недокладні і поверховні, що навіть в рахунок входить не можуть. Автор поділив свою працю на шість частин, додавши перед тим вступ про братства. Перейдемо насамперед кожду з них, а потім подамо коротку характеристику другої головної часті роботи автора, себ то актів ниж виданих.

Вступна стаття про братства не приносить нам нічого нового. Годі зрештою й вимагати від автора, що поставив собі за ціль обробити лиш історію львівського братства, порішення темного ще нині читаня про самостійне або несамостійне походжене наших братств, одначе з другої сторони повинен був автор, як вже не критично розібрати, то принаймні основно познайомити ся з новітніми працями про той предмет (Єфименкової, Скабаламовича, Голубева, Харламповича й ин.), але власне того в його праці не слідно. Автор зазначає лише коротко погляди учених про самостійне і несамостійне походжене наших братств. Серіозно числить ся автор з поглядом Голубева, що видить в братствах не що иньше, як прояв і дальший розвій колективного патронату супроти церков. Прилучаючи ся до сеї думки, автор з своєї сторони підносить вплив на наші братства інституцій з'організованих при церквах в Греції з подібними цілями, як наші братства. Коли Константинополь підпав під власть Латинян, тоді православні в Греції зачали засновувати братства для охорони своєї віри. Історичні сліди істнованя їх маємо в братстві венеціянським, що має в своїм устрою немало анальогічних прикмет в наших братствами. Така гіпотеза автора. Та тут передовсім належить пам'ятати, що се ще вовсім не свідчить „о вплиніи единовѣрной Греції при устроїствѣ западно-русскихъ братствъ“ (с. V), а тільки показує анальогію одних в другими, а наші братства могли розвиватись самостійно або під впливом иньших факторів.

Перейшовши коротко організацію братств і історичні обставини, серед яких вони розвивались, та згадавши про їх заслуги для православія, автор ставить кульмінаційний пункт діяльності братств на двадцяті, а ще виразнійше на тридцяті роки XVII ст. (ст. VII і XVIII). Але по перше — з його представлення річи цілком сього не видно, а по друге погляд сей не зовсім раціональний. Десять років XVI ст. і перше десятилітє XVII ст., часи найбільшого гнобленя православних, не уступають трицятим рокам XVII ст. ані в енергії брацької діяльності, ані в числі ново заснованих братств і вписаних до них членів. Читане про причини упадку братств автор полишив в тіни, вказуючи лише, що автономія братств, негідна з канонічними постановами, спонукала православних єрархів, передовсім Петра Могилу, підпорядкувати собі ті кор-

порації, і по тім вони сходять на другий плян. Та за часів митр. Могилы брацтва ще так значно не хилилась до упадку, а Папков в своїй книжці про брацтва говорить навіть про „оживлепную дѣятельность православныхъ браствъ въ эпоху митрополита Петра Могилы“ (с. 160) і твердить, що пановане Володислава IV було епохою „полнаго разцвѣта братскихъ учреждений“ (с. 165), хоч із снм поглядом в цілости згодити ся також не можна. Загально ввзявши, вступна статя про брацтва не приносить, як згадано, нічого нового, і дає лише лиху компіляцію давнйших праць на сю тему без їх критичного розбору. Не подаючи фактів, автор не раз уживає норожих фраз, нпр. на ст. IX, де говорить про привязане тодішніх православних до царгородських патріархів і додає: „могуча и вынослива русская натура!“, як вираз радости, що пляни препагаторів католицької церкви не здійснились.

В першій частині праці подає автор історію Галицької Руси від Володимира Великого до відновлення галицької єпископії в пол. XVI в. Зовсім непотрібно вяснено в примітці походження назви Галицької Руси від Галича, бо се прецінь належить до елементарних відомостей кожного, хто хоч троха обзнайомлений з нашою історією. Характеристичний за те погляд автора, що по прилученю Червоної Руси до Австрії, австрійські дипломати „завѣдомо“ уникали для неї назви Руси, „такъ какъ Червоная Русь могла напоминать о своемъ существованіи обладателямъ Великой, Малой и Бѣлой Руси“. Шкода тільки, що автор не подав, звідки довідав ся він про сі тайні пляни і укриту боязнь австрійських політиків? Австрійське правительство в своїх централізаційних змаганнях вже почавши від 1763 р., отже ще перед поділом Польщі, скасувало в своїх краях т. зв. репрезентації, а на місце їх утворило нові власти, котрі в більших краях одержали назву губерній, під управою осібних урядників, званих губернаторами. Нові прилучені більші краї одержували по черзі осібні губернії, межн ними Галичина уже 1772 р. Звідти взялась урядова її назва губернії, або провінції галицької, а не Галицької Руси. Рівнож нещасливо випроваджує автор назву Червоної Руси від міста Червеня о стілько, що ставить се в формі категоричній місто гіпотетичній.

Переходячи історію Галицької Руси від Володимира Великого, а радше сказати вичислюючи її важнйших князів, автор твердить, що унія ще до короля Данила мала тут „нѣкоторый успѣхъ“ (с. 4), але се не вірно о стільки, що унія церковна навіть за Данила показала ся дуже ефемеричною. Так само не можна на основі звісток північного літописця говорити про глоблене православних Казимиром Великим, бо по всякій правдоподібности маємо тут до діла з байкою, витвореною на далекій півночі. Коли-б се була правда, то Казимир був би певно не за-

недбав похвалити ся тим перед папою, а сього зовсім не знаходимо в тодішніх реляціях його в курією, хоч зміст їх в головнім знаємо.

Відновлене галицької митрополії вяснює автор плянами Казимира „поддержатъ политическую отдѣльность Галицкой Руси отъ другихъ русскихъ областей и тѣмъ прикрѣпитъ ее къ Польщѣ“. Може був такий плян, але заравом могли тут мати вплив і иньші чинники і Казимир міг зробити сю уступку для православних під натиском їх жадань¹⁾. Обговорюючи події по Казимірі Великім, автор пропускає деякі важні факти, як було пани Григорія XI „Debitum pastoralis officii“ з лютого 1375 р., що послужила підставою організації католицької церкви на Русі. Далше належить замітити, що Володислав Опольський не впровадив в житє проєктованих катедр в Холмі і Володимирі, як д. Криловський думає (с. 8), бо катедри сі якийсь час зіставали ся далі in partibus.

Зовсім безосновно твердить він, що Ягайло, знісши 1414 р. галицьку митрополію, тодіж падав право іменованя намісників галицькому старості (с. 10 і 14). Не тут місце розводити ся над упадком галицької митрополії, зазначимо лиш, що не Ягайло, а самі київські митрополити постарали ся знищити галицьку митрополію і розтягнути свою власть над нею. Далше автор не розуміє деяких грамот. І так грамоту Володислава Варненського з 1443 р. розуміє він так, що в ній „православнымъ владыкамъ и духовенству представлялись тѣ самыя права и вольности, какими пользовалось доселѣ одно латинское духовенство“ (с. 11), коли в дійсности в грамоті з 1443 р. король признає лише рівноправність духовенству уніятеькому з латинським, а то претінь не все одно. Взагалі в Польщі була ідея рівноправности лиш для уніятів, натомість „схизматикам“ її відмовлявано. Не без помилок представив автор претенсії галицького старости Станіслава з Ходча до дібр крилоської церкви. Староста сей відпродав „опекальництво“ сего монастиря иньшому шляхтичеві не в 1509 р., а в 1458 р. (Грушевський, Історія України-Руси, т. V, 432).

Про Ідашицького автор твердить, що він здійснив надії православних, „какъ истый русскій человекъ“ (с. 17). Гадка фальшива, бо чого могли сподівати ся православні по чоловіці, котрого на галицьке намісництво 1522 р. зарекомендував королеви сам львівський арцибіскуп? Очевидно всього иньшого, лиш не добрих намірів супроти православної церкви. Иньша річ, що Ідашицький повів себе зовсім инакше і положив великі заслуги для православних, але предвидіти се було годі, і православні при його іменованю могли скорше сподівати ся як раз

¹⁾ Пор. Історію України-Руси проф. Грушевського V, с. 426.

противного результату. Не вияснив автор рівнож належито, яке становище займав митрополит київський до сего Гдашицького: він згадує лише про грамоту м. Йосифа, видану на користь Гдашицького 1526 р., а не числить ся зовсім з тим, що м. Йосиф ображений з початку тим, що Гдашицький був іменованій намісником поза його плечима, навіть наложив був на него інтердикт і доперва кілька літ пізвійше Гдашицький вірвавши в арцибіскупом навязав зносини з митрополитом. Не звісно авторови, чому по усуненю Гдашицького митрополит не хотів згодити ся на то, аби православних Галичан піддати під владсть перемиського єпископа. Д. Криловський — оминає се загальником, що митрополит признав просьбу Галичан „по чому то неудобною“ (с. 22), а належало тут піднести, що митрополит бояв ся, аби галицька єпархія не перейшла під владсть перемиського єпископа і в дальшій консеквенції міг єпископ перемиський претендувати на титул галицького митрополита, а се київському митрополиту не могло подобати ся (пор. Грушевський ор. с. с. 436). Помиляєть ся д. Криловський, думаючи, що становище Галичан було „нісколько“ поліпшене через заходи кн. Константина Острожского. Правда, його заходом видано для львівських Русинів кілька привілеїв, але то для них не принесло полекші, бо в Польщі від виданя привілею до його виконаня було ще дуже далеко, а 17 мая 1600 р. Островський на скарги львівських Русинів не міг їм нічого більше порадити, як терпіти до дальшого сойму і чекати вмилованя Божого, чей Бог настроїть прихильно серце короля до православних (А. З. Р. т. IV, ч. 152).

Ввагалі ціла статя повна деклямацій (пр. на с. 17, 19 в долини, па с. 26, 27 і ин.), недокладностий і баламуцтв. Крім згадки, що за Гдашицького і Макарія Тучапского львівські міщане і усепенське брацтво забирають голос в справах руської церкви, не вяже її ніщо в тею, і автор був би найліпше зробив, як би її був зовсім не писав.

Перейшовши до властивої теми, автор насамперед говорить про організацію львівського брацтва. На початку автор повтаряє старий погляд, пущений в курс сьвящ. Флеровом, що перша звістка про львівське брацтво походить з 1439 р., тимчасом дата ся хибна, бо в 1439 р. Казимир не був ще королем і не міг видати грамоти для брацтва в Галичині. Задля сього дату 1439 р. треба поправити на 1469 р., коли дійсно могла бути видана грамота для львівського брацтва королем Казимиром Ягайловичем. Переходячи до самої історії брацтва, по гадці автора, в першій періоді свого істнованя брацтво не мало ще строго церковного характеру. Але се знов безосновно і в дійсности було як раз противно. Перші звістки про львівське брацтво, які дійшли до нас, свідчать виразно про те, що в найдавнійших часах діяльність його обмежалась виключно на стараню про удержанє міської церкви і монастиря сьв. Онуфрія. Доперва піз-

нійше, з кінцем XVI ст. підіймає воно голос в справах руської церкви, дає певну точку опору львівським Русинам, значіне його збільшує ся і через се трапляє воно свій чисто церковний характер. Зачинаючи епоху діяльності брацтва прибутом патріарха Йоакима у Львів, автор заявляє, що патріарх сей був „хорошо ознакочленний съ печальнымъ положеніемъ дѣлъ въ Юго-Западной Россіи“. Та се лиш звичайна фраза. Як міг патр. Йоаким, що їхав до Москви за милостиною і плянів в справах реформи руської церкви без сумніву не нав жадних перед тим та через Русь лише переїхав ся, бути обзнайочленим „хорошо“ з положенням православної церкви? Слідів попередних зносин сього патріарха з Русею не маємо жадних, а побути короткий час у Львові ще не вистарчить, щоби з тутешніми відносинами добре зацізнати ся і винайти лікарство для них. Патр. Йоаким не перевів, можна сказати, жадної реформи брацтва, а апробував тільки реформаційні змаганя самих братчиків.

Навівши першу звісну нам уставу львівського брацтва, затверджену п. Йоакимом, д. Криловский порівнює його з давнішими уставами брацтв Благовіщенського львівського і Свято-Троїцького вишенського, констатує їх схожість і справедливо вказує на те, що в першу звісну нам уставу львівського брацтва, мусіло ввійти багато точок з давнішої, незвісної нам устави того брацтва. Згадавши описля про затверджене брацтва патріархом Єремією і польським правительством, автор зробив похибку в даті, о стілько, що перший раз затвердив Єремія брацтво не в 1588 р., а вже з кінцем 1587 р. (Dipl. Stat. Nr. VII, Mon. Confr. I, Nr 94, 95). Дальше представляє д. Криловский внутрішній устрій львівського брацтва. Не вдаючись в подробиці, головний закид, який зробимо авторови буде той, що він змалював в ідеальнім світлі господарку старших братчиків й иньших функціонерів брацтва та діткнув ся, так сказати-б, тільки зверхньої форми сеї організації. Правда, автор згадавши про виконуванє старшими братчиками своїх урядів кілька і кільканайцять літ, зазначає, що „ети явленія обусловливались иногда и некоторыми нестроениями въ средѣ братчиковъ, пбо люди всегда остаются людьми“ (с. 53—54), та то ще за мало так сказати. Треба було глубше викнути в організацію брацтва і з'їлюструвати наглядними фактами, а в аятах брацтва є багато фактів на те, як то старші братчики самі нераз безконтрольно завідували мастком брацтва довгі літа; в брацтві була деколи сильна опозиція, за покликком котрої до справ брацьких мішало ся навіть польське правительство з королем на чолі; про незгоду між братчиками і використовуваня ними брацького майна маємо виразні звістки в невикористаній автором кореспонденції брацтва з східними патріархами. Місто розслідити сі події, автор виписує

похвальний пеан старшим братчикам: „Прочитывая бумаги архива Львовскаго братства, мы нигдѣ не встрѣчали не только ни слова, но даже намека на ропотъ и отчаянія. Вездѣ у нихъ проглядываетъ сердечная любовь къ православноѣ вѣрѣ и русскоѣ народности, беззавѣтная покорность, смиреніе и преданность волѣ Божіей. Вѣра въ правое свое дѣло, вѣра въ то, что братство сосудъ, избранный Богомъ“ і т. д. (с. 57). Цілої отсеї деклямації не будемо повторювати. Скажемо лиш тільки, що ми прочитали уважно весь опублікований матеріал до історії львівського брацтва, але набрали на сій основі відмінного переконання. Авторські пеани зрештою стоять в явній суперечности з тим, що сам автор говорить на иньшій місци (на с. 223), де описує ся спір брацтва з старшим братчиком Григорієм Романовичем, що не хотів приходити до брацтва. Рівнож не підчеркнув автор належито того, що акта брацькі переповнені наріканнями на братчиків, що не ходять на засіданя. Тут можна було числами виказати фреквенцацію і абсенцію братчиків.

Через се все не заперечуємо великих заслуг брацтва, а вазначуємо лиш, що автор більше наглядно і основнійше повинен був вказати позитивні й негати́вні сторони брацької господарки. Тимчасом автор кладе цілу вагу на опис формальностей, які братчики сповняли при призначаню нових членів, при відбуваню засідань і т. п., заповнюючи цілі сторони молитвами, відправляваними при ріжних церемоніях (с. 63—64, 71—72). Але що то були за люди, яка була їх заможність і образоване, кільки їх було, яку ролю в брацькім житю відіграли Греки і яке місце займали люди місцеві, сі всі так важні питання закриті в праці автора густою тінню.

В частині третій подав автор літопись брацтва, оглянув його відносини до львівського магістрату і польського правительства. Тут автор мав нагоду деталічно виказати, як то братчиків вьязнено і гноблено за се, що вони стояли постійно в обороні православних, одначе він збуває се лиш поверховно і приступає відразу до обговореня участи братчиків в соймі 1600 р. Участь ся нам добре ввісна з актив брацтва, які докладно навіть нотують; кільки з кожної парафії львівської дали православні на кошта для сеї справи; автор се полишає на боці і подає лиш загальні суми. По описі роля, яку відіграли братчики в часі сього сойма, автор споминає про привілей для православних у Львові з 1604 р., про уступки, які зроблено взагалі для православних на соймі 1607 р. і наводить суцпліку львівських православних на сойм 1609 р. Про пньшу діяльність брацтва на соймах, соймках і королівськім дворі нема в праці Криловского ані слова, а тимчасом не було в тім часі ані одного року, де-б брацтво не вислало послів чи то до Варшави, чи до Кракова, чи де инде. То само треба сказати про дальші літа. Автор від

1609 р. мовчки переходить до 1615 р., під котрим описує напад православних в брацькій сьвято-онуфрейській монастирі на уніятського митрополита Руцкого і володимирського єпископа Мороховського. Потім в 1615 р. автор іде відразу до 1620 р., до промови Древинського на варшавськїм соймі, поминаючи навіть так важний факт, як удержуване брацтвом постійних резидентів в Варшаві для полагоджуваня брацьких справ. Замість копіїлювати далі відомости про становище Сагайдачного до Польщі і займати ся жаданями православних, які ставили вони при елекції нового короля Володислава IV, автор повинен був слїдити уважно за боротьбою братчиків з львівським магістратом. Нема в його праці жадної згадки про процес брацтва перед консулами львівськими в 1623 р., про посольство до Варшави 1625 р., опущені деякі характеристичні сцени, що зайшли в брацькій церкві підчас львівського синоду в 1629 р. і т. и.

Обговорюючи відносини Володислава IV до львівської Ставропітії, автор обмежуєть ся на вичисленю привілеїв виданих сим королем на користь брацтва, а про те, кілько ті привілеї коштували, як братчики висилали депутатів на коронаційний сойм 1633 р., які роблять приготованя, щоб приймати короля у Львові 1634 р., се все поминено мовчанем. Подібно була тут нагода ширше представити боротьбу брацтва з магістратом про надаване презенти для сьвященика при брацькій церкві, а не тільки зазначити се так коротко, як то вчинив автор. Тут належить ще справити похибку, очевидно друкарську, що брацький шпиталь і дім церковний увільнив Володислав від всяких данин грамотою з дня 11 марта 1637 р., а не 1634 р.

Про страти, які брацтво понесло в часі Хмельниччини автор каже лиш, що на заплачене военной контрибуції львівське брацтво дало в 1648 р. з своєї сторони 3492 зол. 7½ гр., „при чьмъ поляки подъ предлогомъ выкупа напали на Ставропигіальное братство и силою захватили у него почти все имущество, состоявшее въ наличныхъ деньгахъ (8000 злот.), всякихъ вещахъ, особенно золотъ, серебръ, драгоценныхъ камняхъ и проч. на сумму 27398 злот. и 15 гр.“ (с. 114). Та тут автор мішає події, бо ограблене брацької церкви Поляками на згадану суму мало вправді 1648 р., але ще перед облогою Львова Хмельницьким. Се може служити одним з доказів, як автор не потрафив визискати навіть звісного йому матеріалу.

В додатках до своєї праці описує ся під ч. 65 (с. 131) докладно, які то дорогоценности забрав тоді в брацької церкви Гієронім Радзейовський, але автор сього чомусь не використав. Се само треба сказати до документу ч. 66 і 68, де говорить ся про заходи брацтва, аби вернути собі згадані дорогоценности. Наводячи опісля інструкцію, дану

братцким послам на коронаційний сойм 1649 р., автор подає, що братство одержало тоді шість грамот, які потверджували його права. Шкода тільки, що автор не познайомив нас з тим, що коштувало затверджене тих грамот, а все те стоїть записане в актах братства (Арх. Юг. Зап. Рос. ч. I, т. XI, с. 408). Дальше автор зовсім пропустив, яку то тяжку контрибуцію заплатили братчики 1649 р. на відправу посла татарського, а про процес братства з Гостинським хорунжим, котрому король 1651 р. по битві під Берестечком віддав був на власність друкарню брацьку і Михайла Шлезки, збув автор кількома реченнями, подібно як і данини, які братство заплатило 1655, 1660 і 1662 р. Про відносини львівського братства до короля Михайла Вишневецького не сказав автор майже нічого, а за се подає зовсім непотрібно точки гадяцького договору і розводить ся над тим, як то цар Алексій Михайлович заступав ся перед польським правительством за православними в Польщі. Як смертельний удар для православної церкви представив автор наказ вносити ся з східними патріархами, що запов на соймі 1676 р. Тимчасом в дійсности наказ сей мав лише формальне значінє, бо вносини православних на Руси з східними патріархами вже перед тим були ослаблені. Сам Могила, як знаємо, перервав сі вносини й не оглядаючись на царгородських патріархів, зовсім без них переводив централізацію руської церкви. Братство, що правда, дуже старало ся коло знесеня соймової ухвали, посилало послів на сойми в сій і иньших справах, видавало на се великі кошти, але про се автор зовсім мовчить, він вазначає лише, кілько коштувало потвердженє привілеїв для братства новим королем Яном III і займає ся ширше заслугами, які положив для православних в Польщі московський резидент. Рівнож вичисляючи грамоти, видані Августом II в справі братства, автор згадує лиш про те, як магістрат не виконував королівських постанов і як король кілька разів видавав в сій справі суперечні грамоти. Се все в історії братства належало ширше представити. Сей самий закид треба повторити що до опису ограбленя брацької церкви Шведами в 1704 р. В актах братства є до того дуже багатий матеріял; в нім вказано деталічно, кілько і якого рода срібла, золота й ріжних дорогоцінностей забрано з брацької церкви, але автор подає лише загальну заграблену суму, 120000 зол. Описом сеї катастрофи кінчить автор третю частину. Крім подій, які ми переходили, дотикає він в ній ще відносини братства до свого члена, друкаря Михайла Шлезки і єпископа Шумлянського. Та до сього предмету вертає ще автор пізнійше, тому й ми обговоримо се разом низше.

Повторяючи наші попередні заміти, скажемо, що автор перейшов дуже поверховно літопись братства, його відносини до львівського магістрату і польського правительства, не війшов глубше в сі відносини,

підніє лише деякі факти, а поминув багато інших навіть дуже важних. В рахунках брацтва часто подибуємо детальніший виказ видатків послів брацьких, які вони поробили чи то в часі посольства до Кракова, до Варшави, чи при інших нагоді. Виразно там зазначає ся, кілька коштувала фіра на місце їх подорожі, а кілька звітти, скільки видали вони за помешканє, для кухарки, за вікт і т. п. Все се дає нам живий образ діяльности брацтва, а без нього всяке представленє подій лишаєть ся лиш мертвою буквою. Ігнорованє спх рахунків, занадто поверховне трактованє річи були головною причиною, що статя се має вартість дуже малу.

В частині четвертій обговорює автор відносини львівського брацтва до церковної єрархії, почавши від спору його з єпископом Арсеїєм Балабаном про юрисдикцію над брацьким монастирем св. Онуфрія у Львові. Переходячи до боротьби львівського брацтва з Гедеоном Балабаном, автор дає коротку характеристику Балабана, з якою вповні згодити ся не можна. І так автор твердить, що Гедеон одержав широку освіту, а се можна сказати тільки гіпотетично, бо ми про його освіту не маємо певних даних, бож не можна прецінь уважати на се доказом закладанє Гедеоном шкіл і друкарень, тим більше що се наступило аж по берестейській унії. Між причинами, які привели до конфлікту Гедеона з брацтвом подає автор, що брацтво мало друкарню і єпископ мав також, і ся конкуренція давала підклад до обосторопної ненависти. Не знаємо, звідки взяв автор звістку, що Гедеон в перших літах свого єпископства мав друкарню. Дотепер в науці відомо, що у Львові до часів Гедеона була лише одна руська друкарня Івана Федорова, яку опісля заставлено у Жида Якубовича, а викупило усненське брацтво за моральною підмогою Гедеона, що візвав православних до складаня датків на сю ціль. Коли потім, почавши від 1586 р. розпочалась боротьба брацтва з Гедеоном, друкарня се лишає ся виключною власністю брацтва. Всякі інші припущєня про перші руські друкарні у Львові зістають ся лише слабими гіпотезами. Гедеон закладав друкарню доперва пізнійше і то не у Львові, а в Стратині і Крилосі.

Як иньшу неминучу причину до конфлікту між братчиками і Гедеоном Балабаном наводить автор наданє брацтву східними патріярхами права ставропії; се зовсім справедливо, але не вияснює воно нам причини сеї боротьби перед паданєм брацтву сего права (до 1592 р.). Так само не можна категорично твердити, що причиною вірваня зносин Гедеона з брацтвом з кінцем 1587 р. було се, що братчики безконтрольно розпоряджались вібраними датками і відсунули Гедеона від участі в доходах від заведеної ними друкарні. Виясненє се можливе, одначе тільки гіпотетичне, а принаймі автор нічим його не підпер. Слідячи за бороть-

бою Гедеона Балабана з брацтвом, автор зовсім полишає на боці деякі важні прояви тої боротьби, от як побите освіченого братчика Юрка Рогатниця Васком Балабаном за наказом єпископа (Mon. Confr. I, № 94), як переслідоване Гедеоном мешканців Гологір за то, що завязали брацтво по статуту львівського брацтва (Ibid. № 99). Не задав собі дальше автор труду перевести аналізу грамот, що належать до боротьби львівського брацтва з Гедеоном. І так, говорячи про сей спір під 1588 р. автор згадує про одну грамоту видану царгородським патріархом на некористь єпископа, і зовсім не подає, коли ся грамота була видана, через що читач легко може впасти в помилку, ніби грамота ся була видана 1588 р., а тим часом походить вона з 1587 р., що вже означив д-р Мількович (Mon. Confr. I. № 94, с. 149), справляючи хибну дату 1588 р. в „Diplomata Statutaria“. Ще важнійша річ, що автор зовсім не порівняв руського і грецького тексту сеї грамоти з падолиста 1587 р., а наводить лише цитату з тексту руського, котрий в гіршім світлі представляє Гедеона, ніж текст грецький. Слів, підчеркнених автором в наведеном ним цитаті, як раз в грецьким тексті нема. В нім патріарх Єремія уважає за причину сего спору з сторони Гедеона „φθόνος καὶ μισοκαλία“, отже закидує владиці звичайну ненависть до брацтва. Руський текст сеї грамоти, зроблений очевидно вже в брацтві, умисно чи через помилку добирає ще сильнійших виразів против Гедеона: „φθόνος“ переведено так, наче було написано „φόνος“ і в перекладі сім патріах каже про Гедеона „знайшлисьмь тя убийцу и ненавистника добру“¹⁾. Автор цитує сі слова з руського тексту, а цілком не звертає уваги на грецький текст.

Представляючи перебіг сього спору перед патріархом Єремією в часі його побуту на Русі, автор передовсім наводить довший витяг з інструкції, яку брацтво дало своїм делегатам на суд перед Єремією, а в якій докладно оповідає ся про ті кривди, які брацтво терпить від Гедеона. Грамоту сю умістив Шараневич в „Dipl. Stat.“ під 1589 р., одначе по нашій думці походить вона з 1588 р., бо Гедеон на той рік звивав брацтво на синод до Вильна (M. Confr. I. № 105), а і райці посвідчують компетенцію братчиків стати на синоді 1588 р. (Mon. I. 109). Автор сього питання не рішає; в таких разях, де треба сконтролювати і означити хронологію якогось документу, він радить собі так, що цілком не дотикає сеї справи.

Навівши витяг з згаданої інструкції, автор відразу бере під розвагу перебіг спору брацтва з Гедеоном на суді перед патр. Єремією в часі його повороту з Москви через Русь. Тимчасом між від'їздом Єремії

¹⁾ Пор. Історію України Русі проф. Грушевського V, с. 552.

з Вильна до Москви і приїздом його назад до Вильна, за час цілорічного його побуту в Московщині (1588/9) спір сей прибрав дуже острій характер.

Геден одержав в маю 1589 р. привілей від Жигмонта III на юрисдикцію над монастирем св. Онуфрія; ігумен унівський вікає ся всіх прав до зверхности над сим монастирем на користь єпископа, натомість унівські монахи беруть сторону брацтва; єпископ тягає братчиків по судах, а автор про се все не каже ані слова так, як би в тім часі спору брацтва з Геденом зовсім не було. Без жадної аналізи приймає він опісля автентичність грамоти, яку мав Єремія видати в Замостою 1589 р. против брацтва. Пізнійше Єремія не закинув Геденови фальшоване грамот, отже доперва на сій основі можемо її автентичність приймати. Але деякі учені, як д-р Мількович уважають її фальсифікатом (Mon. I. с. 197).

Суд патріарха в справі брацтва і Гедена відбув ся по думці автора в Тернополі в кінцем жовтня, а скінчив ся в Каменці Подільській 14 падолиста 1589 р. (Mon. I стор. 415). На сім суді виголосив учитель брацької школи Кирило Транквіліон Ставровецький по грецьки апольогію брацтва „въ блестящей рѣчи“, як каже автор. Ми цікаві знати, звідки авторови се відомо, що ся мова Ставровецького була так „блискуча“? Бож текст сеї бесіди не доховав ся до нас, а коли автор здогадуєть ся про прикмети сеї мови в висліді сього суду, корисного для брацтва, то помиляє ся, бо на вислід сей могли зложити ся ще й иньші чинники. Та автор на се не звертає уваги. Не вияснює також і того, о скільки Єремія вплинув на злагожене чи збільшене спору і не використовує навіть так важних свідочств Потія і Тишкевича, котрі вправно свідчать, що Єремія оказуючи протекцію львівському брацтву ще гірше роз'ярив Балабана і попхнув його до унії. Не згадує дальше автор на сім нісци про напад Балабана на брацький монастир 1590 р., про важний для сього спору побут Рагози у Львові 1591 р. і дає лиш коротку звістку про його приїзд при історії будови церкви (с. 195). Приймає автентичність грамоти з 1591/2 виданої Діонівиєм, архієпископом тарнавським, против брацтва, коли сей документ зовсім певно був фальсифікатом. Мішає собор в 1593 р. з собором з 1594 р. і заперечує важність собору з 1593 р., коли таке питане можна поставити що до собору з 1594 р., бо тоді, а не 1593 р. був король у Швеції.

Як причину відновлення спору по мировім році (1596—7) уважає автор непризнане зі сторони брацтва за Геденом титулу екзарха. Та се тільки дальша причива, а близькою було рішене королівської комісії, що признала за Геденом в 1593 р. юрисдикцію над церквами брацтва. Обі сторони робили заходи на королівським дворі, куди справа пішла

в апеляції, щоб остаточно не програти справи. Сім процесом займає ся автор дуже мало, хоч він був причиною обопільного недовірюваня і відновленя спору (Mon. Confr. II № 460). Як прояв нового конфлікту підносять автор лише заходи Гедеона, щоб опанувати брацьку касу при помочи Доротеевича. Та таких проявів маємо більше (ibid. с. 836; Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 5—6).

Коли вове́ммо тепер під розвагу взагалі історію спору єпископа Гедео́на Балаба́на з львівським брацтвом, то передове́м належить зазначити, що багато документів автор цілком не використав. Передове́м се треба скавати про матеріал, опублікований в Monumenta Confraternitatis Leopold. т. I і II. Вове́м пр. документ ч. 265. Докладно описує ся тут напад єпископа на школу брацтва, побите братчиків слугами єпископа, в'язне́є брацьких духовних і т. и. Сього акту, подібно як і богато́х иньших, автор зове́м не використовує. Чого хотів властиво Балабан, по чи́й стороні було більше вини, сих питань автор навіть не тикає. А можна було не одну вину зді́ймити з Балабана, маючи на оці, що матеріал, який ми до се́ї події маємо, дуже сторонничий, бо се ж записки ставропігіяльного брацтва. Легко пр. доказати, що Балабан не був ворогом просвіти, бо сам закладав школи, а хотів тільки взяти брацтво під свою єпархіяльну владу.

Подібно не представив нам автор відповідно відносин наступників Балабана і київських митрополитів до львівської ставропігії. Про митрополита Йова Борецького, його зносини з брацтвом нема майже нічого; не згадав автор навіть про непорозуміне, яке зайшло між обома сторонами в причини запису Сагайдачного на користь львівського брацтва. Переходячи до відносин митрополита Петра Могили до львівської ставропігії, автор заповідає, що піднесе лише деякі дані, характеристичні для сих відносин, а властиво повинен був розслідувати все, що до сього предмету належить. Виходячи з свого заложеня, він підносить лише змагане Могили взяти брацтво під свою владу, а ілюструє се одним фактом — усуненем від влади ігумена визначеного братчиками на сю гідність в їх монастири св. Онуфрія. Не числить ся автор з иньшими фактами важними для сих відносин, як пр. спір Могили з царгородським патріархом Партенієм, до чого головню приводом були скарги львівського брацтва на Могилу за нарушуване автономії братчиків.

Так само поверховно представив автор відносини львівської ставропігії до львівських єпископів Арсенія і Атаназія Желіборських, а над відносинами брацтва до київських митрополитів Косова і Діонісія Балабана переходить зове́м до дньовного порядку. Натомість ширше малює він спір Свистельницького і Шумлянського про львівське владцтво і правліне Шумлянського по смерти Свистельницького. Але ціла 'ся ча-

стина дає компіляцію давніших праць у сій справі, і то досить хаотичну, бо автор підніс багато фактів, які не належали безпосередньо до його теми, а полишив багато таких річій, що як раз з його темою стоять в тісній звязи. Так пр. говорячи про те, як в Яссах не хотіли висвятити Шумлянського на єпископа, автор не вказує сього, що власне братчики вислали були своїх послів до Молдавії і повідомили навіть молдавського господаря, що Шумлянський тихий уніят, і через те він не дістав посвячення. Замість се піднести, автор лише відсилає нас до документу, і праця його не дає нам понягя про ті події. Не потрібно подає автор всі точки, які поставили руські владики в Варшаві 1681 р., як жаданя ва прийняте унії і ті пункти, які польське правительство в своїй стороні пропонувало ва се руській церковній єрархії. На мою думку належало лише піднести ті пункти, які дотикали брацтва звагалі, а львівського спеціально. За те не повинен був автор поминути мовчанкою таких подій і документів, як лист брацтва до браславського старости Тетери в справі усуненя Шумлянського від єпископії (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, № 243, с. 650), наказ митрополита Тукальського, даний львівським братчикам в справі признаня Шумлянського своїм єпископом (*ibid.* № 247, с. 662); спір брацтва з Шумлянським ізаа того, що той не хотів уступити ся з брацької камениці, так званої Медзепетівської та заходи братчиків повискати собі Шумлянського дарунками; рівно-ж автор лише згадує про друкарню, вложеноу Шумлянським для того, щоб вломити матеріальну силу брацтва і присилувати його до унії, хоч про сю так важну для брацтва подію можна було на основі актів багато більше сказати. Все се управнює нас до згаданого вже погляду, що ся статя про Шумлянського, на око просторійша, далеко не вичерпує всего матеріалу до сього предмету.

В пятій частині представляє автор з початку історію будови успенської церкви, почавши від 1527 р. Обговорюючи заслуги молдавських господарів для вибудованя сеї церкви, автор не задав собі труду вказати чисельно і деталічно, як то грішми і иньшими способами підпомогали сї володарі львівських братчиків, а збуває лише се загальниками. Не подав автор жертв, які вложили на сю ціль жінка молдавського воєводи Симеона Блисавета і її сини Константин, а про жертви воєводи Радула (1618 р.), московського царя Дмитрія Самозванця (1608 р.) та иньших добродіїв навіть не згадав.

Відновлена після пожару в 1571 р. успенська церков по думці автора не могла довго простояти; через се брацтво рішило будувати нову церкву, при тім в розмірах ще більших (с. 192). З сим поглядом в цілості не можна згодити ся, бо ми не маємо певних даних, чи вже в тім часі брацтво мало плян приступити до будови нової церкви; мож-

ливо, що така думка повстала значно пізніше. Вихідною точкою служити тут грамота патр. Йоакима в 1586 р., де є згадка про будову нової церкви; отже тоді сей план певно був, але виводити з сього, що був він уже в 1571 р. не можна. Правда, зараз по тім автор говорить, що задумавши таке діло, брацтво звернуло ся в прошеннем помочи до патр. Йоакима, що був тоді у Львові; значить ся в супереч попередній думці автор каже, що сей план будови нової церкви повстав десь в часі приїзду сього патріарха у Львів. З того ще виходить і така неясність, що рік 1571 і безпосередно по нім згаданий приїзд патр. Йоакима у Львів („въ это время“) се якісь дві близькі дати, тимчасом між одною і другою минуло аж 15 літ!

Як я вже згадував, автор ігноруючи рахунки брацтва, не виказує жертв, дарованих на будову церкви, а так само не слідить і за історією сеї будови, хоч міг її представити докладно, бо в актах брацтва записані видатки на майстрів, товаришів, робітників, цеглу, платви і т. и. Все се прецінь було б нам ясно представило щоденні клопоти брацтва коло сеї будови. Значні прогалини в сім розділі взагалі сильно уймають його вартість, так що читач ліпше зможе довідати ся про історію будови львівської успенської церкви в вступній статі Шараневича до I тому „Юбилейного Видання“, переглянувши долучені там документи, ніж в роботі нашого автора.

Потім говорить автор про духовенство, удержуване коштом брацтва, але й тут знова обмежає ся на кількох загальних замітках і то дуже недокладних: Підносить, що брацькі духовні, три монахи і четвертий дякон, брали 200 зол. річно, мали помешканє, опал і дохід з треб. Та тут автор не вазначає сього, що сих 200 зол. рішили братчики платити духовним 1634 р. Належало отже застановити ся, яке було удержанє брацького духовенства перед тим часом. А навіть пізніше брацтво не все держало ся сеї ухвали, так як і не все брацтво удержувало 3 монахів і четвертого дякона. Рахунки брацтва нотують часто, скільки брацькі духовні брали квартално, і як то нерав брацькі проповідники брали більше як 300 зол. річно в виді ріжних надзвичайних датків. Братчики деколи виручають ся духовними тимчасовими, на більші празники спроваджають їх в ріжних сторін — се, а навіть так характеристичний факт, що дяком брацький ходить по прохачках (Арх. Ю. З. Р. ч. I. т. XI, с. 249), автор лишає на боці. Належало дальше ширше представити відносини сих брацьких духовних до місцевих єпископів. Брацтво нерав купувало благословенє для своїх духовних дарунками, або вело війну в єпископами за се. Замість оповісти нам і представити в конкретних фактах, як то брацтво провадило спір з магістратом за наданє презенти для своїх духовних, автор обмежує ся заміткою: „при назна-

ченіи священниковъ между братчиками и мѣстнымъ магистратомъ возникли недорозумѣнія“ і т. и. Про різкий тон брацьких проповідників судить автор а posteriori з звісної нам діяльності Стефана Зизанія в Вильні, хоч про характер проповідий деяких брацьких проповідників маємо инші, виразнійші звістки (Акты З. Р. т. IV, с. 209—10).

Цілу історію монастирів св. Онуфрія уміщує автор в примітці, хоч тут треба було детайлічно вяснити, о скільки брацтво мало власть над сим монастирем, які були відносини монахів і ігумена до сего брацтва, що то були за люди ті монахи і т. и. Так само належало більше фактами з'їлюструвати милосердні діла брацтва, а не тільки оперувати такими загальними зворотами, як що брацтво „ссужало деньгами подвергнувшихся несчастію, принимало на себе опеку вдовъ и сиротъ, заботилось о воспитаніи и образованіи послѣднихъ“ і т. и. Правда, автор відкликує ся при тім до дотичних актів, але тих відкликувань так багато, що читач мусить мати під рукою і переглядати масу документів, наколи хоче уявити собі діяльність львівської ставропігії. Сама праця автора образу того не подає, а се прецінь повинна була зробити.

Від діл милосердія автор вертає ні звідси ні звідти назад до організації брацтва і говорить про брацький суд, — хоч ся справа зовсім не лучить ся з історією будови церкви, удержуванем духовенства і діл милосердія брацтва, і повинна бути уміщена в першій частині. Так само нераціонально розложив автор історію відносин Шумлянського до брацтва на кінець частин третьої і четвертої; се лиш утруднює з'орієнтоване в цілій справі, і ціла вона повинна була бути уміщена в одній частині. Такі неfortunні получения служать доказом, що автор приступив до праці без плану, і пізнійше не застановив ся над розложенням матеріалу. В своїй поверховности не вяснює навіть таких річий, котрі справу представили би нам в иньшим сьвітлі, як се бачимо у його праці. Так пр. говорячи про виключене брацтвом Доротевича, автор каже лише, що він був братчиком (с. 221), не додає тільки, що Доротеевич, як чоловік осьвічений, був давнійше учителем грецького язика в острожській школі враз з Кирилом Люкарісом, що стояв з ним в тісних зносинах. Через се було б зрозумілим для нас, чому то пізнійше Кирило Люкаріс, як екзарх александрійського патріарха, в спорі брацтва з Доротеевичем бере його сторону, шле послів у Львів і т. и. Сказаним висше достаточню мотивує ся заключенє, що сей розділ, головню через свої прогалини, написаний дуже слабонько.

В останній частині автор говорить про школу і друкарню львівського брацтва. На вступі наводить автор старі цитати, по більшій части „з Перестороги“, як доказ, що православні через брак своїх шкіл ставали католиками і польщились. Вдоволившись сим, не запускає ся

глибше в причини, яка то освіта, дотеперішній монополю духовенства, дісталась в руки міщан. Переходить просто до історії заложення і дальшої долі львівської школи. Не зазначає тої боротьби, яку вів против сеї школи єпископ Балабан і католики. Про протекцію, показувану львівській школі соборами, митрополитом Рагозою і патріархами, говорить дуже мало. Бож прецінь се не вистарчить сказати, що в ставропігіальнім архіві заховали ся грамоти, видані Рагозою, патріархами Йоакимом і Гремією для піддержання брацької львівської школи. Треба було піднести кожду постанову, характеристичну для сеї справи, з'ілюструвати фактами і числами, якими то засобами удержувала ся та школа, кого і коли до неї приймали, кілька плачено за науку, кілька побирали учителі, кілька могло бути бодай в приближеню учеників і т. и. ? Всі отсі питання остають ся у автора не вияснені.—

Переходячи до устрою львівської школи, автор насамперед зазначає, що піднесе лише „нѣкоторыя подробности, касающіяся ея“. Трохи за скромно для спеціальної праці! Про організацію школи розповів автор на основі дохованого до нас „Порядка“ шкільного й інструкції даної учителеви Рузькевичеви, і то досить побіжно і хаотично. Поминений пр. § 9 „Порядка“ про розділ школи на три степені і § 11 про домову науку, не вияснена функція дяків, що були заразом учителями, і протосколів, старших слудей, що перенитували у молодших учеників лекції і т. и. Як причину, що деякі учителі лишали брацьку школу, подає автор мішане провізорів брацтва до шкільних справ, тимчасом крім сеї були ще инші причини, як лиха платня учителів, занедбуване школи брацтвом, котре всю свою увагу звертало на будову нової церкви і на то ложило найбільші кошта; переслідоване брацької школи єпископом Балабаном і католицькими школярами.

Переходячи опісля предмети науки в львівській школі, автор знов не виказує, що властиво учено з кожного з них. Так, говорячи про язви славянський, грецький, латинський і польський, автор наводить лише причини, задля яких учено сі предмети в наших школах; не вгадує автор пр. сього, що з грецького языка брали у львівській школі Арістотеля, не вияснює того, від коли зачали учити у львівській школі латини, на чім полягала наука граматики, реторики, філософії і других так званих семп свобідних наук. Навіть так характеристичний панегірик для реторики брацької школи, як вірш „*Προσφώνημα*“, виголошений львівськими школярами на привіт митрополита Рагози 1591 р., автор не уважав вартим своєї уваги. Знайомить він читача з підручниками, уживаними в брацьких школах, і учителями львівської школи, але і тут не знайдемо якогось критичного розбору тих літературних пам'яток, блисших відомостей про їх авторів; на кільканацятьох сторонах подає автор витяги

в „Авбуки“ Лаврентія Зизанія, в „Граматики“ виданої у Вильні 1621 р., в „Адельфотеса“ і т. и., хоч автор, як вже не вводив в науку нічого нового, то принаймні повинен був старанно зібрати здобутки попередніх дослідників про сі літературні твори і їх авторів. Судячи по приміткам автор досить ознайомлений в літературою по сему предмету, але не використовує її так, що дістаємо вражінє, неначеб автор знав ті твори тільки в заголовків. Так пр. зовсім не використані цитовані автором твори: д-ра Франка „Іван Вишеньський“, проф. Студинського „Пересторога“ і т. и.

Як загальні хибн піднести дальше належить се, що автор не ділить історії школи на якісь періоди, не переходить часи її розцвіту і упадку, а що важнійше — не подає зовсім подій сеї школи в другій половині XVII ст., хоч се належало до його теми. Не виказує цілком, хто з сеї школи вийшов, що прецінь не маловажне для схарактеризованя її діяльності. Обговорюючи підручники і предмети науки, не числить ся з дохованими до нас катальогами брацької бібліотеки, хоч вони дають нам можливість пізнати, чим тоді наші предки цікавились, яка була осьвіта передійших членів нашої суспільности і яких авторів читали в брацькій школі. Рівнож треба було серіовно числити ся в тими атаками, які против нового напруму в нашій школі підніс Іван Вишеньський. З його полемічних творів можна було а *contrario* витиснути багато характеристичних черт для сеї школи. Належало дальше вказати, як те львівська школа була вірцем, метрополією для иньших шкіл на Русі, як в неї школярі і дидакаси розходили ся по ріжних містах для ширеня просвіти і поборюваня католицизму.

Крім сих загальних додамо ще кілька спеціальних уваг. На стор. 230 автор категорично твердить, що другою школою на Русі, відкритою з кінцем XVI с. по острожській була львівська; се напевно не можна сказати в приложеню до України разом з Білорусією: можливо, що деє в тім часі, як львівська, а може ще скорше, була отворена школа при виленськім брацтві (Харлампович, Западнорусскія правосл. школы с. 287). На с. 233 автор заявляє, що найдібнійших учеників удержувало львівське брацтво на свій кошт при монастири св. Онуфрія. Поминувши одначе се, що ми про здібність або нездібність сих учеників нічого не знаємо, читач може бути легко впроваджений в помилку, думаючи, що при сім монастири був лиш рід нашої бурси, з якої хлопці ходили до брацької школи в місті, тимчасом ми маємо дані, що при тім монастири була осібна школа, зорганізована на вір міської, брацької (Mon. Congr. I, № 149, с. 234). Що то була ва школа, і які були відносини її до міської брацької школи, автор сего не дотикає. Про Кирила Трапквіліона Ставровецького говорить автор (с. 261), що учите-

лював він у львівській школі від 1587—91; тим часом перші відомости про него, як учителя львівської школи, маємо від 1589 р., від виступу його перед патріархом Єремією в Тернополі. Чи був він перед тим у львівській школі і від коли, не знаємо (Харлампович, о. с. с. 384). Зазначити ще належить, що автор не раз і тут місто річевих речень уживає порожних зворотів, пр. на стор. 240—241, де говорить ся про велику вдячність учеників сеї школи для сеї інституції. Про такі якісь ідеальні відносини ми не маємо документальних свідощів, а обмежуване брацької автономії Борецьким і непорозуміне, яке зайшло між сим митрополитом і львівським брацтвом по причині запису Сагайдачного, свідчать як раз про щось протилежне.

Загально взявши розділ про львівську школу не видержує конкуренції навіть з давнішими працями на сю тему, а вже тратить всяку вартість в порівнянню з тим, що дав ще 1898 р. в своїй солідній роботі про брацькі школи взагалі, а про львівську спеціально Харлампович в книзі: Западнорусскія православныя школы XVI і поч. XVII в. Праця д. Криловського була би искала навіть ще в тім разі, коли б містила добре зроблений витяг зі згаданої книжки Харламповича.

В обговорюваній нами (VI) главі, як ми згадали, веде ся ще річ про друкарню львівського брацтва. Недокладність, яку ми бачили вище, можна легко і тут сконстатувати. Про діяльність брацької друкарні до Михайла Шлезки не сказав автор майже нічого, хоч можна було дещо з актив вилонити. Не присвятив він досить уваги рішучому виступленню против брацької друкарні митрополита Петра Могили за для конкуренції, яку вона робила його друкарні в Києві. Троха докладнійше, хоч не повно, пише про брацького друкаря Шлезку, але натомість дуже поверховно трактує процес брацтва зі спадковцями Шлезки, діяльність брацьких друкарів Ставницького і Половецького, а вже цілком не згадує про брацького гісера, про склад друкарні, про спровадження паперу і про кошти ложені на се. При кінці своєї роботи уміщує автор реєстр руських книг, які вийшли у Львові від кінця XVI до двадцятих років XVIII ст. на основі бібліографічних работ Каратаєва, Ундольського, Максимовича, Зубрицького, Петрушевича і документального матеріалу. Реєстр зроблений сумлінно, підносимо се, як позитивну сторону роботи автора. Шкода тільки, що він не упорядкував його хронологічно.

Отсим і кінчимо ми огляд самої праці автора про львівську ставропіцію. Зістає ся нам ще зібрати наші попередні замітки і додати кілька загальних уваг. Баламутність і занадто велику поверховність в трактованю річи бачимо ми вже вище. Не лиш поодинокі факти, але і цілі партії, які належать до його теми, автор дотикає лише злегка або й во-

всім поминає. Піднесемо ще й тут кілька таких загальних прогалин. І так автор вправді згадує (с. 42—3) про засноване брацтво по статуту львівського в Городку, Берестю, Перемишлі, Замостю і т. и., та се зовсім не вистарчає, бо тут належало ширше вяснити, як то львівське брацтво було неначе метрополією в відносинах до иньших брацтв, в яких стояло воно зносинах з ними, передовсім з брацтвом виленським, як в деяких періодах вело воно з другими брацтвами боротьбу в обороні православя. Про зносини брацтва з східними патріархами, про кореспонденцію з визначнішими особами того часу не сказав автор майже нічого.

Одною з важнійших хиб праці уважаємо те, що автор не представив нам маєткового стану львівської ставропігії. На с. 213 подає він і то в примітці (!) лише коротку згадку про кілька легаций, а зіставляє на боці цілий ряд иньших доходів брацтва, хоч на основі актів можна було написати широку статю на сю тему. Якжеж читач може зрозуміти історію сеї могутчої і славної ставропігії, яка такі великі суми видала на сойни, соймки, на різні процеси, подарунки і т. и., — історію сього брацтва, котре удержувало монастир, шпиталь, школу, вибудовало величаву церкву, — брацтва, котрому в деяких часах ворожі чинники зачпники забрали не десятки, але сотки тисяч волотих, — як зрозуміти, повторюю, сї події, коли автор не викаує маєткового стану і грошових спекуляцій, якими братчики побільшували церковний маєток?

Навіть найважнійшої ролі, яку брацтво відіграло в нашій історії, автор не представив як слід. Не була се безпереривна боротьба против унії і католицизму, як то автор твердить (гл. III. с. 75). Були періоди, в яких брацтво не вело війни ані з уніятами, ані з католиками, а добивалось у магістрату горожанських прав для львівських Русинів. Таку боротьбу з магістратом веде брацтво на соїмі 1600 р., „абысьме ся вольности докупити могли“, як висловляють ся брацькі послы з Варшави в листі до брацтва. Правда, львівське брацтво й иньшими своїми ділами, передовсім своєю школою і видаваними книгами положило великі заслуги для православя. Але не в тім лежить його передове значіне в нашій історії. З того погляду більші заслуги положило енергічне виленське брацтво, ніж смирні львівські братчики, що дорогою окупу добивались того, що їм слушно належало ся. Головна роля, яку львівське брацтво відіграло в нашій історії, була ся, що в часах тяжкого гноблення, не допущуваня православних у Львові до урядів, торгвлі, цехів, давало воно якусь точку опору львівській Руси. Посередно з тим вяже ся і акція в обороні православя, але все таки сходить вона на другий плян. Не можна також згодити ся в цілости з поглядом автора, ніби брацтво по принятю унії старалось спасати руську народність (с. 134). Годі припускати,

щоб брацтво свідомо мало такі пляни, бо від тоді наслідком нових, неприхильних обставин тратить чим раз більше своє значінє і силу. З прийнятєм унії минає властиво епоха широкої діяльности брацтва.

На основі сказаного дійдемо до висліду, що автор не опанував і зовсім не використав матеріалу і літератури до львівського брацтва, борше написав свою працю, як вступні статі до виданих ним документів, *ut aliquid fecisse videatur*. В його історії львівської ставропігії є такі помилки і такі прогалини, що задля них організація і діяльність львівського брацтва вістають на дальше в тіни і чекають нового робітника. Вона не тільки слаба, як то він сам при кінци своєї книжки признає, але крім згаданого реєстру книг не має жадної вартости і не заслугувала навіть на те, щоб її пускати друком у світ.

Іншу вартість має натомість друга головна частина роботи автора — акти ним видані. Появились вони в „Архиві Юго-Западной Россіи, часть первая“, як X, XI і XII том сеї публікації. Подамо короткий огляд сих документів.

Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X містить: „Акты, относящиеся къ исторіи Галицко-русской православной церкви (1423—1714 гг.)“, куда автор зачисляє і землю Холмську. Знаходимо тут 285 документів, виданих з різних архивів львівських: бернардинського, ставропігійального, магістратського, бібліотеки Оссолінських і прокуратурії скарбу; з київських: центрального, духовної академії і печерської лаври; дальше з головного варшавського архиву старинних актів; з виленського центрального архиву; з „архиву западно-русских униатских митрополитів при св. Синоді“; з московського „архиву министерства иностранных дѣлъ (Польскія дѣла)“; з архиву „холмського братського музея“ і кілька інших документів з кількох інших архивів. Знаходимо в сїм томі акти до історії львівської ставропігії, до життя львівських Русинів, до намісництва Гдашицького, до відновленя галицької єпископії і її єпископів; в більшій скількості подані грамоти до спору Свистельницького і Шумлянського про львівське владцтво і відносин ставропігії до сих подій. Крім сього маємо тут документи до історії монастирів униївського, перегінського, креховецького і манявського, єпископів перемиських і холмських, православних громад і брацтв виленського, люблинського, мниського, мостицького, в Сокали, Раві і Замостю. Такий був би їх поділ що до змісту. Судячи по їх чисельности бачимо, що автор мав головню на оці з'їлюструвати свою працю про львівську ставропігію доложеннями до неї актами. Дятого знаходимо тут найбільше документів до відносин львівського брацтва до магістрату, польського правительства, львівських владик і київських митрополитів, кореспонденцію брацтва з ріжними іншими визначними особами того часу. Документів, які не стоять без-

посередно, чи посередно в зв'язи з історією львівського брацтва, пропорціонально мало і тому сходять вони на другий план.

Якаж вартість матеріалу опублікованого автором в сій томі? Акти, що появили ся в сій публікації, дотикають подій, звісних нам по більшій часті в загальних прикметах з попередних праць і видань і як такі не вводять вони до історії якихсь зовсім нових понять, які би змінювали наші дотеперішні погляди. Про намісництво Гдашицького, відновлене галицької єпископії і її владик знаходимо документальні відомости в *Supplementum ad historica Russiae monumenta* і Актах Зап. Росції. Акти д. Криловського служать неначе доновненем до „*Supplementum*“. Автор ілюструє нам сї загально знані нам події деякими новими грамотами, які спеціальнійше, докладнійше представляють нам ті факти. Про львівську Ставропігію, її відносини до влади світської і духовної подали документальні звістки, а подекуди й витяги з архівального матеріалу, в своїх роботах: Зубрицкий, Шараневич, Петрушевич, Ловіньский і ин. Праці сих авторів могли д. Криловському послужити як добрий показчик при опублікованю його матеріалу. Всеж таки документи видані Криловским важні з того погляду, що приносять нам багато грамот, яких до тепер був нам звісний лише короткий зміст, або були і цілком незвісні як реєстр учеників львівської брацької школи (№ 33), реєстр ремісників, котрих Поляки не хотіли прийняти до цехів львівських, деякі нові грамоти до історії львівських передміських брацтв св. Николая, Богоявлення і т. и.

Негативною натомість стороною публікації являеть ся передруковане грамот, які вийшли були перед тим в иньших виданнях. Передовсім багато є у Криловського таких грамот, що знаходять ся заразом в „*Monumenta Confraternitatis Leopold.*“ т. I і II і в „*Diplomata Statutaria*“.

І так:

Арх. Ю. З. Р. ч. I т. X, № 6, 27, 28, 35, 39, 41, 42, 43, 44 = *Monum. Confr.* № 2, 5, 56, 140, 174, 201, 205, 207, 209.

Архив т. X, №: 37, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54 = *Mon. Confr.* № 149, 213, 259, 344, 289, 315, 323, 340, 341.

Архив т. X, № 55, 56, 57, 58, 60, 158, 168 = *Mon. Confr.* № 342, 343, 429, 444, 470, 63, 347.

Арх. т. X, № 160, 163, 164, 165, 166 = *Diplom. Stat.* № 4, 10, 11, 12, 17.

Арх. т. X, № 161 = *Dipl. Stat.* стор. 111—112.

Дальше: Арх. т. X, № 1 = *Codex epist. Vitoldi* ч. 1108.

Грамоти в Архиві т. X, № 10, 170, 257 були опубліковані Шараневичом в „*Przegląd archeologiczny*“ за рік 1888, зошит IV, в статі

„Materjały historyczne“ № 1, 5, 8. Архив т. X, № 152 є у Гарасевича: „Annales ecclesiae Ruthenae“ стор. 78. Арх. т. X, № 159 був виданий Пташицким в публікаціях Rozprawy wydz. filolog. „Akad. Um. т. IX“. Арх. т. X, № 24, 186 = „Supplementum“, під датою 16. VI. 1569 і № 398.

Стільки сконстатували ми, порівнюючи документи з Арх. Юг. З. Р. ч. I, т. X з іншими знаними нам і доступними публікаціями. Тим одначе не вичерпуємо матеріялу; можливо, що таких, давнійше виданих грамот знайде ся в Архиві т. X більше.

Трудно відгадати причини, задля яких автор передруковував ті самі грамоти. Коли мав на оці те, що згадані видання в Росії рідкі, а хотів тамошному читачеві дати в руки матеріял до історії львівського брацтва, то в таким разі його публікація далеко неповна; справлене похибок надрукованих документів на основі оригіналів тут також не мало місця, бо крім кількох незначних варіантів всі наведені акта в дотичних публікаціях ідентичні. Передруковуючи ці документи автор навіть не держить ся принятого в світі науковим звичаю: не подає мотивів, задля яких се робить, а що більше — зовсім не зазначає, що дотичний документ був вже опублікований, а уміщує під ним дописку: львівський ставропігійальний архив, львівський бернардинський архив і т. п., так як би ті документи перший раз появили ся на світ.

Що до форми зверхньої, то автор держав ся укладу хронологічного, але уклад сей в його книжці хаотичний і значно утруднює орієнтацію. І так: автор зачинає 1423 роком і містить грамоти до 1714 р., потім дає „Дополненія“ для 1443—1707 рр., потім містить знов друге „Дополненіє“ для літ 1544—1707, так що грамоти, які належать до одної події і до одного часу розкинені по цілій книжці. При нумерованю грамот зайшли похибки, так що вийшла різниця між числами грамот в показчику імен і річей і в самій книжці. Так пр. в показчику грамота означена числом 168 (с. 444), в середині книжки ч. 178; у книжці ч. гр. 142 (с. 366), за нею іде грамота ч. 138, а в показчику відповідає їм ч. 137 і 138 і т. д. Нумерованє грамот в середині книжки помилене, тому найліпше, користаючи з показчика, орієнтувати ся по сторонам. В огляді цитували ми документи по числам показчика.

Виданне текстів лишає теж не одно до бажання — судячи з разячих помилок копіста чи коректора, які місцями впадають в око (напр. на с. 447 *iurisdictione* зам. *iurisdictioni*, *qui quid* зам. *qui quidem*, *eiusvis* зам. *cuiusvis*).

„Архивъ Юго-Западной Россіи“ ч. I, т. XI за титулував автор: „Протоколы и другія дѣловныя бумагы Львовскаго Ставропігійальнаго брацтва: (1599 — 1702 гг.)“. Є тут реєстри складок і розходи

брацтва на сойми і соймйки (1599—1625 р.), протоколи засідань брацьких (1599—1650, 1647—1687, 1607—1610 рр.), рахунки приходів і ровходів брацької каси з продажу книг, з будови церкви, удержання шпиталю, монастиря св. Онуфрія і т. и. Том XII сеї публікації містить рівнож „Протоколи, дѣловыя бумаги и переписка Львовскаго Ставропігійальнаго братства (1586—1881 гг.)“. Знаходимо тут реєстр членів і інвентара брацтва, устав і протоколи львівського онуфрейського брацтва в різних літ, протоколи засідань львівського ставропігійального брацтва (1686—1725 рр.), записки до історії брацької друкарні (1662—1723, 1639—1701 рр.), „Помяник“ львівського ставропігійального брацтва (1586—1881 рр.) і „Помяник“ львівського богоявлєнського брацтва (1717—1796 рр.).

Документи сї містять з малими виїмками нові матеріали до історії львівського брацтва. Дѣщо з того було вже перед тим друкване, передовсім Шараневичем у „Временниках“ Ставропігійального Інститута і в його розвідці „Николай Крассовскій“. Витяг з листу делегатів брацтва, висланого з Варшави у Львів 1600 р. (Арх. т. XI, с. 22), подав Голубєв „Петръ Могила“ т. I, Прил. № XX. Тойже автор умістив в другім томі своєї книжки протоколи засідань з кількох сесій. Реєстр братчиків (Арх. I, т. XII, с. 3—6) був надрукований у „Временнику“ за 1875 р. Устав львівського монастиря св. Онуфрія і протоколи брацтва, заснованого при тім монастири (1633/4 р.), опубліковано перед тим у „Временнику“ за 1870 р. Автор зазначає се сам — що у нього дуже рідко лучає ся, — а нову публікацію оправдує тим, що „Временник“ сей у Росії мало знаний і в передруці зайшли похибки (Арх. ч. I, т. XII, с. 72). Витяги з „Плянтаційної книги“ (Арх. XII, с. 164 і далі) подав Шараневич в розвідці „Николай Крассовскій“ (с. 120—170). Виїмки в посланія виданого львівським брацтвом на поч. XVII в. до всіх православних в зазивом складати датки на річ брацтва видрукував Шараневич в I т. „Юбилейного Изданія“ с. 99, нумер „по хронологическому порядку“ 67. Розуміє ся, се що деякі витяги з протоколів брацтва були перед тим надруковані, не уймає вартости актам виданим д. Криловским, бо для цілости належало їх разом пустити у світ. Зауважу лише, що документ в Архиві Ю. З. Р. ч. I, т. XII, ч. 31 надрукований тут зовсім непотрібно, бо те само маємо в Архиві Юг. З. Р. ч. I, т. XI, с. 220—221. Дата має бути 1671, як в томі XI, а не 1676, як в томі XII, бо говорить ся тут (XII, с. 579) про засіданє „ден по згодливой елекѣдце“, а в 1676 р. елекції не було; се знаємо напевно.

В виданій осібно відбитці своєї праці автор додав ще, як я вже вгадував, ряд документів, як „Приложенія“. Се акти для літ 1586—

1720, а належать головню до історії львівського брацтва: його кореспонденція в патріархами Кириллом Люкарісом, Теофаном, Партенієм, Пайсієм та иньшими східними достойниками, кореспонденція брацтва з єпископами з родини Желіборських і митр. Антонієм Винницьким, містить ся тут реєстр дорогоцінностей забраних в 1648 р. в брацькій церкві Героїмом Радвійовским і звістки про змаганє братчиків вернути собі утрачені річи, документ до процесу брацтва з Станіславом Студзінским і магістратом львівским, матеріяли до зносин скитського і крехівського монастиря в московськими царями і т. и. Деякі з тих документів були вже перед тим друковані, хоч автор зазначає се лише при однім з них (с. 166, ч. 75). Ми сконстатували, що грамота ч. 55 була надрукована Шараневичем „Przeгляд archeologiczny“, р. 1888, з. IV, „Materiały historyczne“ ч. VI. Дальше гр. ч. 60 = Dipl. Stat. с. 119. Зовсім невровузіло, чому автор під ч. 53 (с. 112) опублікував документ, що вже поданий був в Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, № 22 (с. 516); при тім ще в справлюваню помилок до „Приложень“ с. 233 автор поправляє рік 1637 на 1657, як в Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, ч. 22.

Загалом взявши, акти видані автором важні не лише до історії львівського брацтва і руської церкви взагалі, але й до історії культури й економічного життя тих часів. Шкода тільки, що автор не використав матеріялу навіть опублікованого ним самим. *Федір Срібний.*

И. Каманнъ — Эпизоды и дѣятели эпохи Богдана Хмельницкаго, К. 1905, ст. 20.

Зміст сїєї статі знаний був із „Чтеній О. Нестора“ 1898 р., тепер появилася вона повно у збірній книжці в честь В. Антоновича. Складаєть ся вона з двох частин: про деяких членів родини Б. Хмельницького і про Данила Чапліцкого. У першій стараєть ся автор аргументувати свою „догадку“ (так і сам її зове), що Х—ий був родом з кївських міщан Хмельів. Мотивованне зручне, але не виходить поза подібність до правди; важні сумніви таки полишають ся при сїій гіпотезі. Дальше по сїій нитці знаходить автор міщанку-монахиню Михайлиху Хмель, що умерла десь 1619 р. Її вважає (гіпотетично) на матір Богдана, а з сього знов виводить, що Михайло Х—ий мусїв умерти ще перед тим, отже не 1620 р., та стараєть ся пояснити, звідки імя Богданового батька звязало ся з цецорьским погромом (буцім то українські літописи хибно зрзовули Ерлича). Сей другий здогад ще більш гіпотетичний від першого, бо ж звісно, що вже Коховский знає про Михайла Х—ого під Цецорою. Вкінці подає автор кілька звісток про Тимоша Х—ого і його універсал в р. 1649, коли він мав офіціальный титул „чигиринського сотника“, Жаль, що автор не подав універсалу в цілости.

В другій частині про Чапліцького (а не Чаплинського) обмежає автор розміри конфлікту між ним і Хмельницьким до значно менших границь, аніж подала традиція. Опрацьє ся головню на листах X—ого, поданих Величком, до яких має повне довіре (!), а натомісць не згадує про звісний реєстр козацьких кривд поданий у „Памятниках“ (II) і Михаловського (4), де мова про дещо більші кривди, аніж наївд на хутір та вапроторенне в тюрму (прим. побитє сина). С. Т.

И. Каманинъ — Къ подробностямъ о началѣ войнъ Богдана Хмельницкаго (Увив. Извѣстія, 1905, № 5, стор. 13).

У сій статі, поданій ще раз у ювілейнім збірнику в честь М. Дашкевича, дає автор повір на коротку літопись про козацько-польську війну 1647—1656, надруковану у другому виданню кївських „Памятників“ (№ 1). Цілком правдиво оцінює її автор як одну з найцвнїйших памяток до історії Хмельниччини. Він переходить всю літопись по рокам і вказує, о скілько в нїй подані деякі факти повнїйше і певнїйше, о скілько загальнїйше, в порівнанню до иньших мемуарів і літописей. Найціннїйше у нїй то події 1647 р., але й пізнїйше стрічають ся дуже інтересні подробиці, які коли не перемінять неедин дотеперішній погляд (прим. про жовтоводську битву), то все таки примусять істориків до критичного розсліду суперечностей. Завважу, що неодна відмінна від иньших версія у сій літописи може бути підперта і документальними звістками (прим. про битву під Константиновом). С. Т.

Fr. Rawita Gawroński — Bohdan Chmielnicki do eleksyi Jana Kazimierza, Льв., 1906, ст. 360, 8°.

Монографію про Богдана Хмельницького заповідав д. Гавронський вже від давна, привязуючи до неї сам велику вагу і подаючи надію нових історичних відкрить. Та була б кривда для польського історика підозрівати у нього скромність; пляни у нього дуже широкі. Нї більше, нї меньше — тільки всю українську історію від XVI чи навіть XV ст. думає показати ученому сьвітови. Як бачимо з переднього слова, автор обіцяє нас обдарувати шістьма великими томами про Козаччину, з яких отся книжка являєть ся першою частиною III т. З тієїж передмови довідуємо ся, що над сим предметом працює автор вже 25 літ і що звісна його *Historja ruchów hajdamackich*, се не що иньше як дві перші частини VI т. задуманої історії Козаччини (*kozaczyzna zdegenerowana*), а третя (її остання) частина того тома має обговорити українську гайдамаччину від 1768 до 1855 р. Ну, à la bonne heure! хоч і як дивний увесь плян автора і порядок виходу поодиноких частин. Чекаймо терпеливо кінця, а тимчасом кілька слів про єдину в польській літературі

монографію Хмельниччини. Сказати правду — цілком не мило обговорювати д. Гавронського. Для таких наукових творів, як його, належить ся хіба по правді мовчанка. Та що ж коли польська наукова критика бере книжку поважно, а навіть найвисша наукова інституція краківська *Akademja Umiejętności* має для неї прихильну згадку! Деякі рецензенти її ворожать навіть напевно нагороду Академії по виході другого тома... Отже творови д. Гавронського належить ся кілька слів і від нас.

Уклад сього першого тому, що обіймає тільки перший рік Хм—ого (отже другий обіймати-ме історію девятьох літ!), ось який: У вступі має бути погляд на генезу і характер Козаччини, й одночасно в сим політично-наукова *profession de foi* автора (1—24); I розд. говорить про рід та освіту Хм. (25—49); II розд. про Хм—ого від цецорського походу аж до чигиринських „авантур“ (50—143); III розд. про „боротьбу за жінцину“ (144—159); IV розд. „перед вибухом бунту“ (160—183); V розд. жовтоводська і корсунська кампанія (184—208); VI розд. „*ro kłeskach*“ (209—235); VII розд. „проби успокоєння бурі“ (236—271); VIII розд. конвокаційний сойм (272—294); IX розд. „*nowe kłeski*“ (295—332); X розд. про елекцію (333—349); вкінці дві критичні дописки (353—360). Вже з сього розкладу предмету видно, окрім манери й методи автора, ще факт, що властива політична історія Хмельниччини обіймає тільки другу (трохи більшу) половину тому, а коли ще відтягнуто широко розмальовувані картини воєнних подій, то побачимо, що вона мало переїде понад третину книжки. А як би так ще відкинути густу публіцистику і лірику... Ось так творить ся многотоміві праці!

Кождві, що візьме сю книжку у руки, буде сподівати ся, що се або компілятивний підручник, або оригінальна наукова монографія, і по сьому буде її цінити. На жаль праця д. Г—ого не належить ані сюди, ані туди, се якась окрема спеціальність автора. Се ані зведенне разом усіх дотеперішніх дослідів, а ще менше самостійна наукова студія — се ніби наукова писанина, якій одно імя: п а м ф л е т. Тут з гори визначена ціль, ну, і прямуєт ся до неї усякими дорогами... Метода цілком проста: автор взяв Костомарова, Шайноху, Кубалю і Чермака, скомпілював дуже недбало та в деяких місцях (що йому були більше до впадоби) сягнув до деяких старих літописий і мемуарів, або документів і актів, часто беручи їх із другої руки¹⁾. Про використання усього літератури і жерел не може бути й мови, не то вже про критику (переписано цілі сторони з Величка!), про аналізу, розв'язуванне суперечностей і т. ин.

¹⁾ Прим. додатки у Шайнохи (*Dwa lata*) наводить автор буцім із рукописних кодексів.

В кількох місцях автор стараєть ся бути й самостійним та оригінальним, все показує не то брак деяких наукових вимог, але просту наукову невіданість. Найклясичнійше в усього — то виведенне роду Хмельницького від хмельницьких Жидів (І розд.)! Користанне з жерел у автора таке, що він переписує дослова поодинокі акти, або частини мемуарів. Що до повноти оповідання, треба сказати, що автор оповідає про одні події (маловажні) дуже широко, про иньші (многоважні) дуже мало, або й нічого. До того додати треба невмілість орієнтовання в такім богацтві фактів і матеріялу, брак усякого критичного почутя, а натомісь ярку тенденційність, ба просту ненависть, що проявляєть ся в частій лайці на нелюбих йому людей.

Годі мені переходити всі переписані й оригінальні елюкубрації автора, часто просто соромні, — се значилоб написати критичну студію, далеко ширшу від самої праці д. Г—ого. Хоч і як багато фактів аж просить ся під критичну оцінку і провірку, то все таки праця ся рішучо не варта того, щоб задля неї писати критичну розвідку. Зазначу тільки ось що. Автор не тільки ненавидить Хм—ого, козацтво, Україну, але ще може більше українську історіографію. Ось приклади: „Костомарів... трактував Хм—ого й історію сучасної йому козащини з фантазією дійсно козацькою, для нього жерела стілько мали вартість, скілько були йому потрібні...-Ніякий російський письменник (pisarz) не закрав сь відомо стільки правди, не спопуляризував стільки фалшив, не убрав найпоганійших людських інстинктів авреолою геройства, ніякий не показав менше етичного (?) почутя і менше здібности до псіхологічної аналізи характеру людей як Костомарів у своїй монографії „Богдан Хмельницький“. З сеї причини прийдець ся нам частійше, анїж з иньшими, стрінути ся з працею й іменем сього історика-агітатора, посвояченого духом із другим письменником, якого найкраще можна назвати істориком-калюмніатором (oszczerca), В. Б. Антоновичем“ (ст. 121). Про сього останнього говорить автор на иньшій місци — серед чудового букету гнівної лайки на українську історіографію читаємо тут ось які квітки: „Гасло такої історичної своволі кинув знаний відступник від віри і народности польської, який тільки за сї відступства купив собі професуру в Києві, — В. Б. Антонович. Чоловік із скривленою етикою, із скривленим поглядом на історію, з хоробливою, тихою амбіцією, не мав найменшої здібности справедливо оцінювати факти, бачив у кожній біятиці — героїв, в кожнім рабунку — здібности і т. ин. Ум багатий на якісь дивні прикмети, який давав йому бачити в нашім народі, в нашій державі саме тільки зло, розум із скривленою льогікою, душа зі злочинною моральністю, упертієть у поглядах, майже фанатична.., (стор. 13—14). А що? konia z rzędem тому, що покаже, як коли небудь один історик про другого, ще живого,

говорив подібно! Се звісно, що Антонович про Хмельниччину не писав майже нічого, отже й учена конкомітація написана д. Г—им не має тут мериторичних основ, хіба якісь иньші... Прошу одночасно порівняти рецензію тогож Антоновича на *Historyę ruchów hajdamackich* д. Гавронського (Чтенія, 1900), а буде приклад, які бувають ріжницї в літературнім вихованню між людьми. Та вже найдивнійше, коли бачимо, як великий історик польський робить собі імя звичайною літературною... „повизкою“ з ненависного Антоновича. Кождий цікавий нехай прим. прочитає розвідку Антоновича про вїїтів Ходиків (Монографія, I) і „студію“ д. Г—ого п. з. *Losy wielkiej fortuny na kresach ukrainnnych* (Studia i szkice, serya II, Львів 1900, с. 1—27), а побачить таки правдивий плягіят. Як що автор буде протестувати проти сього імени, то я йому докажу се виписками з обох праць *ad oculos*. Розуміть ся, що й Костомарова г. Г. переповідає часто дословно (не цитуючи), так само як і иньших авторів (до наведених ще додати Dr. Antoni J.), і се цілком його не перепиняє в пахучих епітетах для українського історика. Певно, піякий сьогочасний учений не перецінює Костомарова (головно задля його некритичности), але й ніхто не показав ще з нього сьвідомого закриваня правди¹). Але переглянувши всі контроверсії між К—ом й д. Г—им бачимо, що всі вони зводять ся до десяторядних дрібниць, бо того, чого справді не стає Костомарову, хіба ще менше є у д. Гавронського.

Вкінці дрібничка *pro domo mea*. Авторви слід би знати, що IV т. „Жерел до історії України-Руси“ належить мені; се написано на книжці вовсім виразно. С. Томашівський.

Яковъ Рейтенфельсъ — Сказанія свѣтлѣйшему герцогу Тосканскому Козьмѣ третьему о Московіи, Падуя 1680 г. Съ латинскаго перевелъ Алексѣй Станкевичъ, М-ва, 1906, X+228.

Яков Райтенфельс, певно Курляндець походженням, небіж царського лікаря Розенбурга, лишив досить цікаві „Сказанія“. Не такі сьвіжі та безпосередні, як записки Олеарія, фон-Кленка, Сказанія сі тільки почасти засновані на спостереженнях, в головній же частині — на літературних джерелах, російських та чужоземних, але подають деякі відомости, цікаві і для Українця. Робимо нижче витяги всього, що дотикаєть ся побуту, звичаїв, освіти Росиян XVII в., з осібна ж — Українців.

Автор „Сказаній“ дуже кохаєть ся в дрібних географічних описах ;

¹) Костомаров так вірив жерелам, що прим. прийняв за правду недорічну фантазію Зіморовича на тему різні у львівськїм св. Юрі 1648 р. Чому сеї ганьби сьвідомо не закрив?

відомости про натуральні багатства місцевости він инколи перепиняє описом подробиць звичайових. Так, розповівши про Київ (головн. чином по Крамерови й ж. б. по Сінопсису?), він додає: „мешканці його колись так були віддані утіхам любови (in venerem proclives), що дівчатка на восьмим році жита вже безстыдно віддавали ся роспусті“; але — завважа Райтенфельс: „тепер вони освобонились від сього збочиння й пильно займають ся плаванням, рибальством і веслованням“. Райтенфельс описує київські святаші, згадуючи між иньшим і про печері, про мощі. „На деякі з них, що перевишають розміри людські, не можна дивити ся без страху...“ (27). Оповідання про Романа Галицького (51), Данила (54), Льва (54) переказують відомости, подані польськими хроністами. Українців та Литвинів монахів, що жили в Москві, Райтенфельс уважав за Поляків (159). Він згадує між иньшим про монаха базиліянського ордену Симеона (очевидячки — Полоцького), „високої латинської науки“ й про Луку Голосова, теж по європейски освіченого боярина (власне дяка), великий вірш котрого на Р. Хр. видав проф. Шляпкін (160—161). Цікава також увага автора „Сказаній“ про відносини Росіян до українських виходців: „...дабы уничтожить возможность ложныхъ толкованій и поводъ въ какому бы то ни было сомнѣнію, никакія поученія къ народу отнюдь не допускаются. Они, поэтому, страшно ненавидятъ бѣлоруссовъ (albos Russos), сохранившихъ нѣсколько болѣе свободные обряды, и недавно еще запретили имъ объяснять св. Писаніе народу въ ихъ церквахъ, имѣющихся въ Москвѣ“ (171).

Опріч сих поверховних уваг для історика культури мають також вагу відомости Райтенфельса про склад улюблених Росіянами книг того часу, про обсяг московської літератури (159 та 165), про друкування книг та про школи в Росії (159), а також про забави ріжних князів і царського двору. Початковій історії театру в Росії, що виник на очах Райтенфельса, присвячена 9-та глава IV-ої книги (89—89), особливо інтересна через те, що тут наводить ся текст привітання, яке читав актор перед царем на першій виставі під час „Пляски ппрамидь“.

Переклад зроблено досить точно, але для читання важенько.

В. Петрич.

Stanisław Starzyński, Kilka słów o Stanach galicyjskich, z okazji książki Dra Bronisława Łozińskiego: Galicyjski sejm stanowy (1817—1845). Kwartalnik historyczny, 1906, zeszyt, стор. 166—224.

З приводу обговорених уже нами в Записках праць д-ра Лозинського, друкованих у „Bibliotece Warszawskiej“ та в львівським „Przewodniku naukowym i literackim“ (ся остатня видана також окремою

книжкою), подає проф. Старжинський свої уваги на сю тему і доповнює декуди виклад дра Лозіньського. Найбільше важне те, що поміщено на стор. 183—187 про соймові проєкти з р. 1840—1844 про зміну панщизняних відносин, де проф. Старж. корпестуєть ся актами із збірки Крайньського, значно детальнійше використаними вже пок. Остапом Терлецьким. Інтересні доповнення до праці Лозіньського подає автор в своїх увагах про вживанє польської мови в урядованю Станів (стор. 191 і д.), та головна часть статї говорить про несповнені бажаня і пляни відбутя сесії станового сойму в 1848 р. До своїх уваг долучив проф. Старж. 10 документів винятих із ріжних архівів, що причинають ся до освітлення історії Станів у р. 1817—1823. I. Ф.

Dr. Bronisław Łoziński, Z czasów i aktów dominikałnych (Przyczynek do historyi administracyi w Galicyi) (Kwartalnik Histor. 1906, стор. 252—285).

Отся інтересна статя — перша, о скілько знаю, в польській історичній літературі проба використаня рукописних тзв. Cirkularienbücher або Gestionsprotokolle для відтвореня одной частини панщизняних відписиц у Галичині. Автор покористував ся кільканацятма томами таких циркулярів, що зберігають ся в бібліотеці Оссолінських і на їх підставі рисує поперед усього інтересний для тих часів тип мандатарія. Др. Лоз. уважає, що змалюваний у давнійших польських беллетристів, таких як Корженьовський, Захаріясевич, Валерій Лозіньський і п., тип мандатора занадто карикатурний. Що ті мандатори при примітивнім устрою панщизняної адміністрації могли, а часто навіть мусіли робити такі річи, які сьогодні без церемонії кваліфікувались би як злочини та надужитя урядової власти, се дра Лозіньського не дивує, — він жеж знає добре, що й нинішня бюрокрація, наскрізь пронята „*duchem obywatelskim*“ та значно стіснена в своїй компетенції новими законами, все таки раз у раз викликає супроти себе з посеред публики, незнаймої з канцелярійними шабльонами, скарги на самоволю та кручкотворство або й на явні надужитя. Натомісь з похвалою підносить автор, що серед панщизняних мандаторів було немало людей — не сказати, щоб абсолютно чесних, — але пронятих „*duchem obywatelskim*“ і „*młością ojczyzny*“, які в часах переслідувань по р. 1832 не раз терпіли нарівні з иньшими польськими патріотами по тюрмах та кріпостях.

В своїх матеріялах др. Лозіньський мабуть мало знайшов причинків до найстаршого часу, себто до часів перед Наполеонівськими війнами, а може й умисно поминув їх, а починає свій нарис аж з р. 1817, по війнах. Він доторкаєть ся тільки деяких питань тодішнього житя, підносить дбайливість тодішніх властей за гігієнічний стан людности при

всяких помештах та голодівках, але разом з тим скнерість і безоглядність тих властей при стяганю податків, данин і кар грошових, підносять натиск властей на домінії, щоб на передновках ратували підданих, порушує справу тзв. помічних днів і ціи за них установлюваних урядом, малює облави, уряджувані властями та домініями на рекрутів, урльопників та дезертирів і особливо широко розводить ся над облавами на польських повстанців та конспіраторів, що почали ся від р. 1832. Окремий розділ присвятив автор часови конаня панщизняних відносин, 1846—48. Розумієть ся, і тут аранжером „gzezi tarnowskiej“ він уважає „państwo“, себто австрійську власть та рівночасно кпить із східно-галицьких властей ва їх „наївний“ спосіб (tak naiwny, że dziś uważać go można chyba tylko za miarę ówczesnej paniki), а власне відмову видаваня селянам та міщанам паспортів па перехід до иньших повітів. Кінчить ся нарне характеристикою „реформаційних“ заходів та розпоряджень губернаторів Рудольфа і Франца Стадіона, яких діяльність, що буцім то мала метою підкопати повагу і значіне галицької шляхти, др. Лог. осуджує дуже остро.

I. Ф.

Maurycy Mann, Wincenty Pol, studjum biograficzno-krytyczne, tom II, Краків, 1906, стор. 404.

В LVII томі Записок я зазначив вихід першого тому сеї праці і підніс не лише солідність її, вичерпане дотеперішньої літератури та рукописних матеріалів, але також тверезість та об'єктивність критики і нехить до шумної фразеології, майже обовязкової у новітших польських істориків літератури. Те саме треба сказати про отсеї другий том, що показує нам жите, пригоди, поетичну та наукову працю Поля від 1846 до 1860 р. Автор широ симпатизує в В. Полема як з чоловіком і письменником, підносить його працьовитість і заслуги, та се не перепинає йому виказувати наївність і невиробленість його світогляду, плиткість його таланту, водавість його поезії, особливо тої епічної „Gawędy“, що з'єднала йому серед польської суспільности таку славу. Правда, автор запопадливо використовує всі давнійші критичні голоси про Полема твори, але скрізь подає й мотивує також свій власний осуд. Що до особистих пригод В. Поля, то оповідаєть ся тут поперед усього, як він потерпів від мавурських ціпів у лютім 1846 р., як був арестований і держаний аж до 1848 р. в тюрмі. Інтересний епізод в його житю творить його професорство на краківськім університеті, з якого губернатор Голуховскій усунув його на підставі денунціяцій иншого професора Валевского. Від тепер Поль не мішаєть ся в публичне жите, занятий літературною працею, жиє в східній Галичині, у Львові, вазнає великого тріумфу в Варшаві і острого нападу з боку Корнеля Уейского у Львові. Живучи

виключно в шляхетськім крузі Поль не вихилив ся з нього і прим. про тодішні відносини між Поляками і Русинами не знаходимо в його біографії ніякої згадки.

І. Ф.

А. И. Сонни — Горе и доля въ народной сказкѣ (Университетскія Извѣстія, 1906. № 10 і окремо — ст. 64).

У світовім фольклорі є така легенда: Два брати поділили ся по смерті батька майном і стали газдувати. Одному йшло все як із платка і він зробив ся страшенним богатирем; другому не вело ся ніщо, він стратив увесь маєток і мусів навіть до рідного брата найматися на роботу. Одного разу звїхав він на братове поле і побачив, як якась жінка вносила з чужого поля колоски на братову ниву. На запит, що вона робить, відповіла, що ходить коло братового майна, бо вона його Доля. А деж моя Доля? — спитав бідак. — Спить за корчем — була відповідь. Бідак скочив за корч, вибив свою Долю і тоді вона порадила йому, щоби переніс ся до міста, де знов забогатіє.

Бідак вернув до дому, зібрав своє манатє і вже хотів виходити з хати, коли щось запицало? А нас чому не береш? — А хтож ви такі? — Ми твої злидні. — Ходіть сюди. Він наставив коробку (боклаг, табакирку і т. д.), Злидні влізли до середини, він закрив їх і закопав (або кинув у воду). Від тоді почав він богатіти, а що його брат був заздрий і не бажав собі, аби бідний став від нього богатший, то доти ходив коло нього, доки не розвідав про усе, відкопав коробку і випустив Злидні (або Горе), але вони намість вертати до брата, вчепили ся його і він у короткім часі зійшов на діда.

Отся легенда виступає раз в однім оповіданю, раз у двох (окремо про Долю, а окремо про Злидні), то знов входить епізодично в зовсім окремі оповіданя, з якими вяжесть ся то слабшими, то сильнішими нитками або й зовсім не вяжесть ся. Належить до дуже популярних оповідань тому, що має благородно-моралізаторську тенденцію, тож і не диво, що розповсюднена сильно між ріжними народами і має богату фольклорну літературу, яка по більшій часті вказана у праці проф. Сонні. Задля своєї популярности і численних варіантів звернула вона також на себе увагу учених і викликала досить простору наукову літературу, особливо російську. Вже М. Костомарів займав ся нею аж у двох статях (Современникъ, 1856, кн. 3 і 10), потім Буслаєв і Афанасєв, але найбільше уваги присвятили їй О. Потебня: „О Долѣ и сродныхъ съ нею существахъ“¹⁾, який опираючись на мітичним значію Долі, приходиться

¹⁾ Древности, Труды Моск. археол. общества, т. I, (1865—67), ст. 153—196.

до висновку, що „Доля і инше — не книжного походження; сі образи цілковито тубильні; вони виявляють явну звязь із иньшими мітичними істотами; вони невичайно старинні так, що носять на собі сліди зооморфізма“ — і О. Веселовский: „Судьба-Доля въ народныхъ представленіяхъ славянъ“¹⁾, який зібравши для своєї студії, як звичайно, великапський матеріал, уложив його в систему, але в висновках не пішов далеко поза О. Потебню, бо й він приписує Славянам самостійну ідею Долі, незалежну від поглядів иньших народів. Проф. Сонні розбирає погляди Веселовского і подає таку їх характеристику: „Веселовский признає сам, що його „будова“ може показати ся апіорна. На наш погляд вона дійсно не має реального фундаменту і не знаходить потвердження в фактах. То гарненька банька з мила, що блискить усіми барвами яркого комбінаційного таланту, блискучої бистроумности, осліплюючої ерудиції. Але най лише діткнеть ся до неї палець критики — і полишаєть ся... трошки мутної водиці“ (с. 6). З тої причини піддає проф. Сонні ще раз розборови цілу легенду. Він розбирає мотиви легенди наперед у велико- і білоруських та українських варіантах, потім у иньших європейських народів, змальовує, як представляли собі Долю старинні Римляни, в яких вона була загально знана, і розбирає нарешті мотив про демона, зловленого і замкненого в місці, з якого сам не годен визволити ся, аж визволяє його якась третя особа. На підставі розбору приходить до висновку, що з легенди про Долю (властиво про дві Долі, добру і злу, робітну і лїниву) не можна нічого витягнути для мітольоґії і реліґійних понять старинних Славян (ст. 26). Так само й легенда про Горе (Злидні) „не містить нічого такого, що сягало би до мітольоґічних понять і реліґійних вірувань старинних Славян; в ній нема нічого мітольоґічного і нічого спеціально славянського. Ядро оповіданя має початок в античній старині і правдоподібно засноване на метафоричнім вислові, властивім грецькій мові“ (ст. 49). Таким чином проф. Сонні, користаючи з того самого матеріалу, що Потебня й Веселовский, подає такий результат аналізи легенд, який розходить ся цілковито з висновками попередних учених. На нашу думку він має повну рацію, і ми не бачимо ніяких фактичних причин, що приневолювали б нас приймати гіпотези його попередників.

Автор кінчить свою працю такими словами: „Поки поставимо еволюційно-ґенетичні системи і теорії, належить продукти народньої творчости, що служать для них матеріалом, піддати критичній аналізі і по-

¹⁾ Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха, гл. XIII, вип. V (Сборникъ Отдѣленія рус. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ, т. 46, 1890, ст. 173—260 і доповненя, т. 53, 1892, ст. 167—183.

рівняній студії, як і з боку цілої їх структури, так і з боку окремих мотивів. Ми вважаємо тим потрібнішим домагатися цього, що модний нині „антропологічний“ напрям у студіюванню фольклора погорджує сим: очевидно, далеко привабливіше і вигідніше, намись устанавляти філіяцію сюжетів дорогою трудних історично-філологічних дослідів, заявити, що ті самі мотиви повстають самостійно в різних місцях земної кулі силою „однаковости людського духа“ і розвивають ся однаково по законах еволюції, що будім то йде все тими самими стежками. Але се значить розтяти вузол, а не розплутати його“ (ст. 64). До сих слів можна завважати, що автор за далеко посунув ся в непризнаванню повставаия однакових продуктів народньої творчости в різних місцях незалежно від себе. Народня творчість — се не щось абстрактне, відірване від землі; вона має аналогію в писаній літературі, а навіть дуже часто має там свої початки. А чи в писаній літературі не маємо приблизно однакових творів, які повстали незалежно від себе? Та ми маємо докази, що так само народні твори можуть повстати незалежно від себе в кількох місцях. Докази ті видні найліпше на маленьких продуктах народньої творчости, таких як загадки, приповідки, деякі віруваня і анекдоти. Однакова ситуація викликає однакову умову працю і наслідком її можуть бути однакові твори. На них також можна найліпше відрізнити національні верстви, що росли на загальнолюдськїм тлі.

Зазначимо в кінци, що автор не використав усеї відповідної літератури у своїй праці, особливо тої, що появила ся по праці Веселовського, хоч вона на остаточні висновки може й не вплинула би. Особливо ж не відомий авторови Етнографічний Збірник, видаваний Наук. Тов. ім. Шевченка, хоч він є по деяких російських бібліотеках у комплекті. А в нїм є оповіданя, взявані з темою автора і вказана до них іще чужа література. (Пор. Етн. Збірн. т. III, ст. 105—111, ч. 38: Щастя і Нещастя; ч. 39: Доля богача і бідака. Етн. Збірн. т. XIII, ст. 22—31, ч. 232: Щастє і нещастє; ч. 233: Біда в кістці. Етн. Збірн. т. XIV, ст. 256—264, ч. 47: Доля і злцдні).

В. Гнатюк.

Д. И. Эварницкій — Малороссійскія народныя пѣсни собранныя въ 1878—1905 гг. Катеринослав, 1906, ст. XL+772+IV, 8°.

Маємо знов перед собою нову збірку українських народніх пісень, величезну і своїм обсягом (поверх 800 сторін друку) і числом пісень (усїх 830). Дуже приємно було б нам, колиб і квалітативно представляв ся новий збірник імпазантно, тим більше, що головна частина пісень походить із лівобічної України, головно з харківської та катеринославської губерній, а далі полтавської і чернигівської, а лиш незначна частина

з губернії таврійської, херсонської і кіївської. А звісно, що лівобічні українські губернії, особливо ж полтавська, славлять ся здавна своїм співолубством. Д. Еварицький наводить на сю тему дуже характеристичний діяльоґ, який і я вважаю потрібним тут зарепродувати: „Е, що наші співці! — говорять звичайно селяне катеринославської або таврійської губернії, коли їх просять співати яку пісню. — Ось як найдуть до нас Полтавці та Полтавки, так отті заспівають! Там же голоси! Там же й пісні, так куди ваше діло! І заспівать і вивести і вказать — куди хоч! — Де це ти, Хомо, навчивсь такої пісні? — Та це тут у нашу губерню (катеринославську) приходила одна Полтавочка тай співала, так я чув, тай собі переняв. Ех і співалаж як, щоб їй усячина! — А оцієї де навчивсь? — Це од парубка із Полтавщини“ (ст. 7—8).

Досі не зробив у нас іще ніхто інвентаря друкованих народніх пісень, хоч він міг би бути дуже корпстний і для учених і для тих аматорів, що хотіли би й далі збирати пісні. На підставі такого інвентаря можна би поробити дуже цікаві висновки: коли й де була яка пісня записана й друкована; на скільки вона популярна в одній околиці чи в кількох, чи на цілім етнографічнім просторі України; де знані найкрасні її відміни, а де тільки відривки або скороченя чи перерібки; котрі пісні завандрували з одної місцевости в другу й коли, а котрі перейшли від одного народа до другого і т. д. Тоді можна би також признати пальму першенства якійсь околиці в витворюваню народньої поезії, а без того всякі признаваня будуть носити характер особистої симпатії автора до місцевости. Розуміть ся, що я тими словами не маю найменшого паміру виступати проти слави якоїсь території, а хочу лише вказати на доривочність деяких осудів. Ми-ж знаємо з давніших збірників народніх пісень багато гарних і повних текстів із лівобічної України, коли б одначе прийшло ся нам судити про красу української, а особливо лівобічної пісні на підставі збірника д. Еварицького, то сей суд впав би дуже неприхильно.

Д. Еварицький не тикає сього питаія і не згадує про нього ні словом, за те повторяє звісну вже здавна і окленану фразу про „псованє“ народніх пісень. По думці автора досвід записувачів показав, що „малоросійская пѣсня съ каждымъ годомъ, пожалуй даже съ каждымъ днемъ, все болѣе и болѣе искажается и пропадаетъ. Искаженіе это вторгается различными путями: черезъ фабрику, заводъ, рудники, желѣзную дорогу и городъ“. Наслідком того рідко можна почути — по думці автора — правдиву українську пісню; її треба відкопувати у старих людей, у тих сліпців і калік, що завдяки нещастю мусять сидіти по своїх кутах і не показувати ся нікуди (ст. 4). Тому то, каже він

дальше, „факт цювання української пісні, а також факт упадку української пісенної творчості не підлягає ніякому сумнівові і відомий кождому, хто сьак, чи так стикав ся з народом в українськїм селі“ (ст. 7).

Я говорив уже про справу цювання і вигибаня пісень окремо¹⁾, тому не хочу тут повторяти сказане. Завважу тільки, що вже один із перших видавців українських пісень, князь Цертелев, назвав їх „умираючимъ отголоскомъ гармоніи, слышанной нѣкогда на берегахъ Днѣпровскихъ“ і ся думка повторяла ся в різних варіаціях ціле ХІХ століте, а й тепер подибуємо її у д. Еварицького. А тим часом кождий новий збірник приносив якийсь процент нових пісень, а давні дуже часто в новіших і гарнійших варіантах, і нині ми маємо величезний пісенний матеріал, який виданий разом науковим способом представив би красоту нашої народної пісні в усій її повноті. Очевидно, що деякі пісні забувають ся, виходять із народнього репертуару і пропадають раз на все для науки, але се природна їх конечність, яка повтаряеть ся не лише в нас, але у всіх народів, і не лише з піснями, але з усіми витворами людського духа й думки. Та по них не лишають ся порожний, не заповнений нічим простір, але творять ся нові пісні, йдуть в обіг, вигладжують ся і ошліфують ся і стають нарешті такими, що не мають чого стидати ся своїх попередників. Так само неправдивий погляд, будім би то лише старці й каліки переховували в собі скарб народньої творчості. Коли мова про пісні, то можна сказати як раз навпаки: старці тямлять тільки те, що з давних літ лишило ся в їх старечій пам'яті, яка наслідкомъ природних обставин невелика, за те головними переховувачами і розширювачами вістає ся як раз молодіж, що співає при всякій нагоді, при роботі й забаві, у св'ято і будень і т. д.

А всеж таки збірник д. Еварицького робить на кождім знавцю української пісні прикре вражінє своїм змістом, таке в ньому значне число пісень розчїмханих, незаокруглених, повтяганих із різних відломків і відривків і позліплюваних у цілість зовсім механічно так, що нераз та цілість являеть ся тільки пустою балаканиною. Чи не краспі, приміром, отсі дві стрічки пісні, знані з давнійших збірників:

Соловію маленький, маш голос тоненький,

Заспівай же ти мені, бо я в чужій стороні!

від цілої пісні на сю тему, надрукованої в д. Еварицького під ч. 200:

Зацвив терен, зацвив хміль,

Та зацвила в хузі лоза.

Голубі мої глаза

¹⁾ Пор. Записки, в 1902 і 1903 р., моя статя: Пісенні поновтори в українській народній словесности.

А на світ білої не смотрять,
 На світ білої не смотрять,
 А все про любов говорять,
 А про люба, про його,
 Та про милого про свого.
 На пригорку стояла,
 А соловейка держала.
 Соловейко маленький,
 А кучерявий, рябенький.
 Кучерявий, рябенький,
 А в тебе голос тоненький;
 Запой пісеньки мені,
 Та шо я в чужій стороні.
 Шо я в чужій стороні,
 Та нема роду при мені.
 Нема роду, родини,
 Ані вірної дружини.

Подібна пісня повтаряють ся зараз під ч. 208 і таких можна б надитувати цілий ряд, якби для того було місце таї потреба.

Якжеж пояснити таку появу? Таж іще не давно, бо лише перед кількома роками, видав д. Грінченко також великий збірник пісень і майже з тої самої території, що збірник д. Еварницького, а в ньому не находимо ані так сильно поцсованих пісень, ані з такою поганою, сильно змосковщеною мовою, як у д. Еварницького.

На мою думку справу можна вияснити способом записування пісень і способом їх редаговани. Д. Еварницький не виясняє, як повстала його збірка, він каже тільки, що всі пісні записані від простого народа і переважно не під диктат, а під спів. Констатує також, що між диктатом і співанем є велика різниця та що не кождий чоловік годен диктувати. „Та ви ось звеліть дякови проказати словами харувимську, то не кожен дяк прокаже її, а на що вже дяк? Може кілька год співа ту харувимську. А звеліть проспівати, то тут уже він вам виведе так, що куди ваше діло“ (ст. 3). При диктаті — каже далі автор — дуже часто буде неставати слів, буде кепський розмір, а при співаню буде навпаки. Та в збірнику д. Еварницького як раз воно так: дуже часто і розмір не витриманий і бракує поодиноких слів та віршів — про що легко переконатися, коли порівнаємо відповідні пісні з варіантами друкованими в інших збірниках — і рнів нестас... Значить, пісні записували або дуже неграмотні люди, а редактор не задав собі праці перевести докладну контролю записів та не казав забраковані записати ще раз, або записувано їх від людей, які повабували давні тексти і говорили

лиш те, що з бідою могли собі пригадати. Найправдоподібніше було одно й друге.

Сильно впадає в очи ще одна річ у збірнику пісень д. Єварницького: мова у деяких варіантах страшно змосковщена. Автор поясняє се тим, що кожний селянин, побачивши папа, хоче говорити до нього по панськи, отже по московськи, а переказуючи слова пісні, силкується як найбільше напихати російських. Та така річ досвідному фольклористови не може трафити ся ніколи, бо він уже перед записуванем текстів вияснить усе селянинови, що потрібне, і навчить його, як має поводити ся в часі записуваня. Та д. Єварницький очевидно не робив сього. А шкода, бо опісля люди, мало обзнайомлені з українською мовою і мало критичні, покликають ся на такі вбірки, як на евангелія і жадають, аби письменники уживали лише виразів, наведених там і там, бо то „народні“, а нам тільки „народніх“ треба в літературі уживати. Всякі иньші слова — то погані, як тепер модно називати на Україні — „галицькі“, хоч би їх у Галичині й не уживано. В кождім разі се засьмічене народньої пісні москалізмами має й свою добру сторону, бо раз на все здирає легенду про будім то найчистійшу мову лівобічної України.

Що до технічної сторони збірника, то він надрукований ще старю правописею, „романівкою“, хоч минулого року можна вже було друкувати його інакше. При деяких піснях вказав д. Єварницький також паралелі, але не багато і не в усіх, бодай важнійших збірників, заявляючи, що така робота забрала би йому багато часу і відвернула увагу від иньших занять. Поділ пісень іще старий. Ось кілька має він відділів: 1) Колядки. 2) Щедрівки. 3) Вірші на різдво й на великдень. 4) Веснянки. 5) Пісні великоп'ятні („постові“ — у автора). 6) Псалми. 7) Пісні гулянки. 8) Пісні кохання. 9) Пісні родинного жита. 10) Пісні весільні. 11) Пісні економічні і „сословні“. 12) Пісні історичні. 13) Пісні про королевича. 14) Пісні рекрутські. 15) Жартовливі пісні. 16) Пісні сатиричні.

Певна річ, що всякі такі поділи мусять бути до якоїсь міри формальні, не докладні та що між ними не можна посунути острої границі, яка порішила би раз на все, що сеї або тої пісні не можна зачислити до иньшої рубрики. Хоч буває й навпаки, прим. весільних пісень не можна куди инди зачислити, так само колядок і щедрівок; за те зробити різницю між гагілками і веснянками трудніше, хоч і тут можна сказати, що всі гагілки належать до веснянок, але не кожда веснянка буває гагілкою. Та все такий поділ мусить бути достаточо умотивований, чого власне не видно у збірнику д. Єварницького. Розріжнювати, приміром, колядки і щедрівки нема ніякої потреби, бо одні й другі не різняться ні формою, ні змістом, а співають ся майже весь час від різдва до по-

сту (се залежить від околиці) без ріжниці. Ціла ріжниця лежить у тім, що в деяких околицях до тексту колядки долучають приспів, в якім приходять слова „щедрий вечер“ і звідси термін щедрівок, або що їх співають виключно на йорданські свята, отже на щедрий вечер. Та деінде співають ті самі тексти на різдво. Зазначу при тім, що д. Єварницький повкладав між щедрівки церковні коляди, які зовсім сюди не належать, прим. ч. 27 і 28.

Пісні „постові“ не мають у собі зовсім нічого постового, а зі слів автора, що дівчата збирають ся на вулиці, роблять „танок“ і співають їх, виходило би, що се дійсно якомсь виглядає інакше, бо-ж кожному відомо, що селяни не гуляють у пости і перестерігають пильно сю постанову. У нас співають звичайно в піст набожні пісні, переважно церковного походження, та чи сей звичай є на лівобічній Україні, автор не поясняє. Під ч. 58 надрукована гагілка, яку автор повинен був зачислити між веснянки; за те міг втягнути між постові пісні псалми, що мають побожний настрій, а творять окремих розділ. Пісня під ч. 60 не народнього походження.

Відділ названий „пісні-гулянки“ міг бути зовсім усунений. Характеру сього відділу автор не поясняє, а змістом своїм усі надруковані в нім пісні не творять ніякої цілості і всі можна розділити між иньші групи. Те саме можна сказати і про деякі иньші відділи.

Деякі пісні у збірнику мають виражене літературне походження. Пісня під ч. 83 перероблена в Шевченка, а пісні 805 і 830 майже дословно передруковані в Руданського, перша про вареники (Сидить москаль на прилаві, прижмуряє очи, Так і видно, що він бідний вареничків хоче), друга про пристава (Гнав ся пристав дуже скоро на людську біду). Є й пісні, запозичені у Росіян, прим. ч. 84, 187, 201, 222, 226, 276 і т. д. Деякі між ними письмєнного російського походження, а не народнього, прим. ч. 303.

Подибують ся пісні у збірнику, які ледви нагадають свої чудові прототипи; до таких можна зачислити загально знану пісню про Петруся, ч. 284, пісню: Ой вербо, вербо кучерявая, ч. 352 і ин. Так само трапляють ся такі відривки (прим. ч. 50, 141, 225 і ин.), які можна було безпечно без шкоди для збірника пропустити. Не можна одначе заперечити, що є й дуже гарні пісні, особливо в розділах: Пісні кохання і Пісні родинного життя. Вони й творять головну вартість збірника і на їх підставі належить зачислити збірник д. Єварницького до добрих набутків нашої народньої літератури.

Належить зазначити в кінці, що в збірнику трапляють ся подекуди коломийки. Під ч. 66 надруковано таку коломийку:

Ой жаль мені та вечора, що не була вчора,

Ізмінив ся голосочок і тихая мова.

Голосочок на лісочок, розмовонька різно,

Не лай мене, моя мати, шо я ходю пізно.

А хоч пізно, хоч не рано, я свій розум маю,

Яж на тії ледачії тай не потураю.

Так само надруковано коломийки під числами: 72, 78, 89—91, 145, 180, 183, 185, 186, 212—214, 221, 232, 235 і 278, причім із кількох коломиенок утворювано одну пісню, прим. ч. 180. Се замітна поява, бо показує, що коломийка ширить ся й на Україні, хоч не під своєю назвою.

Б. Гнатюк.

Dr. Friedrich Lorentz — Slovinzische Texte (Изда-
ніе Второго Отдѣленія Императорской Академіи Наукъ). С. Петербургъ,
1905 (вийшло 1906 р.), ст. 150, 8°.

Автор отсеї книжки знаній уже славістам із попередніх своїх праць. У 1903 р. надрукував він у Журн. Мип. Нар. Просв. кн. I (ст. 120—144) докладну статистику Славян німецької провінції Поморя (Pommern), а крім того петербурська Академія Наук видала того-ж року велику граматику тих самих Славян, зладжену дром Ф. Льоренцом п. н. „Slovinzische Grammatik“. По обчисленю автора усіх поморських „Словінців“ є 183 особи; очевидна отже річ, що вони незабаром вигнуть зовсім, не лиш тому, що їх число мінімальне, але що крім того не живуть вони разом, лише розкинені по кількох місцевостях і змішані з иньшими націями, по кілька душ у селі. Автор перейшов усі села, де живуть „Словінці“ і списав, на скільки міг, останки їх мови так, що з усіх сіл маємо надруковані тексти, з виїмком одного (Zietzen), де жило 5 „Словінців“, одначе авторови не вдало ся нічого записати. Мова сього відломку славянського племені опрацьована так докладно автором і всесторонно, що не один правдивий нарід міг би йому позавидувати.

Автор трактує се вимираюче племя як самостійне у Славящині. Блише познайомлене в мовою показує одначе велике її споріднене з польською мовою і то хто знає, чи не багато ближше, як кашубський діалект. На швидку трудно се оцінити докладно, особливо що до фонольоїї, а то тому, що автор уживає масу різних знаків і значків для надання всяких відтінків поодиноким звукам; треба би отже, щоби для контролі автор подав тою самою правописею якісь польські тексти прим. із діалектів Познанщизц, або щоби транскрибував чи він сам, чи хто иньший тексти „Словінців“ на звичайну польську правопись. Тоді можна би без похибок означити, на скільки сей діалект сходить ся з польськими і з якими, а на скільки відрізняєть ся від них. У кождім разі обставина спорідненія діалекту „Словінців“ із польськими може зава-

жити дуже багато при в'яснюваню питання про походженє сього славянського племені. Додам іще, що в діалекті подибуєть ся значне число германізмів, що зрештою зовсім зрозуміле і природне, бо він же являє ся лиш маленькою оазою на просторі німецької мови.

Тексти записувані дром Ф. Льоренцом з чисто фільольогічною цілею. Він дбав про те, щоб зібрати як найбільше форм і слів, тому й звертав виключно увагу на те, аби оповідач говорив йому, а не на те, що й як говорить. Фольклорист робить зовсім навпаки; він шукає виключно таких оповідачів, що не тільки мусять знати оповіданя, але ще й мусять уміти віддати їх гладко, без непотрібних втручувань, повторень, пропусків і т. д. Через те фольклорист мусить перейти нераз кілька сіл, поки знайде відповідного оповідача, а фільольог може задоволити ся поодинокими формами, словами та фразами. Наслідком того бувають одначе тексти такі погані і нерівні стилістично, що непривичасному чоловікови трудно їх читати, і сє власне має місце у дра Ф. Льоренца. Зараз перше оповідане п. н. „Die Entstehung der Kluken“ страшно кучеряве, а таких є значне число, хоч не можна заперечити, що подибують ся тексти й зовсім гладко оповіджені.

Тексти дра Ф. Льоренца не приносять для фольклористів нічого особливо цікавого. Не багато їх буде користувати ся сими текстами чи то задля невнання мови, чи задля незрозумілої їм правописи. Всеж таки вони мають своє значінє раз тому, що репрезентують вигибаюче племя, друге тому, що при порівнянних студіях звертаєть ся увагу на всякий матеріал, відомий і оголошений публично, без огляду на його стилістичну кваліфікацію, коли тільки він не пофальшований, що очевидно в нашім випадку не має місця. Для порівнуваня ж тут доволі багато матеріалу; вгадаю хочби кілька оповідань, розширених і між нашим народом. Під назвою „Streiche der Rowen“ подані анекдоти про дурних людий, як вони тягнуть бика на дах, аби там випас траву, що виросла припадком; про те, як сіють сіль, а родить ся кропива; як чотири хлопи носить по житі одного, бо він хотів вишкати хабазе, а бояв ся потолочити жита; як спроваджують млинський камінь із гори, захавши в його діру віта, аби ним кермував; далі оповіданя про закляті скарби, що горять так само, як у нас; про сильного слугу, що хоче від разу принести цілу студню з водою, аби не бігати все з коновкою; про дівчину і розбійників; про те, як лис скидав рибу з воза і вчив вовка ловити хвостом рибу в полонці; про вовка на весілю; як заяць і черепаха бігли до мети; про приязнь лиса до когута, доки не надбіг пес і т. д. Що до змісту текстів, то вони дуже ріжнородні; є між ними кавки, легенди, анекдоти, приповідки, пісні й иньші. Автор друкує їх очевидно без систематики і без паралель.

В. Гнатюк.

Книги й статі обговорені в с'їм томі:

Письма и донесенія іезуитовъ о Россіи конца XVII и начала XVIII вв. Спб., 1904.

Б. Барвінський — Жигимонт Кейстутович, великий князь литовско-русский, 1905.

— Жигимонт Кейстутович, князь Новгородка литовского, 1906.

— Уваги до зносин митрополита Ісидора з Жигимонтом Кейстувичем, 1906.

A. Kopystiański — Książę Michał Zygmuntowicz, 1906.

A. Prochaska — O rzekomej unii 1446 r., 1904.

F. Papée — Polska i Litwa na przelomie wieków średnich, 1903.

Извѣстія Императорской Археологической Коммиссіи, в. XIII, XVIII, XIX, 1906.

П. Покрышкинъ — Отчетъ о капитальномъ ремонтѣ Спасо-Нередицкой церкви въ 1903 и 1904 годахъ, 1906.

F. Rauers — Zur Geschichte der alten Handelsstrassen in Deutschland, 1906.

S. Dobrzycki — Z dziejów literatury polskiej, 1907.

W. Hahn — Literatura dramatyczna w Polsce XVI w., 1906.

Акты издаваемые виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ, т. XXX, 1906.

A. Крыловскій — Львовское Ставропигиальное Братство, 1904.

Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I т. X, XI і XII, 1904.

И. Каманинъ — Эпизоды и дѣятели эпохи Богдана Хмельницкаго, 1905.

— Къ подробностямъ о началѣ войнъ Богдана Хмельницкаго, 1905.

F. Rawita Gawroński — Bohdan Chmielnicki do elekcyi Jana Kazimierza, 1906.

Я. Рейтенфельсъ — Сказанія свѣтлѣйшему герцогу Тосканскому Козьмѣ третьему о Московіи, 1906.

S. Starzyński — Kilka słów o Stanach galicyjskich, 1906.

B. Łoziński — Z czasów i aktów dominikalnych, 1906.

M. Mann — Wincenty Pol, II, 1906.

A. Сонни — Горе и доля въ народной сказкѣ, 1906.

Д. Эварницкій — Малороссійскія народныя пѣсни, 1906.

F. Lorentz — Slovinzische Texte, 1906.

ПОКАЗЧИК

до тт. LXIX—LXXIV Записок Наукового Товариства ім. Шевченка¹⁾

(рік XV).

I. Розвідки, замітки, огляди й матеріали.

Голійчук Федор. Хмельницький і сокальські бернардини. LXXI, Misc. с. 161—163.

Грушевський М. Вступне слово. LXIX, с. 5—6.

Грушевський М. До біографії митрополита Онисифора Дівочки. LXXIV, с. 5—9.

Грушевський М. З облоги Белва в 1352 р. LXXIII, Misc. с. 158—9.

Грушевський М. Коли сфабрикована грамота Любарта Луцької катедрі. Критична замітка. (З поводу статі Д. Щербаковського: Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. в Чтен. Киев. Общ. Нест. Лѣт. т. XVIII, вып. 3—4). LXX, с. 71—72.

Грушевський М. Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листу й початки). LXXII, с. 1—8.

Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія друга (ч. 81—132) (pp. 1531—1574). LXIX, с. 84—166.

Грушевський М. Одна з українських колекцій. LXXI, Misc. с. 158—160.

Грушевський М. Універсал Ганпи Хмельницької, передмова, див. Кревецький Ів.

Грушевський Олександр. З українського культурного і наукового життя в середині XIX в. LXXIV, с. 69—92.

Джиджора І. До питання про свободний перехід посполитих на Україні в 20-х pp. XVIII в. LXX, Misc. с. 168—170.

Джиджора Іван. З новішої української історіографії. Александра Ефименко: Южная Русь, очерки, исследование и замітки, I—II. Спб., 1903. LXXI, 134—157.

¹⁾ Скорочення: Misc. = Miscellanea. Бібл. = Бібліографія. Н. хр. = Наукова хроніка.

Джиджора Іван. Справа поминання гетьманського імени на „переносі“. LXXII, Misc. с. 142—145.

Джиджора Іван. Україна в першій половині 1738 р. (Сборникъ имп. русскаго ист. Общества т. 120. Бумаги кабинета министровъ т. VII, 1738 г. январь—іюнь). LXIX, с. 70—83.

Заклинський Богдан. Польська „Реєція“ в Станиславіві 1809 р., з передм. *Ів. Фр.* LXXIII, Misc. с. 159—164.

Зубрицький Михайло. Велика родина в Мшанич Старосамбірського нов. LXXIII, с. 119—124.

Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села. LXX, с. 114—167, 96—133, LXXIV, с. 93—128.

Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften. LXIX, с. 230—240.

Колесса Філарет. Ритміка українських народних пісень. LXIX, с. 7—30; LXXI, с. 44—95; LXXII, с. 70—111; LXXIII, с. 65—118; LXXIV, с. 33—68.

Кревецький Іван. В справі відозви полк. Пйотровского з 1849 р. LXXI, Misc. с. 163—165.

Кревецький Іван. До історії організованія національних гвардій в 1848 р. (Польська „пелегальна“ гвардія в Станіславіві). LXXIII, с. 125—142.

Кревецький Іван. З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. (вибір Івана Капушка). LXX, с. 73—75.

Кревецький Іван. Українська вірша про уманську різню. LXXII, Misc. с. 145—146.

Кревецький Ів. Універсал Ганни Хмельницької, з передмовою М. Г. LXIX, Misc. с. 167—168.

Крипякевич Іван. Автобіографія холмського священика з першої половини XIX віка. LXXIII, с. 143—157.

Крипякевич Ів. Пастирський лист Ангеловича з 1799 р. LXXII, Misc. с. 146—147.

Крипякевич Ів. Чи Шашкевичеві вірші? LXX, Misc. с. 171.

Кузеля З. Антропологічні й археологічні часописи за 1904 р. I. Антропологічні часописи, II. Прейсторичні часописи. Археологічні часописи. Часописи присвячені старинностям. LXIX, Н. Хр. с. 112—183; LXX, Н. Хр. с. 177—190.

Кузеля Зенон. Етнографія в західноєвропейських часописах за рік 1904 з деякими доповненнями за р. 1903. LXXI, Н. Хр. с. 166—194; LXXII, 148—174.

Кузеля Зенон. Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности. Ровбір мотивів, звязаних з його іменем. (Далі). LXIX, с. 31—69; LXX, с. 76—113.

Маслов Сергій. Рукописи Софійської катедри в Києві. (Н. И. Петровъ. Описание рукописныхъ собраний, находящихся въ городѣ Киевѣ. Выпускъ III. Библиотека Киево-Софійскаго собора, М. 1904. (IV+307+LVXIII стор.). LXXII, с. 122—140.

Огляд часописий за р. 1905. Часописи українські. LXXIII, Н. Хр. с. 166—186; LXXIV, с. 150—198.

Перетц В. Польські пісні записані Українцем при кінці XVII столітя. LXXIV, Misc. с. 141—145.

Перетц Володим. Українське питання в освітленню польського поета XVII віка. LXXI, с. 1—21.

Показчик до тт. LXIII—LXVIII Записок Наукового Това-

риства ім. Шевченка. LXXIX, с. 214—230.

Рудницький Степан др. Подручєнє Сяна в Дїєстром в ледовїй добї. Тижасова звїстка. LXXII, Misc. с. 141.

Созанський Ів. До геневи творчости М. Шашкевича. LXXIII, Misc. с. 164—165.

Созанський Ів. До історїї участи галицьких Русинів у словянськїм конгресї в Прагї 1848 р. LXXII, с. 112—121.

Созанський Ів. З літературної спадщини Вагилевича. LXX, Misc. с. 171—176.

Созанський Ів. Причинок до біографїї Івана Вагилевича. LXIX, Misc., с. 169—171.

Франко Іван. До історїї

українського вертепа, історично-літературні студїї й матеріали, LXXI, с. 22—43; LXXII, с. 9—79; LXXIII, с. 5—64.

Франко Іван др. Кінцевї записки в староруських рукописах. LXXIV, Misc. с. 145—149.

Франко Іван. Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка. LXX, с. 1—70.

Франко Іван. Причинок до українського віршописання XVIII в. LXXIX, Misc. с. 168—169.

Щербаковський Вадим. Дев'яти церкви на Україні і їх типи. LXXIV, с. 10—32.

Щурат В. др. З неваної польської рукописи XVII в. LXXIV, Misc. с. 129—141.

II. Рецензії й реферати (Наукова Хронїка і Бібліографія).

Abhandlungen d. histor. Klasse d. kön. bayerischen Akad. d. Wissenschaften, XXIII Band, I, II, Abt., München, 1903, 1904. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 182.

Abhandlungen d. kön. Gesel. d. Wissenschaften zu Göttingen. Phil. hist. Klasse. Neue Folge. 1900—1904, Band III—VIII. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 181—2.

Abhandlungen d. sächsischen Gesells. hist. phil. Kl. 1904. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 182.

Абрамовъ Іванъ. Черниговскіє Малороссы. Бытъ и пѣсни населенія Глуховскаго уѣзда. Этнографическій очеркъ. Сиб. 1905, с. 42. В. *Гнатюк*, LXXIV, Бібл. с. 230—232.

Автономныя монеты Галицкой Руси XIV и XV ст., К., 1905, ст. 19+1 таблиця. М. *Грушевський*, LXXI, Бібл. с. 202—203.

Alemania. Z. f. alem. u. fränkische Geschichte, Volkskunde, Kunst u. Sprache, hrg. v. F. Pfaff, Freiburg i. Br., IV, V, 1903, 1904. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 174—175.

Allgemeines Literaturblatt, hrg. v. Schnürer, XIII, 1904. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 183.

Analecta Bollandiana, ed. Carolus d. Smedt, XXII, 1903, XXIII, 1904. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Anglia, XXVII, 1904. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 169—170.

Annalen d. Ver. f. Nassauische u. Altertumskunde u. Geschichtsforschung, 24 Band, 1904. З. *Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 186.

Annales de géographie, XII, XIII, 1903, 1904. З. *Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 171.

Annales de l'Académie

Royale d' Archéologie de Belgique, LV, 1903. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

Annales de la Société d' Archeologie de Bruxelles, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

L' antropologie, 1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 177—179.

Anzeiger d. german. Nationalmuseums, 1904, I—IV. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 183.

Anzeiger f. schweizerische Altertumskunde, V, 1903/4, Zürich 1904, VI, 1904/5, 1905. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 184—185.

Arnim L. A. und Clemens Brentano. Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder. Drei Teile in einem Bande. Hundertjahrs-Jubelausgabe herausgegeben von Eduard Grisebach. Липск, 1906. *І. Ф.* LXXIV, Бібл. с. 204—205.

Артистичний Вістник за р. 1905. *Ів. Кривецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 176—177.

Archiv d. histor. Ver. d. Kantons Bern, XVII. 1903, XVIII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Archiv für Anthropologie, від ред. І. Ранке і Г. Тіхеніуса (1904, I—II тт.). *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 172—174.

Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Litteraturen, CXII, CXIII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 162—163.

Archiv f. Geschichte u. Altertumskunde von Oberfranken, XXII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Archiv f. kathol. Kirchenrecht, 1903 (83), 1904 (84). *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. т. 180.

Archiv f. Kulturgeschichte, hrg. v. Steinhausen, II, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 175.

Archiv f. Religionswissen-

schaft hrg. Dieterich u. T. Ache-
lis, Leipzig, 1904. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 175—177.

Archiv f. Reformationsge-
schichte, Texte u. Untersuchungen,
hrg. v. W. Friedensburg, I. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Archiv für slavische Philo-
logie за 1905 р. *І. С.* LXXIV,
Н. Хр. с. 195—197.

Archivio di psichiatria, XXIV,
1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр.
с. 182.

Archivio per lo studio delle
tradizioni popolari, XXII, 1, 1903.
З. Кузеля, LXXI, Н. Хр. с.
186—187.

Archivio Trentino, XIX,
Trento, 1904. *З. Кузеля*, LXX,
Н. Хр. с. 184.

Atti della R. academia dei
Lincei, S. V. Notizie degli Scavi
di Antichità, Vol. I. Roma, 1904.
З. Кузеля, LXX, Н. Хр. с. 181.

Atti della Società romana
di Antropologia, Roma, X, 1904.
З. Кузеля, LXIX, Н. Хр. с.
181—182.

Atti e memorie della So-
cietà Istriana di archeologia, XX,
Parenzo, 1904. *З. Кузеля*, LXX,
Н. Хр. с. 184.

Balaban Majer. Żydzi lwow-
scy na przelomie XVI i XVII
wieku. Львів, 1906, ст. XXIV+
578+188. *Ів. Крипякевич*, LXXII,
Бібл. с. 202—207.

Balzer O. Historya ustroju
Polski, przegląd wykładów uni-
wersyteckich. Кр. 1905, ст. 33.
(відб. з Sprawozdania z czynności
akad. umiejętności). *М. Грушев-
ський*, LXXII, Бібл. с. 210—211.

Balzer O. Verfassungsge-
schichte Polens (Bulletin internat.
de l' Academie, 1905, XII, с.
97—137). *М. Грушевський*, LXXII,
Бібл. с. 210—211.

Baltische Studien, VII, 1903.
З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Бараць Г. Повѣсти и сказанія древне-русской письменности, имѣющія отношеніе къ евреямъ и еврейству. I. Два разказа Кіево-Печерскаго Патерика (Кіевская Старина, 1906, III—IV, стор. 298—311). *Ів. Франко*, LXXII, Бібл. 190—193.

Барсуковъ Николай. Жизнь и труды М. П. Погодина, т. I—XX, 1888—1906. *Ол. Грушевський*, LXXIV, с. 69—92.

Basler Z. f. Geschichte u. Altertumskunde, III, 1903, IV, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Beiträge zur alten Geschichte, hrg. v. Lehmann u. Kornemann, III, 1903, IV, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 158—159.

Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns, XV Band, 1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 182—183.

Beiträge zur Assyriologie u. semit. Sprachwissensch. Leipzig, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 157.

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde 1903—1904, IV, 2; V, 1, 2. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 194.

Beiträge zur Geschichte d. deuts. Sprache u. Literatur. Halle, 1903, 1904. XXVIII, XXIX. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 167.

Beiträge zur Geschichte d. Stadt Rostock, hrg. v. Ver. f. Altk., v. K. Koppmann, 1904, IV. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 152.

Beiträge zur. Gesch., Topographie u. Statistik d. Erzbisch. München-Freising, VIII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Beiträge zur Kunde d. indogerman. Sprachen 1903, 1904,

XXVII, XXVIII. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 161.

Beiträge zur sächs. Kirchengeschichte hrg. v. Dibelius u. Th. Brieger, 17, 1903, Leipzig, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 155.

Bericht des Schleswig-Holsteinischen Museums Vaterländischer Altertümer bei d. Univ. Kiel, hrg. v. J. Mestorf, Kiel, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 183—184.

Berliner Beiträge zur germ. u. romanischen Philologie, veröf. v. Dr. E. Ebering, XXVII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 165.

Biblioteka warszawska за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 186—188.

Библиотека, див. Соколовъ Е. М. **Biblische Z.**, Freiberg, II, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Бобринской А. графъ, Херсонесъ Таврическій, историческій очеркъ, Спб., 1905, ст. VIII—196. *Ів. Франко*, LXIX, Бібл. с. 184—187.

Богословскій Вѣстникъ за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 178.

Bonner. Jahrbücher, 1903. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 185.

Boratyński Ludwik Dr. Kozacy i Watykan. Kartka z dziejów dyplomacyi kozackiej za Stefana Batorego. (Przegląd polski 1906, кн. IV, жовтень, с. 1—40). *Ів. Крип'якевич*, LXXIV, Бібл. с. 209—210.

Brentano Clemens — див. Arnim L. A.

Brandenburgia, XII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 152—153.

Braunschweigisches Magazin, VIII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Будзиновскій В. Козацкі часи в народній пісні, в замітках. Льв., 1906, ст. 237. *Ів. Франко*, LXXIII, Бібл. с. 205—211.

Buzek Józef Dr. Stosunki za-wodowe i socyalne ludności w Galicyi według wyznania i narodowości. Na podstawie spisu ludności z dnia 31 grudnia 1900 r. Львів, 1905, ст. 51+31, 4°. *М. Лозинський*, LXXI, Бібл. с. 219—228.

Буковина за р. 1905. *Ів. Кривецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 183.

Bulletin de correspondance hellénique, XXVI, XXVII, 1902/3, 1903/4. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

Bulletin de la soc. d' antrop. de Bruxelles i Memoires, 1904, XXIII. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 181.

Bulletin de la soc. dauphinoise d' ethnologie et d' antropologie, 1903, Grenoble, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 190.

Bulletin de l' Institut Arch. Liégeois, 1904, XXXIV. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

Bulletin et mémoires de la soc. d' antropologie de Paris, XIV, V, 1903, XV, 1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 179—181.

Buletino della Commissione di Archeologia cristiana, XXXI. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 184.

Buletino di Archeologia e storia Dalmata, XXVII, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 184.

Buletino di paletnologia italiana. S. III, T. X, Parma. 1904 (XV). *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 180—181.

Wallonia, XI, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 183—184.

Warsage de, Rodolphe. — Histoire du célèbre théâtre liégeois de Marionettes, étude de folklore, Брюкселя, 1905, ст. 148. *Ів. Франко*, LXXI, Бібл. с. 197.

Варшавскія Университетскія Извѣстія за р. 1905. *Ол. Гр.* LXXIV, Н. Хр. с. 175—176.

Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes, hrg. u. redig. v. J. Karabacek, D. Müller и инь. XVIII, Wien, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 157.

Wjela Radyserb Jan. Príslo-wa a príslovnne hróněka a wu-slowa Hornjołužiskich Serbow. Dorjadował a wudał Dr. E. Muka. Булицин. 1902, XIV+314. *З. Кузеля*, LXXIII, Бібл. с. 226—228.

Вѣстникъ Европы за р. 1905. *Ол. Гр.* LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Wissenschaftliche Mitteilun-gen aus Bosnien und der Herzego-wina. IX Band. Wien 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 189—190.

Власьевъ Г. А. Потомство Рюрика. Матеріялы для составле-нія родословій, томъ I: Князя Черниговскіе, часть I-я. Спб. 1906, ст. VII+667+8. *М. Грушевський*, LXXIII, Бібл. с. 192—193.

Власьевъ Г. А. Родословныя таблицы. Приложение къ 1-й части 1-го тома книги „Потомство Рю-рика“. Спб. 1906, 4°, 12 таблицъ. *М. Грушевський*, LXXIII, Бібл. с. 192—3.

Волынскія Епархіяльныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 167—168.

Воронежскія Еперхіяльныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 171.

Württembergische Viertel-jahrshefte f. Landesgeschichte, XIII, 1904, Stuttgart. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 151.

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne за р. 1905. *I. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 190.

Hadaczek Karol. Z badań archeologicznych w dorzeczu Dniestru. (Materялы antropo-l-archeologiczne i etnograficzne, VI, с. 3—12). *З. Кузеля*, LXXII, Бібл. с. 185—189.

Hadaczek Karol. Światowit. Szkic archeologiczny. (Materiały antropol.-archeologiczne i etnograficzne, т. VII. с. 114—121). *З. Кузеля*, LXXII, Бібл. с. 185—189.

Hermes, Zeits. f. class. Philologie hrg. v. Fr. Leo u. C. Robert, Berlin, XXXIX, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 158.

Hessische Blätter f. Volkskunde, 1904, III. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 181.

Historisch-politische Blätter hrg. v. Binder u. Jocher, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Historische Monatsblätter f. d. Prov. Posen, hrg. v. Dr. A. Warschauer, IV, V, Posen, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 153.

L' Homme préhistorique. Revue mensuelle illustrée d'archéologie, d'antrop. préhist., publiée sous la Direction de M. M. le Dr. Chervin, A. de Mortillet. 1-ne Année, 1903, Paris. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 179—180.

Gardthausen P. Sammlungen und Cataloge griechischer Handschriften im Verein mit Fachgenossen. (Byzantinisches Archiv als Ergänzung der Byz. Zeit. hrg. von R. Krumbacher, Heft 3, Lipsk, 1903). *З. К.*, LXIX, Бібл. с. 205—206.

Geographische Zeitschrift, hrg. v. A. Hettner, IX, X. Leipzig 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 167.

Geographischer Anzeiger, Blätter f. d. geograph. Unterricht, 1904, V. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 172.

Geographischer Literaturbericht für 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 169.

Geographisches Jahrbuch

hrg. v. H. Wagner, Gotha XXVI, 1903, XXVII, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 171—172.

Germanistische Abhandlungen hrg. v. Fr. Vogt. Breslau, 1904, Heft 21, 22, 23. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 169.

Goetz Leopold Karl Dr. Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, (Кієво-Печерський Монастырь какъ Культурный (sic!) центръ Домонгольской Россіи), Пасау, 1904, ст. XXXIV+238. *Г. Франко*, LXX, Бібл. с. 198—199.

Гетцъ Л. К. Памятники Древне-Русскаго Каноническаго Права. Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler Altrusslands... (Kirchenrechtliche Abhandlungen herausgegeben von Dr. Ulrich Stutz, 18. u. 19. Heft), Штутгарт, Енке, 1905. ст. X+403. *М. Грушевський*, LXXI, Бібл. с. 198—199.

Göthejahrbuch, XXIV, 1903, XXV, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 168.

Globus, LXXXV—VI, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 172—174.

Gloger Zygmunt. Encyklopedia staropolska ilustrowana. Варшава, I—IV, ст. 190—193. *Г. Франко*, LXXI, Бібл. с. 213—217.

Голубинский Е. Вопросъ о заимствованіи домонгольскими Русскими отъ Грековъ такъ навывающей сѣдѣграфіи, представлявшей собою у послѣднихъ высшей курсъ грамотности (Извѣстія отдѣл. р. яз. и слов. 1904, кн. 2, 49—59). *М. Тершаковецъ*, LXX, Бібл. с. 197—198.

Górski Pobóg Władysław. Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej. Opis geograficzno-historyczny wszystkich miast,

miasteczek, wsi, przysiółków, fu-
torów, słowem zaludnionych
miejscowości w tym powiecie,
z dodaniem odpowiednich доку-
ментów. Wydanie nakładem księ-
żny Amelii Czetwertyńskiej, Кра-
ків, 1903, стр. 346 + мапа, вел. 8°.
М. Грушевський, LXXII, Бібл. с. 208—210.

Grużewski Bolesław. Sąd-
ownictwo królewskie w pierwszej
połowie rządów Zygmunta Sta-
rego, Львів, 1906. стр. 124. *М.*
Грушевський, LXXIII, Бібл. с. 205.

Даниловъ В. Взаимовліяніє
українських погребальнихъ при-
читаній и бытовихъ пѣсень (К.
Старина, 1905, III, стр. 230—236).
В. Гнатюк, LXXIV, Бібл. с. 227—30.

Даниловъ В. Носители по-
хоронныхъ причитаній въ Мало-
росіи, (К. Старина, 1905, IV, стр.
303). *В. Гнатюк*, LXXIV, Бібл.
с. 227—230.

Даниловъ В. Одна глава
объ українскихъ похоронныхъ
причитаніяхъ, (К. Старина, 1905,
XI—XII, стр. 123—209). *В. Гна-
тюк*, LXXIV, Бібл. с. 227—230.

Дві облоги Львова. Пере-
яславська угода ва Миколю Ко-
стомаровом (Видавн. тов. „Про-
світа“, ч. 304—305). Львів, 1905,
стр. 62. *С. Т.*, LXXI, Бібл. с. 204.

Deutsche geographische
Blätter, hrg. von d. geogr. Gesel.
in Bremen durch Dr. A. Oппel
u. Dr. W. Wolkenhauer, XXVI,
1903, XXVII, 1904. *З. Кузеля*,
LXXI, Н. Хр. с. 168—169.

Deutsche Geschichtsblätter.
Monatsschrift zur Förderung d.
landgeschichtlichen Forschung..
hrg. v. A. Tille, Gotha, 1904, V.
З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 149.

Deutsche Kolonialzeitung,
XX, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н.
Хр. с. 172—173.

Deutsche Rundschau f. Ge-
ographie u. Statistik, hrg. v. Prof.
Dr. Fr. Umlauf, Wien-Leipzig,
1903, 1904, XXV, XXVI. *З. Ку-
зеля*, LXXI, Н. Хр. 171.

Deutsche Volkslied das,
(1904, Н. 1—10, стр. 176). *З. Ку-
зеля*, LXXI, Н. Хр. с. 182—183.

Deutschen Kolonien die, II,
1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр.
с. 172.

Deutsches Kolonialblatt, XIV,
1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр.
с. 172.

Delahaye Hippolyt S. J. Les
légendes hagiographiques, вид. 2,
Брукселя, 1906, стр. 260. *І. Франко*,
LXXIV, Бібл. с. 200—203.

Denkschriften d. kaiserl.
Akademie d. Wiss. Phil. histor.
Klasse. 50 B., Wien, 1904. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 181.

Dzieje porozbiorowe narodu
polskiego w żywym słowie, zeszyt
V i VI. Z dziejów Hajdamaczyzny,
z przedmową Henryka Mościckie-
go, część I i II (Bezplatny do-
datek dla prenumeratorów „Ty-
godnika Ilustrowanego“), Варна-
ва, 1905, стр. XII+151+168. *Ів.*
Франко, LXXII, Бібл. с. 123—224.

Діло ва р. 1905. *Ів. Кре-
вецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 177—
181.

Dieterich K. Eine Gruppe
neugriechischer Lieder aus dem
Akritencyklus (Byzantinische Zeit-
schrift, 1904, стр. 53—72. *З. Ку-
зеля*, LXXII, Бібл. с. 194—197.

Довнаръ - Запольскій М.
Очерки по організації западно-
русского крестьянства въ XVI
вѣкѣ. К., 1905, стр. VI+307+168.
М. Грушевський, LXX, Бібл. с.
200—201.

Доманицій В. Баллада о
Бондариві и панѣ Канѣвскоѣ.
Новые варианты и литература
пѣсни (Кіев. Старина, 1905, III,

ст. 480—494). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 212—214.

Доманицкій В. Пѣсни о Не-чаѣ. Новые варианты и литература пѣсни (Кіев. Старина, 1905, I, ст. 66—88). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 211—212.

Dresdner Geschichtsblätter hrg. vom Verein f. Gesch. Dresdens, 1903. XII, 1904, XIII. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 155.

Dubiecki Maryan. Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami. Rzecz z dziejów ludu wiejskiego w Polsce, Краків, 1905, ст. 32 (Відб. в Archiwum do dziejów oświaty). *І. Джиджора*, LXXII, Бібл. с. 224—227.

Euphorion, 1904, XI. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 168—169.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 170—171.

Економіст за р. 1905. *Ів. Кривецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 195.

Этнографическое Обзорѣніе за р. 1905. *В. Г.* LXXIV, Н. Хр. с. 185—186.

Ждановъ И. Н. Сочиненія, томъ первый. Спб., 1904, с. V+869. *Ів. Фр.* LXIX, Бібл. с. 190—192.

La Geographie, 1903—1904. З. *Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 170.

Живая Старина за р. 1905. *В. Г.*, LXXIV, Н. Хр. с. 184—185.

Житецкій П. И. О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ. Спб., 1906, кн. 65 (Відб. в Извѣстій отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ). *Ів. Франко*, LXX, Бібл. с. 214—216.

Жуковичъ П. Историческія обстоятельства, предшествовавшія возобновленію патр. Теофаномъ звадно-русской церковной іерархіи (Христіанское чтеніе, 1905,

V—VI). *Ю. С.*, LXXIV, Бібл. с. 210—212.

Жуковичъ П. Первый польскій сеймъ послѣ востановленія патр. Теофаномъ православной церковной іерархіи (Христіанское чтеніе, 1905, XI—XII). *Ю. С.*, LXXIV, Бібл. с. 210—212.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174—175.

Заклинскій Роман. Поясненіе одного темного місця в Слові о полку Ігоревім (Передрукъ в „Діла“). Львів, 1906. ст. 45, мал. 8°. *Ів. Франко*, LXXI, Бібл. с. 200—202.

Записки Императорскаго Харьковскаго Университета за р. 1905. *Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 165—166.

Записки Общества исторіи, филологіи и права при Имп. Варшавскомъ Университетѣ, кн. I. Варшава, 1902, кн. II і III, 1904, З. *Кузеля*, LXXI, Бібл. с. 236—238.

Sitzungsberichte d. phil.-histor. Klasse d. kais. Ak. d. Wiss. 148 Band, Wien, 1904. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 180—181.

Ивакинъ И. М. Князь Владимиръ Мономахъ и его поученіе, часть первая: Поученіе дѣтямъ, Письмо къ Олегу и отрывки, Мва, 1901, ст. 326. *М. Г.*, Бібл. с. 189.

Иваницкій С. Переяславскій епископъ Гервасій Линцевскій и начало возсоединенія униатовъ въ западной или польской Украинѣ (1757—1769 гг.) Камінець, 1904, ст. XII+392, вел. 8° (відбитка з X т. „Трудів подольск. церк. истор.-археолог. общества“). *І. Шнитковський*, LXXIV, Бібл. с. 213—222.

Iduna, Monatschrift f. Volks-

tum u. Kunst. Forts. d. deuts. Zeits. Begründet u. herausgegeben v. E. Wachler. VI. 1903—1904. Weimar, 1904. *З Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 171—172.

Извѣстия на семинара по славянска филология при университета въ София за 1904 и 1905 год. Печатано подъ редакцията на проф. Л. Милетичъ уредникъ на семинара София, 1905. с. XVI+463. *З. Кузеля*, LXIX, Библ. с. 211—212.

Извѣстия историко-филологическаго Института князя Безбородко въ Нѣжинѣ. Томъ XX и XXI, Нѣжин, 1902 и 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Библ. с. 234—236.

Извѣстия отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи Наукъ за р. 1905. I. С., LXXIV. Н. Хр. с. 179—182.

Извѣстия русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VII, вып. I, София 1901; вып. 2—3, 1902, VIII вып. 1—2, 1902, вып. 3, 1903, IX вып. 1—2. *З. Кузеля*, LXX, Библ. с. 191—194.

Иконниковъ В. С. Крестьянское движеніе въ Киевской губ. въ 1826—27 гг. въ связи съ событиями того времени. (По архивнымъ матеріаламъ). Спб. 1905, с. 86+V. *Из. Джиджора*, LXXII, Библ. с. 227—230.

Indogermanische Forschungen, XVI, B., 1904; XVII, 1904/5. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 160—161.

Internationales Archiv f. Ethnographie. 1903, XVI, Н. VI, XVII, Н. I—IV. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 166—167.

Историческій Вѣстникъ за р. 1905. *Ол. Гр.* LXXIV, Н. Хр. с. 176—177.

Каминскій В. Краткое описание говора села Косарева, Ду-

бенскаго уѣзда, Волынской губерніи (Русскій филологическій Вѣстникъ 1904, I, кн. 255—279). *М. Тершаковецъ*, LXIX, Библ. с. 208—209.

Каретниковъ С. Волынская Губернія, географическо-историческій очеркъ. Изданіе первое, Ковель, 1905, ст. 90+мапа. *М. Г.*, LXXIV, Библ. с. 232.

Карскій Е. О. Малорусскій люцидарій по рукописи XVII в. Текстъ, составъ памятника и языкъ. Варшава, 1906, ст. 57. *В. Перетцъ*, LXX, Библ. с. 212—214.

Katalog rękopisów Akademii umiejętności w Krakowie, zestawił Jan Czubek. Краків, 1905, III+1 нен. +313, мал. 8°. *З. Кузеля*, LXXII, Библ. с. 238—239.

Katholik der, hrg. v. J. M. Raich, LXXXIII, LXXXIV, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Католицкий Вѣстникъ за р. 1905. *Из. Кривецкый*, LXXIII, Н. Хр. с. 186.

Quartalblätter d. historischen Ver. f. d. Grossh. Hessen, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Kwartalnik historyczny за р. 1905. *И. Кр—ч.*, LXXIV, Н. Хр. с. 189—190.

Quellen u. Forschungen a. italien. Archiven u. Bibliotheken, VI, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, Н. Хр. с. 172.

Кіевская Старина за р. 1905. *И. Д., В. Г.*, LXXIV, Н. Хр. с. 150—164.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 167.

Comptes rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles-

lettres, 1903. З. *Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

Кондаковъ Н. Лицевої иконовпсний подлинникъ, томъ 1: иконографія Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа, историч. и иконограф. очеркъ. Сиб. 1905, ст. 97 in fol. в 116 рис. + атлас в 143 табл. in fol. *М. Грушевська*, LXXIX, Бібл. с. 187—188.

Korrespondenzblatt d. deut. Gesel. für Antrop., Ethn. u. Urgesch. (1904). З. *Кузеля*, LXXIX, Н. Хр. с. 174—176.

Korrespondenzblatt d. Ver. f. niederd. Sprachf., XXIV, 1903. З. *Кузеля*, LXXII. Н. Хр. с. 168.

Korrespondenzblatt d. Vereines f. siebenbürgische Landeskunde, XXVI, 1903. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 150.

Костомаров див. Дві облоги.

Краткое описание рукописей церковно-историческаго древнехранилища при братствѣ св. бл. вел. кп. Александра Невскаго. Вып. I. Володимир (на Клявмі), 1906, ст. V+154. *В. Перети*, LXXIV, Бібл. с. 238—239.

Кревецький Иван. Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—9 рр. До історії боротьби за суспільно-економічне визволене українських мас у східній Галичині. (Відбитка з фейлетону „Діла“ чч. 135—137 з р. 1906), Льв., 1905, ст. 23, 16⁰. *С. Т.*, LXXIV, Бібл. с. 222—225.

Кревецький Иван. Щуцливіська тривога в 1848 р. Причини до історії останніх днів панщини в Галичині. (Відбитка з „Наукового Збірника“, присвяченого проф. Михайлови Грушевському...). Льв., 1906, ст. 38, вел. 8⁰. *С. Т.*, LXXIV, Бібл. с. 222—225.

Крутыка за р. 1905. *І. Кр—ч.* LXXIV, Н. Хр. с. 188.

Курскія Епархіальныя Вѣ-

домости за р. 1905. *Ю. С.* LXXIV, Н. Хр. с. 171—172.

Land das, hrg. v. H. Sohney, XII, 1904. З. *Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 173—174.

Левицкий Ор. Обычай помилованія преступника, избраннаго дѣвухой въ мужья. Страничка изъ исторіи обычнаго права въ Малороссіи (Кіев. Старина, 1905, I, ст. 89—97). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 214—217.

Левицкий О. Переписка съ Запорожьей (1763—1765 гг.). (Чтенія—въ-Ист. Общ. Нестора Лѣтописца, кн. 18, вып. III и IV, с. 23—49). *Ів. Джиджора*, LXXII, Бібл. с. 220—221.

Левицкий О. Сговоръ малолѣтнихъ, страница изъ исторіи брачнаго права на Украинѣ XVI в. (Кіевская Старина, 1906, I, с. 64—72). *С. Т.*, LXIX, Бібл. с. 194.

Літературно-Наук. Вістник за р. 1905. *Ів. Джиджора*, LXXIII, Н. Хр. 166—175.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 173.

Лобода А. М. Русскія быліны о сватовствѣ, К. 1904, ст. 293+5 нenum. 8⁰. *Ів. Франко*, LXXIII, Бібл. с. 193—194.

Лозинський Михайло. Гайдамачина. Із історії народніх рухів на Україні в XVIII-тім століттю. Львів, 1906, 46 ст. *Ів. Фр.*, LXXI, Бібл. с. 208—210.

Łoziński Walery Dr. Doliny rzek wschodnio-karpackich i podolskich. Льв., 1905. *Вол. Герунович*, LXXIV, Бібл. с. 232—236.

Łoziński Władysław. Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III. Льв., 1903, ст. XI+678, 8⁰. *С. Томашивський*, LXX, Бібл. с. 205—209.

Łoziński Władysław. Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku, wydanie drugie, przejrzane i znacznie pomnożone, t. I — czasy i ludzi, t. II — wojny przywratne, Льв., 1904, ст. XII+411+XVIII+560, 8°, з ілюстраціями. *С. Томашівський*, LXX, Бібл. с. 205—209.

Лонгиновъ А. В. Мирные договоры русскихъ съ греками, заключенные въ X вѣкѣ (Записки одесскаго общества — исторіи и древностей, т. XXV, 1904, ст. 395—555). *Олександр Грушевський*, LXXIII, Бібл. с. 190—191.

Лопаревъ Хр. Бракъ Метиславны (1122 г.) (Византійскій Временикъ, 1902, ст. 418—445). *З. К.*, LXIX, Бібл. с. 188—189.

Lud за 1905 р. *В. Г.*, LXXIV, Н. Хр. с. 191—194.

Малининъ В. Старецъ Елеаварова монастыря, Филоею и его посланія, историко-литературное ввслѣдованіе. К. 1901, ст. VIII+768+105+144. *М. Грушевський*, LXIX, Бібл. с. 192—193.

Малиновскій І. Рада великаго княжества Литовскаго въ связи съ боярскою думою древней Россіи, часть I — Боярская дума древней Россіи, Томскъ, 1903, ст. IV—200, часть II — Рада великаго княжества Литовскаго, 1904, ст. IV+132. *М. Грушевський*, LXIX, Бібл. с. 193—194.

Маркевичъ Г. И. Выборное начало въ духовенствѣ въ древнерусской, преимущественно юго-западной церкви до реформы Петра. Полтава, 1905, ст. 131. *М. Грушевський*, LXX, Бібл. с. 199—200.

Мартиновича Порфирія У. крайнські записи. (Кіевская Старина, 1904, II, 257—313; III, 452—477; IV, 149—191; V,

339—399; VI, 531—566; VII—VIII, 11—50; IX, 304—321; X, 65—80; XI, 227—259. *І. Франко*, LXX, Бібл. с. 231—235.

Матерялы і prace komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie. Tom I. Zeszyt 1, 2, 3, 1901, 1903, 1904, с. 569. Tom II, Z. I, 1903, с. 160. T. III, Z. I, 2, 1905, с. 303. *З. Кузеля*, LXXIII, Бібл. с. 235—237.

Mélanges d'archeol. et d. l'histoire, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Мука Е. див. Wjeła Radyserb Jan.

Милорадовичъ В. Лѣсная Лубенщина (Кіевская Старина), 1900, IX, ст. 247—296; X, с. 39—82). *Ів. Джиджора*, LXX, Бібл. с. 216—221.

Милорадовичъ В. Средняя Лубенщина (Кіевская Старина, 1903, IX, с. 245—296; X, с. 1—36; XI, с. 209—240; XII, с. 518—539). *Ів. Джиджора*, LXX, Бібл. с. 216—221.

Милорадовичъ В. Степная Лубенщина (Кіевская Старина, 1904, II, с. 179—200; III, с. 348—382; IV, с. 36—73). *Ів. Джиджора*, LXX, Бібл. с. 216—221.

Минскія Еперхіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 173.

Миръ Божій за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Mitteilungen a. d. Museum f. Deuts. Volkstrachten u. Erzeugnisse d. Hausgewerbes zu Berlin, Band. II. Erstes Heft, 1903, II. H., 1904, III. H., 1905. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 182.

Mitteilungen d. antropol. Gesel. in Wien (1904, XXXIV). *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 176—177.

Mitteilungen d. geograph. Gesells in Hamburg, hrg. v. L.

Friederischen, Hamburg, XIX, XX, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 169.

Mitteilungen d. geograph. Gesells. in München, M. 1904, I. B. H. 1, 2, 8. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 169.

Mitteilungen d. geograph. Gesells. (für Thüringen) zu Jena, hrg. v. G. Kurze u. K. Dove, XXI, XXII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 170.

Mitteilungen d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, XXIII, XXIV, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 150.

Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 148.

Mitteilungen der kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Athenische Abt. Band XXVIII, 1903. *З. Кузеля*, LXX, H. Xp. c. 181—182.

Mitteilungen d. k. k. geographischen Gesells. in Wien, hrg. v. Dr. A. Böhm E. v. Böhmmerheim, XXVII, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 168.

Mitteilungen d. k. k. Zentral-Kommission f. Erfor. u. Erhal. d. Kunst. u. hist. Denkmale, III, 1904. *З. Кузеля*, LXX, H. Xp. c. 177—178.

Mitteilungen d. k. u. k. Militärgeograph. Instituts, 1903, XXIII. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 169—170.

Mitteilungen d. Litauischen literar. Gesellschaft, Heft 25 (1900), 26 (1901), 27/8 (1902—3). *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 163—164.

Mitteilungen des Musealvereines für Krain... XVI, Laibach, 1904, I—VI, c. 222. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 149—150.

Mitteilungen d. Nordböhmischen Exkursionsklubs, XXVII,

Leipz. 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 174—175.

Mitteilungen u. Umfragen zur bayerischen Volkskunde, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 191.

Mitteil. d. Vereins f. Erdkunde zu Halle a. S., 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 168.

Mitteilungen d. Vereins f. Erdkunde zu Leipzig, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 167.

Mitteil. d. Ver. f. Gesch. d. Stadt. Meissen, V, VI, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 152.

Mitteilungen d. Vereins f. sächsische Volkskunde, hrg. von E. Mogh u. H. Stumme, Dresden, III, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 190—191.

Mitteil. d. Ver. f. Chemnitzer Gesch., XIII, 1904—1905. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 152.

Mitteilungen von Forschungsreisenden u. Gelehrten a. d. d. Schutzgebieten, hrg. v. Dr. F. v. Danckelmann, Berlin, 1903, XVI, 1904, XVII. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 173.

Mitteilungen d. schlesischen Gesells. f. Volkskunde, hrg. v. Th. Siebs, Breslau 1904, XI, XII. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 197—189.

Mitteilungen... Römische Abteilung, 1903, XVIII. *З. Кузеля*, H. Xp. c. 182.

Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, H. Xp. c. 173.

Модзалевскій В. Полтавская интрига 1714 года (К. Старина, 1905, кн. 11—12, с. 173—185). *Из Джиджора*, LXIX, Бібл. c. 197—202.

Monatsblatt d. Ver. f. Landeskunde v. N. Österreich, red. v. A. Mayer, Wien, II, 1904 u. 1905. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 150.

Monatsblätter, hrg. v. d. Gesell. f. Pommersche Gesch. u. Altertumskunde, XVII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Monatschrift f. Geschichte v. Wissenschaft d. Judenthums, hrg. v. Dr. M. Brann, 48, Neue Folge, 12, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 158.

Mościcki Н. див. Dzieje.

Мочульскій В. Отношеніе южно-русской схоластики XVII в. къ ложноклассицизму XVIII в. (Журн. Мин. Н. Просв., 1904, кн. VII, ст. 361—379). *И. Кр.*, LXIX, Бібл. с. 195.

Мочульскій В. И. Слово Иоанна Златоустаго о святой недѣлѣ и о божественной литургіи, Одесса, 1903, ст. 22. *З. К.*, LXX, Бібл. с. 196—197.

Narodopisný Věstník československý. Vydava společnost národopisného musea č. sl.ého. Redakční komise: Jan Jakubec, A. Kraus, J. Polívka, Praha, 1906. Ročník I, Leden, 1906, с. 32. *З. К.*, LXXI, Бібл. с. 238—239.

Научно-литературный Сборникъ, повременное изданіе „Галицко-русской Матицы“, подъ редакціей Б. А. Дѣдицкаго. Льв., 1904, т. III, кн. I—IV. *И. Кр.*, Бібл. с. 209—211.

Научно-литературный Сборникъ. Повременное изданіе „Галицко-русской Матицы“, подъ редакціей Б. А. Дѣдицкаго. Т. IV, кн. I—IV. Льв., 1905. *Ив. Кривецький*, LXXIII, Бібл. с. 230—1.

Neue Jahrbücher f. d. klassische Altertum, Geschichte u. deutsche Literatur hrg. v. J. Hilberg, VI (XI, XII), VII (XIII—XIV), 1903—1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 159—160.

Neues Archiv f. Sächsische Geschichte u. Altertumskunde, hrg. v. Dr. H. Ermisch, XXIV,

XXV, Dresden, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 151..

Несторовскій Петръ. Матеріали по этнографіи бессарабскихъ Русиновъ (Кіев. Старина, 1905, ст. 73—125). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 224—225.

Нива за р. 1905. *Ив. Кривецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 185—186.

Niederlausitzer Mitteilungen, Guben, 1904, Н. 1—6. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 185—186.

Nord und Süd, hrg. v. Landau, CX, 329, 330. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 158.

Nuovo Bulletino di Archeologia cristiana, IX, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 184.

Olechnowicz Władysław. Cmentarzysko w Nowosilkach (pow. Włodzimirski, gub. Wołyńska). (Materiały antropologiczne i etnograficzne, VI, с. 3—12. *З. Кузеля*, LXXII, Бібл. с. 185—189.

Oriens Christianus, hrg. v. A. Baumstark, III, IV, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Ost und West, 14, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 188.

Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1899 г., С.-Пб, 1903, ст. II+211+4. *И. Кривецький*. LXXII, Бібл. с. 234—235.

Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1900 и 1901 гг. Спб. 1905, 8°. ст. 324. *В. Перетц*, LXXII, Бібл. с. 235—238.

П—ко Вл. Изъ исторіи образования на Украинѣ (Кіев. Стар. 1905, IX, с. 235—247). *И. Д.*, LXIX, Бібл. с. 204—205.

П—ко В. Конецъ старой Малороссіи (1733—1786 годы въ исторіи лѣвобережной Украины) (Кіев. Старина, 1905, XI—XII,

с. 343—349). *І. Д.*, LXIX, Бібл. 202—204.

П—но Вл. Къ вопросу о народных реакціяхъ въ Украини въ XVIII вѣкѣ (Кіевская Старина, 1905, VII—VIII, с. 108—116). *І. Д.*, LXIX, Бібл. с. 202—204.

Павловскій И. Фр. Полтава въ XIX столѣтіи (Очерки по архивнымъ даннымъ, съ рисунками). К. Старина, 1905, XI—XII, с. 228—342). *Ів. Джиджора*, LXX, Бібл. с. 221—227.

Павлуцій Г. Г. проф. ун-верс. Св. Владимира. Древности Украини. Изданіе имп. московскаго археологическаго общества. Выпускъ I. Деревянные и каменные храмы, К. 1905, ст. 124+1—III+XII таб. *М. Грушевська*, LXXIII, Бібл. с. 217—220.

Пантелѣвъ Л. Ф. Изъ воспоминаній прошлаго, Спб., 1905, ст. 339, мал. 8°. *Олександр Грушевський*, LXXII, Бібл. с. 232—234.

Пападимитріу С. Бракъ русской княжны Мстиславны Добродѣи въ греческимъ царевичемъ Александромъ Комниномъ (Византійскій Временникъ, 1904, с. 74—98). *З. К.*, LXIX, Бібл. с. 188—189).

Пападопуло - Керашевъ А. Ааенствъ Божіей Матери. (Византійскій Временникъ, 1903, ст. 357—415). *З. К.* LXX, Бібл. с. 194—196.

Piekosiński Franc. Dr. Kodeks dyplomatyczny Małopolski t. IV od r. 1386—1450, wydał i przypisami objaśnił.. Краків, 1905, ст. XLIX+634, 4°. *Ів. Шнитковський*, LXXIII, Бібл. с. 195—204.

Перетць В. Н. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. Нѣсколько интермедій XVII—XVIII столѣтія (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и сло-

весности Академіи Наукъ, 1905, II, ст. 371—419). *Ів. Франко*, LXIX, Бібл. с. 196.

Перетць В. Н. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра I—XII. С.-Пбг., 1905, ст. 54. *Ів. Франко*, LXXII, Бібл. с. 211—212.

Pischel R. Das altindische Schattenspiel. Berlin, 1905, с. 21 (відбитка в Sitzungsberichte der königl. preussischen Akademie der Wissenschaften, XXIII). *Ів. Франко*, LXXIII, Бібл. с. 187—188.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.* LXXIV, Н. Хр. с. 168—169.

Polivka Georg Dr. Eine alte Schulanekdote und ähnliche Volksgeschichten. Ein Beitrag zur vergleichenden Märchenkunde (Zeitschrift für österr. Volkskunde, XI річник, відбитка), с. 8, вел. 8°. *В. Г.* LXXIV, Бібл. с. 226—227.

Поливка Юрій проф. На всѣхъ не угодишь. Притча А. Сумарокови и ея параллели. (Отгискъ изъ „Русс. Фил. Вѣстника“). Варшава, 1906, ст. 14, 8°. *В. Г.*, LXXIV, Бібл. с. 227.

Polivka Jiří. Pohádkoslovné Studie (відбитка в X ви. Narodopisni Sborn. Českoslov.), Прага, 1904, с. XXVI+212. *В. Гитюк*, LXXI, Бібл. с. 230—234.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 169.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, część II-ga, Ziemie Ruskie — Ruś Czerwona opisana przez Aleksandra Jabłonowskiego (Źródła dziejowe tom XVIII część II-ga), Варшава, 1903, с. III+V+491+33). *М. Грушевський*, LXX, Бібл. с. 202—204.

Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta, т. I. Najstar-

sza księga miejska, 1382—89, Льв., 1892, т. II. Księga przychodów i rozchodów miasta 1404—1414, Льв., 1896, т. III Księga przychodów i rozchodów miasta 1414—1426, Льв., 1905. *Ів. Крип'якевич*, LXXII, Бібл. с. 197—201.

Православный Собесѣдникъ за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 178.

Prähistorische Blätter, 1903, XV. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 178.

Prüfer Curt Dr. Ein ägyptisches Schattenspiel, Ерлянген, 1906, ст. XXIV+151. *Ів. Франко*, LXXIII, с. 188.

Промінь за р. 1905. *Ів. Кревецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 184—185.

Protocolle über d. Sitzungen d. Vereins f. d. gesch. Göttingens, III, 1903. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 153.

Пулаки Kazimierz. Ród Kierdejów podolskich, monografia historyczno-genealogiczna (Szkice i poszukiwania histor., III, с. 169—194). *М. Грушевський*, LXXII, Бібл. с. 207—208.

Пулаки Kazimierz. Stare osady w ziemi Kamienieckiej i dziedziczące na nich rody podolskiej szlachty historycznej (Szkice i poszukiwania histor., III, с. 1—168). *М. Грушевський*, LXXII, Бібл. с. 207—208.

Пулаки Kazimierz. Z czasów konfederacji Barskiej (Szkice i poszukiwania historyczne, serya trzecia, Краків, 1906, ст. 229—388). *Ів. Франко*, LXXII, Бібл. с. 222—223.

Прzewodnik naukowy i literacki за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 188.

Przegląd historyczny за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 190—191.

Przeгляд polski. *І. Кр.* LXXIV, Н. Хр. с. 190.

Przegląd powszechny за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 188—189.

Przegląd prawa i administracyi за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 190.

Przybysławski Władysław. Repertoryum zabytków przed-historycznych Galicyi wschodniej. Льв., 1906, ст. 77+V, з 7 табл. *Богдан Януш*, LXXIV, Бібл. с. 199—200.

Reich Hermann. Der Mimus. Ein litterar-entwicklungsgeschichtlicher Versuch. Erster Band. Erster Teil. Theorie des Mimus. Zweiter Teil. Entwicklungsgeschichte des Mimus. I—II, Берлін (у Вальдаана) 1903, ст. 900 (2 томи). *І. Ф.*, LXXI, Бібл. с. 195—196.

Rehm Herm. Sigfr. Das Buch der Marionetten. Ein Beitrag zur Geschichte des Theaters aller Völker. Берлін, без означеня року (1905), ст. 307. *І. Ф.* LXXI, Бібл. с. 196.

Reinisches Museum f. Philologie hrg. v. Buecheler u. H. Usener, Frankfurt a. M. 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 159.

Revue archéologique publiée sous la direction de mm. G. Perrot et S. Reinach. Quatrième série. Tome I, II. Paris 1903. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 182—183.

Revue celtique, XXIV. 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 162.

Revue d'histoire et de littérat religieuse, VIII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Revue de l' école d' antropologie de Paris, 1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 179.

Revue de philologie française et de littérature p. p. L.

Clédat, XVII, XVIII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 164.

Revue des langues romanes, XLVI, 1903, XLVII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 165.

Revue des questions historiques, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 149.

Revue des traditions populaires, XIX, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 185.

Revue égyptologique publiée sus la direction de M. Eugène Revillait, 1904, XI. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 157.

Rogasener Familienblatt, hrg. v. O. Knoor, VII, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 193.

Розановъ С. П. Матеріалы по исторіи русскіхъ Нчель (Памятники древней письменности CLIV), 1904, ст. 128. *Лв. Ф.*, LXXIV, Бібл. с. 208—209.

Romania, XXXII, XXXIII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 164.

Romanische Forschungen, XVI. Heft, 1—3, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 165.

Руневичъ С. Г. Архіереи петровской эпохи въ ихъ перепискѣ съ Петромъ Великимъ, выпускъ I, Спб., 1906, ст. IV+194. *В. Перети*, LXXI, Бібл. с. 205—207.

Русская Мысль за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Русская Старина за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 177.

Русскій Архивъ за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 177.

Русскій Вѣстникъ за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Русскій филологическій Вѣстникъ за р. 1905. *Л. С.*, XXIV, Н. Хр. с. 182—184.

Русское Богатство за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Руслан за р. 1905. *Лв. Кривецкій*, LXXIII, Н. Хр. с. 181—183.

Szazadck за р. 1905. *С. Т.*, LXXIV, Н. Хр. с. 194.

Sawczyński Henryk — див. Finkel Ludwik.

Сборникъ на бѣгарского книжовно дружество въ София. I. София 1901, с. СIII+227+41+54+28+4. *З. Кузеля*, LXXIII, Бібл. с. 231—235.

Свистунъ Ф. И. Второй проектъ австро-русской литературной временописи въ 1848 г. Вѣстникъ „Народного Дома“, Льв., 1905, с. 180—183. *Лв. Кривецкій*, LXX, Бібл. с. 227—229.

Свистунъ Ф. И. Проектъ первой австро-русской литературной временности въ 1842 г. — Вѣстникъ „Народного Дома“. Льв., 1905, ст. 60—62, 65—70, 82—87, 111—119. *Л. Кривецкій*, LXX, Бібл. с. 227—229.

Свѣнцикій И. С. Матеріалы по исторіи возрожденія карпатской Руси. — Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую половину XIX вѣка, Льв., 1906, ст. 212. *Л. Кр.*, XXII, Бібл. с. 230—232.

Святловскій В. В. Замѣчательная эпоха древне-русской жизни, очеркъ дра политической экономіи... (Всемирный вѣстникъ, 1904, IV, с. 14—41). *М. Грушевскій*, LXXI, Бібл. с. 197—198.

Северьяновъ Сергѣй. Сунарасльская рукопись. Трудъ. Т. I. (Памятники старославянского языка, т. II, вып. 1-й), Спб. 1904, ст. VII+570+3 табл. *М. Грушевскій*, LXXIII, Бібл. с. 191.

Siewiński Antoni. Opis wesela w Liskach (Lud, 1904, ст. 59—74). *В. Гнатюк*, LXIX, Бібл. с. 206—207.

Сѣцинскій Е. протоіерей.

Исчезающей типъ деревянныхъ церквей, Камінець, 1904, ст. 24 і 12 табл. (Труды подольскаго церковнаго историко-археологическаго общества т. X, і осібно). *М. Грушевська*, LXXIII, Бібл. с. 217—220.

Симеона Метафраста и Логоета списаніе міра отъ бытія и лѣтовникъ собранъ отъ различныхъ лѣтописецъ. Славянскій переводъ хроники Симеона Логоета съ дополненіями. Спб., 1905, ст. XVI+241. *М. Грушевський*, LXXIII, Бібл. с. 191—192.

Соболевскій А. И. Древняя передѣлка Начальной лѣтописи (Ж. М. Н. П. 1905, III, с. 100—105). *М. Г.*, LXIX, Бібл. с. 189—190.

Соколовъ Е. М. Библиотека Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ. Выпускъ второй. Описание рукописей и бумагъ, поступившихъ съ 1846 по 1902 г. вкл. Трудъ... Москва, 1905, с. VII+931. *В. Перетц*, LXX, Бібл. с. 235—239.

Сопиковъ В. И. Опытъ російской библиографіи. Редакція, прирѣчанія, дополненія и указатель В. Н. Рогожина. Ч. I—IV, Спб., 1904—1905, ст. VI+LXXVI+102+132+VI+259+336. *З. К.*, LXIX, Бібл. с. 206.

Сперанскій М. И. Переводные сборники изреченій въ славяно-русской письменности. Исслѣдованія и тексты (Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и Древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ, 1901, кн. IV; 1905, кн. I; кн. II). *Лв. Ф.* LXXIV, Бібл. с. 205—208.

Сперанскій М. И. Рукописное Собраніе библиотеки Историко-филологическаго Института кн. Безбородко въ г. Нѣжинѣ. Приобрѣтенія 1904—1905 гг. Нѣжин,

1905, ст. 40 (Извѣстія Истор. фил. Института кн. Безбородко, т. XXII). *В. Перетц*, LXXIV, Бібл. с. 237.

Срезневскій В. П. Климовскій Климовъ, „козакъ - стихотворецъ“ и два его сочиненія, Харків 1905, ст. 38. *В. Перетц*, LXXII, Бібл. с. 212—220.

Странникъ за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 178—179.

Стрижевскій Гаедріалъ. Сборникъ малорусскихъ сказокъ. (Кіев. Старина, 1905, VII—VIII, ст. 117—165). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 222—224.

Стороженко Н. И. Кирилло-Меоодіевскіе заговорщики (Кіевская Старина, 1906, II, ст. 135—143). *Лв. Фр.*, LXX, Бібл. с. 229—231.

Studien u. Mitteil. a. d. Benediktiner u. d. Zisterzienerorden, XXIV, 1903, XXV, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Studien zur vrgl. Literaturgeschichte, hrg. von Dr. M. Koch, IV, Berlin, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 163.

Сумцовъ Н. Ф. Изъ украинской старины, Харків, 1905, с. 162. *М. Мочульскій*, LXXI, Бібл. с. 210—213.

Таврическія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 172.

Theologisch-praktische Monatsschrift, Passau, XIV, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Theologische Quartalschrift, LXXXV, LXXXVI, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Theologische Studien u. Kritiken, Gotha, LXXXVI, LXXXVII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Történelmi Tar за р. 1905. *С. Т.*, LXXIV, Н. Хр. с. 194—195.

Титовъ А. А. Рукописи славянскія и русскія пренадлежающія дѣйств. чл. Импер. р. археол. общ. И. А. Вахрамѣеву, вып. пятый, Москва, 1906, ст. IX + 417 + 240. *В. Перетц*, LXXIV, Бібл. с. 237—238.

Титовъ О. И. проф. Русская православная церковь въ польско-литовскомъ государствѣ въ XVII—XVIII вв. (1654—1795). Томъ первый. Западная Русь въ борьбѣ за вѣру и народность въ XVII—XVIII вв. Первая половина тома (1654—1725 г.) Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія, К., 1905, ст. III+X+394. *К. Студинскій*, LXIII, Бібл. с. 220—222.

Томашівський С. Др. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки (з нагоди ювілею). Львів, 1906, 67 стор. (відбитка з „Літературно-Наукового Вістника, 1906, I—III). *Ол. Грушевський*, LXXI, Бібл. с. 217—219.

La Tradition, XVII, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 176.

Труды Киевской Духовной Академіи за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 166—167.

Tourist der, XX, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 174.

Уманецъ О. М. Князь Константинъ Василій Острожскій (Русскій Архивъ, 1904, IV, с. 625—634). *М. Грушевський*, LXXI, Бібл. с. 203—204.

Unser Egerland, VIII, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. ст. 193—194.

Университетскія Извѣстія (кѣіевскіе) за р. 1905. *Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 164—165.

Ученыя Записки Юрьевскаго Университета за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 176.

Ученыя Записки Казанскаго

Университета. *Ол. Грушевський*, LXXIV, с. 176.

Учитель за р. 1905. *Ів. Кривецький*, LXXIII, Н. Хр. 183—184.

Ferne Osten der. Illustrierte Z. zur Verbreitung d. Kenntniss d. Kultur u. d. Verhältnisse Ostasiens, hrg. v. C. Fink, Schanghai, 1904, II, 1903—1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 174.

Finkel Ludwik. Bibliografia historyi polskiej wspólnie z Dr. Henrykiem Sawczyńskim i członkami kółka historycznego uczniów Uniwersytetu lwow. Część III, zesz. I—III. 1904—6, Кр., ст. XLVIII+1143+2150. *М. Грушевський*, LXXIV, Бібл. с. 240—241.

Finnisch - ungarische Forschungen. Zeit. f. fin.-ugr. Sprach- u. Volkskunde nebst Anzeiger... hrg. v. E. Setälä u. K. Krohn, Helsingfors, Leipzig, 1903, 1904 (6 зошитів). *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 174.

Флоринскій Т. Д. проф. Славянофильство Т. Г. Шевченва. (Оттискъ изъ Университетскихъ Извѣстій за 1906 г.) К. 1906, с. 28. *С. Т.*, LXXIV, Бібл. с. 225—226.

Folkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche Folklore, 15-e Jaargang, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 184—185.

Folkkunst u. Volkskunde, München, II, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 181.

Franko Ivan. Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland, Lemberg (Відбитка з Zeitschrift für österreichische Volkskunde), Відень, 1905, ст. 17—50+III таблиці, мал. 4°. *В. Г.*, LXXI, Бібл. с. 228—229.

Fundberichte aus Schwaben, XII, 1904. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 179.

Херсонскія Епархіальныя
Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*,
LXXIV, Н. Хр. с. 171.

Холмско-Варшавскій Епар-
хіальный Вѣстникъ за р. 1905.
Ю. С., LXXIV, Н. Хр. с. 172—
173.

Христіанское Чтеніе за р.
1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с.
177—178.

Christliche Orient der. red.
v. R. Lepsius. V, 1904. *З. Ку-*
зеля, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Zeit. d. allg. deut. Sprach-
vereines, hrg. v. Oskar Streicher,
1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII,
Н. Хр. с. 168.

Zeitschrift d. deuts. und
österreich. Alpenvereins, XXXV,
1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр.
с. 175.

Zeit. d. deutschen Vereines f.
d. Geschichte Mährens u. Schle-
siens, hrg. v. Schober, VII, 1903,
VIII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII,
Н. Хр. с. 150.

Zeit. d. Gesell. f. Erdkunde
zu Berlin, 1903, 1904. *З. Кузеля*,
LXXI, Н. Хр. с. 167.

Zeit. d. Ferdinandeums f.
Tirol u. Voralberg 48, 1904. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 150.

Zeit. d. Ver. f. Geschichte
u. Alterthum Schlesiens, hrg. v.
Dr. C. Grünhagen, XXXVII,
XXXVIII, 1903, 1904. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 151.

Zeit. d. Vereins f. rheini-
sche u. westfälische Volkskunde,
hrg. v. K. Prümer, Dortmund,
Prof. P. Sartori... I, 1904. *З. Ку-*
зеля, LXXI, Н. Хр. с. 189—190.

Zeit. d. Ver. f. Thüringische
Geschichte u. Altertumskunde,
XXIII, 1903, XXIV, 1904. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 152.

Zeit. des Vereins f. Volks-
kunde. Berlin, 1904, XIV, Н. Хр.
с. 177—181.

Zeitschrift f. Assyriologie,
XVII, XVIII, 1903, 1904. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 157.

Zeit. f. wissenschaftliche
Theologie... hrg. v. A. Hilgenfeld.
XLVII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII,
Н. Хр. с. 177.

Z. f. hochdeut. Mundarten,
hrg. v. O. Heilig und Phil. Lenz,
IV, V, Heidelberg, 1903, 1904.
З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 168.

Z. f. deut. Altertum, 1904,
47 (35). *З. Кузеля*, LXXII, Н.
Хр. с. 166.

Z. f. deuts. Philologie, 1904.
З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с.
166—167.

Z. f. deutschen Unterricht,
hrg. v. O. Lyon, XVIII. *З. Ку-*
зеля, LXXII, Н. Хр. с. 170—171.

Z. f. d. alttestamentliche
Wissenschaft, hrg. v. D. B. Sta-
de, 1903, 1904, XXV. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 177.

Z. f. d. Wortforschung hrg.
v. Fr. Kluge, V. Strassburg 1903/4
(345), VI, 1904/5. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 167—168.

Z. f. d. neutestamentliche
Wissenschaft u. d. Kunde d. Ur-
christentums hrg. v. Dr. F. Preu-
schen, IV, V, 1903, 1904. *З. Ку-*
зеля, LXXII, Н. Хр. с. 177—178.

Z. f. d. vergleichende Sprach-
forschung auf d. Gebiete d. indo-
germ. Sprachen, hrg. v. E. Kuhn
u. J. Schmidt, Band XXXVIII,
Gütersloh, 1904. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 161.

Z. f. Ethnologie, XXXVI,
1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр.
с. 187—189.

Z. f. französische Sprache
u. Literatur, hrg. v. Dr. D. Beh-
rens, Berlin, 1903, 1904, XXV,
XXVI. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр.
с. 164.

Z. f. katholische Theolo-

gie, XXVII, XXVIII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 178—179.

Zeitschrift f. keltische Philologie, hrg. v. Kuno Meyer u. L. C. Stern, Halle a. S., 1904, V, 1, 2, 1905, 3. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 161—162.

Z. f. Morphologie u. Anthropologie (1904, VII). *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 177.

Z. f. österreichische Gymnasien, LIV, 1903, LV, 1904. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 171.

Z. f. österreichische Volkskunde, X, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 175—177.

Z. f. Schulgeographie, hrg. v. G. Rusch, 1903, 1904, XXIV, XXV. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 112.

Zisterzienser Chronik, red. v. Müller, XV, 1903, XVI, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Чаговецъ В. А. Изъ области народной поэзии (Изъ лѣтнихъ ваѣтокъ). (Чтенія въ историч. общ. Нестора лѣтописца, кн. XVIII, вып. I, ст. 3—10). *И. Ф.*, LXIX, Бібл. с. 207—208.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія за р. 1905. *Ю. С.*, Н. Хр. с. 169—170.

Česko - slovanské letopisy musejní. Sborník věnovaný zaměstnům museí a archivů o Čechách, na Moravě, ve Slezku a na Slovensku. Redaktor a majitel V. VI. Jeníček. V. Časlavi 1903, зош. I—II, 1904, зош. I—III, 1905, зош. I. *З. К.*, LXXI, Бібл. с. 238.

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 176.

Czubek J. — див. *Katalog. Czubek Jan.* *Pisma poli-*

tyczne z czasów pierwszego bezkrólewia. Кр. 1906, ст. XXXVIII+765. *М. Грушевський*, LXXIII, Бібл. с. 205.

Schweizerisches Archiv f. Volkskunde, Zürich, VIII, 1901. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 191—193.

Schwela J. *Lehrbuch der Niederwendischen Sprache. Erster Teil. Grammatik.* Bearbeitet von Otto Ticker, Гайдельберг, 1906, (с. IX+103, 8°). *З. Кузеля*, LXXIII, Бібл. с. 228—230.

Szelagowski Adam. *Walka o Bałtyk.* Льв., 1904, с. XI+400, мал. 8°. *М. Грушевський*, LXX, Бібл. с. 211—212.

Szelagowski Adam. *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce.* Льв., 1902, ст. XII+317, мала 8°. *М. Грушевський*, LXX, с. 209—211.

Szelagowski Adam. *Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego,* Льв., 1904, ст. VIII+423, мала 8°. *М. Грушевський*, LXX, Бібл. с. 211—212.

Schlesiens Vorzeit in Wort u. Bild, 1904, В. III. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 179.

Щербановскій Д. *Фундушевая запись князя Любарта лудской церкви Иоанна Богослова 1322 г.* *М. Грушевський*, LXX, с. 71—72.

Щербина А. Д. *Литературная исторія русскихъ сказаній о Флорентійской уніи (Лѣтопись ист.-фил. общества при Новорос. унив. т. X, с. 138—186).* *М. Грушевський*, LXIX, Бібл. с. 192—193.

Jablonowski A. — див. *Polska XVI wieku.*

Jaworski Franciszek. *Obrona Lwowa 1655.* Льв., 1905, с. 45. *С. Т.*, Бібл. с. 204—205.

Jagić V. *Kirchenslavisch-*

böhmische Glossen saec. XI XII, mit Glossen - Abbildungen im Texte, Відень, 1903 (Denkschriften der kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Phil.-hist. Klasse. B. I, st. 1—44, 4°). *З. Кузеля*, LXXI, Бібл. с. 199—200.

Jacob Georg Dr. Erwähnungen des Schattenstheater in der Welt-Litteratur. 3 vermehrte Ausgabe der Bibliographie über das Theater, Берлін, 1906, мала 8°, ст. 49. *Іван Франко*, LXXIII, Бібл. с. 189—190.

Jahrbuch d. deuts. Shakespeare-Gesellschaft... hrg. v. A. Brandl u. W. Keller, XL, Berlin, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 170.

Jahrbuch d. Gesell. f. lothringische Gesch. u. Altertumskunde, XVI, 1904, *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 151—152.

Jahrbuch des Kaiserl. Deutschen Archäolog. Institutes, 1903, XVIII. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 182.

Jahrbuch d. Vereins. f. niederl. Sprachforschung, XXIX, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 168.

Jahrbücher d. Vereines f. meklemburgische Geschichte u.

Altertumskunde, Schwerin, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 186.

Jahresbericht d. Gesel. zur Gründung u. Förderung d. Museums f. weibliche Handarbeiten in Wien (1903). *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 183.

Jahresbericht (62) d. Museum Francisko-Carolinum, Nebst d. 56 Lief. d. Beiträge zur Landeskunde v. Österreich ob d. Enns, Linz, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 183.

Jahresber. f. d. Vorgeschichte d. sächs. thuring. Länder, 1904, III. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 179.

Jahresber. f. d. J. (XCII) 1903, Graz, 1904, XCIII J., 1904, Gr. 1905. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 183.

Jahreshefte d. österreich. Archäolog. Inst. in Wien, 1903, VI. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 182.

Яцимирскій А. И. Изъ лн-гвистическихъ и палеографическихъ наблюдений надъ славянскими надписями румынскаго происхожденія (Извѣс. отд. р. аз. и слов. И. А. Н. 1905, кн. III, с. 24—68). *З. Кузеля*, LXXI, Бібл. с. 203.

Скорочення авторських імен :

В. Г. — Володимир Гнатюк, **З. К.** — Зенон Кузеля, **І. Д.** — Іван Джиджора, **І. Кр., Кр.** — Іван Кревецький, **І. Крч.** — Іван Крипякевич, **І. С.** — Іларіон Сьвенціцький, **І. Ф., Ів. Фр.** — Іван Франко, **М. Г.** — Михайло Грушевський, **Ол. Гр.** — Олександр Грушевський, **С. Т.** — Стефан Томашівський.

Inhalt der I—LXXIV Bände
DER MITTHEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

(Jahrgang I—XV).

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barviňskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskýj's, Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—23; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskij 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe $\text{mod-}m$, von V. Levickij 124—139. 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovský, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—30; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskýj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickýj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein alchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. C. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniß des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskýj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Lithauen, von M. Hruševskýj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levickýj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindl's Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Koruba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von E. m. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivskyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. He't'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinškyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecess in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševskyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskij (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh, von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskýj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyckyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskýj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskýj 1—138; 3. Chmelnyckyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyckyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyckyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskýj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorosenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein offizieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskýj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedlung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Sevčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Cechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Hallië bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševskyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheilung, von S. Rudnykyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnykyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volksposie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (E. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von Et Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liede, vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskyj. 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk. 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem au. apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der 'Αντιόχοις (1599)? von Dr. C. Studynskyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühesten ukrainischer Intermedien aus dem J 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohringe des sog. Kijever Typus modernen Kaukasiern, von M. Hruševskyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševskýj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskýj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichnis des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj von M. Hruševskýj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanýkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševskýj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukydideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryčkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19. 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beiträge zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studynski, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beitrag zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens von J. Verchratskýj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynskýj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, 1—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichnis des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševcenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheil von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54). S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybelskýj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylcia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheil von V. Hnatiuk (Schluss). S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—3; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševskýj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahr., mitgetheil von M. Hruševskýj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terleckýj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von P. Žytecýj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheil von M. Hruševskýj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohlynyćkyj, J. Levyćkyj, J. Lozynskýj), von Dr. J. Makovej S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševská, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichnis des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševcenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenbergschen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinskýj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—5; 3. Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von L. Levyćkyj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss) S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela S. 1—25; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. A. I. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševskij, I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskij und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

Inhalt des LIV Bandes. 1. Beiträge zu den Textstudien der „Palinodia“, von A. Suško, S. 1—40; 2. Aus den Verhältnissen der ostgalizischen Dorfes in der Mitte des XIX Jhrh., von G. Kmyt, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyčskij, J. Levyčskij, J. Lozynskij) von Dr. J. Makovej (Schluss, Beilagen), S. 59—96; 4. Miscellanea, von I. Franko, B. Barvinčskij, M. Hruševskij, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1—36; 6. Bibliographie, S. 1—66.

Inhalt des LV Bandes. 1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von M. Hruševskij, S. 1—14; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško (Fortsetzung), S. 72—125; 3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von N. Kr—skij, S. 1—28; 4. Bemerkungen zu den „Beiträgen“ des Herrn N. Kr—skij, von J. Romančuk, S. 25—34; 5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871—84, S. 1—26; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt), S. 1—12; 7. Bibliographie, S. 1—52.

Inhalt des LVI Bandes. Eine Nachricht über die Kosaken (ca 1470 J.), von M. Hruševskij, S. 1—6; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung), S. 145—180; 3. Die Ruthenen Ungarns im Lichte der officiellen ungarischen Statistik, von S. Tomašivskij, S. 1—46; 4. Miscellanea, von A. Suško, B. Barvinčskij, V. Hnatiuk, S. 1—33; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 (Schluss), S. 1—45; 6. Bibliographie, S. 1—37.

Inhalt des LVII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von A. I. Suško (Schluss folgt), S. 1—28; 2. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Koljivščyna) — I. Memoiren und Briefe der Basilianer, mitgetheilt von Ar. Kryžanovskij, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskij, S. 1—24; 3. „Der König der Balaguden“ Anton Šaškivč und seine ukrainischen Gedichte, von Dr. I. Franko, S. 1—34; 4. Miscellanea, S. 1—34; 5. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss folgt), S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—54; 7. Inhaltsverzeichniss des XII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. LI—LVI), S. 1—14; 8. Inhalt der I—LVI Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 15—24.

Inhalt des LVIII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von A. I. Suško (Schluss), S. 29—60; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč und Auszüge aus seinem Nachlass, getheilt von M. Teršakoveč, S. 1—48; 3. Miscellanea: Hilfsarbeitstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstens in Galizien im XIX Jhrh., von M. Zubryčskij, S. 1—4; 4. Wissenschaftliche Chronik: a) Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903 — Ukrainische Zeitschriften. St. Tomašivskij und Iv. Krevečskij; b) Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss), S. 1—60; 5. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des LIX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende. X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetzung folgt), S. 181—208; 2. Vyhovskij und Georg Chmelnjčskij, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, I—III (Fortsetzung folgt), S. 1—40; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. II. Einige Aktenstücke über die Theilnahme der Mönche der Kijever Klöster an den Bewegungen der Hajdamaken im XVIII Jhrh., mitgetheilt von S. Hruščenko, S. 1—16; 4. Miscellanea: Synodus provincialis acta Varsaviae an. 1561, mitgetheilt von A. I. Suško, S. 1—17; 5. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologie und Archäologie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—65; 6. Bibliographie, S. 1—33.

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des heil. Klemens, von Dr. Iv. Franko, S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovskij und Georg Chmelnyčkyj, Studie aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI, S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte von Artemovskij-Hulak, mitgetheilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von Al. Suško, S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur Geschichte der Verhaltens der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von I. Džydzora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie, S. 1—38.

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzerei in Umanj, mitgetheilt von Dr. Iv. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovskij und M. Hruševskij, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

Inhalt des LXIII Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarische Grenze in Galizien im J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 1—26; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XI—XII, S. 115—136; 3. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskij, Erste Serie (1361—1530), S. V+1—46; 4. Miscellanea, von Dr. I. Franko, I. Romančuk und V. Hnatjuk, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der antropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1903 von Z. Kuzela, S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—33; 8. Inhaltsverzeichnis des XIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, S. 1—24; 8. Inhalt der I—LXII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 25—33.

Inhalt des LXIV Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien in den J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 27—58; 2. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskij, Erste Serie, S. 47—94; 3. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XIII—XV, S. 137—171; 4. Miscellanea, von V. Hnatjuk, Dr. I. Franko, S. Jefremov, S. 1—11; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des LXV Bandes. 1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dolega-Chodakowski), von B. Domanyčkyj, S. 1—43; 2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger“ ins Kuban-Gebiet, von S. Petljura, S. 1—11; 3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgetheilt von I. Krypjakevyč, I—II, S. 1—46; 4. Miscellanea, von M. Hruševskij, I. Franko, I. Sozańskij, S. 1—20; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—17; 6. Bibliographie, S. 1—55.

Inhalt des LXVI Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus. XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. I. Franko, S. 257—281; 2. Zum „Wunder des heil. Klemens“, ein Nachtrag von M. Hruševskij, S. 1—3; 3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B. Hrinčenko, S. 1—30; 4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basilius lnyčkyj, mitgetheilt von I. Sozańskij, S. 1—50; 5. Miscellanea, von Z. Kuzela, I. Krypjakevyč, M. Hruševskij, S. 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das 1904. J. — Die ukrainischen Zeitschriften, S. 1—15; 7. Bibliographie, S. 1—54.

Inhalt des LXVII Bandes. 1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. V. Peretz, S. 1—32; 2. Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. S. Tomašivskýj, I, S. 1—18; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung. Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Z. Kuzela, I—V, S. 1—55; 4. Miscellanea von I. Krypjakovyč, J. Hordynskýj, T. Revakovyč, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P. J. Wielewicki als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivskýj, S. 1—13; 6. Bibliographie, S. 1—68.

Inhalt des LXVIII Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus von Dr. I. Franko XII. Tradition über den heil. Klemens in Westeuropa, Anhang, S. 281—310; 2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI. M. Korvin bei den Slovenen, S. 55—82; 3. Die Königinhofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Saškevyč, mit seinem Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von M. Teršakoveč, S. 1—43; 4. Miscellanea von I. Krypjakovyč und M. Hruševskýj, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904, S. 1—40; 6. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des LXIX Bandes. 1. Vorwort, von M. Hruševskýj, S. 5—6; 2. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, I. Uebersicht der wissenschaftlichen Arbeiten über den rhythmischen Bau der ukrainischen, grossrussischen und serbischen Volkslieder, S. 7—30; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI u. VII M. Korvin bei den Slovenen, S. 31—69; 4. Ukraine in der ersten Hälfte des J. 1738, von I. Džydzora, S. 70—83; 5. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskýj, Zweite Serie (1531—1514), Nr. 81—132. S. 84—166; 6. Miscellanea, von I. Krevečkyj, I. Franko, I. Sozanýj, S. 167—171; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 172—183; 8. Bibliographie, S. 184—213; 9. Inhaltsverzeichnis des XIV Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bd. LXIII—LXVIII), S. 214—230; 10. Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 231—240.

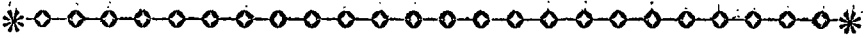
Inhalt des LXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Lied vom Recht und Unrecht, eine litteratur-historische Studie von Dr. I. Franko, S. 5—70; 3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von M. Hruševskýj, S. 71—72; 4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von I. Krevečkyj, S. 73—85; 5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, IX—XI (Schluss), S. 86—113; 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von M. Zubryčkyj. Einleitung und Aktensammlung Nr. I—LIII (mit einem Situationsplan), S. 114—167; 7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krypjakovyč, I. Sozanýj, S. 168—176; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss), S. 177—190; 9. Bibliographie, S. 191—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von V. Peretz, S. 5—21; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, I—II, S. 22—43; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, II Eatwicklung der Rhythmik in der ukrainischen Volksdichtung, S. 44—95; 5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj, Aktensammlung, N. LIV—CVII, S. 96—133; 6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrussland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von I. Džydzora, S. 134—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, F. Holijčuk, I. Krevečkyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 166—194; 9. Bibliographie, S. 195—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Brief der Stadtgemeinde Vladimir vom J. 1324 (Faksimile des Briefes und des Siegels), mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 5—8; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, III—V, S. 9—79; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, III. Der musikalisch-syntaktische Fuss, S. 80—111; 5. Zur Geschichte der Theilnahme der galizischen Ruthenen am Slavenkongresse in Prag im J. 1848, mitgetheilt von I. Sozanskýj, S. 112—121; 6. Die Handschriften der Sophien-Kathedrale in Kjev, eine Uebersicht von S. Maslov, S. 122—140; 7. Die Verbindung des San mit dem Dniester in der Eiszeit, vorläufiges Kommunikat von Dr. S. Rudnyčkyj, S. 141; 8. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krevečkyj, I. Krypjakovyč, S. 142—147; 9. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903 von Z. Kuzela (Schluss), S. 148—184; 10. Bibliographie, S. 185—240.

Inhalt des LXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, VI—X (Schluss), S. 5—64; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 65—118; 4. Die Grossfamilie im Dorfe Mšaneč (Bezirk Alt Sambir in Ostgalizien), von M. Zubryčkyj, S. 119—124; 5. Zur Geschichte der Organisation der Nationalgarden im J. 1848. Die polnische „illegale“ Nationalgarde in Stanislaw, von I. Krevečkyj, S. 125—142; 6. Autobiographie eines gr.-kat. Pfarrers von der Diözese Cholm aus der ersten Hälfte der XIX Jhrh., mitgetheilt von I. Krypjakovyč, S. 143—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, B. Zaklynskýj, I. Sozanskýj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 — Die ukrainischen Zeitschriften, von I. Džydzora und I. Krevečkyj, S. 166—186; 9. Bibliographie, S. 187—238, 10. Annonce S. 239—244.

Inhalt des LXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. III—IV; 2. Jubiläums-Widmung des Bandes dem Prof. Vladimir Antonovyč und sein Porträt von I. Truš, S. 1—4; 3. Zur Biographie des Metropolitens Onisiphor Divočka, von M. Hruševskýj, S. 5—9; 4. Die hölzernen Kirchen in der Ukraine und ihre Typen, von V. Ščerbakovskýj (mit 25 Plänen und Abbildungen), S. 10—32; 5. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 33—68; 6. Aus dem kulturellen und wissenschaftlichen Leben der Ukraine in der Mitte des XIX Jhrh., von A. Hruševskýj, S. 69—92; 7. Das Dorf Mšaneč im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj. Akten-sammlung, N. CVIII—CXLII, S. 93—128; 8. Miscellanea, von Dr. B. Ščurat, Dr. V. Peretz, Dr. I. Franko, S. 129—149; 9. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 (Schluss), S. 150—198; 10. Bibliographie, S. 199—242 11. Annonce, S. 243—244.

РАДА

Газета політична, економічна і літературна
виходить у Києві що дня, окрім понеділків.

Рік видання другий.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповідання; фелетони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Полтаві, Чернигові, Херсоні, Житомирі, Кам'янці-Подільському і по інших містах України та Росії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берліні.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

Умови передплати: 3 приставкою і пересилкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 коп., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на міс. 65 коп. За границю: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 к., на 1 міс. 1 карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатив газету на цілий 1907 р., тому висилатиметься „Словарики чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького і Стінний календар на 1907 р. Адрес редакції і головної контори у Києві, Велика Підвальна вул., д. 6 біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

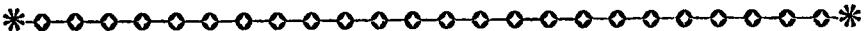
Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна б), можна ще по сіх місцях: у КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старини“, Безаківська ул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекмарової. у ЛЬВОВІ (Галичина) в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

Редактор М. Павловський. Видавець Е. Чикаленко.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛАТА НА РІДНИЙ КРАЙ

Тижнева українська часопись політична, економічна, літературна і наукова.

У часописі заведені ось які відділи: 1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей. 2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині. 3. Що діється в цілій Росії. Звістки зі столиць. 4. Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годило ся. 5. Звістки й листи з ріжних городів і сел (про земства, товариства, про все що діється доброго й лихого). 6. Наукові статі і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сільське хазяйство, промисли й т. д.). 7. Оповідання, вірші, фельетон. 8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.). 9. Бібліографія. — Запитання читачів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хазяйські та інші. 10. Оповідки усякі. — Хто підпишеть ся на цілий рік, той получить такі безплатні додатки: 1. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: „Кобзарь“, „Гайдамаки“. 2. Український календар „Рідний Край“ на 1907 р. — Передплата за часопись на рік 3 карб., на пів року 1 руб. 80 к., на 3 міс. 1 руб., на міс. 35 к. з пересилкою, окремі числа по 8 коп. За кордон на рік 4 карб. — Просьвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам: Січ, Сокіл і ріжним народнім просьвітним товариствам на рік 3 карб. 25 коп. — Книгарям комісійних за передплату на рік 5%. За продаж окремих чисел 25%. — Листи і гроші засилати треба на адресу: ПОЛТАВА, Протопоповська ул., ч. 41, редакції часописі „РІДНИЙ КРАЙ“. — Редактор-видавець М. Дмитрієв.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТЯ

в році 1907 виходить в двох виданнях
львівським і київським.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

Передплата 6 рублів = 16 корон.

За редакцію львівську відповідає Володимир Гнатюк.

Редакція й адміністрація у Львові, ул. Чарнецького, ч. 26.
(Lemberg, Czarnieckij-str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

За видання київське відповідають як видавець Мих. Грушевський, як редактор Фотій Крисицький.

Редакція й адміністрація в Києві, ул. Прорізна, ч. 20.

Передплата на видання львівське, платна у Львові, вносить:

В Австрії в пересилкою на чверть року: 5 корон (на поршу чверть року передплата не приймаєт ся), на пів року 10 кор., на цілий рік 16 кор.

В інших державках по обчисленню пересилка.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня в. ст. 6 кор., 3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають уої книжки, почавши від 1-ої за ціну 16 кор. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

З двох перших здекомплютованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

ПОЧИНАЮЧИ З 1907 Р., БУДЕ ВИДАВАТИ СЯ У КИЇВІ ЖУРНАЛ

„У К Р А І Н А“

Замість „КІЄВСКОЙ СТАРИНЫ“.

Журнал цей буде складатись з двох частин, які будуть входити у кожную щомісячну книжку: 1) наукова, де знайдуть собі місце статі, присвячені розділам історичним, літературним, етнографічним, економічним і соціальним. 2) літературно-публіцистична, яка буде давати, крім української белетристики, статі про сучасні питання, особливо-ж про ті, що мають звязок з життям України. Статі друкувати-муть ся переважно на українській мові. Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12. Передплата на рік з доставкою 7 карб., а без доставки 6 карб., за границю 9 карб. Адреса редакції: Київ, Троицк. площ. Народний Дом.

В 1907 р. редакція „Україна“ буде видавати „Словарь українського языка“, зібраний редакцією журналу „Кієвская Старина“. Сей „Словарь“ під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь „Словарь“ буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи 7 карб., а для передплатників журналу „Україна“ 5 карб., коли гроші сі будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожний том висилати-меть ся передплатникам зараз після виходу його з друку. Перший том вийде в місяці марті 1907 р. — Редактор-видавець В. Науменко.

НБ ПНУС

641925

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Czarneki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—LXXV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekcyi) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh. II — bis Mitte des XIII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jhd. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowackij, Preis 7 Kr.
Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevčyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdt. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kolljarevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 19 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. Bd. XVII—XVIII à 3 Kr.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie. Bd. I. Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archaologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobruđa, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II; 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archaologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebrauche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. B1. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—28 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.

НБ ПНУС

641925